

A.-B. SKÅNSKA CENTRALTRYCKERIET
LUND

UTFÖR ALLA SLAGS
BOKTRYCKERIARBETEN

FORT, VÄL OCH TILL BILLIGASTE PRISER.

BEGÄR KOSTNADSFÖRSLAG!

TEL. 275.

SVENSK HEMSLÖJDS
FÖRSÄLJNINGSFÖRENING U. P. A.

12 BIBLIOTEKSGATAN 12

STOCKHOLM

Möbler, snidade
och osnidade Träsaker, Korg-
arbeten, Järn- & metallarbeten, Lergods,
Läderarbeten, Vävnader, Mattor, Kostymtyger,
Klädningsstyger, Duktyger, National-
dräkter, Spetsar, Hålsöm,
Knytningar etc.

BYGD och NATUR
TIDSKRIFT FÖR HEMBYGDSVÅRD

1922

TIDSKRIFT
FÖR
HEMBYGDSVÅRD

Utgiven av Samfundet för Hembygdsvård

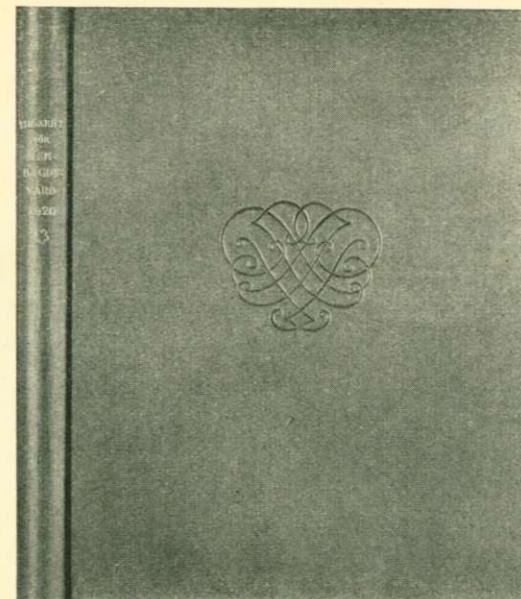
Redigerad av

FRITJOF HAZELIUS

T R E D J E Å R G Å N G E N 1 9 2 2

UPPSATSER:	Sid.
SIGURD WALLIN: De gamla prästgårdarna och de nya	1
God och dålig hembygdsvård. En bildserie	18, 123
WILLIAM ANDERSSON: Hembygdsvård i Blekinge	21
Ett förord	37
HANS OLRİK: Nyare hembygdsvård i Danmark	39
JÖRGEN OLRİK: Det Danske Folkemuseet och liknande samlingar i Danmark	51
VILH. LORENZEN: Bevarandet av gammal byggnadskonst i Danmark	62
CARL BRUMMER: Bättre byggnadsskick på landet i Danmark	70
V. HINTZE: Naturskydd i Danmark	85
HJALMAR HOLMQUIST: Prästen och hembygdsvården	113
✓ AGNES BRANTING: Om vården av textil kyrkoskrud	116
HARALD WADSJÖ: Våra kyrkogårdar	135
ERIK FANT: Om moderna principer vid kyrkorestaureringar	143
✓ L. I. WAHLMAN: Kan man tala om nya svenska kyrkobyggnadsformer?	167
ALBIN ELISON: Mästarekurs för möbelsnickare i Malmö	188
LITTERATUR:	
ÅKE CAMPBELL: Svenska allmogedrakter	29
OLOF SUNDIN: Äldre kyrklig konst	30
OSSIAN LINDSKOUG: En bok om textil skrud i våra kyrkor	125
Sveriges natur	126
Hembygdslitteratur	126
G. CARLQUIST: Gammal dansk stadskultur	163
v. S-W: En dalasockens historia	164
G. CARLQUIST: Hülphers' lappmarksbeskrivning	194
Insänd litteratur	195
MEDDELANDEN:	
Samfundet för hembygdsvård	32, 107, 127
Kungl. byggnadsstyrelsen och de gamla prästgårdarna	109
Svenska folkhögskollärarnas förening för hembygdsvård och hembygdskunskap	165
Stockholm	196
Blekinge	165
Dalarna	35, 129, 197
Dalsland	35, 165
Gotland	129
Gästrikland	110, 129
Halland	165, 197
Hälsingland	111

	Sid.
Jämtland	111
Medelpad	197
Norrbottn	130
Skåne	112, 130, 165
Småland	112, 130, 197
Uppland	35
Värmland	36, 130, 165
Västergötland	36, 130, 166
Västmanland	131
Östergötland	198
Utlandet	131

PÄRMAR

till

TIDSKRIFT FÖR HEMBYGDSVÅRD

i enkel, smakfull utstyrel och utförda av prima engelsk linneklot (s. k. "cambric") samt med äkta förgyllning.

Pris per styck Kr. 2:50.

Pärmarna kunna erhållas i **blå** eller **grön** färg.

Insänd nedanstående beställningssedel till tidskriftens expedition,
Grönegatan 12, Lund, eller till Eder bokhandel!

Var god sänd mot postförskott, beloppet vidfogas, insänt pr postanvisning

..... ex. pärmar till Tidskrift för hembygdsvård 1920, 1921, 1922

i **blå, grön** färg.

(Det som ej önskas överstrykes!)

Namn

Titel

Adress

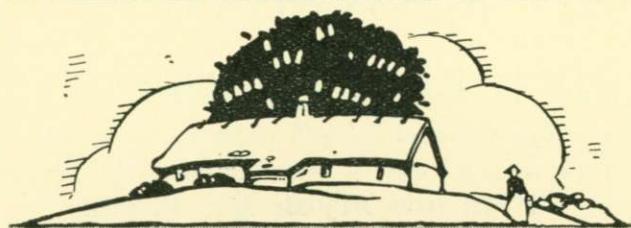
A.-B. SKÅNSKA CENTRALTRYCKERIET
LUND

UTFÖR ALLA SLAGS
BOKTRYCKERIARBETEN

FORT, VÄL OCH TILL BILLIGASTE PRISER.

BEGÄR KOSTNADSFÖRSLAG!

TEL. 275.

HEMBYGD SVÄNNER

Ett gott medel att sprida kännedom om hembygden är VYKORT med avbildningar av fornminnen, naturminnesmärken och vackra utsikter. För Hembygdsföreningar särskilt att beakta, då utgivandet av sådana vykortsserier även lämnar ett gott ekonomiskt utbyte. Alla upplysningar, prov och pris lämnas beredvilligt på begäran.

AB MALMÖ LJUSTRYCKSANSALT
HIPPODROMPASSAGEN MALMÖ TEL. 4421, 8280
MARDELL

DE GAMLA PRÄSTGÅRDARNA OCH DE NYA

ATT GAMLA GÅRDAR OCH HUS RIVAS OCH ERSÄTTAS MED nya är en naturlig företeelse inom ett samhälle, som lever under normalt framåtskridande. Omsättningen inom ett lands byggnadsbestånd är väl också främst beroende på det tempo, i vilket framåtskridandet går på olika områden av livet inom samhället. Att det sista halva århundradet hos oss betytt en mycket genomgripande raserings- och nybyggnadsperiod både för städerna och landsbygden är allmänt känt och litet varstades nog så synbart. Den moderna rörelsen för byggnadskulturens höjande har också uppvuxit som en följd av dessa förhållanden, vilka man väl får beteckna som i flera avseende onormala.

Bland de många grupper av gårdar vårt land rymmer har den, som består av de över hela landet spridda prästboställena, tidigare på sätt och vis varit mindre berörd av den allmänna ombyggnadsivern under de senaste årtiondena. Flera omständigheter ha samverkat härtill med det resultatet, att ej sällan en prästgård, som ligger i rad med andra gårdar, vare sig i en bondby eller vid en stadsgata, sticker av mot sina grannar genom sin bibehållna ålderdomligare prägel. På senaste tid har emellertid tillkommit en faktor, vilken nu som bäst åstadkommer en genomgripande förändring härvidlag. Det är 1910 års boställsordning för prästerskapet och den därmed sammanhängande löneregleringen. Genom denna lag införes nämligen ett nytt system för prästerskapets avlöning, innebärande att till prästen upplåtes endast en bostad med tillhörande uthus och trädgårdsområde, under det att han i övrigt helt avlönas med kontanter, och de gamla prästgårdarnas jordbruk skötas genom allmän försorg och ej vidare lämnas åt prästen som löneförmån in natura. För de bestående prästgårdskomplexen innebär detta i regel en klyvning. Den gamla gården, som varit byggd som en jordbruksgård med därtill hörande uthus och bostäder jämte den för prästfamiljen avsedda karaktärsbyggnaden, förvandlas nu till två gårdar, en jordbruksgård med arrendatorsbostad och ett prästboställe utan jordbruk, blott med trädgård.

Detta betyder med andra ord, att nu som bäst försiggår en med en stor skogsbrand jämförbar rivnings- och ombyggnadsperiod över allt Sveriges gamla prästgårdar, och därmed löpa vi fara att lida en kulturell förlust av betydande omfattning. Ty att de gamla prästgårdarnas försvinnande utgör en förlust för landet av en viktig del av dess bestånd av gammal god byggnadskonst torde stå utom

Valbo prästgård, Gästrikland.

Huvudbyggnadens trädgårdssidan. En enhetlig och fullt bevarad prästgårdsanläggning från 1850 med trädgård och park samt inredning och delvis möblering kvar från anläggningstiden. (Foto G. Reimers, Gävle).

När under en tämligen kort period av år den ovan omtalade regleringen utföres efter hand över alla landets prästgårdar — hade ej särskilt försvårande tidsförhållanden inträtt, skulle det allra mesta redan varit fullbordat — så utföres denna förrättning av en nämnd, bestående av medlemmar av häradsrätten, representanter för länsstyrelsen, domkapitlet och socknen samt en byggnadssakkunnig. För sakens goda lösning ur allehanda praktiska synpunkter synes alltså vara väl sorjt, och denna förrättning skulle väl — trots det att den i själva verket utgör dödsdomen över den urgamla svenska seden, att lantprästen skulle vara lantbrukare såsom den lantbruksbefolkning han skulle förstå att undervisa — kunna försiggå "stilla och vackert" och till alla parter belåtenhet. Men man må betänka, att i kanske två tredjedelar av alla dessa till ett par tusen uppgående fall det gäller en så pass kinkig sak som att skifta en gammal minnesrik gård, ändamålsenligt inrättad för sin gamla uppgift, och att av den göra en bostad för två helt skilda hushåll med så olika läggning som å ena sidan prästens, närmast jämförbart med en villaägares, å andra sidan den av länsstyrelsen valde arrendatorns lantbrukarehushåll. De omständigheter, som bestämma synenämndens sätt att lösa sin uppgift, äro givetvis många och av skiftande art, men framför andra inverkar naturligen karaktären på den gård som skall omvandlas. Icke som om i flertalet fall prästgårdens historiska karaktär eller omsorgen om dess bibehållande skulle så mycket inverka — erfarenheter från alla landets delar ha dessvärre visat motsatsen. Däremot betyder det mycket, huruvida prästgården är utpräglad ståndsmässigt bebyggd och närmar sig herrgårdskaraktär i fråga om sin manbyggnad, eller om den bibehållit gamla tiders tradition och till byggnaderna mera motsvarar en jämnstor lantbruksgård av ortens typ. I det senare fallet ligger det nära till hands

diskussion. Den uppgift de gamla prästgårdarna fyllt, var och en i sin bygd, är tillräckligt känd och erkänd för att göra detta självklart. Här är i hög grad av nöden att var och en i sin stad söker se till att de förändringar, som bli nödvändiga, verkligen göras på ett sådant sätt att så litet som möjligt av gammal byggnadskultur förloras och att det nya, som tillsättes, blir av den art, att det ej skämmer det gamla och förstör den helhet det är avsett att förbättra.

och händer ofta, att man helt enkelt gör den gamla gården till arrendegård, sådan den står, och för prästens räkning nybygger en lägenhet med trädgård, antingen invid gamla prästgården eller på annan plats. Det sistnämnda blir i synnerhet gärna fallet på orter, där socknens befolkningscentrum genom järnvägar och industri förflyttats till andra delar av socknen än dess gamla huvudort, och där därför vissa skäl tala för prästboställets flyttning. En avgjort högre ståndsmässig prästgårdsbyggnad däremot för gärna med sig att densamma bibehålles som prästbostad, då prästgårdsarrendatorn ej i regel kan ha behov av en sådan bostad, under det att nybyggnad för prästen i sådant fall skulle vara en lyxåtgärd. Men därmed uppkommer nära nog regelbundet behovet av en direkt klyvning. Och denna kan sällan begränsas till att prästgårdens ladugårdhus bortskiljas, vilket åtminstone i stora delar av landet skulle kunna ske fullt tillfredsställande med blott ett stängsel och utan några husflyttningar. Ty arrendatorsbostaden blir för den nyskapade självständiga arrendegården givetvis en viktig och oumbärlig sak, och i de allra flesta fall, där arrendator hittills funnits, tillsatt av prästen själv, har hans bostad utgjort en del av prästgårdskomplexet, kanske allra oftast en av flyglarna invid gårdsplanen. Åstadkommer man nu boskillnaden genom bortflyttande av arrendatorsflygeln och eventuellt även andra mangårdshus, som böra följa jordbruket, så går den gamla prästgården ur striden med utslagna tänder som efter ett misslyckat slagsmål. Bortrivandet av ett par hus ur en naturligt anordnad gårdsanläggning kvarlämnar ett sönderrivet och skövlat intryck; trevnaden i den gamla gården flyttar bort med de uttagna husen, utan att dock ofta följa dessa fram till deras nya byggnadsplats.

Redan dessa schematiskt framställda allmänna fall antyda ju, att prästgårdsregleringarna medföra en mångfald spörsmål, vilkas lösning ur rent praktisk synpunkt kräva omtanke och insikter. I många fall tillkomma naturligen allehanda ytterligare omständigheter, som komplicera saken. De i praktiska värv förfarna män, som utgöra synenämnderna, skapa emellertid alltid en lösning av frågan, såsom deras uppgift är. Hurudant resultatet kan bli praktiskt-ekonomiskt taget faller utanför denna framställnings uppgift att diskutera, men dessa syneförrättingars utomordentligt ingripande

Länna prästgård, Uppland.

Sätesbyggnad från 1700-talets senare del, upbyggd i vinkel mot det gamla ännu kvarstående boningshuset. En för mellansverige typisk, välbevarad prästgårdsmiljö. (Foto H. Cornell).

Sala landsförsamlings prästgård, Västmanland.
Boningshuset, upbyggt år 1789 av "Riksprosten" greve von Schwerin.
(Foto A. Essén).

betydelse för prästgårdarnas framtida utseende och därmed för byggnadskulturen inom en stor fraktion av gårdar, fördelad över hela landet och med gammalt anseende för förebildlighet samt stående under offentlig ledning, motiverar i hög grad upptagandet av frågan om vilken garanti, som för närvarande finnes för att dessa regleringar göras tillfredsställande ur allmänt kulturell synpunkt, så att den svenska prästgården må gå igenom denna skärseld, utan att över lag

deklasseras och mista ett anseende, som det kostat århundraden att förvärva.

Det torde väl vara den speciellt byggnadssakkunniges uppgift att giva synenämnden sådana råd och anvisningar, att en klokt ordnad ombyggnad och husflyttning bleve resultatet. Hos ingen annan av nämndens ledamöter, domare, präster och sockenombud, har man rättighet att förutsätta speciell kunnighet och vana att lösa en ofta nog så kinkig dylik uppgift och att lägga fram ett förslag, som på

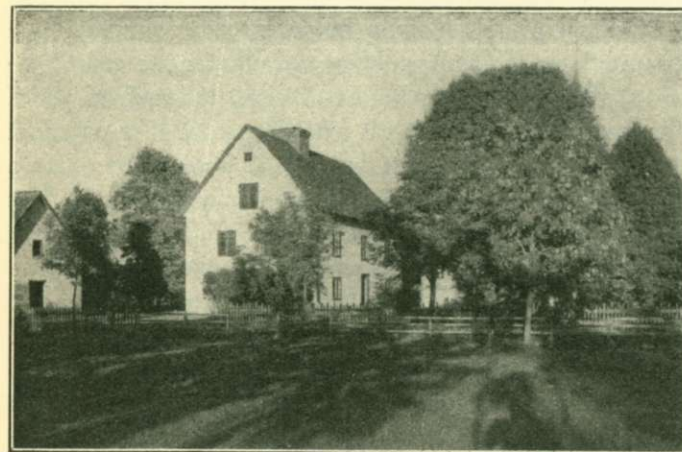
samma gång tillfredsställer de nya kraven och tillvaratager de gamla värdena. Men det visar sig synnerligen ofta, att den byggnadssakkunnighet synenämnderna tillkalla är av den art, som pålitligt kan avgöra, om en byggnad är framtidsduglig, kostnaden för dess förflyttning, med flera dylika nödvändiga uppgifter, men vars praktik och omdöme ej sträcker sig till bedömandet av sådana omgrupperingsspörsmål, som ovan antytts, och än mindre till frågor om den gamla

Härkeberga komministergård, Uppland.
En typisk bondgård enligt ortens gamla byggnadssätt, husen lagda i en långsträckt fyrkant med en långa, som skiljer mangård och fägård. Ligger i byalag med flera bondgårdar. (Foto förf.).

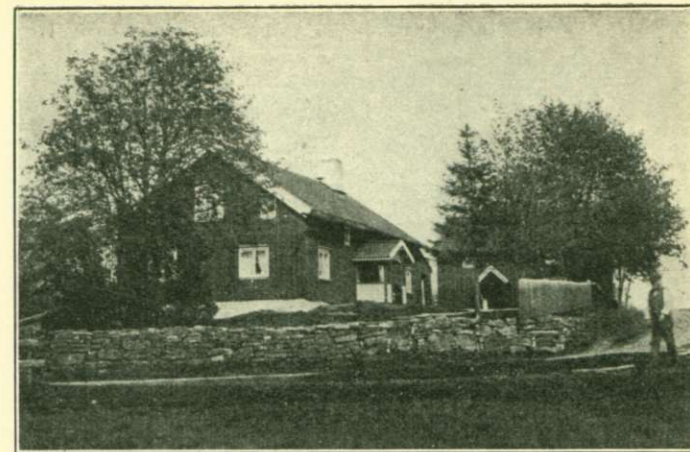
gårdens värde och betydelse ur historisk synpunkt samt för dess omgivning, som ju icke sällan utgöres av en monumental kyrkobyggnad med kringliggande kyrkoby. Men på dessa frågor omsorgsfulla konstnärligt och historiskt riktiga lösningar beror helt enkelt hela saken, sedd ur mer allmän synpunkt än ett för ögonblicket gällande rent ekonomiskt intresse hos menighet eller myndigheter, den personliga smaken hos en tillfällig boställesinnehavare eller andra dylika faktorer av enbart lokal och temporär betydelse.

En garanti i nämnda avseende medför alltså icke lagen. Något ingripande i vidlyftigare utsträckning från någon av de centrala myndigheter, som kunde tänkas hysa intressen för denna sak, har heller ej förekommit och torde ej nu vara att vänta, då proceduren framskridit så långt som den redan gjort. Vad som vinnes i fråga om goda lösningar av regleringsproblemen är alltså helt beroende på lyckliga

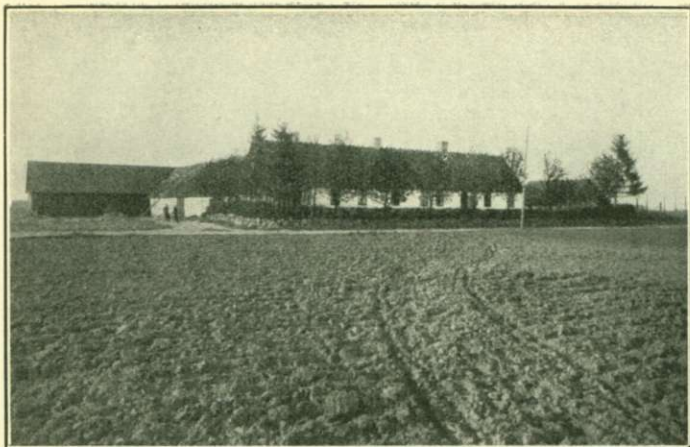

Follingbo prästgård, Gotland.
Prästgårdshus av typisk gotländsk karaktär.

sammanträffande omständigheter och på de personliga krafter, som ingripa. Det är ju långt ifrån uteslutet att just sådan lämplig kraft kan finnas representerad i synenämnder och där göra sig gällande, så att ett allmänt gott resultat uppnås. De historiskt-estetiska synpunkterna, trevnadssynpunkten i fråga om bostaden o. s. v. stå ju så ofta i intimaste samklang med den praktiska och ekonomiska sidan av ett dylikt problem, att om dessa synpunkter äga

Getabulla prästgård, Hyssna socken, Västergötland.
Boningshus och en flygel, en liten gårdsanläggning i ortens byggnadsformer.
(Foto K. Wassberg, Borås).

Skepparslövs prästgård, Skåne.
En fyrbyggd skånegård.

en talman, de ofta begärligt omfattas av de ekonomiskt ansvariga elementen. Och ej alltför sällan torde det inträffa att personer, vilkas ämbetsuppdrag eller kommunala förtroendeställning fört dem in i en synenämnd, intresserat omfatta en modern hembygdsvård med dess historiskt ansvars-kännande syn på saken. Men oftast när ett fullgott resultat vunnits, torde det ha skett genom adjungering av en byggnadssakkun-nig med kompetens att be-

döma den kanske svåraste arten av arkitekturproblem, huru gammal arkitektur skall samkomponeras med ny och anpassas för moderna krav. För att förmedla dylik sakkunskap till synenämndernas tjänst har bl. a. Samfundet för hembygdsvård tagit ett initiativ genom en skrift, till vilken jag nedan återkommer. Detta har givetvis icke blivit resultatlöst, liksom ej heller de strävanden som utgått från Skånska föreningen för byggnadskultur, vilken särskilt inriktat sin verksamhet på prästgårdsproblemet.

Mycket skulle vara att säga om synpunkterna för nybyggandet vid prästgårdarna. Ehuru deras särställning icke gör dem fullt jämförbara med varjehanda andra byggen gäller naturligen om dem i stort samma principer, som numera torde vara tämligen allmänt vedertagna rörande en sund byggnadskultur. Hänsynsfullhet gent emot omgivningen, där en ny byggnad skall placeras, iakttages förvisso långt ifrån alltid, men när en enskild eller offentlig byggherre uppfört ett omåttligt stort eller på annat sätt från omgivande byggnader starkt avstickande nytt hus, så är åtminstone numera termen "skandalhus" oftast strax framme och grinar i den allmänna meningen. Det torde åtminstone ej var som helst i vårt land nu längre vara möjligt att vinna anseende genom att kasta in i ett samhälle eller landskap ett byggnadsverk, som i storlek, färger eller överflödande dekorerings faller ur skalan och tonarten hos sin omgivning, överröstar och tillintetgör densamma. Orter finnas nog ännu, där dylika övergrepp kunna imponera såsom maktsymboler, men de smakens och pietetens lagar, inför vilka de ohjälpligt rubriceras som okultur, torde dock numera vara så allmänt erkända, att de ej här behöva upprepas.

Men en prästgård har en särställning som förpliktar till mer hänsynstagande än diverse andra byggnadsverk. Den har en ställning i sin bygd, som ej utan förlust kan uppoffras, och det är särskilt vid nybyggandet på helt ny grund, som detta

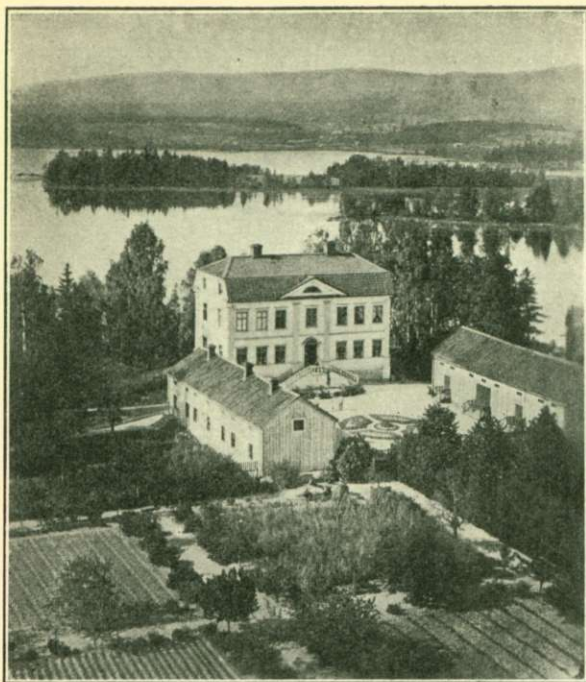
värde lättast riskeras. Det nya prästboställets karaktär av blott en bostadslägenhet med trädgård gör det så lätt jämnställt med andra lägenheter och villor i stations-samhällen eller dylikt, att dessas byggnadssätt även lätt smittar av sig, när man ej helt enkelt inköper en redan befintlig dylik villa till prästboställe. Det kan vara naturligt att prästfamiljen önskar en modern bostad tillsammans med annat folk i socknens stationssamhälle, och den prästerliga sysslan

undergår givet även sin modernisering, som återverkar på bostadsförhållandet, men är det väl nödvändigt, att dessa krav draga med sig en så bestämd arkitektonisk deklassering av prästhemmet som till en villa bland alla andra i ett samhälle från den hedersamma och respektingivande gamla prästgården, vilken genom sin placering och sin byggnadsart ofta klart förkunnade sin bestämmelse i församlingen så väl som sin vilja och förmåga att fylla denna uppgift. Alla synpunkter, innehålls så väl som formens, tala för vikten av att vid nybyggandet ge prästgården en gestalt, som redan i det yttre vittnar om gedigen enkelhet och på samma gång uppträder med en värdighet, som påminner om att den ej är byggd blott för den levande generationens tillfälliga krav. Även på en liten prästgård bör läggas en viss monumentalitets fordringar, ofta uppfyllda av de gamla, av vilkas byggnadssätt vi ha så mycket att lära. Den verkligt prästgårdsvärdiga hänsynsfullheten synes mig vara uttryckt i ett byggnadsprogram för ny prästgård i en mellansvensk småstad med ostörd gammalbebyggelse, uppställt av vederbörande kyrkoherde, vilken sökte en arkitekt, som kunde bygga en prästgård passande som bostad för en präst samt passande ihop med omgivningarna i den gamla staden och lämpad efter stadsbornas tillgångar.

Om det vid total nybyggnad finnas så avgörande orsaker att hämta lärdomar från äldre byggnadsvanor och söka hålla vid liv de genom goda traditioner vunna värdena, så är det klart, att man vid de ofta ifrågakommande partiella ombyggnaderna av gamla gårdar har minst lika stor anledning till hänsynsfullhet mot det gamla. Detta binder givetvis rörelsefriheten vid omregleringen och kan avklippa många utvägar, som eljest kunde ligga nära till hands, och det fordras i många fall en skärpt uppmärksamhet och fintlighet för att lösa uppgifterna på ett fullt lyckligt sätt. Ofta har

Boteå komministergård, Ångermanland.
En rad av timrade bodar med svale å gavel eller långsida.
(Foto E. Salvén).

Forsa prästgård, Hälsingland, på 1870-talet.
Bilden visar den numera brunna herrgårdsliknande gårdsanläggningen.
karaktäristisk för en större Norrlandssocken.

sådant begäres, för vilken sak samfundet tillförsäkrat sig bistånd av ett antal framstående arkitekter. För Skånes vidkommande arbetar Skånska föreningen för byggnadskultur genom en särskild prästgårdskommitté. Denna tidskrifts redaktör har i förra årgången redogjort för föreningens mångsidiga arbete på området¹⁾. Här må dessutom hänvisas till föreningens publikation "Ritningar till skånska prästgårdar", tryckt 1919 och innehållande en serie byggnadsförslag uppgjorda av olika arkitekter, samt en inledning om de gamla skånska prästgårdarna av Fritjof Hazelius. Arkitekten, lektor Karl Berlin, Malmö, leder föreningens direkta praktiska verksamhet på området såsom föreståndare för föreningens konsultationsbyrå, som står till tjänst med råd och upplysningar angående prästgårdsbyggena och ombesörjer utförande av ritningar och förslag till ny- och ombyggnader.

Först och sist måste emellertid prästgårdarna betraktas och behandlas under historisk synvinkel, och utan känsla för denna sida av saken kunna knappast några goda resultat vinnas i denna omfattande och viktiga fråga. Ödesdigra bli nog i allt-

¹⁾ Tidskrift för hembygdsvård. 1921. ss. 115 ff. Avbildningar av Österslövs gamla prästgård samt tvänne förslag till nya skånska prästgårdar.

det emellertid visat sig, att även de praktiska kraven blivit mycket bättre tillgodosedda av förslag, vilka som utgångspunkt tagit en historiskt riktig lösning. Anlitandet av verklig tekniskt och konstnärligt skolad sakkunskap vid omregleringen är alltså livligt att förorda. I detta syfte har som ovan nämnts Samfundet för hembygdsvård trätt hjälpende emellan för att åt församlingarna förmedla dylik sakkunnig hjälp, och här kan i denna fråga hänvisas till samfundets år 1919 utsända programskrift "Våra prästgårdar". Den innehåller flera lärorika och upplysande bilder från nya prästgårdshus av vitt skild karaktär samt byggnadsritningar av olika arkitekter. Samfundet erbjuder sig här att genom sitt verkställande utskott, som utgöres av lektor K. Starbäck, professor L. I. Wahlman och sekreteraren arkitekt John Åkerlund, förmedla biträde av arkitekter, där

för många fall följderna av regleringsperiodens många ingrepp, och vår tid kan knappast hoppas på att i prästgårdarnas historia få något hedersrum. Vad som nu göres i god riktning ändrar väl ej denna dom, men kan bidra till att mildra det onda intrycket. Kunskap om det historiska materialet är dock den första förutsättningen för varje åtgärd, som vill gagna kulturminnes- och hembygdsvården i detta som i andra fall. Och alla som inriktat sina strävanden på

prästgårdsfrågan ha först och främst velat skaffa dylik kunskap och satt prästgårdarnas utforskande och beskrivande främst på programmet. Så t. ex. den skånska föreningen, som från början grep sig an med uppmätningar av prästgårdar, av vilka ett par redan publicerats (i "Skånska gårdar och hus"; häfte 1, Burlövs prästgård; häfte 3, Kviinge prästgård), och som inleder sitt nyssnämnda häfte förslagsritningar med en historisk översikt över de skånska prästgårdarna och deras märkliga särställning, författad av Fritjof Hazelius, som jämte lektor Karl Berlin leder den systematiska historiska prästgårdsundersökningen i Skåne. Söker man i övrigt prästgårdarnas historia i litteraturen, så finner man den förvisso icke samlad och genomarbetad — detta är just ett av de stora och trängande önskemålen — men dels finnas sedan gammalt åtskilliga bidrag från skilda håll, förnämligast inriktade på att skildra livet i prästgårdarna och ofta i personhistoriskt sammanhang, dels har frågans nuvarande stora aktualitet gjort att ämnet på flera håll blivit berört med översiktliga påpekanden eller specialstudier. Se exempelvis en uppsats av Henrik Cornell i Svensk Tidskrift 1917 eller Anders Billows översikt över öländsk bebyggelse i Svenska Turistföreningens årsskrift 1921. Det kan ock förtjäna att påminnas om, att de av olika stifts prästerskap utgivna årsböckerna stundom innehållit beskrivningar av värde, såsom t. ex. en av A. Råde publicerad synehandling från 1600-talet i Härnösands stifts julbok 1920.

I ett par av grannländerna ha större sammanfattande arbeten börjat utkomma över prästgårdarna. Tidigast är det finska: Gunnar Soulahti, "Suomen Pappilat 1700-luvulla" (Porvossa 1912), som innehåller ett rikt material även av fotografiska bilder samt gårds- och husplaner. I Norge har publicerandet av en serie "Gamle norske prestegaarde" begynt med Anders Bugges "Tapte prestegaarde" Kristiania (1919).

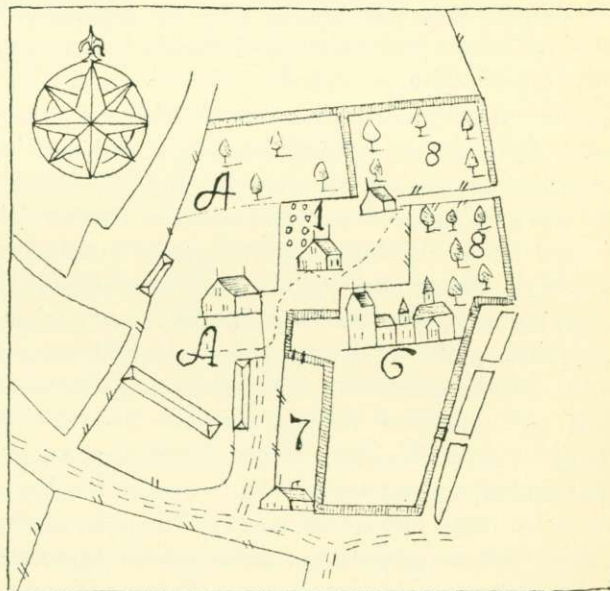
Säbrå prästgård, Ångermanland.
Till vänster i mangården synes det äldre boningshuset, till höger ett nyare sådant.
I fonden synes den stora norrländska hässjan. (Foto E. Hofrén).

Grödinge prästgård, Södermanland.
Sedd från uppfartsvägen till manbyggnaden. (Foto förf.)

enskilda ägare. Volymen gör ett dystert imponerande intryck ej minst genom dessa bilder, som åtskilligt vittna om det berättigade i författarens beklaganden över att man varit så rask att riva dessa gamla ärevördiga prästgårdar, "som voro lagda i

hjärtat av bygderna och i mer än ett avseende också varit deras hjärta". Ju mer man får denna deras karaktär klar för sig, menar författaren, dess mer skulle man dra sig för att riva ut detta bygdens hjärta. Bokens inledande historiska översikt innehåller, med begagnande enbart av de förstörda gårdarna som material, en exposé över prästgårdarnas utveckling i Norge med de olika tidsepokernas typer representerade och förklarade. Denna framställning har man givetvis förhoppning att få fullständigad och fördjupad genom systematisk undersökning av vad Norge ännu äger kvar i sina prästgårdar, en undersökning som den energiska norska forskningen säkert icke skall lämna utförd.

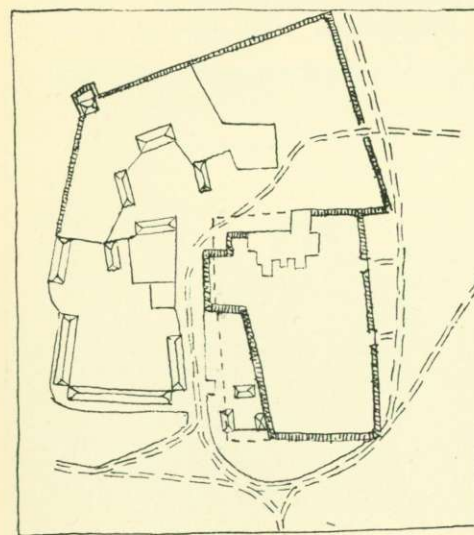

Vretakloster enligt karta 1696.
A. Prästens byggningstomt. — 1. Kappelansgårdens byggningstomt. —
6. Kyrkan och kyrkogården. — 7. Klockaregård och tingsstuga.
— 8. Trädgård lydande under Stjärnarp.

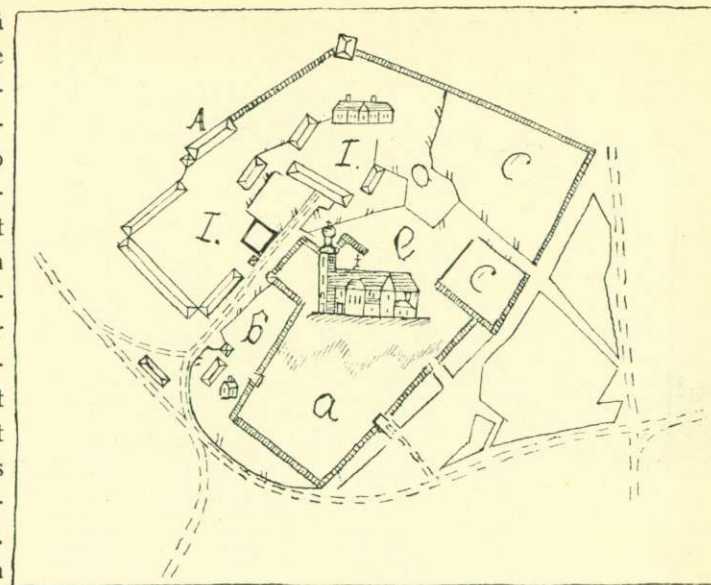
Denna volym innehåller korta beskrivningar över ett 70-tal prästgårdar, som under den sista mansåldern gått förlorade, några genom eldsvåda men de flesta genom nedrivning eller genomgripande ombyggnad. Beskrivningarna illustreras med planer, i ett fåtal fall grundade på direkta uppmätningar, de flesta gjorda ur minnet av personer som känt till byggnaderna, samt med ett mycket värdefullt fotografimaterial, sammanfört från en mängd

För oss är utblicken på grannlandet av stort intresse och framkallar självklart jämförelser med våra egna förhållanden. Förlusterna äro ej mindre hos oss, arbetsfältet är oerhört mycket större och behovet av en grundlig historisk undersökning är detsamma. Tyvärr är detta arbete ännu ej utfört, och just nu skulle det ha varit av största värde att det förelegat. Uppgiftens vidlyftighet innebär en förklaring, dess vikt en eggelse.

Förberedelserna för den svenska prästgårdsundersökningen må här i korthet omnämnas med hänvisning dels till vad ovan anförts, dels till en av författaren lämnad redogörelse i Nordiska Museets tidskrift "Fataburen" 1918. Från Nordiska Museets sida inleddes åtgärder i denna fråga genom att, efter avtal

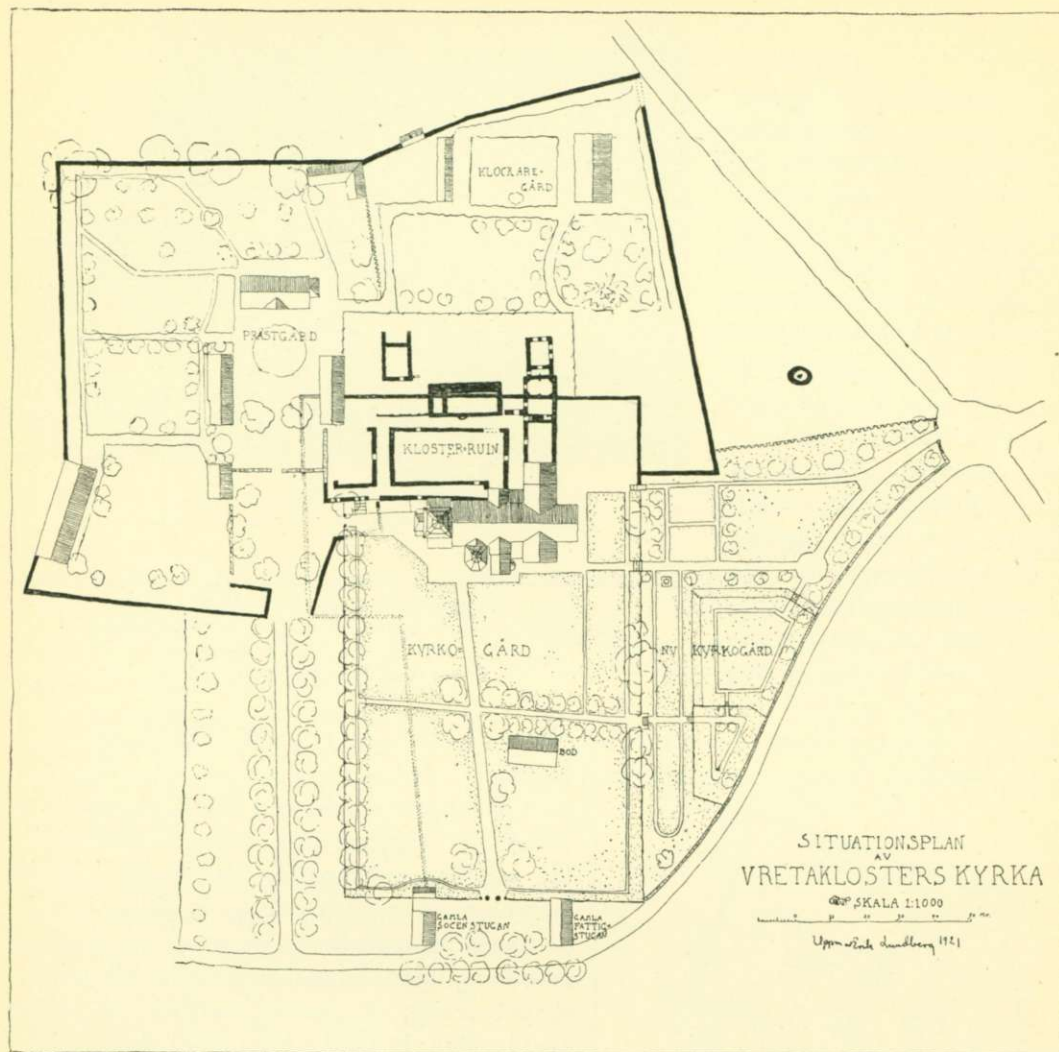

Vretakloster enligt karta 1812.

Vretakloster enligt karta 1774.
I. Prästgårdens man- och fägård. — A. Stenhus. — 9. Kyrkogården. —
b. Kyrkovallen med socken- och fattigstugorna.
— c. Gamla klosterträdgården.

med biskoparna och med deras rekommendationer, ett frågeformulär under år 1917 utgick till samtliga prästboställesinnehavare i landet med begäran om allehanda upplysningar rörande de gamla prästgårdarnas byggnad och allmänna anordning. Med denna hänvändelse till prästerskapet avsågs att genom boställesinnehavarnas eget benägna bistånd erhålla ett första översiktsmaterial med en viss likformighet och omfattande hela landet. Förhoppningen härom har också infriats, och till Nordiska Museets arkiv har efter hand inkommit ett mycket stort antal dylika prästgårdsbeskrivningar, somliga mycket kortfattade, särskilt i sådana fall där ingen gammal bebyggelse kvarstår, andra däremot utförliga och försedda med fotografier och ritningar, situationsskisser och husplaner m. m.

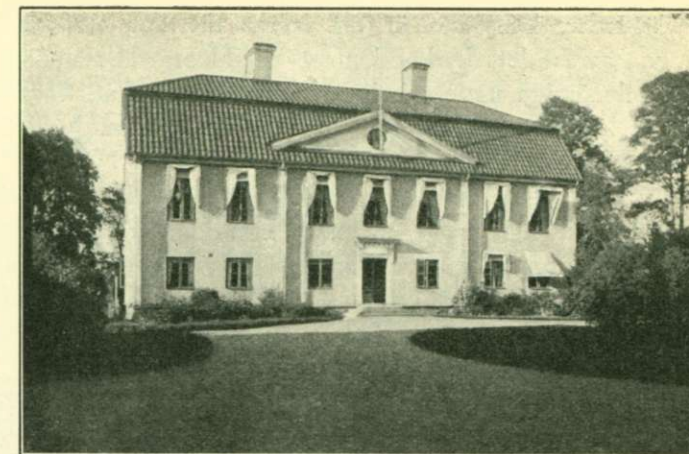

Situationsplan av Vretakloster med kyrkan och prästgården.
Uppmätning för "Sveriges Kyrkor" av Erik Lundberg 1921.

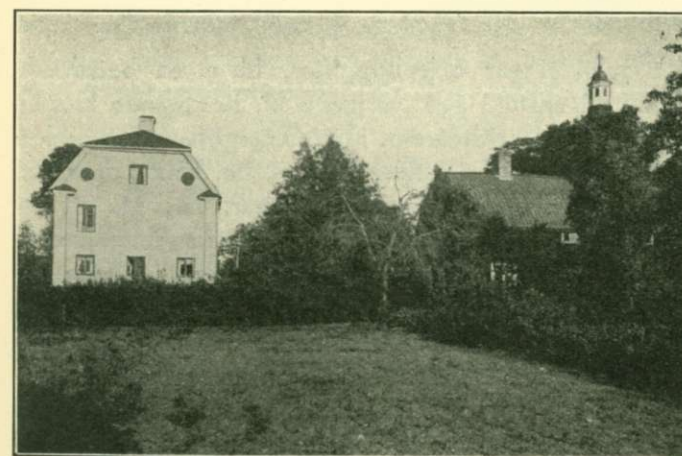
Sålunda har åtskilligt över hälften av de utsända formulären återkommit ifyllda. Flera skäl ha kunnat föranleda svarens uteblivande, särskilt som numera så många prästerliga befattningar stå obesatta, och resultatet av företaget torde bevisa, att prästerskapet hyser ett stort och ganska allmänt utbrett intresse för sina boställes kulturhistoriska värden. En kyrkoherde, som underlät att insända beskrivning, emedan hans prästgård var så allt igenom urgammal och förfallen att Nordiska Museet ej

kunde hava något intresse av den, torde höra till en försvinnande minoritet. Skulle dessa rader råka att träffa någon boställesinnehavare, som av ett eller annat skäl dröjt att beskriva sin prästgård må här nämnas, att fortfarande varje sådant svar kan komma undersökningen till nytta och därför är ytterst välkommet.

För att föra frågan vidare från detta första stadium och åstadkomma möjlighet för anordnande av systematiska undersökningar av fackutbildade personer bildades en kommitté med Nordiska Museets styresman som ordförande och med uppgift att åstadkomma ett kulturhistoriskt arbete över de svenska prästgårdarna. Med anslutning från de i Skåne arbetande krafterna förberedes alltså ett hela landet omfattande arbete, fördelat i självständiga framställningar av de skilda stiftens eller kulturområdenas prästgårdar men till planen enhetligt genomförd. De förarbeten, som härför behöva utföras, äro vidlyftiga nog och omfatta en grundlig undersökning med uppmätning och genomfotografering av allt ännu kvarstående värdefullt material samt ett studium av kyrkoarkivens uppgifter och övrigt arkivmaterial. Av det omfattande arbetet, som kommer att kräva åtskilliga kostnader, återstår givetvis ännu den största delen. Vad som hittills kunnat utföras i skilda landsdelar har i de flesta fall skett i samband med andra närsläktade företag. Främst står härvidlag de från Nordiska Museet av amanuensen Sigurd Erixon bedrivna by- och bebyggelseundersökningarna, som även omfattat studier av

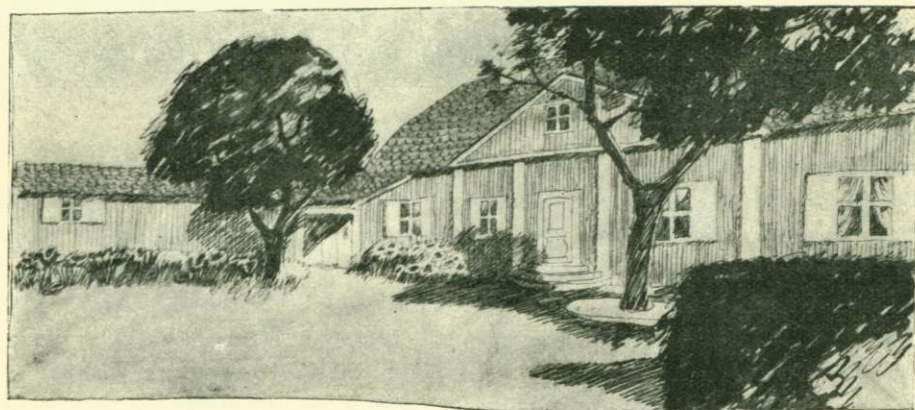
Vretaklosters prästgård.
Manbyggnaden från gårdsplanen. (Foto G. Selling).

Vretaklosters prästgård.
Manbyggnadens västra gavel samt västra flygeln. (Foto G. Selling).

prästgårdar. Därjämte är att märka att flera medarbetare i den pågående inventeringen av landets kyrkor kunnat kombinera därmed även prästgårdsarbete. På så sätt ha fackmässiga undersökningsresultat influerat från trakter, som annars varit svåra att nå. I landskapen närmast omkring Stockholm ha ett antal prästgårdar efter hand blivit uppmätta och fotograferade.

Av de arbeten, som på detta sätt utförts för den fackkunniga prästgårdsundersökningen, må här några nämnas. Docenten Henrik Cornell har föranstaltat om fullständiga uppmätningar av flera av de viktigaste prästgårdarna i Uppland. Från Öland och Kalmar län har amanuensen Anders Billow åstadkommit åtskilligt material av fotografier och ritningar. Flera av de norrländska landskapen ha berests av fil. lic.

Förslag till ny prästgård.
Arkitekt: E. G. Asplund.

Erik Salvén, som därvid samlat avbildningar och uppgifter, bl. a. en betydande mängd gamla fotografier, som funnits i enskild ägo, varjämte fil. lic. Manne Hofrén likaledes gjort åtskilliga studier av norrlandsprästgårdar. Från Östergötland har undersökningsmaterial inkommit genom kand. Gösta Selling och fil. lic. Erik Lundberg. Illustreringen av denna uppsats ger några prov ur dessa samlingar, varjämte ett par nedan anförda exempel likaledes grunda sig på arbete av de nämnda eller andra personer.

En fullständig och mycket grundlig undersökning av en sockens prästgårdar har nyligen utkommit i första delen av Sigurd Erixons "Skultuna bruks historia". I en serie rekonstruktionsritningar grundade på ingående källstudium följes här kyrkoherdeboställets utveckling från 1600-talet och fram till våra dagar, från en regelrätt mellansvensk gårdsgruppering med mangård och fägård i två skilda fyrkanter, genom dess småningom skeende upplösning intill boningshusets definitiva utflyttning och omgivande med stor trädgårdsanläggning. Mot bakgrunden av en översikt över de mellansvenska prästgårdarnas förhållanden alltifrån medeltiden ställes gårdens senare

utveckling i klar belysning; och detta arbete, som i sin breda och på djupet gående undersökning utreder socknens samtliga bebyggelseformer, kan på alla punkter belysa prästgårdens förhållande till och mellanställning mellan bond- och herrgårdarna. Först med 1800-talet får den en viss herrgårdskaraktär efter att hela tiden förut ha hållit sig på storbondegårdens stadium med blott små avvikelser. Bokkammaren är framför allt det som skiljer prästgård från bondgård, och som tillkommer när, såsom förhållandet var med Skultuna kaplansgård, en gammal bondgård inköptes till prästgård. De redan tidigt på 1500-talet förekommande inventarieförteckningarna ge viktiga upplysningar, vartill motsvarighet ej finnes från andra slags gårdar. Sedan undersökningen av Skultuna kyrkoherdeboställe för ett par år sedan utfördes, har av ofattbara anledningar denna synnerligen trevna gård i följd av reglering helt enkelt nedrivits.

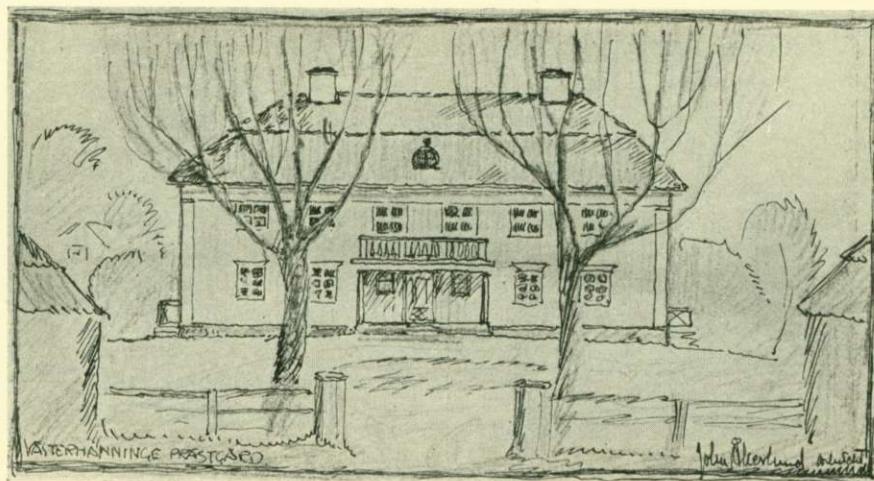
I den översikt jag här sökt meddela av prästgårdsproblemets nuvarande läge sett

Förslag till prästgård i Ålberga, Södermanland.
Arkitekt: E. G. Asplund.

från hembygdsintressenas synpunkt, ha de konkreta exemplen måst i det hela utelämnas, vilket givetvis icke betyder att sådana saknas. I någon mån vilja de meddelade illustrationerna utgöra ett slags ersättning. De äro valda för att ge exempel på prästgårdshus av olika arter från stora och små gårdar samt typer från skilda landsdelar. Någon allsidig illustrering av vad en grundligare utredning av prästgårdarnas historia bör omfatta har naturligtvis ej här kunnat ges. Planuppmätningar och dylikt avbildningsmaterial har knappast kunnat meddelas, utan inskränkts till ett enstaka, i största sammandrag meddelat exempel, vartill jag strax återkommer. Härövan har jag sökt framhålla huru omregleringarna av prästgårdarna verkställes efter den ena eller andra linjen beroende i mycket hög grad på den gamla prästgårdens beskaffenhet. Ett av dessa fall, det när prästen helt enkelt flyttas ur den gamla gården och förses med ett helt nybyggt boställe på annan plats, är i regel en lösning som räddar prästgården från klyvning och vidlyftigare ombyggnad. Det synes därför teoretiskt böra vara lyckligt ur konserveringssynpunkt för gården, fastän det nog ofta kan medföra åtskillig försämring särskilt av underhållet av sådana detaljer som träd-

gårdsanläggningar och annat som ej ger direkt avkastning. Ett exempel skall kunna antyda huru följderna även i ett dylikt jämförelsevis litet komplicerat fall kunna gestalta sig ganska nedslående. Det gäller en sörmländsk prästgård, Grödinge kyrkoherdeboställe, en gård med mycket måttligt tilltagen bebyggelse utan särskilt påfallande märklighet men med en gammaldags redbarhet i anläggningen av en högst förträfflig verkan, varom bilden å sid. 10 ger en svag föreställning. Som arrendatorsbostad saknades, beslöts att göra regleringen så, att ny prästgård byggdes och gamla gården överläts helt till arrendatorn. Innebörden av detta regleringsbeslut kan knappast uppfattas utan ett besök på platsen, men ett dylikt ställer den strax i den klaraste dager. Det förnämsta med den gamla prästgården är nämligen ej dess gammaltrevna

Förslag till prästgård i Västerhaninge, Södermanland.
Arkitekt: John Åkerlund.

bebyggelse och dess vackra gamla träd, utan själva läget. Gården ligger på krönet av traktens högsta höjdsträckning och behärskar hela det kringliggande landskapet, en sörmlandsnejd av ovanligt vacker och hel skapnad. Om man ser bygden från prästgårdens gårdsplan eller från landsvägen, som drar förbi nedanför, så kan man knappast frigöra sig från den föreställningen, att det är prästgården och ej den på en lägre kulle i närheten stående kyrkan, som fått välja byggnadsplats först och som klarsynt intagit traktens avgjort bästa dominerande läge. Även om det icke skulle kunna historiskt bevisas att så skett, verkar dock tanken beklämnande att utbyta denna idealiska prästgårdsplats mot den föreslagna, belägen i en något sidlänt dalgång. Det är att hoppas att denna reglering blir reviderad så att den gamla prästgården bibehålles som sådan, särskilt som detta utan svårighet synes kunna åstadkommas genom uppförande av den saknade arrendatorsbostaden på en fri plats i närheten och med god anslutning till de befintliga uthusen.

Vreta kloster är en ort, där prästgården ingår i ett eminent märkligt historiskt byggnadskomplex, vadan dess öden redan härigenom förtjäna uppmärksamhet. Dess reglering för ett par år sedan hotade att bli ödesdiger för gården men ordnades genom ingripande av ledaren av kyrkans och klosterområdets restaurering, professor Sigurd Curman, på ett mycket lyckligt sätt. De här meddelade bilderna från Vretaklosters prästgård äro införda bl. a. för att exemplifiera det arkivaliska material, som står prästgårdsundersökningen till buds och genom vilket prästgårdarnas betydelse för landets bebyggelsehistoriska utforskande i så ytterligt hög grad ökas. Upprepade syneförrättningar ha här efterlämnat ett historiskt material, som ofta gör det möjligt att följa en prästgårds utveckling på ett helt annat sätt än t. ex. bondgårdarnas och att rekonstruera gårdsgrupperingens utveckling genom tiderna. Om Vretaklosters prästgård finnas uppgifter, samlade och bearbetade av Erik Lundberg och Gösta Selling, alltifrån 1500-talet, och från 1600-talets mitt finnas detaljerade uppgifter om gårdens byggnader. Som de här meddelade kartorna visa låg prästgårdens manbyggnad på 1600-talet mitt för kyrkans västra gavel (sid. 10). Grunden till dessa hus har vid den pågående undersökningen återfunnits. Fägården sträckte sig söderut till landsvägen. Nordväst om kyrkan låg kapellansgården. Så var läget till 1700-talets mitt, då kaplansgården bortflyttades och kyrkoherdegården nybyggdes längre norrut med nytt boningshus i en våning, byggt 1754 och gården ordnad så som kartan av år 1774 (sid. 11) visar. I sydväst ligger fägården och längst västerut i denna ett märkligt ännu alltjämt kvarstående medeltida stenhus med tegelvalv, på 1700-talet använt som fähus. Som kartan från 1812 (sid. 11) och den moderna planen (sid. 12) visa har mangården bibehållit sin plananordning under det fägården numera är flyttad söder om landsvägen. Den manbyggnad, som bilderna sid. 13 visa, har emellertid fått sitt nuvarande utseende först under 1780-talet, då den uppbyggdes av dåvarande kyrkoherden, biskop Lindblom. Den står nu på sin synnerligen minnesrika grund som ett ståtligt exempel på en rik och värdig prästgård, ett exempel som här särskilt framhållits för att åskådligt påminna om, hur betydelsefullt det är för en ort, att dess prästgårdsreglering lyckligt löses. Det ligger vikt uppå att man i varje ort, där regleringen ännu återstår utförd, gör allt för att den skall få ett lyckligt förlopp, hedrande för orten och för dess befolknings omtanke om sin bygd.

SIGURD WALLIN.

Burlövs gamla kyrka med prästgården t. v.

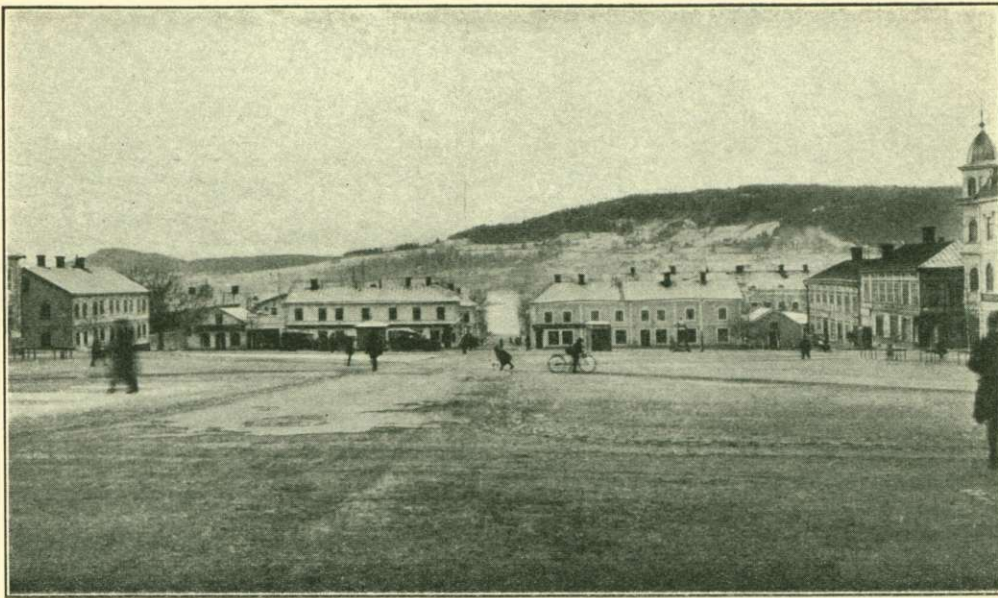

Interiör av Ignaberga ödekyrka i sitt nuv. tillstånd.

1. HURU EN GAMMAL PRÄSTGÅRD RÄDDATS. Den i somras stiftade Bara härads hembygdsförening har, såsom redan i denna tidskrift omnämnts, arrenderat prästgårdsbyggnaden i Burlöv jämte tillhörande trädgård. På så sätt har den gamla byggnaden räddats undan förstörelsen. Tyvärr revos redan för ett 20-tal år sedan de tillhörande uthusen, men den ännu kvarstående boningslängan, uppförd på 1770-talet, bildar tillsammans med den lilla vackra medeltidskyrkan en synnerligen anslående bild. Längan skall efter en del nödvändiga restaureringsarbeten användas för det blivande hembygdsmuseet. I trädgården, som prydes av en väldig kastanj, kommer man att inplantera gamla för bygden karaktäristiska prydnads- och kryddväxter.

2. UPPRÖRANDE VANVÅRD AV EN GAMMAL KYRKA. Den här meddelade bilden av Ignaberga gamla medeltidskyrka talar tillräckligt tydligt för sig själv. Bilden återger kyrkan sådan den ännu i dag ter sig, sedan taket instörtade för omkring 20 år sedan.

3. ÖSTERSUND VILL BEHÅLLA DEN VACKRA UTSIKTEN ÖVER FRÖSÖN. Den för all hembygdsvård varmt intresserade bankdirektör C. Lignell i Östersund har haft vänligheten tillstålla tidskriften vidfogade bild av utsikten över Frösön från

Stortorget i Östersund med Frösön i bakgrunden.

Stortorget jämte följande förklarande rader: "Östersunds stads Stortorg erbjuder från sin högre belägna del en härlig utsikt. Här framstår stadens vackra läge på sluttningen mot Storsjön. Här höjer sig Frösöberget mäktigt framför en. En sommarkväll ser man det i solnedgången, odlingarna på sluttningen tränga sig i skiftande färger upp mot skogskammen och nederst glittrar en bit av vattnet. Om vintern ligger det snöhöljt och gnistrande kallt. Denna utsikt är stadens ögonsten. Den måste skyddas och bevaras. I full insikt härom söker stadens byggnadsnämnd att medelst byggnadsbestämmelser reglera bebyggandet vid torgets nedre västliga del, så att utsikten i möjligaste mån ej må förtas. Dessa byggnadsbestämmelser fastställa högsta höjden för kvarteren vid torgets västra sida, vilka vid bebyggandet ej får överskridas. De medgiva ett bebyggande med tre våningar, det vill säga med samma antal som vid stadens nord- och sydgående gator. Dessa föreslagna höjder äro ej ännu av Kungl. Maj:t fastställda, då stadsplane frågan för närvarande ligger under utredning, sedan samtliga handlingar rörande äldre staden av Kungl. Maj:t till staden återremitterats. Men det är att hoppas, att denna sida av Östersunds svårlösta stadsplane problem måtte få en lycklig lösning. Då räddas det största skönhetsvärde staden ur natursynpunkt äger och detta är av så mycket större värde, som stadens vackra läge för övrigt ej alls tillvaratagits i den gällande stadsplanen, uppgjord enligt rutsystem".

H E M B Y G D S V Å R D I B L E K I N G E

EFTER ROSKILDEFREDEN FÖRGINGO MER ÄN 60 ÅR, INNAN BLEKINGSbönderna nalkades en period av allmänt välstånd; snapphanerörelsen, krigen och påsten kommo slag i slag. Långsamt började man hämta andan efter den stora ofreden, men folket hade förlorat sitt fria och självständiga lynne, dess synvidd var oftast trång, försvenskningsarbetet började bära frukt. Ännu klagade man här och var över obetalda fordringar, orättmätigt fångna gårdar och gammalt övervåld, men snart tystnade även dessa stämmor och endast i språk och sed låg kvar en och annan dansk reminiscens. Vid 1700-talets mitt voro väl blekingarna lika goda patrioter som någon annan svensk landsända.

Vid skiftningen kom man åter att stå på egna ben. I byarna hade man litat på varandra; allt var byggt på sammanslutning och brodertjänst, nu blev det att ty till sig själv. Numera finnas ej några helt och hållet oskiftade byar inom länet och de sista minnena av de gamla byalagen hålla på att försvinna. Ännu hålles på några få ställen bystämma under sedvanliga former, vartill kallelse sker genom blåsning i byhornet, men av de stenar, som förr brukade vara placerade i byns mitt, har jag endast i Jämshögs by sett några rester. De äro tvenne stora, flata stenar av halvcirkelns form, nu flankerande västra ingångsgrinden till kyrkogården.

De nutida stationssamhällena byggas ju i regel utan någon förutbestämd plan och intet är tröstlösare än att se bebyggelsen mellan ett dylikt och den närliggande kyrkbyn eller sockenkyrkan. I stället för att söka efterbilda städerna, borde de sträva efter att bevara sin sunda, friska och lantliga prägel. Idealet för stationssamhället är goda byggnader, anpassade efter terrängen och traditionen. Ett förnuftigt vägnät, rymligt tilltagna samlings-, torg- och lekplatser, samt bibehållande så mycket som möjligt av de naturligt uppvuxna trädgrupperna. Någon gång kan man dock påträffa en nyare bebyggelse, vilken icke endast är klokt anordnad, utan även framhäver platsens centrala delar. Ett exempel härå är torgplatsen i Kyrkhult. Landsvägen från norr och Ryd i Småland löper mot söder och Jämshög. Här vid Kyrkhult på Tulseboda gårds ägor utvidgas landsvägen mot öster till en bred öppen torgplan, givande rum för skjutsar och försäljare samt den 1865 uppförda kyrkan. Vid kyrkogårdens sydöstra hörn utmynnar bygdevägen från Hofmansbygd, i väster vägen från Vilshult och invid denna, mitt emot kyrkan, har sockenhuset (fig. 1) sin plats. Det är väl lagt och väl byggt, en god typ för en

Fig 1. Torgplatsen med sockenstugan i Kyrkhult.
Gott exempel på en vacker lantlig kommunalbyggnad.
(Foto: N. Grafström 1920).

gårdsbyggnad märkes ofta på bondgårdarne; vi sågo bland annat ett bonthus av 2-våningar med 13 rum“, berättar Anckarsvärd 1817. I allmänhet voro de rödmålade med vita fönsteromfattningar, i arkitektur och inredning långt mera prydliga än vad man var van vid att se i Smålands grå byar. Enbart i Kristianopel funnos 1828 ett 20-tal 2-våningsmångårdsbyggnader, vilka nu allmänt giva karaktär åt bygden. Deras färgskala har dock blivit rikare. Utom rödfärg uppträder i våra dagar gråvitt, skärt, närmande sig rosa, ljusgult och ljusgrönt, någon gång även ljus- eller marinblått. Spån med rak eller stickbågig avslutning är det vanligaste taktäckningsmaterialet bredvid tegel och den fula pappen. Någon gång förekommer torv; på förmögna gårdar plåt, bestruken med mönja. Takfallet på sadeltaken är vanligen mycket lågt; de brutna taken förläna i regel byggnaden mera karaktär och rörlighet. De rödfärgade ladugårdarnas halmtak ha oftast brantare resning. Satta och fasta, liksom vuxna ur jorden verka ladugårdarna av sten; någon gång såsom t. ex. i Jämshög kan byggnadskroppen bliva smalare och få en resning, påminnande om de gotiska landskyrkornas långhus. I Jämshögstrakten härskade under 1800-talets förra del en mycket utbredd stenbyggnadskonst. Ett gott exempel på denna kraftiga arkitektur är magasinsbyggnaden vid Lilla Holje med dess fritrappa.

Den skänkt influerade kringbyggda gården förekommer ännu mycket allmänt i västra Blekinge från Skånegränsen till ungefär Mörrumsån. För den mindre bonden är gården med grupperingen av bostadshus och en enklare vinkelrätt ställd ladugård regel över hela länet. Ibland ligger denna ladugård lill vänster, ibland till höger om entrén.

Den större bondgården har en långt ståtligare och monumentalare plantyp med

enkel kommunal byggnad i skogsbygden. Samhällets övriga manbyggnader, till stor del tillkomna sedan Tulseboda blev en rätt flitigt besökt badort, ha icke denna prisvärda enkelhet över sig. Tvärtom florerar här villastilen i dess allra grövsta olater med krenelerade trapptorn, schweizerornamentik m. m. dylikt. Här som i städerna har mycket förstörts genom falsk storstadsverkan.

Under 1800-talets första årtionden hade den fristående 2-våningsmångårdsbyggnaden slagit igenom nästan överallt i den blekingska kustbygden. “En särdeles stor man-

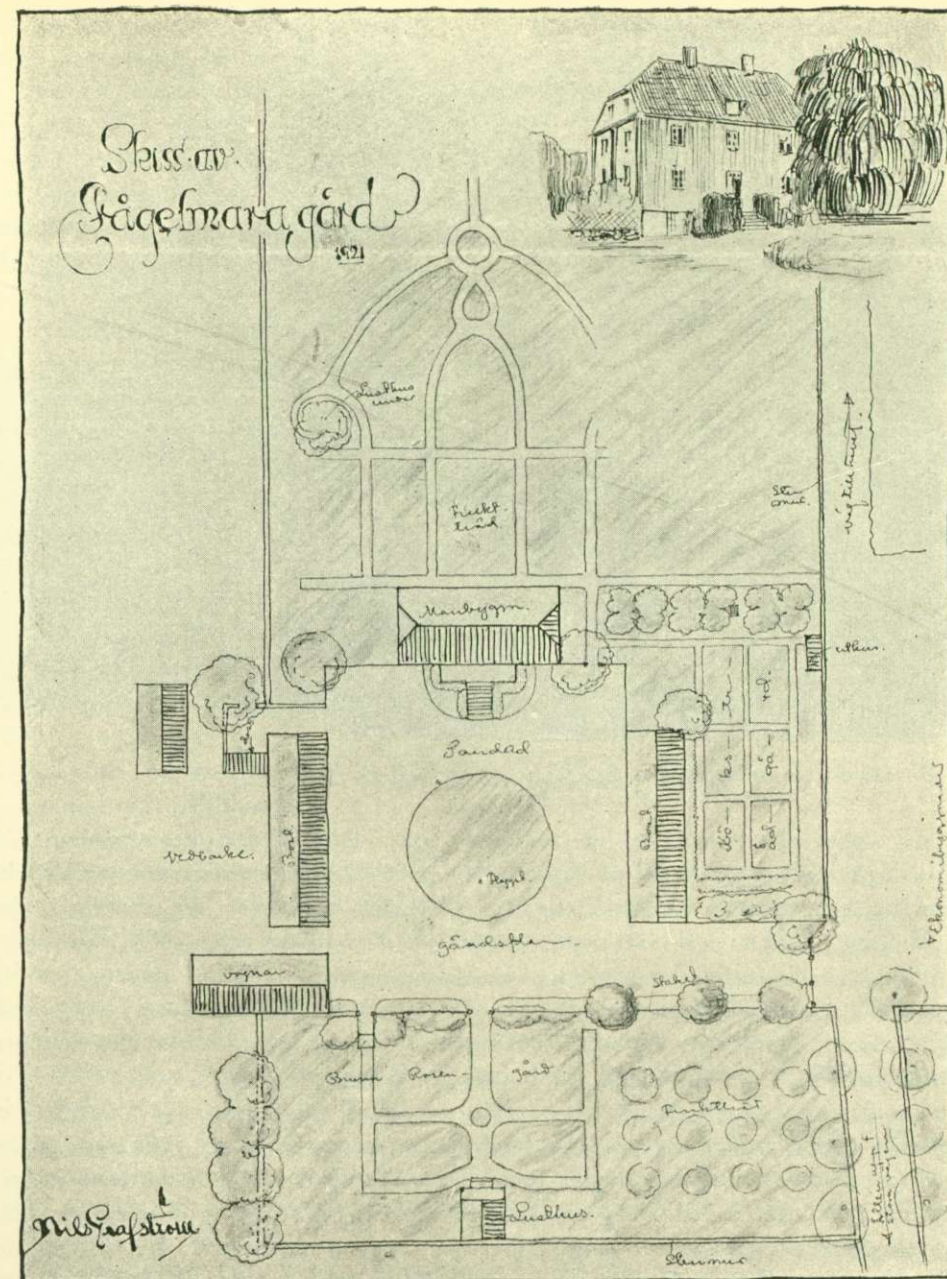

Fig 2. Planskiss av Fågelmara herrgård i Kristianopels socken.
Delin. N. Grafström 1921.

Fig. 3. Gårdsinteriör från Västra Storgatan i Sölvesborg.
Brunnen nu borttagen. (Foto: förf. 1915).

av andra låga klippor eller av en skogsrand. Därför lade man gården på den högsta punkten och att den önskade effekten icke uteblev, därpå lämna många gårdar i det klippiga Bräkne ett värtaligt vittnesbörd. På dessa symmetriskt uppbyggda gårdar framhäva längorna den centrala mangårdsbyggnaden för att tillsammans bilda en konstnärlig helhet. Som i alla gårdsinteriörer från barocken finna vi även här en rörelse i längdperspektivets riktning. Boningshus och trädgård äro fast komponerade och sammansmälta i grundplanen. Parterren är öppen, men begränsas av häck eller staket; i mittaxeln betonas gången av häckar av buxbom eller krusbärsbuskar. Dessa symmetriska gårdar verka som planlagda av arkitekter; att de äro influerade av herrgårdarna med deras tvenne flyglar torde vara tämligen visst. Ett exempel på en bevarad, så gott som orörd herrgårdsanläggning från barocken är Fågelmaras i Kristianopels socken (fig. 2).

Lyckligtvis har villastilen i allmänhet icke lyckats tränga fram till de gamla bondgårdarna. Men även där denna stil röjer en sundare smak, bjuder den dock på förunderligt liten omväxling. Om en ny villatyp uppstår i Stockholmstrakten, synes

dess något isolerade mangårdsbyggnad och tvenne vinkelrätt ställda ladulängor till flyglar. Den är nästan regel på de större gårdarna i Lister och Bräkne härad; mera spridd förekommer den även i östra Blekinge. Oftast ligga de isolerade i landskapet, på ett backkrön eller en höjds sluttning, ibland med skogen eller berget till bakgrund. De visa att efter skiftesdelningen och till ännu för ett halvt sekel sedan förstod man att välja platsen för gården så att den verkade i terrängen. Ty blekingen vill ofta ha rymd och fri horisont omkring sig, men i Bräkne och Listers skogsbygd är synvidden från kullarna och klipporna mest trång, stängd

Fig. 4. Amiralitetskyrkans kyrkogård i Karlskrona.
De dekorativa popplarna nu borthuggna. (Foto: K. Karlsson).

det vara nödvändigt att denna skall kopieras landet över. Om typen har någon hemortsrätt eller passar i landskapet, därtill taga varken byggherrar eller arkitekter hänsyn. Därför bli även villasamhällena i förstäderna så ovanligt tråkiga, trots att de äro tillkomna helt nyligen och i allra bästa avsikt. Detsamma kan sägas om koloniträdgårdarnas både möjliga och omöjliga lusthus. Frånsett att dessa anläggningar oftast sammangyttras utan plan, är det förvånande att städernas myndigheter kunna tolerera arkitekturen och proportionerna i "kolonihusen". Däremot hålles en sträng rävt inne i staden med fritrapporna från 1700-talet och 1800-talets början under förevändning att de hindra gatutrafiken. Att en byggnad, när den mister sin fritrappa, berövas sin viktigaste lem, att hela det arkitektoniska värdet går förlorat, däråt ägnas icke en tanke i dessa små städer, av vilka några dock äga de bredaste gatorna av äldre typ, som finnas inom landet!

Kyrkogårdarnas förfölning i land och stad genom obelisker och blankpolerade stenar är tillräckligt bekant för att här behöva ytterligare demonstreras. Den öppna platsen framför Amiralitetskyrkan i Karlskrona har förlorat mycket i monumentalitet sedan de å fig. 4 synliga, dekorativa popplarna borthuggits. Fordom och ännu till

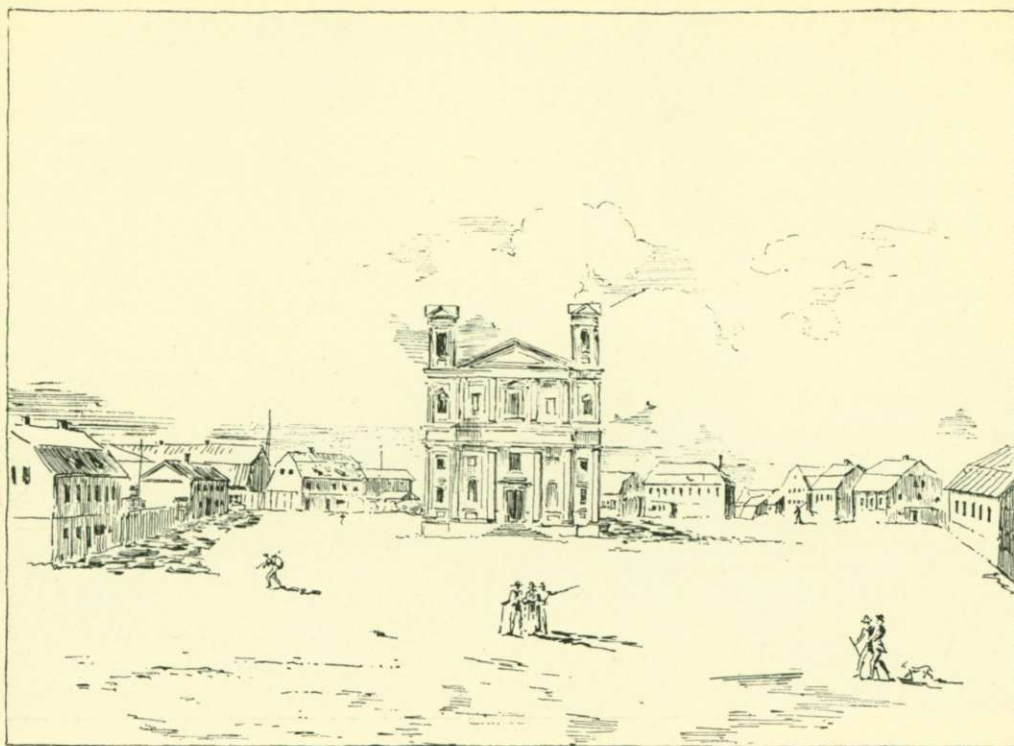

Fig. 5. Stortorget i Karlskrona mot öster och Fredrikskyrkan 1808.
Delin. D. Rosenbaum 1808.

för några tiotal år tillbaka fanns i Blekinge en utbredd smideskonst; de smidda järnkorsen på kyrkogårdarna i västra Blekinge förtjänade att på nytt tagas till mönster. För några år tillbaka ville Karlshamn riva den mot torget vettande delen av kyrkogårdsmuren; lyckligtvis blev detta förslag, varigenom området skulle förlorat sin lugna och slutna karaktär, förhindrat. Vid landskyrkorna är frågan om kyrkogårdarnas utvidgning brännande. Orsaken ligger ej enbart i folkökningen, utan även i bristande plan för gravsättning och områdets ekonomiska utnyttjande. Den tilltagande smaken för familjegravar är påtaglig. Särskilt kan detta iakttagas i mindre församlingar, där priset för inköp av familjegrav är särskilt lågt. Följden blir att dessa gravar tilltaga orimligt i bredd och omfång, då ju kostnaden icke spelar någon roll. De gamla, vackra kyrkogårdsmurarna hotas av dessa utvidgningar. För Ysane, där kyrkan med sin kyrkogårdsmur verkar som ett sammangjutet helt och där den av församlingen föreslagna utvidgningen skulle fördärvat anläggningens karaktär, uppgjorde Byggnadsstyrelsen ett nytt utvidgningsförslag. Detta förkastades av församlingen och frågan förföll.

De nya prästgårdar, som tillkommit i Blekinge under senare tid — i Listerby, Rödeby och Mörrum — harmoniera varken med den närmaste omgivningen eller landskapet i övrigt. De representera tvärtom för bygden helt främmande typer. Om vi till detta lägger hären av montörer, ingenjörer, byggmästare och målare, som vilja fördärva landskapet genom illa placerade telefonstolpar och spänningsledningar; genom vederstyggliga transformatorstationer och vanprydande annonskyltar; som utbyta de vackra landsvägsbroarnas stenräck mot järnrör och otympliga cementklumpar; som bygga kajer och "strandvägar", där de icke behövas, eller fördärva ortskaraktären vid fisklägena, och att allt detta har juridisk men icke kultur- eller konsthistorisk sanktion, då inses lätt att vi ju förr ju hellre måste göra slut på denna framfart och skydda landet för ytterligare förfulning icke blott genom upplysning, utan även genom effektivt verkande lagar.

Vi ha nämligen även i framtiden många viktiga uppgifter att lösa och vi måste lära byggherrarna inse, att även rent praktiska byggnader kunna givas en vacker form, antingen det nu är järnvägsstationer, fabriker eller andra rent tekniska anläggningar. Vi måste klarlägga för dem, att hembygdsvården icke är en passion av sentimentala, bakåtsträvande konstluskare, utan arbetet för bevarandet av nationens andliga och konstnärliga arv. Den vill lära folket att inse sitt värde som kulturobjekt, att efterforska sin egenart och hålla fast vid denna, samtidigt som människorna med öppen blick för det nya och livsdugliga skall se till att detta anpassas efter landskapets och bygdens karaktär och deras egna levnadsförhållanden. Alla stora kulturer ha varit hembygdskulturer med rotfäste i den egna jorden.

Nu förvisas kulturminnena till museerna, medan människorna själva bliva allt mera andligen fattiga. Museerna voro nödvändiga under en tid, då industrien kom och

Fig. 6. Samma plats som å fig. 5 år 1916.
Genom statyens dåliga placering och ovist planteringsnit verkar det hela uppåtsträvande stationssamhälle. (Foto: förf.).

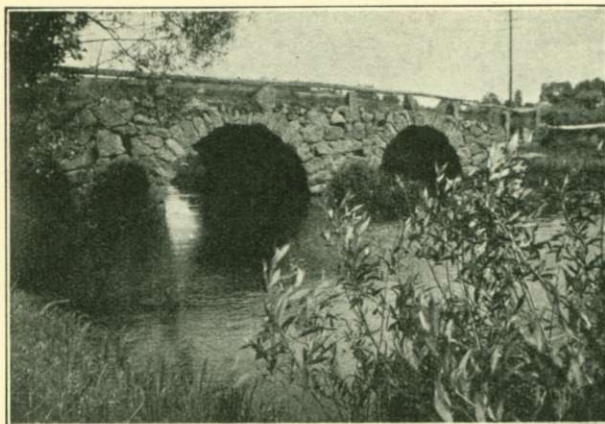

Fig. 7. Landsvägsbro i Jämshögs socken.
Exempel på bevarad, vacker bro av äldre typ.
(Foto: N. Grafström 1920).

människorna försökte bli internationella. Nu ha de insett sitt miss-tag och vilja återgå till de värden, som stå dem närmast. Museet är därför inte ett mål, utan ett medel. De äro konst- och kulturföremålens sjukhem och operationssalar. I motsats till den förut överdrivna centraliseringen av kulturhistoriska samlingar, ligger det numera i hembygds-kulturens intresse att tillse, att föremålen så vitt möjligt stanna kvar i hembygden eller på fynd-orten. För de föremål däremot, som icke ha någon direkt förbin-delse med hembygden, bjuder all-

mänhetens intresse att de göras tillgängliga för den största möjliga publik i samband med andra föremål från samma tid. Landsbygdens andliga och kulturella liv måste göras oberoende av stadens. När allmogen till fullo inser vad den förlorat, när den får upp ögonen för att städernas teatrar, biografer, konserter och fabriksmöbler endast bjuda dem en sekunda vara och att det är en dålig ersättning för deras egna sagor, sägner, folkvisor, bytesarter och hemsnickrade möbler; när den förstår att lita till egen kraft, då skall livet i svenska bygder än en gång vara värt att leva.

WILLIAM ANDERSON.

L I T T E R A T U R

SVENSKA ALLMOGEDRÄKTER *).

För alla våra kulturhistoriska museer utgör Nordiska museet ett högt föredöme. Vid sidan av sin museala verksamhet i inskränkt bemärkelse, samling, uppställning, vård och vetenskaplig bearbetning, har Nordiska Museet arbetat på att popularisera sina samlingar och därigenom mäktigt bidragit att göra intresset för svensk bygdekultur och svensk kulturvård levande hos den stora allmänheten. Museets verksamhet på Skansen har ur denna synpunkt varit av utomordentlig betydelse, men även museets specialutställningar och publikationer ha utgjort ett ofta och väl använt medel för vad man kan kalla kulturpropagandan.

Ett nytt exempel på denna Nordiska Museets aktivitet är det nyligen utgivna praktverket Svenska allmogedrakter, som till författare har museets specialist på området fröken Gerda Cederblom.

Det är givetvis inte första gången museets samlingar av allmogedrakter vetenskapligt behandlats. För ej längre sedan än 1907 utkom P. G. Vistrands stora arbete Svenska Folkdrakter. Men det är första gången dräktbeskrivningen förtydligats av en fullständig mönstersamling belysande i detalj vår allmoges högtidsdrakter och avsedd att användas vid tillverkning av nya drakter.

Intresset för de gamla allmogedrakterna är rätt allmänt hos våra dagars svenskar, i synnerhet hos ungdomen. Men detta intresse sammanhänger tyvärr ej så ofta med en tillräcklig respekt för och kunskap om dräkttraditionen. Liksom "landsmålaren" på bazarerna med sina paschaser tror sig giva verkliga folklivsbilder på äkta bygdemål, fastän han litet känner om allmogens livsförhållanden och landsmålets speciella fonetik och grammatik, så har också mången gång ungdomarna vid fäster

och samkväm funnit sig rätt väl "nationalklädda", utspökade i tämligen fritt komponerade kostymer. Men med ökade kunskaper om hur allmogen själv behandlat dräkten har följt respekt för dräkttraditionen samt ett behov av vetenskaplig vägledning för den nya dräktens tillverkning. Allmogedräkten är ej som modedräkten underkastad ständiga växlingar. Modedräkten bjuder oss vara nymodiga och internationella, medan allmogedräkten är fientlig just mot nymodigheten och bestämt betonar bygdesamhörigheten. Allmogedräkten vill likhet mellan individerna men olikhet mellan bygder, stånd och klasser. En sådan olikhet mellan bygder eller länder samt klasser kan ej mode- dräkten upprätthålla i vårt nuvarande samhälle, utan olikheten vinnes individuellt. Vilken mängd skilda dräktformer den som enformig ansedda allmogedräkten kan komma fram till tack vare kravet på olikhet mellan stånd och klasser samt behovet att i dräkten markera högtid, vardag, årstid o. s. v., finner man av t. ex. dräkttraditionen i Leksand, som påbjöd olika förkläden för barn och vuxna, änkor och gifta, sommar och vinter, därtill olika för bröllop, stora högtider, mellanhögtider (annandagar), mindre högtider, nattvard, böndagar, fastan, högtider under fastan, kyrkogång, söndagar, vardagar, och till sorgdräkten under högtidsdagar, helgdagar och vardagar!

Gerda Cederblom har av de många dräktformerna utvalt högtidsdräkten såsom den mest lämpade att av oss upptagas. Detta val måste anses lyckat. I vår nuvarande kulturepok med dess sociala, ekonomiska, tekniska och internationella förhållanden kan man ej tänka sig, att bygdedräkterna skola komma till allmän användning. Våra vardags- och arbetsdrakter ha sina förutsättningar omedelbart i vår tids allmänna läge.

*) Gerda Cederblom: Svenska allmogedrakter. Med illustrationer av Emilie v. Walterstorff. Gen.-stabens lit. anstalts förlag, Stockholm 1921. Pris 18 kr.

Men för festdräkten är man givetvis mera obunden att upptaga eller bibehålla en äldre tradition. Medan vårt arbetsliv är strängt tidspräglat, finner man i festlivet mera tradition och nationell prägel. Och ju mera känslan för hembygdens arv och prägel vaknar hos vårt folk, skall behovet ökas att — vid högtider och samkväm — uttrycka denna känsla i dräktskicket. Sålunda skapas inom vår egen kultur naturliga förutsättningar för bygdedräkternas bärande.

Intresset för allmogedräkterna sammanhänger nära med å ena sidan intresset för folkdansen, å andra sidan intresset för hemslöjden, närmast textilarbetena. Allmogens textilarbeten, vävning, stickning och sömnad, ha burits upp väsentligen av kravet på kläder, starka brukskläder och ståtliga högtidsdräkter. Just dräktens textila betydelse har i Gerda Cederbloms bok betonats genom mängden av detaljteckningar. Väl kunde man önska en ännu större tydlighet hos dessa. Men kanske priset på boken blivit oöverkomligt med annat reproduktionssätt. Även smyckena ha fått sina detaljteckningar samt övriga dräkttillbehör.

Även på folkdansintressets ställning till allmogedräkten har författaren tänkt. Överallt i texten spårar man också författarens önskan att ge så många anvisningar som möjligt för nya dräkters anskaffande. Författaren känner svårigheterna härvidlag, men vet också besked om hur de skola övervinnas. Särskilt tacksam måste man vara för det sätt på vilket författaren behandlar den ännu levande dräkttidningen. Väl motiverat är det också att låta Dalarna och Skåne få respektive 10 och 7 planscher av bokens 48. Därför har emellertid ej de på dräkttidningens sänkt lottade landskapen blivit utan representanter.

I Gerda Cederbloms Svenska Allmogedräkter möter oss icke blott författarens och tecknarens flit och kunnskap utan även en mängd museers, hembygdsvårdsföreningars och enskildas intresserade arbete på att undan glömska och förvanskning rädda det kulturarv, vår allmoges gamla dräktskicket utgör. Därför får icke denna bok bli blott och bart en vetenskaplig orientering utan en utgångspunkt för fortsatta ansträngningar att göra kulturarvet levande hos vårt folk.

ÅKE CAMPBELL.

ÄLDRE KYRKLIG KONST *).

I samband med den Baltiska Utsällningen i Malmö år 1914 anordnades även en utställning av äldre kyrklig konst från skånska kyrkor. Likaväl som man ej utan ganska säregna känslor tänker på att denna väldiga utställning — "den vita staden" — som under några korta sommarmånader tilldrog sig Europas uppmärksamhet sedan helt utplånades från jorden, kan man ej heller undgå att med ett visst vemod tänka på att det kyrkliga museum, som med så stor apparat upprättats även det blott var av tillfällig art. Dock skulle man väl kunna påstå, att då utställningen skingrades föremålen återvände till sina ursprungsorter med en betydligt stärkt självkänsla i vetenskapen om att deras vikt och värde stegrats och att de med förnyad kraft kunde åter inträda i sin kyrkliga funktion och i högre grad än förut bli föremål för församlingarnes omvårdnad och intresse. De träskulpturer som förvaras i medeltidssamlingarna i Historiska Museet i Lund äro i regel sådana, vilka redan tidigare på grund av menighetens bristande intresse förvisats från sin kyrkliga position och nu utan hinder av ett mer eller mindre stympat skick helt övergått till den vetenskapliga forskningens tjänst.

"Äldre kyrklig konst" är ett begrepp som närmast innebär lösa inventarier i våra kyrkor från dess första uppbyggande under 1000-talet och till in på 1800-talet; utställningen var också representerad av föremål vilka kunna innefattas inom denna tidsrymd. I förhållande till det väldiga antalet kyrkor i Skåne är dock, såsom prof. Rydbeck i sin historik av utställningen framhållit, det äldre materialet av kyrkoinventarier ovanligt ringa, sannolikt beroende på kyrkornas ekonomiska möjlighet att när det ansågs lämpligt förse sig med nya och mera moderna föremål, varvid de äldre fingo vika.

Intresset för äldre kyrklig konst har egentligen först under de senaste årtiondena blivit mera allmänt och såsom resultat därav kan hänvisas till de omfattande utställningar därav, som varit ordnade. År 1906 sammanförde sålunda Otto Janse prov på Östergötlands äldre kyrkokonst i Norrköping; därefter följde den ståtliga utställningen i Strängnäs 1910, ordnad av Sigurd Curman, J. Roosval

och C. R. af Ugglas samt utställningen i Hudiksvall 1913; i tidsföljd därefter ligger den ifrågavarande i Malmö; därefter utställningen i Uppsala 1918.

Betydelsen av dessa utställningar har varit tvåfaldig, dels har genom sammanförandet av detta material och avbildandet därav, ett betydande stoff tillförts vetenskapen, dels har allmänheten, som ofta är benägen att hysa ringaktning särskilt för äldre träskulpturer fått en mera stadgad uppfattning om betydelsen därav och även fått ögonen öppna för nya detaljer i konstens skönhetsvärld.

Utställningen av äldre kyrklig konst i Malmö är visserligen upplöst och föremålen skingrade, men den lilla prydliga katalogen däröver bär ännu vittne om hur från ca 200 av Skånes 400 kyrkor sammanförts ett representativt material av ungefär 600 föremål.

Nu nyligen har den publikation utkommit, som varit anledningen till dessa rader, och på samma gång som den på ett värdigt sätt hugfaster minnet av utställningen, bevarar den resultaten av forskningarna som skilda föremål givit upphov till.

Prof. Rydbeck ger en utförlig överblick över utställningens tillkomst och förutsättningar samt själva utställningen som sådan beledsagad av ett rikhaltigt och förträffligt bildmaterial. På samma gång är denna överblick i så mån retrospektiv att genom densamma en god repetitionskurs i Skånes äldre kyrkliga konst gives. I en annan uppsats behandlar Rydbeck "*Trabes och Lectorium i Skånska kyrkor*"; väl första gången i litteraturen dessa båda slag av kyrkliga inventarier mera utförligt behandlas, helt naturligt förresten, då ännu år 1913 Roosval påpekar, att intet vare sig trabes eller lectorium var känt såsom förefintligt. Det enda lectorium, som finnes bevarat, är numera uppställt i kyrksalen i Hist. Museet i Lund. Av annan träskulptur som blivit föremål för behandling märkes "*Medeltida altarskåp i Skåne*", vilka resonnerande beskrivits av Ewert Wrangel, en fortsättning och utvidgning med hänsyn till yngre altarskåp av hans tidigare avhandling om altarskåpet i Lunds domkyrka. Hans Wählin har i en avhandling, på vilken han disputerat pro gradu, påvisat "*Fransk stil i Skånes medeltida träskulptur*".

Kyrklig metallkonst har givit upphov till tre var för sig intressanta uppsatser. Kyrkoherde Lars Tynell, den träge och noggranne iakttagaren av

de gamla skånska stenfuntarna, vilka han utförligt beskrivit, har här utvidgat sitt gebit till dopfuntar av metall och beskrivit ej blott den på utställningen förekommande Asmundtorpsdopfunten utan även andra "*Bronsfuntar i Skåne och Blekinge*", däribland den imponerande, vilken tillhör domkyrkan i Lund.

Karl-Vilhelm Wählin lämnar "*Några prov på skånsk metallkonst under 1200-talet*", med framhållande av dels de metallkronor, vilka pryda den korsfästes huvud på en del krucifix och dels processionskors av en säregen typ. Samtliga så när som på tre av dessa, vilka befinna sig i södra Småland, tillhöra Skåne. De tillhöra en skånsk till tiden ganska begränsad verkstad eller verkstadsgrupp. Metallföremål av en annan och senare art beskriver Helge Kjellin i en uppsats om "*Ornerade mäsingsfat och deras inskrifter*". Dessa — med hänsyn till inskrifterna ofta ganska mystiska företeelser — äro efter allt att dömma importgods från Tyskland; hitförda under 1500- och 1600-talet. Sannolikt ha de i allmänhet tidigare tjänat profana ändamål, men här i de flesta fall upphöjts till rang, heder och värdighet av kyrkliga inventarier, väl oftast använda som dopfat. På slutet följer ett utförligt och överskådligt ortsregister upprättat av K.-V. Wählin.

Boken är i alla avseenden ett förnämt alster ej blott som vetenskaplig prestation utan även i fråga om redigering och utstyrelse. Vad den senare beträffar får säkerligen boken betraktas som ett av Berlingska Boktryckeriets yppersta arbeten. I förhållande till allt detta kan priset 20 kronor ej annat än betraktas som ytterst human. Även utgavs en numrerad lyxupplaga till ett pris av 100 kr.; av denna återstår ännu en del exemplar.

Liksom själva utställningen som sådan böra också dessa studier, som utgivits i samband med denna, i hög grad kunna verka för spridande av kunskap om vår äldre kyrkliga konst och dess mångskiftande alster och egga till ett sorgfälligare bevarande av det, som våra gamla kyrkor gömma, samt till pietet för de krucifix och helgonbilder, som en svunnen tids konst har skapat, och till vilka våra fäder en gång blickat upp kanske någon gång med bavan, men väl för det mesta med kärlek och tillförsikt.

OLOF SUNDIN.

*) Äldre kyrklig konst i Skåne. Studier utgivna med anledning av kyrkliga utställningen i Malmö 1914 genom Otto Rydbeck och Ewert Wrangel.

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD.

STYRELSE.

Hedersordförande:

H. K. H. KRONPRINSEN.

Lektor KARL STARBÄCK, *ordförande*.

Prof. L. I. WAHLMAN, *v. ordförande*.

Fil. lic. F. HAZELIUS, *redaktör för Tidskr. för hembygdsvård*.

Lektor H. KJELLMAN.

Bankdirektör C. LIGNELL.

Fröken ANNA LINDHAGEN.

Arkitekt AXEL ERIKSSON.

Fil. d:r G. UPMARK.

Intendent E. WETTERGREN.

Direktör L. YNGSTRÖM.

Arkitekt J. ÅKERLUND, *sekreterare*.

Advokat JOH. WALDENSTRÖM, *skattmästare*.

A. VALDA MEDLEMMAR

(Stadgarne § 3 b).

Konstnären Gustaf Ankarerona, Tällberg.

Professor Gunnar Andersson, Djursholm.

Skriftställare Thor Högdahl, Stockholm.

Redaktör Waldemar Langlet, Stockholm.

Byråinspektör A. Lindblad, Stockholm.

Fröken Anna Lindhagen, Stockholm.

Lektor Karl Berlin, Malmö.

B. STÖDJANDE MEDLEMMAR

(Stadgarne § 3 b).

Friherre T. Adelswärd, Åtvidaberg.

Direktör C. M. Andersson, Gävle.

Godsägare J. Beck-Friis, Stockholm.

Kapten E. Beckman, Norrköping.

Disponent Paul Bellander, Stockholm.

Handelsrådet Sven Bergius, Madrid.

Direktör E. Brodin, Gävle.

Fru E. Broomé, Stockholm.

f. Statsrådet D. F. Broström, Göteborg.

Konsul J. Ekman, Väja.

Generalkonsul A. Ax:son Johnson, Stockholm.

Grosshandlare Seth Kempe, Stockholm.

v. Häradshövding Emil Kinnander, Stockholm.

Grosshandlare P. Kjellerstedt, Gävle.

Friherre Bogislav Klingspor, Öströo, Tvååker.

Grosshandlare E. Kronberg, Gävle.

Friherre K. Langenskjöld, Stockholm.

Ingenjör K. Littorin, Stockholm.

v. Häradshövding, Frih. J. Mannerheim, Stockholm.

v. Häradshövding O. Mannheimer, Göteborg.

v. Häradshövding Erik Martin, Stockholm.

Direktör N. P. Mathiasson, Stockholm.

Köpman M. Månsson, Stockholm.

Major Ingemar Pettersson, Stockholm.

Landshövding O. F. von Sydow, Göteborg.

Häradshövding K. Tillberg, Stockholm.

Direktör Paul Toll, Stockholm.

Disponent Th. Wigelius, Hällefors.

Handlanden Hj. Viik, Göteborg.

Direktör L. Yngström, Sandviken.

Fru Emma Zorn, Mora.

C. KORPORATIVA MEDLEMMAR.

(Stadgarne §§ 3 a och 4).

ARKITEKTURMINNESFÖRENINGEN, Stockholm.

Representant: Arkitekt H. Wadsjö, Stockholm.

BARA HÄRADS HEMBYGDSFÖRENING, Bara.

Representant: Statsrådet Sven Linders, Stockholm.

DALARNAS HEMBYGDSFÖRBUND, Hedemora.

Representant: Kamrer K. Trotzig, Hedemora.

FOLKMINNESFÖRENINGEN, Lund.

Representant: Docent C. W. von Sydow, Lund.

FÖRENINGEN HANDARBETETS VÄNNER, Stockholm.

Representant: Fröken C. Wästberg, Stockholm.

FÖRENINGEN FÖR SVENSK HEMSLÖJD, Stockholm.

Representant: Byråchef E. A. Cederberg, Sthlm.

A.-B. INDUSTRIBOSTÄDER, Stockholm.

Representant: Kapten Hans O. Elliot, Stockholm.

FÖRENINGEN JÄMTSLÖJD, Östersund.

Representant: Bankdir. C. Lignell, Östersund.

GÄVLE STAD.

Representanter: Major O. von Malmberg, Gävle;

Ingenjör A. Björk, Gävle; Stadsarkitekt E. A.

Hedin, Gävle; Stadsingenjör C. Sjöberg,

Gävle.

KYRKLIIG KONST, Stockholm.

Representant: Arkitekt M. Westerberg, Sthlm.

MALMÖHUS LÄNS HEMSLÖJDSFÖRENING, Malmö.

Representant:

NATIONELLA UNGDOMSFÖRBUNDET, Stockholm.

Representant: P. U. Bolinder, Stockholm.

NATIONALFÖRENINGEN MOT EMIGRATIONEN, Sthlm.

Representant: Hovstallmästare G. Tamm, Sthlm.

NORDISKA MUSÉET, Stockholm.

Representanter: Fil. d:r G. Upmark, Stockholm;

Fil. d:r E. Hammarstedt, Stockholm; Amanuens

S. Erixon, Stockholm.

NORDHALLANDS HEMBYGDSFÖRENING, Göteborg.

Representant: Arkitekt Allan Berglund, Göteborg.

SAMFUNDET S:T ERIK, Stockholm.

Representant: Byggnadsrådet, Prof. S. Curman,

Stockholm.

SKÅNSKA FÖRENINGEN FÖR BYGGNADSKULTUR, Lund.

Representant: Fil. lic. F. Hazelius, Åkarp.

SVENSKA NATURSKYDDSFÖRENINGEN, Stockholm.

Representanter: Lektor Karl Starbäck, Stockholm;

Skriftställare Th. Högdahl, Stockholm.

SVERIGES TEGELINDUSTRIFÖRENING, Stockholm.

Representant: Arkitekt Axel Eriksson, Sthlm.

SVENSKA SLÖJDFÖRENINGEN, Stockholm.

Representanter: Professor I. Tengbom, Stock-

holm; Intendent E. Wettergren, Stockholm.

SVENSKA TEKNOLOGFÖRENINGEN, Stockholm.

Avd. för elektroteknik. *Representant:* Fil. d:r

A. Ekström, Stockholm.

Avd. för husbyggnadskonst. *Representant:* Prof.

L. I. Wahlman, Stocksund.

Avd. för kemi & bergvetenskap. *Representant:*

Civilingenjör J. Leffler, Stockholm.

Avd. för väg- & vattenbyggnadskonst. *Repre-*

sentant: Civilingenjör N. Gellerstedt, Sthlm.

SVENSKA TURISTFÖRENINGEN, Stockholm.

Representanter: Justitierådet L. Améen, Stock-

holm; Professor G. Andersson, Djursholm;

Fil. d:r G. Anrick, Stockholm; Lektor H.

Kjellman, Stockholm; Civilingenjör R. Smed-

berg, Stockholm.

SÖDERTÄLJE STADS BYGGNADSNÄMND.

Representant: Ing. Hj. Cederström, Södertälje.

VÄSTERÅS STAD.

Representant: Häradsh. Claes Uggla, Västerås.

VÄSTKUSTENS FÖRENING FÖR HEMBYGDSVÅRD,

Göteborg.

Representant: Arkitekt E. Friberger, Göteborg.

ÅLEMS HEMBYGDSFÖRENING, Timmernabben.

Representant: Sekreterare Torsten Settman.

* * *

SAMFUNDETS FÖR HEMBYGDS- VÅRD STADGAR

§ 1.

Samfundet utgör ett gemensamt organ för sam-

manslutningar, vilkas verksamhet berör hembygds-

vård.

§ 2.

Samfundet vill verka:

dels för att nyanläggningar och omdaningar ut-

föras med hänsyn till såväl landskapet och bygden

som närmast omgivande natur och förutvarande

anläggningar;

dels för att natur- och kulturminnen av värde

bevaras och i allmänhet för ökande av kunskapen

om och kärleken till hembygden.

§ 3.

I samfundet kan som medlem

a) inträda varje förening eller sammanslutning

av föreningar, vilkas verksamhet berör kunskapen

och vården om hembygden — *korporativa med-*

lemmar.

b) av samfundet eller styrelsen inväljas dels de

personer, som vilja stödja verksamheten med en

årsavgift av 100 kronor eller ett bidrag på en

gång av 1,000 kronor — *stödande medlemmar*,

dels de, som gjort sig på ett utmärkt sätt förtjänta

om hembygdskunskap eller hembygdsvård — och vilja bidra till att förverkliga samfundets syfte.

§ 4.

Sammanslutningar utöva sitt medlemskap i samfundet genom av dem valda representanter. Varje sammanslutning äger rätt att i samfundet insätta för årligt bidrag av 50 kronor 1 representant samt för varje 100:de krona därutöver ytterligare en representant, dock högst 10 stycken.

§ 5.

Samfundet har ett ordinarie årsmöte senast i maj månad på tid och plats, som av styrelsen bestämmes. Kallelse härtill utfärdas av styrelsen minst 14 dagar förut till samfundets samtliga medlemmar.

Vid årsmötet behandlas följande ärenden:

1. Styrelsens och revisorernas berättelser för näst föregående år samt ansvarsfrihet för styrelsen.
2. Val av styrelse enligt § 6.
3. Val av revisorer och revisorssuppleant.
4. Ärenden som av styrelsen upptagits å föredragningslista eller som av representant eller enskild blivit till styrelsen minst 1 månad förut anmälda att förekomma.
5. Fråga, som icke finnes å föredragningslistan angiven, upptages till behandling endast för det fall mötet så beslutar.

Rösträtt utövas av såväl representanter som enskilda medlemmar genom personlig närvaro.

Röstning vid val sker med slutna sedlar medan all övrig röstning sker öppen, försävt ej någon av de närvarande begär röstning med slutna sedlar.

Vid röstning gäller enkel majoritet och äger ordföranden utslagsrösten vid lika röstetal.

Till *extra möte* kallar styrelsen när den därtill finner anledning eller då minst 10 personer vare sig representanter eller enskilda medlemmar därom skriftligt anhålla för avgörande av bestämt angivna ärenden.

§ 6.

Samfundets angelägenheter handhas av en styrelse med säte i Stockholm, och bestående av ordförande, v. ordförande samt 8 ledamöter, som av årsmötet utses för en tid av 2 år på sådant sätt att årligen 5 ledamöter väljas. Genom lottning avgöres vilka 5 ledamöter, som först äro i tur

att avgå. Avgår styrelseledamot före den tid tillämdagått, för vilken han utsetts, väljes ny ledamot för den tid den avgångne skolat i styrelsen kvarstå. Avgående styrelseledamot kan omväljas.

Till styrelsesammanträde kallar ordföranden. Styrelsen är beslutsmässig, då minst 5 av dess ledamöter äro närvarande. Vid lika röstetal äger ordföranden utslagsrösten.

Styrelsen åligger:

att verkställa samfundsmötets beslut;
att i övrigt som beslutande och verkställande organ leda samfundets arbete;

att årligen före den 15 februari till revisorerna överlämna berättelse över samfundets verksamhet nästföregående år, ävensom samfundets räkenskaper under samma tid.

§ 7.

Samfundets ordinarie tjänstemän äro sekreterare och skattnästare, vilka tillsätts av styrelsen för en tid av högst 4 år. Dessa tjänstemän kunna uppbära arvoden.

Sekreteraren åligger: att föra protokoll vid samfundets och styrelsens sammanträden, sköta samfundets korrespondens samt för övrigt utföra de uppdrag, som styrelsen överlämnar åt honom.

Skattnästaren åligger: att uppbära medlemsavgifterna, på styrelsens ansvar förvalta samfundets penningmedel, uppgöra förslag till stat samt att verkställa utbetalningar i överensstämmelse med styrelsens beslut.

Sekreteraren och skattnästaren äro självskrivna ledamöter i styrelsen.

§ 8.

För varje arbetsår väljas 2 revisorer och en revisorssuppleant.

Revisorerna skola årligen innan februari månads utgång till styrelsen inkomma med revisionsberättelse i vilken ansvarsfrihet för styrelsen till- eller avstyrkes.

§ 9.

Beslut om ändring av dessa stadgar kan fattas endast å ordinarie årsmöte och under förutsättning att ändringen godkännes genom $\frac{2}{3}$ av de avgivna rösterna.

För att upptagas till behandling vid årsmöte skall förslag till stadgarnas ändring skriftligen inlämnas till styrelsen såsom i § 5 föreskrives betr. ärende till årsmöte.

DALARNA.

FALUN. *Dalarnas Hembygdsförbund* har med stöd av *Samfundet för hembygdsvård* den 7—16 sista tiden januari avhållit en byggmästarekurs i Falun. Kursen räknade 12 deltagare, varav 10 st. övervoro alla övningslektioner medan de övriga 2 endast åhörde föredragen. Lektionerna pågingo dagligen mellan 9—6 med middagsrast $\frac{1}{2}$ 2—3. Varje kväll 7— $\frac{1}{2}$ 9 höllos specialföreläsningar av: förbundets ordförande, konstnären Gustaf Ankarcrona, sekreteraren, kandidat Ola Bannbers, d:r Karl-Erik Forsslund, arkitekt Carlheim-Gyllensköld, undervisningsrådet V. Berglund, arkitekt Axel Eriksson samt kursens båda ledare länsarkitekt Magnus Dahlander och arkitekt John Åkerlund. Under kursen demonstrerades för kursdeltagarna "Gruvkyrkan" vid Falu gruva, som för n. v. restaureras för att inrymma Stora Kopparbergs Bergslags museum. Likaså genomgicks "Bergslagsbyn" vid Domnarvet, samma bolags senaste stora anläggningar av egna-hem och hyreshus för dess arbetare och tjänstemän.

MORA. I yttrande till k. m:t över Dalarnes hembygdsförbunds hemställan om fridlysning av Tingsnäs udde å kyrkoherdebostället i Mora socken hemställer kammarkollegium om förklarande, att handlingarna skola återställas till kollegium för ansökningens prövning och avgörande.

Landsfiskalen har meddelat, att ifrågavarande område av trävaruaktiebolaget Dalarne användes såsom upplagsplats för allehanda vanprydande flottningmateriel, varjämte därstädes såsom tillfälliga bostäder åt flottningsarbetare uppförts en ful barack.

Enligt förbundets mening är området ej blott på grund av sitt läge vid Dalälvens utlopp i Siljan och sin ståtliga skogspark i hög grad värt att skyddas och bevaras såsom naturminnesmärke, utan därtill kommer, att detsamma även som kulturminne har ett mycket stort värde. Trävarubolaget Dalarne har gjort erinringar mot hembygdsförbundets ansökan.

DALSLAND.

TÖFTEDAL. Under november månad förlidet år har en hembygdsförening bildats i Töftedal.

UPPLAND.

SOLNA OCH WALLINMINNET. Den nybildade hembygdsföreningen i Solna kommer bl. a. särskilt att taga sig an minnet av Johan Olof Wallin, vilken under åren 1809—1812 var slottspastor på Karlberg och kyrkoherde i Solna, just de år, under vilka han utförde en betydande del av sitt arbete på den nya psalmbokens tillkomst.

När kyrkoherde Nilsson kom till Solna prästgård fanns intet kvar, som erinrade om den store psalmdiktaren. Kyrkoherde Nilsson lyckades emellertid fastställa, att Wallin haft sina två arbetsrum uppe i den mot kyrkan vettande gaveln, och sedan han fått klarhet häri, har han med mycken pietet och stort arbete av de bägge små gavelrummen skapat en i görligaste mån tidstrogen bild från Wallins dagar. Det inre rummet, som varit Wallins skrivrum, är nu inrett med en vacker björkmöbel från 1800-talets början. Av ett par gamla förfallna kakelugnar i prästgårdens ena flygel har sammansatts en härlig 1700-tals kakelugn, på väggarna hänga ett par bilder av Wallin jämte gravyrer och teckningar från hans tid, på bokhyllan vid soffans sida stå arbeten av och om psalmdiktaren, på skrivbordet ligger hans gamla sjöskumspipa, så flitigt nyttjad, att skalden måste sätta en silverskälla i botten, och i bordets lådor ligger egenhändiga manuskript av Wallin.

Det är sålunda ett verkligt litet Wallinmuseum, som skapats ute i Solna prästgård. Detta hoppas man så småningom kunna komplettera och utvidga med flera Wallinminnen till ett värdigt minnesrum åt vår psalmboks skapare.

SÖDERBYKARL. 1917 bildades Söderbykarls fornminnesförening med syfte att samla och vårda i orten befintliga fornlämningar samt att verka för kärlek till hembygden. Föreningen vann redan från början stor tillslutning. En ståtlig donation fick man mottaga, då hemmansägare Erik Eriksson i Vik skänkte en större tomt till föreningen.

"Fornminnesbacken" eller Eriksskulle, som platsen även kallas, är nu en omtyckt festplats, dit folk samlas i stora skaror, särskilt vid den ordinarie hembygdsfesten första söndagen i juli månad. Från kullen har man en vacker utsikt över den omkring-

liggande nejden, som en gång i tiden utgjort en vik av Östersjön.

Snart växte ett hembygdsmuseum upp på denna plats. Kommunen skänkte socknens gamla spannmålsmagasin till föreningen, och f. d. magasinets båda våningar har man nu fyllt med insamlade, värdefulla kulturföremål från trakten. En avdelning består av äldre lantbruksredskap, såsom tråplogar, träaxelvagnar m. m. På det sättet har man åstadkommit ett hembygdsmuseum.

Vidare finnes ett båtsmanstorp med inredning från 1850-talet, en åldrig dragonrustkammare, skänkt från Ekeby, redskapslider m. m. Föreningens ordförande och drivande kraft är skomakare Axel Ahlén, Söderbykarl.

TENSTA. På initiativ av fil. dr Herbert Rettig å Tuna bildades under december månad Tensta sockens hembygdsförening.

Inbjudan hade utfärdats till några inom församlingen bosatta personer för att dryfta frågan. Med hänsyn till bygdens rika kulturhistoria, varom i synnerhet grävningarna å Gödåkräfältet buro vittne, ansågs det synnerligen önskligt, att en hembygdsförening funnes på orten för att "väcka och vidmakthålla intresset för Tensta sockens kulturminnen", såsom det i stadgarna heter. Vidare

skall föreningen utöva tillsyn över "Gödåkers fornminnesfält", som vid samma tillfälle av dr Rettig överlämnades som gåva till hembygdsföreningen.

VÄRMLAND.

RANSÄTERS hembygdsförening bildades under november månad förra året såsom lokalavdelning under Värmlands hembygdsförbund.

VÄSTERGÖTLAND.

FALBYGDEN. Under december månad bildades vid ett sammanträde i Falköping en hembygds- och fornminnesförening för Falbygden, vars ändamål blir att tillvarata gamla saker av kulturhistoriskt värde ute i bygderna och samla dem till ett blivande museum i Falköping ävensom att verka för att naturminnesmärkena skyddas eller fridlyses.

SKARA. En god början har nu gjorts till det västgötska friluftsmuseet, som landskapets fornminnesförening ämnar förverkliga i Skara, i och med återuppförandet av den gamla Härjevaskyrkan och Kärråkrastapeln. De nu i stadsträdgården uppställda gamla stugorna komma även att förflyttas till närheten av Härjevaskyrkan.

I N N E H Å L L

SIGURD WALLIN: De gamla prästgårdarna och de nya	1
God och dålig hembygdsvård. En bildserie. 1—3.....	18
WILLIAM ANDERSSON: Hembygdsvård i Blekinge	21

LITTERATUR:

ÅKE CAMPBELL: Svenska allmogedräkter	29
OLOF SUNDIN: Äldre kyrklig konst	30

MEDDELANDEN:

Samfundet för hembygdsvård. Dalarna. Dalsland. Uppland. Värmland. Västergötland ...	32
---	----

Författarne äro själva ansvariga för innehållet i sina uppsatser.

TIDSKRIFT FÖR HEMBYGDSVÅRD utgives i 6 rikt illustrerade häften årligen, utgörande sammanlagt 25 till 30 ark i kvartformat (med 8 sidor i arket). Priset per årgång är 8 kronor. Prenumeration kan ske på posten, i bokhandeln eller hos expeditionen av *Tidskrift för hembygdsvård*, Grönegatan 12, Lund.

RITNINGAR TILL SKÅNSKA PRÄSTGÅRDAR,

utförda av *KARL BERLIN, EWE & MELIN, KARL GÜETTLER, RAGNAR HJORT, AXEL E. JULÉN* och *JOHN ÅKERLUND* med en inledning om de gamla prästgårdarna av *FRITJOF HAZELIUS*. Kr. 7: 50, för medlemmar av Skånska föreningen för byggnadskultur vid direkt rekvisition hos föreningen kr. 4: 50.

SVENSK HEMSLÖJDS
FÖRSÄLJNINGSFÖRENING U. P. A.

12 BIBLIOTEKSGATAN 12

STOCKHOLM

Möbler, snidade
och osnidade Träsaker, Korg-
arbeten, Järn- & metallarbeten, Lergods,
Läderarbeten, Vävnader, Mattor, Kostymtyger,
Klädningsstyger, Duktyger, National-
dräcker, Spetsar, Hålsöm,
Knytningar etc.

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD

SEKRETERARE — RITKONTOR:

MALMTORGSGATAN 10, STOCKHOLM.

TIDSKRIFT FÖR HEMBYGDSVÅRD

REDAKTION — EXPEDITION:

GRÖNEGATAN 12, LUND.

E T T F Ö R O R D

I DEN ANMÄLAN, SOM UTSÄNDES VID STARTANDET AV TIDSKRIFT för hembygdsvård framhölls, att till tidskriftens uppgifter även hörde att följa hembygdsvårdsarbetet i främmande länder i den mån det kunde vara av intresse och betydelse för svenska läsare och för svenska förhållanden. Tidskriften hyste också redan i sin första årgång en redogörelse för den betydelsefulla, nya danska lagen om skydd av gamla byggnader, författad av intendenten vid danska nationalmuseet HUGO MATTHIESSEN samt i sin andra årgång en uppsats om Statsanstalten för Naturskydd i Preussen, föregångslandet på detta område, författad av denna anstalts chef och naturskyddsrelsens banbrytare, geheimerådet H. CONWENTZ. Även utländsk litteratur har flera gånger varit föremål för omnämnande, liksom notiser om hembygdsvårdsarbetet i främmande länder lämnats i tidskriftens notisavdelning. Det är redaktionens avsikt att för framtiden fortsätta på den redan inslagna vägen och den har också fått löfte om bidrag av ett flertal framstående författare på området. Emellertid torde det vara av intresse att vid sidan av dessa fristående uppsatser även få mera samlade framställningar av hembygdsvårdsarbetet i olika länder. Liksom tidskriften med vissa mellanrum ägnar ett häfte uteslutande åt hembygdsvården i något visst landskap (hittills: *Jämtland*, häfte 3 1920, och *Skåne*, häfte 3—4 1921) är det meningen att då och då även bereda ett större utrymme åt en mera omfattande redogörelse för hembygdsvården i främmande länder. Det nu föreliggande dubbelhäftet har helt ägnats vårt broderland *Danmark*. Att denna serie skildringar just börjar med Danmark är givetvis mer än en tillfällighet. Först och främst har det sitt stora intresse att lära känna förhållandena i ett land, som står oss särskilt nära och vars kulturyttringar äro så nära besläktade med våra egna, men att vi begynna med Danmark beror lika mycket på, att vi här på många områden finna ett intensivt och sedan länge målmedvetet bedrivet arbete i hembygdsvårdens tjänst. Väl är det sannt, att det danska språket ännu saknar ett ord motsvarande det svenska ordet hembygdsvård, och att landet ej äger en central hembygdsvårdsorganisation sådan som Samfundet för hembygdsvård, vilken samlat de spridda krafterna till gemensam aktion, men detta får ej förleda oss till den falska föreställningen, att Danmark ej skulle äga en hembygdsvård. Tvärtom! Det danska folket med dess starkt utvecklade historiska sinne och sin av en gammal, ädel tradition uppburna kultur har på många områden,

som faller in under hembygdsvården, åstadkommit i högsta grad betydelsefulla saker, väl värda att närmare studeras och lära kännas av oss svenskar samt manande till efterföljd.

Det har lyckats redaktionen att för de efterföljande uppsatserna förvärva de mest kompetenta författare. Den framstående historikern, föreståndaren för Danska statens lärarhögskola, professor HANS OLRİK orienterar oss i en sakrik uppsats i den nutida danska hembygdsforskningen, till vilken han själv givit värdefulla bidrag. Den danska motsvarigheten till Nordiska museet, det Danska folkemuseet, samt liknande samlingar i landsorten skildras av detta museums chef, intendenten JÖRGEN OLRİK. Redogörelsen för det intressanta arbete, som utförts i Danmark för bevarandet av gamla vackra och minnesrika byggnader, har till författare den ledande kraften i "Foreningen til gamle Bygningers Bevaring", konsthistorikern, dr VILH. LORENZEN. I den stora föreningen "Bedre Byggeskik" har Danmark fått ett verksamt organ för främjandet av hembygdsvården i byggandet. Denna förenings betydelsefulla arbete skildras av dess vice ordförande, arkitekt CARL BRUMMER. Slutligen lämnar intendenten vid Mineralogisk samling V. HINTZE en redogörelse för naturskyddssaken i Danmark, på vilket område författaren själv utfört ett verksamt arbete, särskilt för bevarandet av Möens klint och såsom ordförande i naturskyddskommittén.

Till alla dessa män ber redaktionen att till sist få framföra ett värdsamt och hjärtligt tack, för att de med så stor välvilja och så varmt intresse ställt sig till tidskriftens förfogande.

NYARE HEMBYGDSFORSKNING I DANMARK

DE SISTA 15—20 ÅREN BETECKNA ETT KRAFTIGT UPPSVING I dansk hembygdsforskning. Det är för tidigt att reflektera över orsakerna härtill, men resultaten tala för sig själva, de äro lätt iögonenfallande för envar. Det märkes över hela landet en växande kärlek till hembygden, både dess natur och kultur. Överallt ha lokalföreningar bildats i syfte att systematiskt genomforska traktens flora och fauna, och naturskydds rörelsen nedlägger ett stort arbete på att freda skog och strand, klintar och hedar. Men starkast, eller i varje fall mest utbredd, är intresset för ortens historiska minnen, från byggnader till klädedräkter och köksredskap, från stenåldersgravar till medeltida vallar, från gulnade arkivalier till levande släkttraditioner, från gamla folkvisor och folksagor till skämt och talesätt av yngre ursprung, från tusenåriga namn på platser till det sista århundradets namn på tegar och åkerskiften. "Dansk folkemindesamling" och "Stednavneudvalget" äro de ledande i arbetet. Det insamlas och undersökes. Man har lärt sig förstå att mångt och mycket av den gamla kulturen redan var så gott som bortopad av det nya med dess idélösa, maskinmässiga likformighet och att det gäller att skynda på, om icke oersättliga värden skola gå förlorade. Blev icke folkvisesången i de jylländska hedetrakterna, tack vare EVALD TANG KRISTENSEN, räddad som en brand ur elden? Och har icke "Foreningen for folkedansens fremme" gjort ett liknande arbete för att rädda de gamla vackra folkdanserna från glömskan? Olika sidor av detta vittgrenade insamlings- och bevaringsarbete skildras av kunniga fackmän. I denna artikel skall jag endast dröja vid *den lokala historieforskningen*, som omfattar hela Danmark och i hög grad bäres upp av *folket självt*.

Detta historiska arbete har fått fast form genom bildandet av *de lokala* historiska samfunden, i regeln knutna till amten (länen), samt genom de *årsböcker* eller *årsskrifter*, som de var för sig ge ut. Huru stor makt dessa samfund fått, ses därav, att medan den allmänna "Dansk historisk forening" år 1919 hade 585 danska medlemmar (samt 105 svenska och norska), kunde ett enda historiskt amtsamfund, Vejle amts, samma år mönstra 1122 medlemmar samt 44 subskribenter på årsskriften. Att den berömda "Historisk tidskrift" trots sina stolta anor och trots den höga standard, som den ännu intar, har kommit i nödläge på grund av denna övermäktiga konkurrens är självfallet. Men tack vare en insamlad fond har den lyckligtvis kunnat fortsätta sin stora och ovärderliga gärning, till på köpet utan att höja medlemsavgifterna.

Sydligaste delen av Nordjylland har äran av att ha gått i spetsen för den lokalhistoriska forskningens organisering. Vejle och Ribe amt utsände 1905 de första historiska amts-årsböckerna. Nästa år följde Frederiksborgs amt (Nordsjälland), Bornholm och Vendsyssel, 1907 kom huvudstaden, Holbæks amt, Ringkøbings amt och Randers amt med i raden, och så fortsatte det till 1918, då den sista kretsen kom med sin årsbok.

København har icke något särskilt historiskt samfund, men sedan 1907 utger kommunalstyrelsen "Historiske meddelelser om København", ypperligt redigerad av den framstående historikern, rådhusarkivarie dr. Chr. Villads Christensen.

De lokalhistoriska samfunden äro följande (begynnelseåret överallt tillagt): Københavns amt 1914, Frederiksborg amt 1906, Holbæk amt 1907, Sorø amt 1912, Præstø amt 1912, Bornholm 1906, Lolland-Falster 1913, Odense-Assens amt 1913, Svendborg amt 1908, Vejle amt 1905, Århus stift 1908, Randers amt 1907, Lysgaard, Hids m. fl. härader 1918, Skive med omnejd 1909, Ålborg amt 1912, Hjørring amt 1915, Thisted amt 1906, Ringkøbing amt 1907, Ribe amt 1905.

Som man ser hava de historiska samfunden huvudsakligen uppstått amtsvis. Endast Århus stift har trätt i stället för Århus amt, och Viborgs amt finnes ej i raden, men har i själva verket två historiska samfund, ett för Skive med omnejd nordväst i amtet och ett för Lynggård-Hids härader söderut i amtet. De återförenade sönderjydskas amten ha ännu icke fått något motsvarande historiskt samfund. De svåra ekonomiska förhållandena efter kriget stå ännu i vägen, men jordmänen är god. Sönderjylland har sin rika och säregna historia, och det gäller blott att återuppliva "Sønderjydske årbøger", som utkommo 1889—1913, alltså under främmande välde, då dansk historieskrivning var ett slags balanseringskonst. Nu är fältet fritt.

De lokala historiska föreningarna samla sina medlemmar till möten med föredrag, häst under sommaren, på särskilt minnesrika ställen och med tillkallade föredragshållare eller talare från orten. Framför allt utger dock varje förening sin tidskrift eller årsbok. Titeln är i regel mycket självklar, t. ex.: "Årbog for Historisk samfund for Præstø amt", "Årbog udgivet af Hist. samf. f. Københavns amt" o. s. v. eller ännu enklare: "Vejle amts årbøger". Några ha en kortare och mera allmän titel: "Fra Frederiksborg amt", "Fra Holbæk amt", "Fra Randers amt", "Fra Ribe amt", "Bornholmske samlinger". Eller också syftar man på de urgamla landsindelningarna: Ringkøbings amts tidskrift heter "Hardsyssel årbog", Hjørring amts tidskrift heter "Vendsysselske årbøger", Ålborg amts årsbok: "Fra Himmerland og Kjær herred". Historisk tidskrift för Skive och omnejd heter kort och gott "Skivebogen", ett namn, som utgått från tidskriftens redaktör och bärande kraft, författaren Jeppe Aakjær.

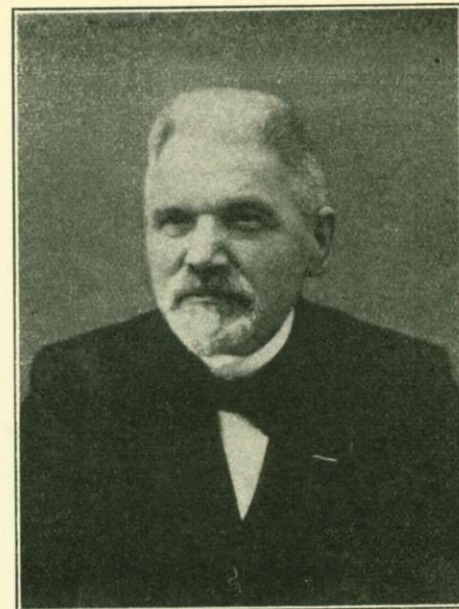
De flesta amtshistoriska föreningarna ha ett litet statsunderstöd (före kristiden 200 kr.). Några av årsböckerna äro ganska blygsamma häften. De flesta äro dock rätt ansenliga, ofta försedda med illustrationer och stadsplaner. Ståtligast till utstyrseln är säkerligen Lolland-Falsters årsbok, men "Fra Frederiksborgs amt", "Fra Randers

amt", "Odense-Assens amts årbog" och flere andra stå icke långt efter. Tillsammans fylla de allaredan många bokhyllor.

Att innehållet är särdeles brodigt säger sig självt. Några artiklar äro lätta och tunna, andra tunga och viktiga, några ha tämligen litet med vetenskap att göra, andra äro från vetenskaplig synpunkt verkligt betydande. Som helhet sett föra de många lokala tidskrifterna trots allt den historiska forskningen vidare på flere områden och giva ett omfattande bidrag till grundvalen för en överskådlig framställning av hela folkets och rikets historia.

Författarne äro också olika. Historici och arkeologer av facket mötas med många sorters amatörer, och om det finnes årsböcker, i vilka amtets egna män äro nästan ensamma om att föra ordet, så finnes det också andra, i vilka huvudstadens lärde i hög grad bidragit till innehållet. Så ha museidirektör, dr. Sophus Müller och museiinspektörerna Chr. Axel Jensen, Hugo Matthiessen och Hans Kjær givit värdefulla arkeologiska översikter och meddelanden, militärhistorikerna generallöjtnant A. P. Tuxen (hedersdoktor vid Lunds universitet), överste H. W. Harbou och kapten K. C. Rockstroh samt topografen, överste Emil Madsen ha offentliggjort flere undersökningar i Frederiksborgs amts årsbok, där även historikerna dr. Fr. Beckett, dr. L. Bobé, dr. Ellen Jørgensen, Thomas B. Bang, Axel Linvald, folkhögskoleföreståndare H. Rosendal, prof. H. Olrik, ja t. o. m. de danska historikernas nestor, prof. Edv. Holm, ha mötts. Här och där i andra årsböcker träffar man på artiklar av dr. H. L. Møller (Århus), dr. Gudm. Schütte (Ålborg), mag. Thomas B. Bang, Bering-Liisberg (Århus) m. fl. samt bland folkminnesforskarna Evald Tang Kristensen, prof. Axel Olrik och H. Ellekilde.

De lokala krafterna äro också själva en brodig skara. Där finner man några präster, t. ex. P. Severinsen och Alex. Rasmussen, samt många folkskollärare, såsom Laur. Pedersen i Helsingør, P. Petersen i Hillerød, Ferd. Petersen-Blidstrup, H. P. Novrup, Sortfeldt, Poul Lindholm (Vejle amts arb.), P. L. Hald och Jens Damsgaard (Thisted amt), N. Olesen-Husted (Skivetrakten), J. Gr. Pinholt (Västjylland), Edv. Egeberg (Silkeborgtrakten), J. Olsen och R. Mortensen (de södra hedetrakterna) o. s. v., men framför allt dock P. STORGAARD-PEDERSEN i Hee, som är den bärande kraften i Ringkøbing amts hist. samfund och måste räknas som verklig fackhistoriker; därjämte folkhögskolelärare som Poul Bjerger och S. Alkærsig i Jylland,

P. Storgaard-Pedersen.

Poul Hansen och Anders Uhrskov på Sjælland, redaktörer som t. ex. J. V. Christensen i Holbæk och P. Eliassen i Kolding, stiftsamtman G. Stemann med fru (Ribe), länsbaron C. E. Holck, läkarne M. K. Zahrtmann, Bornholms förhistorias kunnige forskare, samt J. S. Møller, Kalundborgstraktens ihärdige kulturhistoriker, postmästare C. Klitgaard, som är en utmärkt kännare av Ålborgs och Vendsyssels historia, arkitekter som C. M. Smidt och H. Zangenberg, flere advokater, juridiska ämbetsmän o. s. v., men lyckligtvis även åtskilliga hemmansägare, som med sina bidrag visa den danska bondekulturens höga ståndpunkt.

Särskilt må två män nämnas: FREDE BOJSEN, den forne politikern och folkhögskoleföreståndaren, som bor på Møn och under en lång rad av år helgat hela sitt liv åt utforskandet av denna märkvärdiga ös historia, varjämte han också är ett ovärderligt stöd för Præstø amts historiska samfund, samt författaren JEPPE AAKJÆR, som brukar säga, att arkivstudier "er det morsomste på denne jord" och gärna med tillhjälp av ett gulnat dokument låter trola sig tillbaka till svunna tider för att lyssna till de hänsovnas röster. Genom en massa avhandlingar i "Skivebogen" — jämte några andra undersökningar äro de nu samlade i ett tjockt band på 738 sidor — har han på ett vackert sätt visat sig höra till historikernas lag. Han, den största lyriska kraften bland de danska diktarne, låter i sin historiska framställning skalden så gott som försvinna, så att fakta få tala för sig själva, ja, han föredrager t. o. m. dokumentens ord framför sina egna i så hög grad, att han ofta medtager för mycket av deras vidlyftighet.

Vad nu årsböckernas innehåll angår, så är det självklart, att *lokalhistorien* träder starkt i förgrunden: det är ju själva avsikten. Än är det *ortens* forntid, som belyses, än är framställningen huvudsakligen *personalhistorisk*. Men detta utesluter ej avhandlingar av väsentligen *rikshistorisk* karaktär, endast med yttre anknytning till orten, t. ex. etatsrådet H. R. Hiort-Lorenzens skildring av Christian III:s och Christian IV:s jordfästning i Roskilde domkyrka (Københavns amt 1915 och 16), general A. P. Tuxens redogörelse för Karl XII:s landstigning på Sjælland, kapten K. C. Rockstrohs "Kronborg 1658—59", prof. Hans Olriks levnadsteckning av abbot Vilhelm av Æbelholt, Nordsjällands helgon, och dr. Ellen Jørgensens av den katolske reformvännen Povl Helgesen (alla i "Fra Frederiksborg amt"), H. Rosendals "Gruntvig og Skamlingsbanke" (Vejle amt 1910) samt "Kampen ved Sjællands odde 22 Marts 1808" (Holbæk amt 1908) o. s. v.

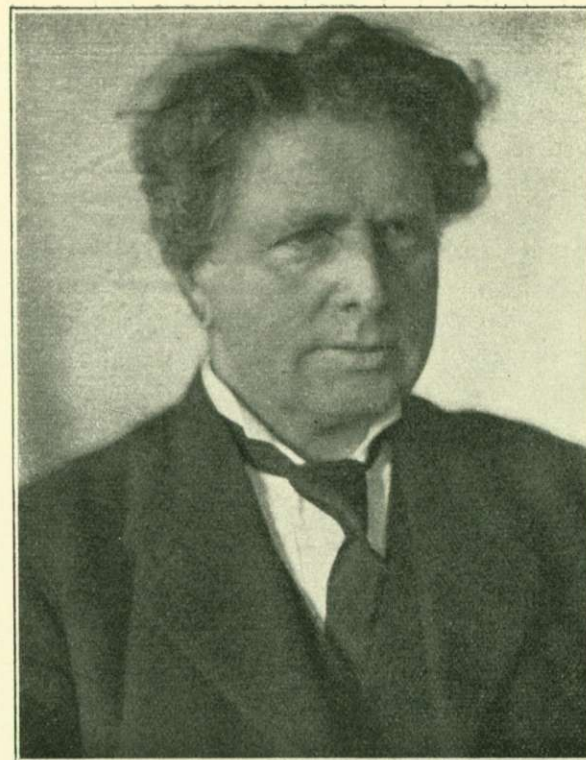
Att årsböckerna i hög grad präglas av *kulturhistoriska* studier är också vad man kan vänta. Däri finnas talrika meddelanden från *förhistorisk* tid och därjämte flera amtsöversikter av Hans Kjær; man märker här, huru Sophus Müllers studier, som för oss visat forntids bygd och väg, varit banbrytande för den arkeologiska forskningen. Därefter kunna nämnas de många *lantbrukshistoriska* avhandlingarna, än ifrån böndernas förnedringstid, än från bondereformernas period, ofta med framdragandet av bykartorna från skiftesåren eller äldre, mera primitiva kartor. Även *skogarnas*

större utbredning i forna dagar undersökes då och då och därtill sluta sig meddelanden om djurens förekomst, särskilt vargarnas på Jylland. Vid studiet av *ortnamnen*, vars stora banbrytare är prof. J. Steenstrup, vinnes djupare förståelse för utvecklingen av bebyggandet; framhållas bör dr. H. Usings "Stedsnavne i Sorø amt" (1915). Genom att använda alla till buds stående medel erhålles stundom en hel trakts historia genom forntid och medeltid (P. Storgaard-Pedersen, "Hardsyssel i Middelalderen", Hans Olrik, "Tisvilde-egnen i gamle dage" och "Isefjorden og dens kyster", Sv. Aakjærs forntidsstudier över Fjends härad o. s. v.).

Skildringar av de gamla härliga *kyrkorna* ha givetvis upptagits i årsböckerna. Så t. ex. redogör Frede Bojsen för de märkliga landskyrkorna på Møn, och P. Storgaard Pedersen för den stora ståtliga Hee kyrka i Västjylland. Även undersökningen

av de gamla *klosterruinerna* och de minnen, som anknyta sig till dessa, visa sig vara ett fängslande ämne; man kan härvidlag särskilt påpeka bibliotekarie E. Haugsteds avhandling om Øms kloster i Århus' stift, till vilken sluter sig en fullständig översättning av den intressanta klosterkrönikan (av Jørgen Olrik). Ett utomordentligt viktigt bidrag är även bortgångne underarkivarie Thomas B. Bangs "Roskilde domkapitel i middelalderen" (Københavns amt 1915). *Präster* och *livet i prästgårdarna* efter reformationen behandlas allt som oftast; egendomligt nog träffar man här general Tuxen som bidragsgivare. Vanligen är det långt tillbaka liggande tider, som skildras, men ett och annat bidrag berör 1800-talet t. ex. skalden Steen Blichers märkvärdiga levnad i Spentrup (prosten Th. Møller i Randers' amts årsbok 1916) och den grundtvigske ledaren "Budstikke"-Bojsen (hemmansägare H. Didriksen i Præstø amts årsbok). En massa *klockarehistorier* (bl. a. av Jeppe Aakjær) ansluta sig här till, och *skolornas* utveckling under de sista århundradena belysas av talrika undersökningar, mest författade av folkskollärare.

Köpstäderna med deras gamla skrän och gillen, näringsliv och borgarväsen, sjukhus

Jeppe Aakjær.
(Li Osborne foto.)

och fattigvård, borgarbevapning och brandväsen spela likaså en betydande roll i årsböckerna. Att *vidskepelse* och *häxprocesser* även locka en del författare är tydligt i ett land, som har så många, allt för många dylika minnen. *Kvacksalveri* och vanligt *läkareväsen* blir håller icke glömt; härvid har den köpenhamnske medicinalhistorikern, med. dr. K. CARØE varit ett utmärkt stöd.

Det vaknande *politiska livet* under 1800-talet skildras i åskilliga artiklar. Det är framför allt bondeståndets vaknande, som belyses, och härvid tecknas bilder av verkligt framstående föregångsmän; påpekas må särskilt redaktör J. V. CHRISTENSENS betydelsefulla artiklar från mellersta Själland samt N. OLESEN-HUSTEDS om ständerförfattningens genomförande i Ringkøbings amt. Härtill kommer en del värdefulla redogörelser för bondelivet under våra farföräldrars tid.

Slutligen bör tilläggas att så småningom meddelas *amtsvis* en *översikt över den tryckta topografiska litteraturen*, ett stort och värdefullt arbete.

I denna lilla översikt har antytts de viktigaste områdena inom historieforskningen och historisk berättelse, vilka finnas representerade i amtsårsböckerna. Egendomligt för Danmark är emellertid icke blott hela systemet av historiska amtssamfund utan även ett centraliserande organ, som efter förmåga samlar de spridda trådarna och understöder de enskilda amtssamfunden i deras verksamhet.

Detta är "*Dansk historisk fællesforening*", stiftad 1909 efter förslag av dåvarande riksarkivarie dr. V. A. Secher. Under de två första åren var den högt förtjänte industrihistorikern C. Nyrop ordförande. Han efterträddes av professor, dr. Hans Olrik (1911—20). Nuvarande ordförande är professor, dr. KNUD FABRICIUS, som redan förut såsom föreningens sekreterare varit själen i dess arbete ända från dess begynnelse.

"Dansk historisk fællesforening" är f. ö. icke blott en länk mellan amtssamfunden utan förenar även de andra historiska föreningarna och institutionerna, såsom riks- och landsarkiven, utrikes- och krigsministeriets arkiv, Københavns rådhusarkiv, danska folkminnessamlingen, ortnamnskommittén, Nationalmuseets historiska avdelning, provinsmuseerna, danska folkmuseet, generalstaben o. s. v. med gemensamma intressen. Föreningarna och institutionerna lämna ett litet årligt belopp, och staten skänker även ett bidrag. Tack vare dessa medel avhåller "fællesforeningen" större historiska möten på skilda orter i landet samt *studiekurser* för lekmän, som deltaga i det historiska arbetet. Dessutom utges årsberättelser, som från år 1914 utvidgats till tidskriften "*Fortid og nutid*".

Meningen med denna titel är, att man vill visa, huru forntidens ämnen skola behandlas på modernt forskningssätt. Liksom de nämnda studiekurserna inviga deltagarna i historisk källkritik, handskriftsläsning, arkivteknik, insamling av folkminnen, ortnamnsforskning, byggnads- och gravskydd, sättet att tillkalla museets hjälp vid fornfynd, så ger tidskriften råd och vägledning på samma områden. Där ges således en resonerande översikt av amtsårsböckernas artiklar och andra vägledande anmälningar, redogörelser för Nationalmusei nyförvärv och dess arbete för de historiska min-

nesmärkena runt om i landet, vägledning för person- och ortnamnsstudier och till utnyttjandet av folkräkningarna och matriklarna, arkivöversikter och vägledning för användandet av arkiven, betänkanden angående inrättandet och ordnandet av stadsarkiven (här en hänvändelse till alla magistrater), biblioteksmeddelanden, anvisningar för upptecknandet av dialekter, dryftandet av redaktionsprinciper o. s. v. Även de partier, som vid första påseendet se ut som rena meddelanden, bli i verkligheten, rätt betraktade, former för historisk metodik. När t. ex. dr. Vilh. Lorenzen skriver om befästningsanläggningarna vid herrgårdar på södra Fyn och professor J. T. Lundbye offentliggör sina intressanta studier över de äldre vägarna, så är avsikten ej blott att meddela kunskaper, utan även att väcka intresse för liknande undersökningar och iakttagelser överallt i landet. För att genast kunna räcka en hjälpande hand åt det historiska arbetet i det återförenade Sönderjylland har man låtit häftena för 1919 (utgivna 1920) omfatta artiklar om sönderjydsk ortnamn och folkminnen, om byggnadskonst och stilar i Sönderjylland, om de slesvigska arkivalierna i riksarkivet, danska och tyska forskningar rörande sönderjydskt byggnadsskick och allmogekultur. "Fortid og nutid" har således bud till många, och om tidskriften verksamt påskyndar det historiska arbetet, så bidrager den också väsentligt att ordna, reglera och systematisera detta arbete.

Att medarbetare ur de breda folklagren kunna göra vetenskapen värdefulla tjänster, därom avger Danmark talrika vittnesbörd. Huru ofta har man ej bondens eller arbetarens intresse att tacka för att de värdefullaste forntidsfynd räddats, så t. ex. den i hela världen enastående bronsbilden av solen och den av stenålderns skarpa flintpilar fällda uroxen, som båda framgrävts i Odsherreds mossar. Men även goda

Knud Fabricius.

arkeologiska *iakttagelser* och *förklaringar* komma stundom från ganska enkla män. Så var det t. ex. en lantskollärare, FRODE KRISTENSEN i Tørring, som gjorde den viktiga upptäckten, att forntidens lerkärl hade avtryck av korn, så var det timmerhandlare NIELS SØRENSEN i Lem i Salling, som först hävdade att de gåtfulla skålförmade fördjupningarna i sten- och bronsåldersgravarnas väggytor eller tak äro *eldens* symboler (Skivebogen 1917, s. 140 ff.), och samme man har klargjort att forntidens stenkulor, som man förr trodde vara kastvapen, i verkligheten äro krossstenar, som använts vid matlagningen, och att de mera oregelbundet slitna stenarna äro slipstenar ("Fortid og nutid" I). Vackrare uttryck för själva folkets förståelse av forntidsminnena kunna icke tänkas.

Det säger sig självt, att de senare årens hembygdsforskning är långt ifrån uttömd med denna flyktiga översikt av de lokala tidskrifterna och "Dansk historisk fællesforenings" meddelanden. De *större historiskt-topografiska* tidskrifterna och många *självständigt utgivna böcker* böra även tas i betraktande.

Först ha vi då tidskrifterna. Den förträffliga fynska tidskriften "Samlinger till Fyns historie og topografi", som utkom med 10 band, höll sig blott från 1861 till 1890. Men landsarkivarie G. L. WAD har fullkomligt ensam ånyo upptagit saken och delgivit oss resultatet av sina flitiga arkivstudier i det betydande verket "*Fra Fyns fortid*", av vilket tre stora band äro utkomna (1916—21). "*Samlinger til jydsk topografi og historie*", som började utges 1866, utkommer fortfarande under dr. Chr. Villads Christensens redaktörskap och innehåller ofta värdefulla bidrag; i detta sammanhang må nämnas Jeppe Aakjærs undersökningar över de jutska hedarnas historia. "*Østifternes historisk-topografiske selskab*" har från 1899 utgivit tidskriften "Fra arkiv og museum", som ävenledes ofta innehållit värdefulla bidrag. Härtill kommer att "Det kgl. Oldskriftselskabs" "*Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*" genom dess ypperliga fyndbeskrivningar och klarläggande av hela traktens forntida förhållanden främjat hembygdsforskningen i mycket hög grad. I denna tidskrift (1916) har också publicerats lektor H. V. Clausens högst märkliga ortnamnsstudier, i vilka han sökt tränga djupare in i forntidshistoriens gåtor. På detta sätt ha Orts- och namnforskningen var för sig sökt klarlägga de skilda trakternas fjärran forntid. Kombinationen av de båda metoderna representeras av VILH. LA COUR, som just på denna väg nått betydelsefulla resultat, särskilt angående forntidens folk eller stammar. F. ö. hade prof. Axel Olrik redan visat vägen genom att använda de arkeologiska och språkliga iakttagelserna i nära förbindelse med varandra, då det gällde att fastslå kultställen och helgedomar ("Danske studier"). Även Gudmund Schüttes säregna forskningar på dessa områden må här påpekas. Ett och annat bidrag i "Architekten" förtjänar även att ihågkommas som belysande hembygdsforskningen.

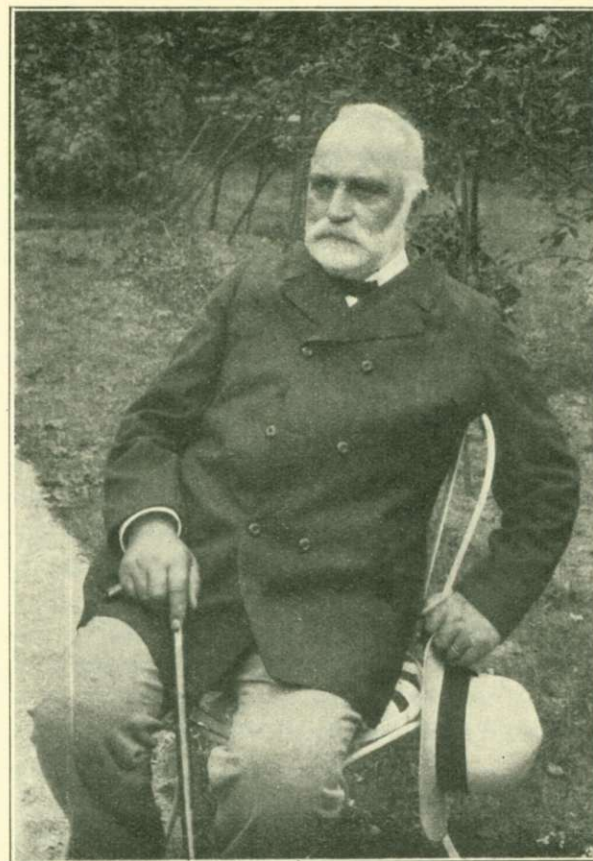
Andra talande vittnesbörd om intresset för topografi i Danmark äro, att TRAPS berömda arbete "Danmark" med detaljerade beskrivningar av varje socken nu ut-

kommit med 4:de upplagan, betydligt tillökad och förbättrad och försedd med sockenkartor, och samtidigt utkommer det ståtliga verket "Danmark, land og folk" i 5 band, utgivet av kapten DANIEL BRUUN under medverkan av de kunnigaste fackmän. Detta vackra arbete utmärker sig genom ett verkligt myller av bilder, som man aldrig sett maken till, och det ger utom kortare sockenbeskrivningar ingående skildringar av amten med samlade geologiska, historiska, ekonomiska och statistiska upplysningar, för att nu icke tala om en motsvarande utomordentligt lärorik framställning av hela Danmarks land och folk. Och härigenom kommer det isynnerhet att stå som ett monumentalverk i dansk litteratur.

Vittnesbördet om det starka topografiska intresset är vidare det ingående studiet av *herrgårdarna*, som särskilt kunnat konstateras under de sista åren. Ett försök att ge en fyllig skildring av "Fyns historiska herrgårdar" slutade med första bandet (1909—11).

Men fågel Fenix har lyft sig ur askan i ännu stoltare skepnad: nu utkommer nämligen ett praktverk om hela landets herrgårdar, skrivet av fackmän och ypperligt illustrerat. Samtidigt har dr. VILH. LORENZEN genom sin "Studier i dansk herregaardsarkitektur" (1921) på rent vetenskapligt sätt påbörjat undersökningar av betydande räckvidd. En monografi som FRANCIS BECKETTS över Frederiksborgs slott kan icke håller blott betraktas som ett framstående konsthistoriskt arbete, utan också som ett viktigt bidrag till ortsforskningen.

Vissa landsdelar ha särskilt njutit gott av det historisk-topografiska intresset. Här må nämnas VILH. LÜTKENS stora bok, "Bidrag til Langelands historie" (Rudkøbing 1910) samt C. G. Høgstrøms "Tåsinge paa Niels Juels tid" (Nyborg 1916), L. Mylius-Erichsens praktverk "Den jydsk hede før og nu" (Kbhvn 1903) samt "Hedebogen" (1909), vartill må läggas Jeppe Aakjærs ingående avhandlingar, som förut

Frede Bojsen.

blivit omnämnda. Vidare bör påpekas den outtröttliga flit och enastående kärlek till ämnet, som FREDE BOJSEN lägger i dagen i sin skildring av ön Møns historia ("Af Møns historie", I—VI med supplerande skrifter), i danska litteraturen den utförligaste och mest uttömmande historisk-topografiska redogörelse för en särskild landsdels forntid. — En utomordentligt fängslande beskrivning av en mera vidsträckt bygd är H. V. CLAUSENS "Fra Holbæk amt" (1918); sällan ser man en djupgående historisk blick och ett rikt naturintresse så innerligt förenade som i detta vackra verk. HANS OLRIS "Tisvilde og omegn" (1920) söker likaså — fastän för ett mindre område — att sammansmälta det geologiskt-geografiska och biologiska med det historiska, att foga natur och kultur samman till ett avslutat helt. Dr. E. NYSTRÖMS monumentala böcker om Søllerøds socken (1911) och Gentofte socken (1916) ha lyft den nordsjällandska Ortsbeskrivningen till en nivå, som ligger så högt som gärna är tänkbart. Huru mycket som kan göras av en enda sockens historia visar FERD. PETERSEN-BLIDSTRUPS nya upplaga av en beskrivning från 1750 av Grevinge socken i Holbæks amt (1921): dessa gamla meddelanden äro utförligt kommenterade och förda vidare fram i tiden, så att man t. o. m. får veta alla gårdarnas ägare ända till våra dagar. Något dylikt kan ej göras för varje socken; men det är bra att ha ett paradigm och ett så gott paradigm som detta.

Den moderna *stadsbeskrivningen* inledes med CHR. VILLADS CHRISTENSENS mönsterarbete om Nykøbing på Mors (1902), följd bl. a. av C. Klitgaards "Nibe bys historie til 1728" (Ålborg 1918), "Århusbogen" (1905), Fr. Kraghs "Kerteminde" (Odense 1913) och särskilt P. ELIASSENS stora och grundliga verk om Kolding (1910). Att en så märkvärdig stad som Helsingør har utövat en särskild dragningskraft är självklart. Här träffa vi LAURITZ PEDERSENS och Kongstads förtjänstfulla arbete (1912), bland det vackraste, som danskt bokhantverk åstadkommit, samt Laur. Pedersens övriga skrifter om förhållandena i Helsingør, nu sist praktverket om "Kronborg have" (1920). En djupgående och allsidig kulturskildring är M. Galschiøts "Helsingør omkring mitten av forrige århundrede" (Kbhvn 1921). Den har haft en föregångare i Chr. Villads Christensens "København 1840—57" (1912). Dessa sistnämnda böcker behandla en kortare period, men upptaga till gengäld alla spörsmål till en grundlig och uttömmande behandling. Efter dessa vällyckade försök får man hoppas, att hembygdsforskningen skall gå vidare fram på dessa hittills föga beträdda vägar.

En särställning intar HUGO MATTHIESSENS författarverksamhet. Bättre än någon annan känner han de gamla köpstäderna med den invecklade stadsplanen, de slingrande, krokiga gränderna, byggnadernas trevnad och gårdarnas skymning, och han har fullständigt levat sig in i stadsstyrelsens väsen och stadslivets stundom besynnerliga yttringar. I sina skrifter ("Bøddel og galgefugl", "Natten", "Gamle gader, studier i navnenes kulturhistorie" samt "De kagstrøgne") inför han läsaren i svunna tider och detta så grundligt, att man nästan upplever allt och mötes av den gamla stadens goda och onda andar, dess säregna blandning av småborgerlig idyll och

dyster, rysande skräck. Matthiessens kulturhistoriska studier komma säkerligen att i hela Norden giva impulser till utforskandet av gamla tiders stadsliv.

Den i historieforskningen högt förtjänte jutske bonden A. P. Gaardboe har författat ett bra arbete om "Himmerlands rakkere" (I, II Århus 1904, 1912).

Härtill komma en hel rad skrifter om *bondens liv i äldre dagar*. "Frederiksborg amt hist. samfund" har tillsammans med föreningen "Danmarks folkeminder" utgivit prästen Joachim Junges "Den nordsjællandske landalmues karakter, skikke, meninger og sprog" (1798) med förklarande noter av H. Ellekilde (1915). Huru uppstyldad Junges skrift än är, är den dock ett synnerligen värdefullt arbete, klassiskt på sitt sätt, och det har därför varit ett lyckligt grepp att ånyo göra det tillgängligt. ANDERS UHRSKOV har för samma amtssamfunds räkning utgivit en präktig bok om "Nordsjællandske landsbyliv i ældre tid", grundad på en gammal gårdsägare och riksdagsman LARS LARSENS minnen (1918), och supplerad med "To Nordsjællænderes erindringer" (1921). Dr. H. Ussing har på liknande sätt bearbetat KAROLINE GRAVES liknande minnen om bondelivet på mellersta Sjælland ("Ved Halleby å", 1921). Fröken CHRISTINE REIMERS har i flere band skildrat fynskt bondeliv på ett mycket utförligt sätt, och i sina nyligen utkomna barn- och ungdomsminnen har statsrådet KL. BERNTSEN givit mycket intressanta upplysningar om bondeskick på mellersta Fyn på hans föräldrars tid. Jylländskt bondeliv hade förut en så ingående och överlägsen skildrare som den gamle prästen, dr. H. F. FEILBERG, som dog 1921, 90 år gammal. Till dennes banbrytande arbete ansluta sig nu flere mindre böcker. Om den kända ullindustrien på de jylländska hedegårdarna har man en vackert utstyrd bok: K. Understrup, "Af bindestuens saga" (Århus 1918).

Flere av de här nämnda arbetena, framför allt Junges gamla allmogeskildring, komma delvis in på folkpsykologien och giva i varje fall spridda bidrag till bestämmandet av folklynnet. Men författaren THORKILD GRAVLUND, som är lika mycket folkminnessamlare som folkminnesforskare, har tagit till uppgift att bestämma och ingående karaktärisera folklynnet. Genom litteraturens mångahanda och flyktiga irrbloss samt genom allmogens ordspråk och talesätt, reflexioner och stämningsutbrott, visor och skämt, tränger han in i själländarens och jutens, fynbons, lolländarens och falstringens väsen, visar dem i samklang och i motsättning till varandra, och genom att sammanföra dessa detaljskildringar skapar han det högst säregna verket "Dansk folkekarakter" (1919). Användandet av det rent historiska materialet är visserligen svagt, men nutidens folkliv känner och förstår han. På ett genialiskt sätt har han banat nya vägar och för hembygdsforskningen skapat nya uppgifter och större mål. Man vågar förmoda att han genom sina egendomliga metoder kommer att framstå som ledare för en ny riktning inom folkvetenskapen. Men detta studium kräver sin man. Så fin avlyssnare av folkets röst som Gravlund är kunna väl ytterst få vara — män av hans slag växa nu en gång icke på träd, men de måste höja sig till samma förståelse av allmogen och känna på samma sätt som den.

Kasta vi nu blickarna tillbaka på vad här antytts, måste man medgiva att det råder liv och rörelse i den danska hembygdsforskningen. Ingen del av landet står utanför arbetet, och många äro de som taga fatt, var och en på det område, där hans eller hennes krafter och intresse bottna djupast. Och även om vetenskapen skänker sina viktiga bidrag, så är dock det väsentligaste, att *folket självt* är med i detta arbete och det med liv och själ. Intresset har vaknat och vinner allt mera och mera mark både i stad och på land. Härur växer ett stort stycke framtid.

HANS OLRIK.

DET DANSKE FOLKEMUSEET OCH LIKNANDE SAMLINGAR I DANMARK.

DÅ DEN HÖGT FÖRTJÄNTE GRUNDLÄGGAREN AV DANSK FOLKEMUSEUM, BERNHARD OLSEN, i samråd med danska arkeologiens och museivärldens främste målsman, kammarherre WORSÅE, på en i Industriforeningen i Köpenhamn sommaren 1879 hållen utställning av forntida konsthantverk ordnade en särskild allmogeaavdelning — ett arbete, som skulle komma att utgöra första stommen till det blivande museet — sysselsatte sig de dåvarande historiska museerna så gott som icke alls med senare tiders kulturutveckling lika litet som med allmogens gamla, ännu bevarade seder och bruk, vilka just vid denna tid allvarligt började hotas till sin existens av den moderna civilisationens och industrialismens nivellerande inverkan. Huvudsamlingen, Museet för nordiska fornsaker i Prinsens Palæ (nu Nationalmuseets danska samling) var till övervägande del präglad av förhistorisk och medeltida arkeologi, och de få landsortssamlingarna (det fanns på den tiden "stiftsmuseer" i de sex stiftsstäderna samt ett museum i Randers) gingo, vad de historiska avdelningarna angår, efter bästa förmåga i centralmuseets spår. Endast den av Worsåe nyordnade samlingen rörande konungahusets historia på Rosenborg hade på visst sätt brutit nya banor för museernas ordnande och uppställande, i det Worsåe här i stort omfång genomförde "interiörprincipen" och på så sätt bröt mot de gamla museernas serieuppställningar, liksom samlingen enligt planen även skulle omfatta nyare och nyaste tid. Men de trånga gränser, som voro uppdragna för denna samling, kommo å andra sidan att verka att mycket brast i dess folkliga betydelse.

Det var därför i en lycklig stund som Bernhard Olsen målmedvetet ingrep och, påverkad av Nordiska Museets genialiske skapare Artur Hazelius, vars samlingar av svenska allmogeföremål han sett på världsutställningen i Paris 1878, sökte han omplantera dennes idéer på dansk grund och började samla de materiella vittnesbörden om allmogens nedärvda kultur, innan det var för sent. Men Bernhard Olsen har ej endast äran av att ha börjat och fortsatt insamlingsarbetet under ett långt och verksamt liv, även genom museets ordnande och uppställning inlade han de största förtjänster på grund av det banbrytande sätt, på vilket han vid sidan av typserierna utvidgade Worsåes interiörprinciper från Rosenborg. De med stor omsorg och trovärdighet genomförda allmogeiinteriörerna på den nämnda utställningen — icke ens

Bernhard Olsen, sittande i Ostenfeldgården i
Friluftsmuseet vid Lyngby.

man kunde ju även hoppas att staten i en icke allt för avlägsen framtid skulle skaffa denna samling, som var stadd i så stark tillväxt och vilken i särskilt hög grad inrymde minnen av speciellt danskt kynne, bättre möjligheter för dess utveckling. — Museet innehöll, då det öppnades 1885, en rad interiörer av stort intresse: två panelklädda borgarrum från Ålborg tillhörande Christian IV:s tid samt av stugor från 1700-talet: en från Samsø, en från Roskildetrakten, en från Nordsjälland, en från Amager, en från Røsnæs och en från Ingelstads härad i Skåne. Dessutom hyste det stora samlingar serier av skilda föremål, såsom möbler, vävda och broderade saker, fajanser och porslin, allmogens hemslöjdsarbeten m. m. Få år efter museets öppnande fogades här till bl. a. betydande samlingar danska skråföremål med stöd av statliga och kommunala cirkulär, och många andra viktiga nyförvärv gjordes, som platsen här icke tillåter att uppräknas. Även museets statsbidrag steg regelbundet under de därpå följande åren, och så till vida lovade allt en kraftig och frodig tillväxt under gynnsamma utvecklingsmöjligheter.

Men missräkningarna uteblevo ej. Det hade varit Worsåes mening att museet, som på grund av dess statuter skulle utgöra en fortsättning av Museet för nordiska fornsaker, även i framtiden skulle ha lokaler tillsammans med detta. Men Worsåes plötsligt inträffade död 1885 tillintetgjorde med ens de redan långt framskridna

Hazeliuss hade vid denna tidpunkt uppställt hela bondeinteriörer i sina samlingar — väckte stor uppmärksamhet och bidrog i hög grad att vinna publiken för insamlingsarbetet, som snart utvidgades att omfatta icke blott allmogesaker utan även alla materiella minnen om folkets kultur ända från enväldets införande 1660, den tidpunkt som Museet för nordiske fornsaker i stort sett satt som gräns för sina samlingar, fram till våra dagar. Dessa stora insamlingsår på 1880-talet, då arbetet gick raskt undan under tillslutning från alla folklager och då museets tillväxt kunde följas så att säga dag för dag, voro utan tvivel de lyckligaste i Bernhard Olsens liv. Även om de hyrda lokalerna i huset Vesterbrogade 3, vare sig museet installerades och öppnades 1885, långt ifrån voro tillfredsställande, kunde de dock i början något så när rymma dess samlingar, och

byggnadsplanerna, och under de följande åren var det ingen lyckosam vind som från centralmuseet blåste på den lilla nyplanterade telningen. Väl inträffade härvidlag snart en förändring, i det att direktören för den vid Nationalmuseets uppdelning 1892 upprättade historiska avdelningen, dr. Henry Petersen, och efter hans död dennes efterföljare, dr. W. Molle-rup, hade blivit utnämnd till departementets inspektör för Folkemuseet. Någon nybyggnad för dessa fosterländska museer har

man dock än i dag icke lyckats få uppförd, trots allt som under mera än fyrtio år talats och skrivits om den trängande nödvändigheten härav, vare sig man tänker på den allt större bristen av utrymme eller den brandfara, som de oersättliga samlingarna äro utsatta för, såväl i Prinsens Palæ som i det privathuset, där Folkemuseet nu är inhytt. Så som utrymmesförhållandena nu arta sig i Dansk Folkemuseum, kunna de endast betecknas såsom olidliga och ovärdiga för den yngre nationella kulturens främsta museum, och den besökande kan f. n. icke vänta att finna något mera än en något så när ordnad förråds-kammare, där sakerna stå tätt hoppackade utan att på något sätt kunna komma till sin rätt — för att nu icke tala om att så gott som alla museets dräkter och textilier äro gömda i kistor, skåp och lådor och således otillgängliga för dagligt studium. Utan tvivel var det den största missräkningen i Bernhard Olsens liv, att alla planer på att skaffa hans museum bättre utrymme blevo för varje år allt mer försumpade. Därför måste man så mycket mera beundra, att hans energi ej lät sig nedslås av denna motgång utan alltjämt bröt nya banor för museets utveckling, och då det överallt syntes stängt för honom inne i staden, skaffade han det luft utanför denna.

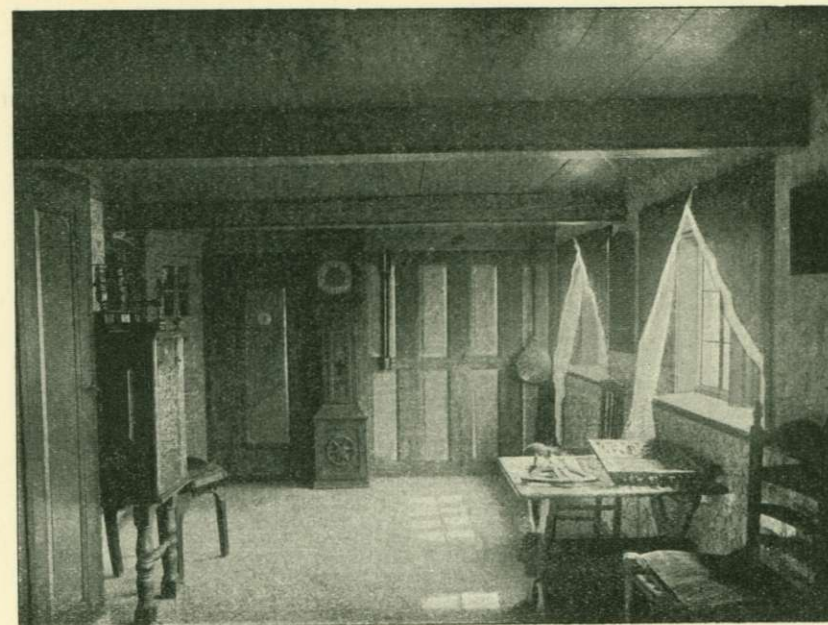
Redan tidigt hade det stått klart för museets stiftare att "interiörprincipen" konsekvent genomförd skulle föra med sig ett exteriör- eller friluftsmuseum, åstadkommet genom att flytta och återuppföra hela byggnader från forna tider. Då nu upprättandet av sådana byggnadsmuseer lyckligt genomförts hos våra grannar öster om Sundet, på Skansen i Stockholm och på Kulturhistoriska museet i Lund, gav detta honom ytterligare anledning att skapa något liknande på dansk grund, och 1899 inköptes en tomt till museet vid Folevad i Lyngby socken, strax norr om Sorgenfri park, nära lantbruksmuseum, lantbruksskola, folkhögskola, försöksstation m. m. På denna mark, i natursköna omgivningar, med utsikt över Furströmmens skogklädda sluttningar öpp-

Dansk Folkemuseum, Köpenhamn.
Interiör från en Amagergård.

nades det nya friluftsmuseet 1901. Det hade skapats genom understöd av staten och en privatmans donation samt omfattade ett rökhus från Ostenfeld i Sydslesvig, en fyrlängad dubbelgård från Näs i norra Skåne, en ryggåsstuga från Stämhult i Halland och ett loft från Åbro i södra Småland. Det är karaktäristiskt för museets skapare, att han i sitt sökande efter de ursprungliga byggnadstyperna både i söder och öster gått ut över Danmarks nuvarande gränser och hämtat ett skorstenslöst hus med öppen härd från Sydslesvig, ett timrat hus från Halland och en gård av ekbolar från Nordskåne; han har därvid ej endast haft för ögonen att skaffa särskilt typiska exempel på de olika byggnadsskick, som kunde visa gången i bostadens utveckling med särskild hänsyn till eldstadens historia samt de olika formerna av människans samliv med husdjuren, utan även att stärka och bevara de band, som kulturellt sett knyta det nuvarande Danmark samman med dess gamla område och gränsländerna i söder och öster. — Senare har förvärvats ett Färöhus samt en bastu från Småland och under medverkan av museiintendenten, mag. CHR. A. JENSEN vid Nationalmuseets andra avdelning, vilken 1910—20 var departementets inspektör för Folkemuseet, en fiskarbod från Jyllands västkust, en gård från Salling, en nordslesvigsk gård och ett Fanøhus. År 1921 förvärvades en liten skvaltkvarn från gränstrakten mellan Halland och Småland, och i år kommer en stabbkvarn att uppföras här ute. Dessutom uppfördes 1907 en magasinsbyggnad av trä för att avhjälpa den olidliga trängseln i museets Köpenhamnslokaler, i vilken möbler, paneler, vagnar, en betydande samling järnugnar, flera borgerliga interiörer m. m. uppställts. — Allteftersom planteringarna hunnit växa upp, har friluftsmuseet kommit att utgöra en liten vacker park, som är särskilt sevärd om sommaren, då alla rosorna stå i blöm och skapa en stämningsfull ram till de gamla gårdarna.

Då direktör Bernhard Olsen 1920 lämnade sin post, övergick Dansk Folkemuseum i statens ägo och underordnades i administrativt hänseende Nationalmuseet. Samtidigt inköptes ett direktör Bernhard Olsen tillhörande stycke jord, som gränsade intill friluftsmuseets område och tack vare ägarens oegennyttia överläts åt museet på mycket gynnsamma villkor. Det var ett stycke på omkring 6 hektar, och härigenom har friluftsmuseet fått stora utvecklingsmöjligheter för längre tid framåt. Vidare har museet fått betydligt ökade anslag för det dagliga behovet samt för nyförvärv, liksom ett par mindre nya anslag satt det i stånd att låta företaga undersökningsresor runt omkring i landet, dels för uppmätning och fotografering av gamla lantbyggnader, dels för insamling av dräkter och textilier samt upplysningar om gamla dräktskick o. dyl. Man har vidare — i den blygsamma omfattning som de omöjliga utrymmesförhållandena i huvudmuseet tillåta — börjat avhålla växlande utställningar, för det mesta av de i museet magasinerade dräkterna och textilierna. Men även om museet således i åtskilliga hänseenden fått bättre villkor för sin verksamhet än hittills, kan det dock icke nog ofta och energiskt påpekas, att utan en ny byggnad äro dess samlingar icke endast blottställda vid eldsvåda och andra olyckor utan också över-

Friluftsmuseet vid Lyngby.
Interiör från Fanøhuset.

huvudtaget ur stånd att vara till den nytta, som de efter deras stora omfång och rika innehåll med rätta måste anses bestämda till.

* * *

I ett hänseende har dock museet trots alla kommande besvärligheter kunnat göra ovärderlig nytta: det har — utan någon slags direkt propaganda — verkat genom exemplets makt och således mycket bidragit till uppkomsten av talrika liknande samlingar runt omkring i landet.

Som ett något yngre, men på sitt speciella område jämbördigt systemmuseum må främst nämnas Danska lantbruksmuseet vid Lyngby, grundat 1888 av kapten J. C. LA COUR. Det fick 1915 sin egen byggnad i omedelbar närhet av friluftsmuseet och utgör så tillvida en helhet jämte detta som de två museerna ha gemensam besöks-tid och inträdesavgift, men för övrigt var och ett sin egen styrelse. Det är ett i sitt slag mycket omfattande och instruktivt museum, som innehåller gamla lantbruksredskap (delvis uppställda i friluftsmuseets gamla gårdar) och andra samlingar till be-lysande av lantushållningen i forna tider, och under detta sortera särskilda filial-museer, knutna till de större lantbruksskolorna i landet: Dalum på Fyn, Ladelund och Mallings på Jylland.

Betydligt yngre, men på grund av hela sin karaktär ännu närmare i släkt med

Friluftsmuseet vid Lyngby.
Näsgården från norra Skåne.

Folkemuseets traditioner är det i landets näst största stad genom translator PETER HOLMS energiska arbete skapade byggnadsmuseet, den gamla Borgmästargården i Århus (öppnad 1914 som museum efter att under år 1909 ha utgjort en del av den stora utställningen i Århus). Huvudbyggnaden utgöres av en i Trädgårdsföreningens trädgård uppförd korsvirkesgård från Århus, byggd 1597, i vilken en rad interiörer från omkr. 1600 till omkr. 1850 belysa det jylländska borgarståndets och särskilt Århusborgarnas liv. På ett lyckligt sätt har man här genomfört lösningen av en uppgift, som Dansk Folkemuseum själv på grund av sin olidliga brist på utrymme har varit avskuret från att i större omfattning kunna taga fatt på; vid utförandet därav har museiintendenten, mag. Chr. A. Jensen från Nationalmuseet bistått stiftaren. I en mindre korsvirkeslänga från staden äro dessutom uppställda omfattande samlingar, som belysa hantverkets historia, verkstadsmässigt ordnade och genomförda med den största insikt och kärlek till uppgiften. Dessutom finnes här en vattenkvarn från Mols och en byggnad av bolavirke från S. Bjært i gränstrakten mellan Nord- och Sydjylland. Största vikten i detta museum är dock icke lagd på lantallmogens utan på borgarståndets kultur, och inom denna ram har det lyckats dess initiativrike och energiske stiftare att skapa en utomordentligt sevärd helhetsbild, som i sitt slag är enastående här i landet.

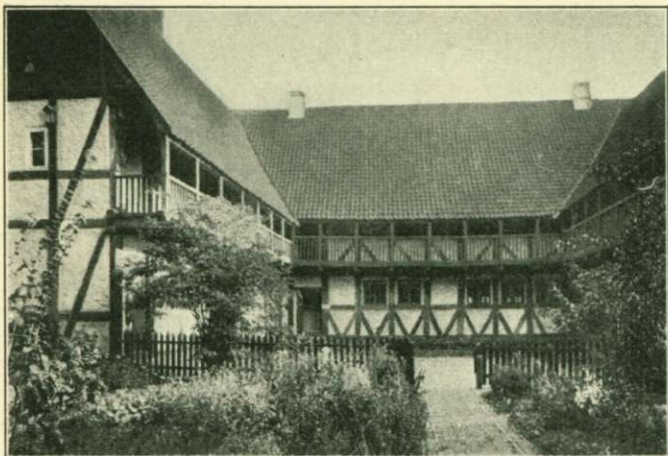
De två nämnda samlingarna intaga var på sitt sätt en särställning och kunna på

Friluftsmuseet vid Lyngby.
Flovtgården från Sönderjylland.

grund av deras omfattning icke räknas till de egentliga "landsortsmuseerna", som äro inriktade på mera lokala uppgifter. Men även dessa sistnämnda ha så småningom starkt påverkats av de från Folkemuseet utgående impulserna. Även vid flera av de gamla stiftsmuseerna grundades allmogeavdelningar; en av de största och mest ansedda samlingarna av detta slag skapades i museet i Maribo på Lolland, icke minst tack vare Bernhard Olsens gamle medarbetare, kustoden J. OLSENS mångåriga verksamhet. Från Fyns stiftsmuseum utsöndrades vid detta århundradets början Fyns Folkemuseum, som fick lokaler i den s. k. "Ejler Rønnovs gård" i Odense, en gammal genom Nationalmusei försorg restaurerad korsvirkesbyggnad från 1547; det innehåller betydande samlingar av såväl köpstads- som allmogesaker. Även flera av de jylländska stiftsmuseerna samlade i någon mån på allmogeting (Viborg, Ribe).

Ännu starkare inverkan utövade dock Folkemuseet på flera av de i slutet av 1800-talet grundlagda samlingarna, övervägande i jylländska städer. Vendsyssels historiska museum stiftades 1889 i Hjørring och växte snart till en betydande samling, icke minst på grund av tandläkare LONBORG FRIIS' nitiska arbete; det innehåller många allmogeting, bl. a. goda samlingar folkdräkter och redskap från Vendsyssel. — Museet på Koldinghus stiftades 1890 och har även under årens lopp vuxit till en mycket betydande, om än något heterogen samling, som blivit vackert uppställd i den istandsatta nord- och västflygeln av slottsruinen och bl. a. omfattar goda möbler

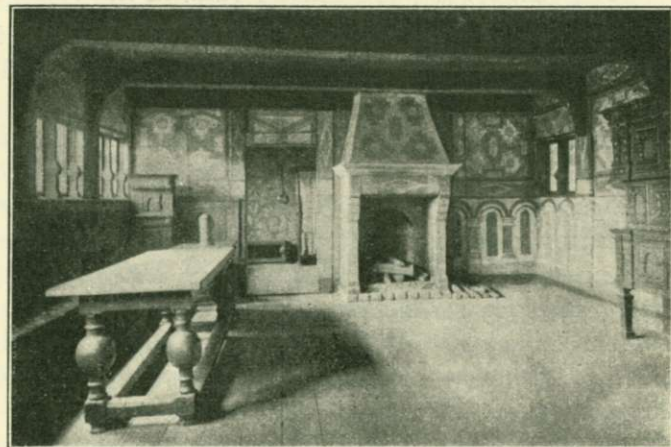
Den gamla Borgmästaregården i Århus.
Gårdsplanen sedd från trädgården.

från renässansen och senare tid samt ganska betydande hantverks- och allmogesamlingar. Museets specialitet är dock dess betydande samlingar till belysande av de båda dansk-tyska krigen 1848—50 och 1864. Huvudmannen för dessa och på det hela taget för museets rent historiska avdelning har under många år varit tandläkare A. M. G. FRIIS. — I Herning i Västjylland stiftades 1899 ett museum, där man under lärare TRØSTRUPS ledning särskilt lagt vikt på att samla minnen från de jylländ-

ska hedetrakternas gamla allmogekultur, bl. a. finnes här en ypperlig samling "jydepotter". Hernings museum var även det första bland landsortsmuseerna, som upptog tanken på att upprätta ett byggnadsmuseum, i det att på dess grund uppfördes en gammaldags västjylländsk bondgård med "bindestue". — Vad öarna angår må anföras att i Rønne stiftades 1893 Bornholms museum, som särskilt tack vare lärare J. A. JØRGENSENS flitiga verksamhet även kom att omfatta en betydande samling av öns allmogeting, samt vidare att det i Køge 1898 upprättades ett museum, där man isynnerhet har sökt avväga-

bringa en fyllig samling från allmogekulturens gamla urhård på Själland: Hedebotrakten; museet är (delvis som interiörer) ordnat i en gammal, nu restaurerad korsvirkesgård från 1619. Vid dess ordnande har museiintendenten, mag. Chr. A. Jensen medverkat.

Under innevarande århundrade har det dock kommit ännu större fart i rörelsen för upprättandet av lokala museer i alla trakter av landet. Det finnes snart sagt icke någon

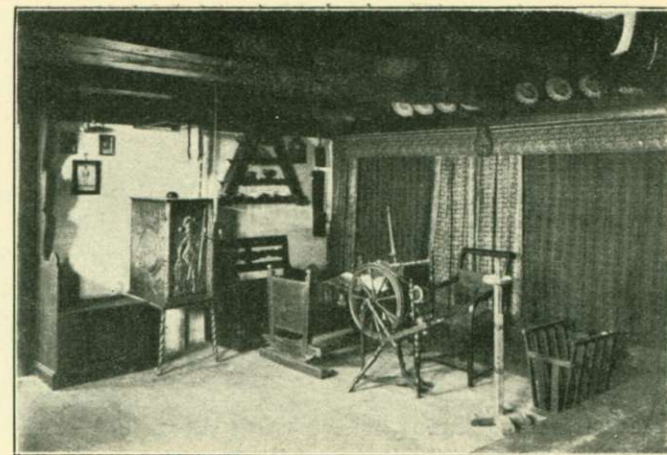

Den gamla Borgmästaregården i Århus.
Interiör från 1597.

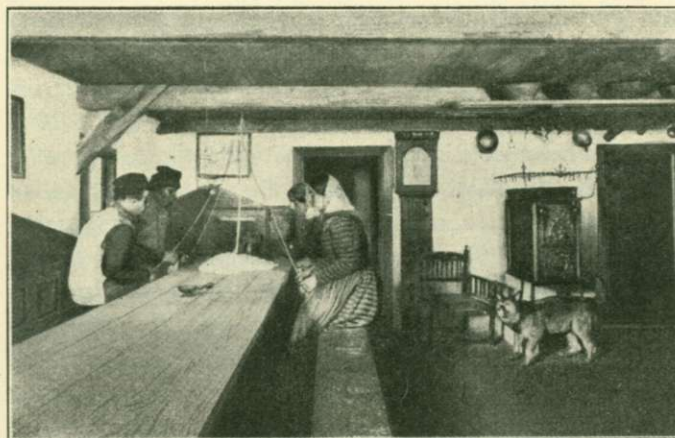
stad i Danmark, som ej under dessa år har fått sitt eget lilla museum, och på några ställen på landet har man även börjat upprätta hembygds museer. Utrymmet tillåter ej att utförligare omnämna alla dessa nyskapade institutioner, vilka samtliga äro stöpta i samma form: de omfatta i regeln en mindre fornsakssamling, vanligen från stenåldern, ofta en del kommunala antikviteter, och så gott som alltid en anseelig portion "folkemuseumssaker", isynnerhet allmogeting.

På Själland är det särskilt i dess nordvästra del som det tidigt vakna lokalhistoriska intresset skapat en ståtlig rad samlingar. Goda allmogeting finnas i Holbæks museum (installerat i en gammal, restaurerad korsvirkesgård) samt i Nykøbings museum (bägg upprättade 1910), men främst kommer dock Kalundborgs museum (stiftat 1908), vad såväl allmogesakernas systematiska insamling angår som beträffande deras förträffliga ordnande, delvis i interiörer. Det är provinsialläkare J. S. MØLLER, vars ihärdiga och utröttliga arbete man främst har att tacka för detta vackra resultat; han har även

med största omsorg skaffat fylliga upplysningar om såväl dräktskick som om byggnadsbruk och annan gammal allmogekultur och bragt dessa kunskaper till användning vid ordnandet och uppställandet av museet i dess vackra lokaler i "Lindegården", en äldre köpmansgård, som tillhör Nationalmuseet. Det är isynnerhet tack vare hans målmedvetna arbete som Kalundborgs museum i flera avseenden och särskilt genom de verkligt fylliga uppgif-

Kalundborg og Omegns Museum.
Interiör av gård från Ræfsnæs.

Museet i Herning.
"Bindestuen."

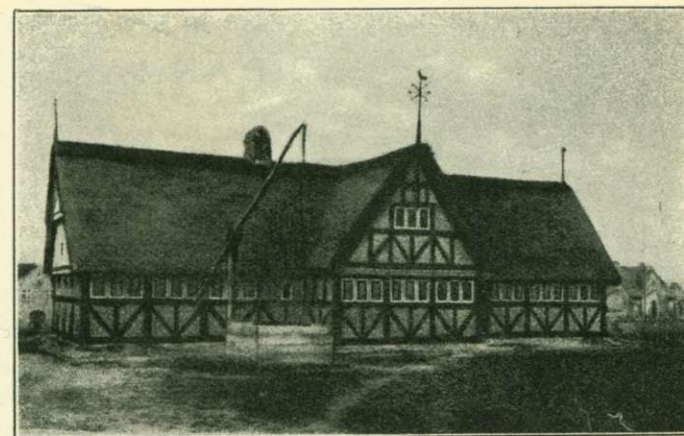
terna om föremålens bruk och plats i gamla tider kan kallas ett föredöme för många av landets lokala samlingar — ett föredöme även i det hänseendet att museet känner sin begränsning och icke vid sitt insamlingsarbete går utanför stadens uppland. — Slutligen må från dessa trakter nämnas en liten samling i Stenstrup i Odsherred, icke på grund av dess betydenhet, utan emedan den är Själlands första sockenmuseum, skapat genom den blinde hemmansägaren LAURIDS JENSENS varma och outtröttliga intresse för Højby sockens forntidsminnen och särskilt för lämningarna av gammal allmogekultur i socknen samt installerat i ett för invånarnas egna medel uppfört hus. — I ett liknande, men mera betydande bygdemuseum i Tranebjærg på Samsø, som är inrymt i en gammal, delvis rekonstruerad bondgård, har man samlat ett fylligt urval av öns gamla dräkter och andra minnen av dess ålderdomliga allmogeliv. — En annan ö med en gammal säregen allmogekultur har också nyligen fått ett liknande bygdemuseum, nämligen Amager. Det kommer innevarande år att installeras i en därför inköpt gammal gård i Magleby på Amager och innehåller ganska fylliga samlingar till belysande av öns märkvärdiga dräktskick och övriga gammaldags seder. — Vad beträffar det övriga Själland och de sydliga öarna skall blott omnämnas, att under åren 1913—17 ha upprättats lokala museer i Sorø, Næstved och Vordingborg på Själland, Stege på Møn och Nykøbing på Falster, vilka alla huvudsakligen innehålla allmogesaker.

På Fyn med närliggande öar kunna nämnas Svendborgs och Nyborgs museer, upprättade 1908 och 1911 och båda inrymda i gamla restaurerade korsvirkeslängor. Nyborgs museum innehåller mest saker till belysande av borgerlig kultur, Svendborgs dessutom en ganska fyllig allmogesamling. Liknande kollektioner finnas i Langelands museum i Rudkøbing (stiftat 1900) samt i Ærø museum i Æreskøbing (upprättat 1909); det förstnämnda är inrymt i en av köpman J. WINTHER skänkt nybyggnad från 1905 och har dessutom hans givmildhet att tacka för mycket. — En särställning intar H. C. Andersens hus i Odense, grundat 1905; museet är installerat i det hus, där Andersen föddes, och innehåller personliga minnen av den berömde diktaren.

På Jylland kan nämnas museerna i Thisted och Nykøbing på Mors (stiftade 1903 och 1908), av vilka särskilt det sista innehåller i interiörer uppställda allmogeföremål; vidare museerna i Skive, Hobro och Æbeltoft, upprättade för ett tiotal år sedan och mest innehållande allmogesaker från dessa städers omgivningar. Allmogesaker finnas likaså i Horsens' museum (stiftat 1906) samt i Ringkøbing's museum (stiftat 1908). — Särskilt må påpekas Varde museum i Västjylland, då både samlingar och byggnad kommit till genom en enda mans, grosshandlare CORN. STAUS, givmildhet (1912 och 14); det innehåller bl. a. allmogeting från Västjylland och är delvis ordnat som interiörer, i det att det bl. a. inrymmer en Fanøstuga. Slutligen må nämnas det lilla museet för Glud och omnejd, inrättat i ett återuppfört boningshus från en bondgård från 1662 och omfattande en genom målare SØREN KNUDSENS verksamhet hopbragt samling allmogeting från Bjerger härad i Vejle amt. Här är på jylländsk mark

skapat ett liknande rent lantligt lokalmuseum som Amager- och Samsø-museerna samt det lilla själlandska museet i Stenstrup i Odsherred.

Slutligen skall vidare nämnas att genom Sönderjyllands återförening med moderlandet har antalet av de lokala museerna ytterligare ökats. Bland dessa må särskilt framhållas amtsmuseet i Haderslev (öppnat 1915), som bl. a. innehåller ganska betydande samlingar allmogeting från Nordslesvig, huvudsakligen inrymda

Haderslev Museum.
Bondgård från Hejsager.

i ett ganska ansenligt friluftsmuseum, vilket utom annat omfattar två nordslesvigska boningshus och några uthus samt en nyförvärvad stabbkvarn. Mindre betydande är amtsmuseet i Sønderborg, som dock innehåller en del allmogesaker från Als och Sundeved samt en ganska betydande samling krigsminnen från 1864. I Tønder finnes ett nyupprättat men ännu ganska primitivt amtsmuseum för Västlesvig, och även i Åbenrå umgås man med museiplaner, som dock ännu ej antagit fast form.

Som man ser är intresset för lokala kulturmuseer statt i livlig tillväxt i Danmark och även om alla dess frukter icke äro lika mogna, har man dock anledning att glädja sig över de betydande resultat, som det vaknande intresset för hembygdens forntid redan nått. Man må även hoppas att de lokala samlingarna i samarbete med de historiska amtsföreningarna och den av båda gemensamt bildade centralinstitutionen Dansk historisk Fællesforening, så småningom må kunna organisera de många spridda arbeten för bevarandet av minnena om folkets gamla egenart till ett omfattande helt. — De många lokalsamlingarnas uppkomst har kanske även i samband med huvudmuseets olyckliga utrymmesförhållanden gjort sitt till att ställa detta något i skuggan; men det finnes intet tvivel om, att när detta en gång, man får hoppas snart, får tidsenliga och rymliga lokaler till sitt förfogande, så att dess rika samlingar kunna komma till sin fulla rätt, skall det säkerligen kunna hävda sin ledarställning och gå en blomstrande framtid till mötes. Både för Folkemuseets och det samlade Nationalmuseets skull, där bristen på utrymme är nästan lika svår, får man hoppas, att den dag är nära, då regering och riksdag skaffa dessa nationalmuseer den inramning, som de på grund av samlingarnas enastående betydelse kunna göra berättigade krav på.

JÖRGEN OLRIK.

BEVARANDET AV GAMMAL BYGGNADSKONST I DANMARK.

“DET SKAL VÆRE GALT, FØR DET KAN BLIVE GODT“! DETTA gamla danska ordspråk kan med full rätt användas i detta sammanhang. Ända från den tidpunkt, då den stora tekniska och industriella utvecklingen med dess mångahanda kulturella förändringar nådde Danmark — d. v. s. mitten av förra århundradet — hade allt det nya haft en olycklig förmåga att utplåna en mängd goda och värdefulla arkitektoniska minnesmärken, som skapats av forna tiders byggmästare. Minst hade det gått ut över den kyrkliga byggnadskonsten; den säregna karaktären i dess verk hade skyddats genom lagen om kyrkosyn av år 1861. Även om denna lag ej kan anses idealisk och för länge sedan borde varit ersatt av en ny och bättre, har den dock gjort nytta på detta speciella område. Genom denna lag hade en skyddande hand blivit sträckt över en mycket värdefull grupp byggnader. Trots de brister, som ännu vidlåda denna lag, är det dock dess förtjänst, att det varit möjligt att skydda en mängd gamla vackra kyrkor mot alltför stora tillfälliga förändringar.

Denna lag bestämmer helt radikalt, att *alla* kyrkor skola underkastas en *årlig* syn av kontraktsprosten jämte tvenne byggnadssakkunniga män. Synenämnden skall tillse, “att kyrkan underhålls såväl in- som utvändigt på ett sätt, som överensstämmer med dess ursprungliga stil“, och att det icke på egen hand företages förändringar eller ombyggnadsarbeten av kyrkans ägare. Senare har den bestämmelsen tillkommit, att en kyrka endast kan nedrivas med ecklesiastikministerns medgivande, och då skall alltid samtidigt insändas meddelande därom till Nationalmuseet. Finner kyrkans ägare att orsak därtill föreligger, kan han begära *syn* av en s. k. översynenämnd eller anmäla saken för ministern. Denna synenämnd består av en prost och fyra män, valda för tillfället och inom stiftet.

Om vid en kyrkas istandsättande större och vanskeligare spörsmål föreligga, som kräva särskild sakkunskap, utses en särskild synenämnd, bestående av tre män, utnämnda av regeringen. Av störst betydelse är emellertid den bestämmelsen i lagen, som går ut på, att “särdeles viktiga kyrkor, såsom domkyrkor“ kunna underordnas en sådan särskild av regeringen utsedd synenämnd. Så småningom har denna *särskilda synenämnd för kyrkor* fått en hel rad av våra mest bekanta kyrkor under sig, så t. ex. alla våra domkyrkor samt kyrkorna i Kalundborg, Sorø, Ringsted, St. Hedinge, Maribo, Ledøje och 11 gamla kyrkor på Bornholm, vidare Jesuskirken i Valby samt

Stengade 20, Helsingør.
Uppfört omkr. 1600. Före istandsättandet.

Stengade 20, Helsingør.
Efter istandsättandet.

Frederikskirken och Vor Frelserkirken i Köpenhamn. Däremot äro kyrkorna i Fjenneslev, Venge och Vestervig ställda under den årliga kontraktssynenämnden, dock under ecklesiastikdepartementets kontroll.

Den möjlighet, som givits att genom de nyssnämnda lagbestämmelserna skydda gamla kyrkobyggnader, har också utnyttjats, men i första hand ha dock våra största minnesmärken fått nytta av dem, nämligen de som varit och äro ställda under den särskilda synenämnden för kyrkor. Det kan likväl icke förnekas, att mycket förstörts under årens lopp, trots lagen. Eller kanske rättare — huru märkvärdigt det än låter — tack vare densamma. I intresserade kretsar har man menat, att nu var den heliga graven väl bevarad. Och i skydd av lagen har det dessvärre, både i stads- och landskyrkor, inträffat många märkliga ting, som ej stått att förhindra. Den för sin tid goda lagen av år 1861 har ett stort fel. Den ger icke åt verkligt byggnadssakkunniga, i arkitektur utbildade män något inflytande och ansvar utom inom den särskilda synenämnden. Vad som brister i lagen av 1861 och som fortast möjligt borde inrättas, är en verkligt sakkunnig tillsyn av sådan art, att den vandalism, som — i skydd av lagen — alltför länge kunnat trivas, en gång för alla omöjliggöres.

Ett förslag till lag om tillsyn över kyrkor och kyrkogårdar har nyligen antagits av riksdagens

Hus vid torget i Ribe.
Från omkr. 1600.

byggnadsinspektoraten, och de förnämsta av de gamla kungliga slotten ha vidare stått under en särskild synenämnd, för vilken bl. a. planerna till alla viktigare byggnadsarbeten skulle framläggas. Det bör även framhållas att Nationalmuseet med dess begränsade tillgångar gjort vad det kunnat för att bevara hotade byggnader från förstörelse och fått en del sådana iståndsatta och fridlysta och ställda under statens tillsyn. Men i det stora hela och särskilt med hänsyn till hela den borgerliga arkitekturen, i städerna och ute på landet, har gammal god profanarkitektur, som nämnt, haft det illa ställt och varit utsatt för alla den gåpåiga och arroganta, moderna utvecklingens tillfälligheter, med nedrivningar eller våld och förstörelse i följe. "Utvecklingen kräver det!" Det är den ursäkt eller rättare sagt den enkla, öppenhjärtigt erkända orsaken till, att den ena efter den andra av våra gamla goda byggnader försvunnit eller omdanats till oigenkännelighet. De flesta, som överhuvud taget skänkt dessa förhållanden en tanke, ha låtit sig imponeras av detta "utvecklingens krav". Giv den plats! Naturligtvis. Man utgick ifrån såsom något givet, att när en gammal vacker byggnad — palats, herregård eller borgarhus — föll för en modern byggnads skull eller förstördes genom tillbyggnader och förändringar, så var det alltid "utvecklingen", som stod på det nyas sida. Endast den var riktig; det gamla var felaktigt.

Då inträffade det emellertid i början av 1900-talet, att ett par särskilt graverande fall fingo en del människor att reagera mot den överlägsna likgiltighet, med vilka nationens gamla konst- och kulturminnen år efter år ödelades. Då man ville riva ned det gamla karmelitorsjukhuset i Helsingør, senare tillbyggt och utvidgat av Herluf Trolles nederländske byggmästare, Mathæus Rubensaadt, sammanträdde några behjärtade män, räddade byggnaden genom stora pekuniära uppoffringar och fingo den restaurerad av

utskott för kyrkliga ärenden och har i detta ögonblick nått till riksdagens bord. Detta förslag betyder ett ickeringa framsteg och kommer att giva sakkunskapen större inflytande.

Medan den kyrkliga byggnadskonsten således åtnjutit ett icke ringa skydd, har den profana byggnadskonsten ända från början haft det illa ställt. De många gamla, värdefulla byggnader, som staten rår om, ha dock på visst sätt varit skyddade, då de sorterat under de 1856 upprättade kungl.

H. B. Storck. Kort tid därefter gällde det en märklig, senmedeltida patriciergård i Viborg, troligen en adelsgård. Trots mycket arbete från privatas sida för att rädda den lyckades det icke. Stadsfullmäktige i Viborg voro de starkaste.

Dessa båda händelser, särskilt den sistnämnda, gjorde det klart att något allvarligt måste göras, att man måste skapa en organisation som i lojalt samarbete med bestående institutioner för bevarandet av gamla minnesmärken, särskilt Nationalmuseet, kunde börja upplysningsarbetet bland befolkningen och särskilt inskrida vid de tillfällen, då arkitektoniska värden från fordom hotades av vandalism.

Intresserade och offervilliga män sammanträdde och stiftade den 23 maj 1907 *Foreningen til gamle Bygningers Bevaring*. Dess förste ordförande var den intime kennaren av vår äldre arkitektur, nuvarande etatsrådet H. B. STORCK, på vilkens initiativ föreningen bildats. Då han senare trädde tillbaka, blev arkitekten, kungl. byggnadsinspektör MARTIN BORCH ordförande. Denne avlöstes återigen av etatsrådet GEORG BESTLE, som på många sätt varit konserveringsarbetet till stöd och ej skytt att bringa stora personliga offer till dess främjande.

Föreningen konstituerades med styrelse i Köpenhamn och fasta, korresponderande medlemmar så vitt möjligt i varje stad och härad, som ha att underrätta styrelsen, när inom deras distrikt ett gammalt byggnadsverk är i fara. Det har naturligtvis icke alltid lyckats föreningens korrespondenter att i tillräckligt god tid få upplysningar om en hotad byggnad. Dispositioner, som ej stodo att ändra, kunde göras innan de kommo till korrespondentens kännedom, och någon lagparagraf, som innehöll anmälningsplikt från ägarens sida till myndigheterna om eventuell nedrivning eller ombyggnad, varigenom korrespondenterna — och genom dem styrelsen — kunde få under rättelse i tid, fanns ej. Dock har denna korrespondensinstitution varit av största nytta för föreningen, och den har äran av att man vid många tillfällen faktiskt kunnat ingripa i tid.

Men även om man tids nog fick reda på, vilka anslag som voro påtänkta mot en gammal god byggnad i staden eller på landet, fanns det ett stort aber, nämligen de väldiga, stundom svindlande pekuniära uppoffringar, som krävdes för att rädda en sak. Värst var det, när det blev tal om fullständigt nedrivande. Det

Sjöhjälten Peder Willemoes födelsegård i Assens.
Uppförd 1675.

Danmarks äldsta bevarade landsbyskola.
Uppförd 1719 i St. Tårøje i Stevns, Sjælland.

propriationsbestämmelse, på vilken man kunde stödja sig, gick saken om intet och huset revs. Att det senare uppställdes i en av stadens utkanter var endast en ringa tröst. I detta sammanhang må det påpekas, att de medel föreningen själv haft till förfogande — tills staten 1920 började lämna bidrag — ha varit ganska små. Nu disponerar föreningen över c:a 8000 kr. om året.

En ofta använd metod, som föreningen använt, är att hjälpa vid reparationer — både genom pengar och en kunnig arkitekts medverkan. Därvid har det även inträffat, att man lyckats förmå en ägare att frångå en ursprunglig önskan från hans sida att helt och hållet riva ned egendomen, och samtidigt med att föreningen gått i spetsen med sina bidrag, har den förmått offervilliga män att giva sitt.

Mest har dock föreningen lämnat stöd vid ombyggnadsarbeten, som under alla omständigheter skulle ha företagits, men som — utan föreningens mellankomst — skulle ha förstört stora historiska och konstnärliga värden. Genom pietetsfull behandling av dessa gamla byggnader ha nämligen ofta spår av den ursprungliga byggnaden klarlagts, som nu kommit till sin rätt, så att vederbörande byggnad i det väsentliga framträder i sin gamla skepnad men likväl anpassad efter nutida krav.

På föreningens initiativ eller genom dess stöd har man lyckats rädda åtskilliga gamla goda arkitektoniska minnesmärken och därigenom understundom även hela gatu- och ortsbilder, ja t. o. m. hela stadsbilder.

Här må nämnas en rad företag, som föreningen haft att göra med: förvärvet av "Lindegården" i Kalundborg, ett gammalt vackert komplex från 16- och 1700-talen, sjöhyllan Willemoes föräldrahem i Assens, en karaktäristisk korsvirkeshusgård från 1600-talet, Danmarks äldsta folkskola, ett korsvirkeshus från 1719 i Stevns, ett märkligt korsvirkeshus från 1500-talet i Kolding, det senmedeltida stenhuset

krävdes, att en tomt gjordes räntebärande genom en nyare och mera praktisk byggnad, och man stod då ofta inför det faktum, att den måste köpas för att den skulle bli bevarad. Hade man då verkligen skaffat ett rimligt belopp, som då t. ex. den gamla patriciergården, Claus Cortsens gård i Horsens — en tornprydd korsvirkeshusbyggnad från 1718 — skulle inköpas, skruvades priset plötsligt upp till det oantagliga, och då det ej fanns någon ex-

"Paskesønnernes Gaard" i Randers.
Från omkr. 1500. Före ombyggnaden.

"Paskesønnernes Gaard" i Randers.
Efter ombyggnaden.

"Paskesønnernes Gaard" i Randers, ett korsvirkeshus från 1500-talet i Svendborg, ett annat från 1600-talet i Ribe samt Dueholms Johanniterkloster på Mors. Vid många tillfällen har föreningen uppträtt som konsulent vid restaureringsarbeten både här och där samt sökt och faktiskt även vunnit befolkningens tillit.

Vid sidan av den direkt bevarande verksamheten har föreningen verkat agitatoriskt genom föredrag men dock isynnerhet genom utsändandet av periodiska skrifter under den gemensamma titeln: *Meddelelser fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring: Gammel dansk Bygningsskulptur*. Meddelandena innehålla bl. a. skildringar av Helsingørs, Næstveds och Christianhavns borgerliga byggnadskonst, av lantgårdar och lustslott i barock, rokoko och empire. En publikation om köpenhamnska palats är under förberedelse och skall utkomma innevarande år.

Under föreningens verksamhet har det emellertid allt klarare framstått, att ett rationellt skydd av gammal byggnadskonst genom en särskild lag väl behövdes. Tanken, som första gången på ett mycket försiktigt sätt framställdes från Nationalmusei sida, framfördes gång på gång i föreningens "Meddelanden" och slutligen, då en lag om naturskydd efter förhandlingar i "kommittén av 1914", där även föreningen är representerad, förelades riksdagen, uppstod också tanken på en lag om skydd av byggnader

Hellig Korsgade 18 i Kolding.
Uppfört 1589. Efter restaureringen.

och denna antog så småningom fast form. Ett förslag utarbetades, och *Loven om Bygningsfredning* antogs slutligen den 12 mars 1918.

Den stora segern hade vunnits! Och stor var glädjen i de ständigt växande kretsar, som voro intresserade av skyddsarbetet. Vad själva lagen och dess tillämpning genom den sarsilda synenämnden angår, hänvisas till den uttömmande uppsatsen av Hugo Matthiessen i denna tidskrifts 1:a årg. sid. 191 ff. Här skall blott tilläggas, att trots de brister, som vidlåda allt mänskligt och således även denna likväl i det stora hela så utmärkta lag, har tack vare densamma redan uträttats ett betydelsefullt arbete.

Vad *Foreningen for gamle Bygningers Bevaring* angår, har lagens lyckliga följd blivit den, att de för en privatförening olösliga uppgifterna, nämligen de som krävde de mycket stora summorna, bortfallit för föreningen och hänvisats till offentliga anslag. Skyddsarbetet kan nu organiseras på en ny och solidare grund än förr. Lagen om byggnadsskydd vill dock ingalunda befria landets borgare från plikten att

på ett självständigt sätt stödja skyddsarbetet. Tvärtom! Den nya lagen ställer fortfarande stora krav på det privata initiativet och den privata offervilligheten.

En huvudpunkt i lagen om byggnadsskydd är dess påbud, att landets historiskt och arkitektoniskt värdefulla byggnader skola fördelas på två listor: A och B. Den första listan omfattar byggnader, som äro absolut oundgängliga som konstnärliga minnesmärken, den andra omfattar sådana, som "väl äro mindre framstående, men vilkas bevarande dock är av väsentlig betydelse". Synenämnden kan i fråga om listan B:s byggnader ej fordra, att ägaren i allt skall följa dess förslag och anvisningar och har ej rätt att föreslå, att statens medel användas i detta sammanhang. Det är härvidlag, som *Foreningen for gamle Bygningers Bevaring* särskilt får göra sig gällande. Den skall, genom att lämna pekuniärt understöd, utjämna alla de hinder, gentemot vilka synenämnden eljest skulle komma till korta.

Därtill kommer att det — lyckligtvis — i Danmark finnes en massa andra gamla goda byggnadsverk, som ej äro uppförda eller kunnat uppföras på de två listorna. De uppgifter, som kunde tänkas komma att stå i samband med just denna förening, skulle då falla inunder en tänkt lista C.

Således har nu skyddsarbetet i Danmark, vad gammal byggnadskonst angår,

erhållit fasta former. Men å andra sidan kan ej heller döljas, att den allmänna ekonomiska depressionen efter världskriget inrymmer stora faror. Kampen för tillvaron är hårdare än någonsin, och de pekuniära offer, som en sak som denna kräver och alltid kommer att kräva, har samtiden och den närmaste framtiden svårt att bära. Att man ännu ej alltför mycket lidit därav beror på, att den ekonomiska depressionen i många fall hindrar ägaren att nedriva eller ombygga sitt gamla hus. Men en särskild fara hotar mer och mer en utomordentligt värdefull grupp gamla arkitektoniska minnesmärken. Den socialt sett så lyckliga egna-hemsrörelsen angriper Danmarks gamla vackra herrgårdar. Det område, som återstår vid själva huvudgården, kommer mycket ofta att göra det omöjligt för ägaren att underhålla och bebo de stora, ofta slottslika husen. Att bevara dem åt kommande släktled måste ställa stora ekonomiska krav både på den offentliga och den privata offervilligheten, och det är mycket möjligt att det mest effektiva räddningsmedlet blir att man — som det redan dryftats — får taxeringssumman nedsatt för sådana herrgårdsbyggnader. På detta område ligger en av den närmaste framtidens största uppgifter för det historiska och konstnärliga konserveringsarbetet i Danmark.

Hus i Truestræde i Svendborg.
Från omkr. 1590. Efter restaureringen.

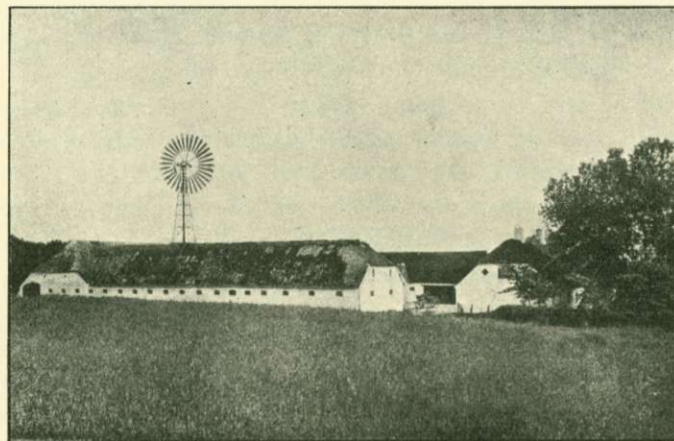
VILH. LORENZEN.

JÄMSIDES MED DE STORA SOCIALA BRYTNINGARNA ÄR DET DE enorma tekniska framstegen, som satt sin prägel på det 19:e århundradet. Den allt behärskande tekniken förändrade samhällena, i det att industrien drog människorna i stora skaror från landet in till städerna, som på så sätt växte till ett hittills okänt omfång.

I de föregående århundradena har städernas utveckling försiggått i jämnt tempo utan större språng. De skiftande tiderna bidrogo ej mycket till förändring i stadsbilderna, fränsett de olika tidernas stilskillnad, men huru olika dessa än kunde vara blev det dock alltid harmoni mellan nytt och gammalt, vilket man tydligt kan se i de av våra städer, där det ännu finnes åtskilligt bevarat av vårt gamla vackra byggnadsskick.

De städer äro emellertid endast få, där en helhetsbild från forna dagar finnes bevarad. I den del av Stengade i Helsingør, som ligger närmast hamnen, kan man följa dansk profanbyggnadsarkitektur från medeltiden ända fram till 1800-talet. Där kan man se, huru vackert gotik, renässans — både i sten och korsvirke — samt barock och empire förenas till en harmoniskt och måleriskt vacker enhet och ett lugn, som icke störes av stilens olikheter; först med 1800-talet kommer oron och disharmonien.

En historisk helhetsbild av en gammal dansk stad finna vi endast i Ribe. Det var de ogynnsamma tiderna, som blev denna gamla härliga stads räddning i kulturhistoriskt hänseende. Vid förlusten av Slesvig 1864 kom denna stad utanför utvecklingen, i det dess närmaste landområde söderut bortskars av den nya gränsen. Mätte nu denna goda

Gård på norra Jylland med sammanbyggda uthuslängor.

stad, som återvunnit sitt landområde, draga lärdom av den vandalism, som förhärjat de flesta andra danska städer under det sista halva århundradet.

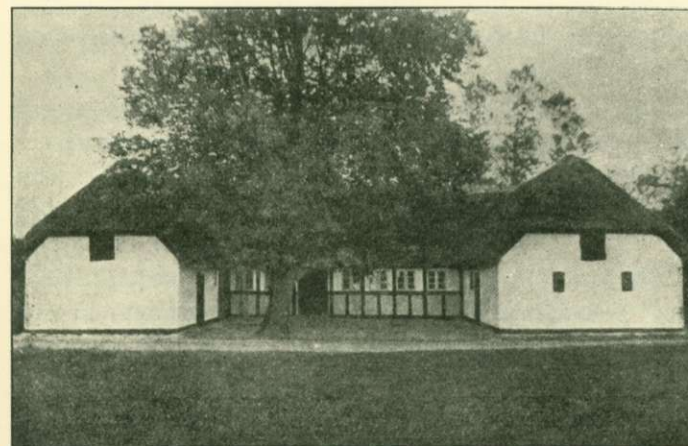
Om således våra städer under denna för byggnadskonsten så tygellösa period lidit obotlig skada, så har det ej gått mycket bättre ute på landet. Järnvägarna, vilka likt ett spindelnät utbredd sig över hela vårt land, ha förorsakat, att omkring järnvägsstationerna uppvuxit en mängd större eller mindre stadsliknande samhällen. I dessa stationssamhällen har den moderna byggnadsstilen nått smaklöshetens toppunkt, anlagda som de äro helt utan plan och utan ringaste hänsytagande till de enklaste praktiska, estetiska och hygieniska fordringar.

Den verkan, som detta byggande gör i landskapet, behöver ej närmare beskrivas. Detta ogräs har så småningom spritt sig till våra gamla präktiga landsbyar, som genom århundraden fortsatt traditionen; nu är också detta för Danmark så karaktäristiska byggnadsskick dömt att ge vika för det moderna skräpet.

I slutet av förra århundradet började enstaka röster höjas mot ett fortsatt ödeläggande, icke endast av städerna utan också av landsbygden. Man började nu förstå, att om detta barbariska byggnadssätt fick lov att obehindrat fortsätta ute på landet, så skulle det danska landskapets skönhet inom kort vara fullständigt ödelagd. Då togo arkitekter och andra, som sågo vad det gällde, initiativet till en målmedveten kamp mot ödeläggelsen. Första steget blev på initiativ av fil. dr. VILH.

Mindre gård på Sjælland med tre längor.

Mindre gård på Fyn med tre längor.

Gata i Møgeltønder, Sønderjylland.

LORENZEN 1907 taget av jordbruksdepartementet, som inbjöd till en tävlan om egna-hemsbyggnader. I denna konkurrens deltog en del av våra bästa arkitekter, och flere vackra lösningar framkommo, som bevarade prägeln av vårt gamla byggnadsskick och likväl fullt motsvarade vår tids fordringar. Det hade nämligen blivit en dogm ute på landet, att dessa ting icke läto sig förena.

Samma år bildades Akademiska arkitektföreningens kommitté för ett bättre byggnadsskick på landet och den därmed förenade konsultationsbyrån, den s. k. "Tegnehjælpen".

Ett upprop skickades till alla delar av landet för att få folk med i detta patriotiska och för vårt land så betydelsefulla arbete.

Uppgiften var att på alla sätt söka få byggnadsskicket på landet in på sundare banor, bl. a. genom att upptaga det för detta slags byggnader så viktiga spörsmålet om byggnadsmaterialet. Ty all den mer eller mindre dåliga och fula materiel, som den nya tiden frambragt, bidrog ju i så hög grad till byggnadens fulhet. Även genom en rad föredrag, som höllos över hela landet och åtföljdes av ljusbilder, sökte man återuppväcka intresset och förståelsen för kultur- och skönhetsvärdena i våra lantliga byggnader. Ty olyckan var ju, att man föraktade de gamla byggnaderna; de moderna stationshusen med cementornamentik och stora spegelglasrutor hade blivit skönhetsidealet.

Avsikten med rithjælpen var att gratis eller mot ringa ersättning 1) skaffa ritningar åt mindre bemedlade till billiga, men sunda och praktiska bostäder, som lämpa sig efter privatmannens önskningsar och medel, så att därigenom glada och trivsamma hem skapas; 2) att förbättra ritningar, som förut uppgjorts, samt 3) att vägleda genom att gratis besvara alla spörsmål.

Ännu en stor insats gjordes genom uppförandet av en stationsby på utställningen i Århus 1909. Med en järnvägsstation som centrum uppfördes en hel liten by med väganläggningar och alla de till ett stationssamhälle hörande hustyperna, såsom boningshus, restaurang, smedja, mejeri, biograf, butiksbyggnad o. s. v. En hel rad av våra bästa arkitekter lämnade sina bidrag vid ritandet av alla dessa hus, och resultatet blev en sevärdhet av rang. Detta försök med en modellering i naturlig storlek väckte största uppmärksamhet och intresse över hela landet, och man tycker,

att den skönhet och trevnad, som fanns över denna by, mera än något annat skulle ha uppväckt känslan för ett bättre byggnadssätt i stationssamhällena, men härvid blev man bedragen. Den dåliga smaken hade slagit allt för djupa rötter för att ett enda sådant exempel skulle kunna inverka på sinnena. Det behöves tydligen minst en generation för att få bort den dåliga smak, som på förvånansvärt kort tid fått bukt med all nedärvd tradition och smakkultur.

Det onda måste gripas vid roten, men detta tar tid. De tekniska skolorna måste reformeras och en helt ny generation hantverkare uppfostras för att man skall kunna hoppas på en verklig förbättring av förhållandena.

Början gjordes år 1910 och initiativet härtill togs av fil. dr. Vilh. Lorenzen samt arkitekt HOLSÖE, i det de med understöd av Föreningen för folkhögskolor och lantbruksskolor startade en uppmättningskurs vid Skårups seminarium, avsedd för lärare vid de tekniska skolorna.

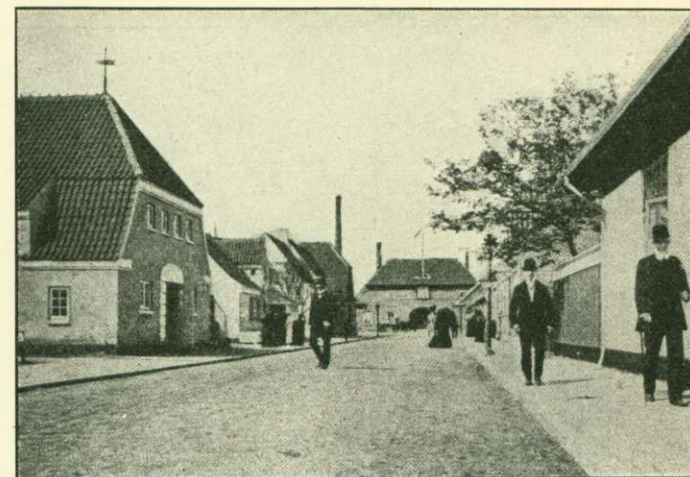
Detta var ett steg i rätt riktning, som säkert kommer att få den största betydelse, då lärarne, vilka förut låtit eleverna arbeta efter dåliga, utländska mönster, som så småningom vunnit insteg överallt, nu genom dessa uppmättningskurser fingo ögonen öppna för värdet av våra gamla vackra byggnader, så att dessa därefter använts som förebilder i skolorna.

Dessa kurser ha kraftigt bidragit till att undervisningen vid de tekniska skolornas byggnadskurser blivit fullständigt omlagd, och mycket har därigenom vunnits.

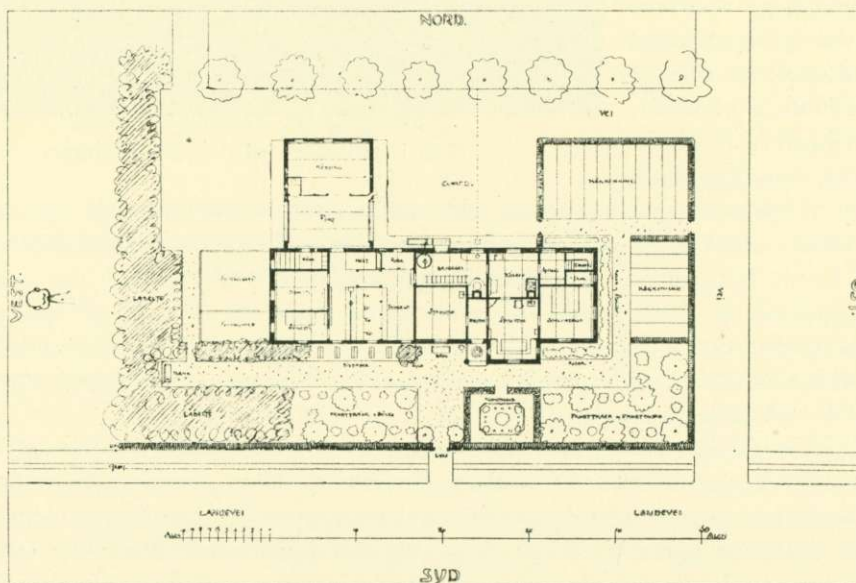
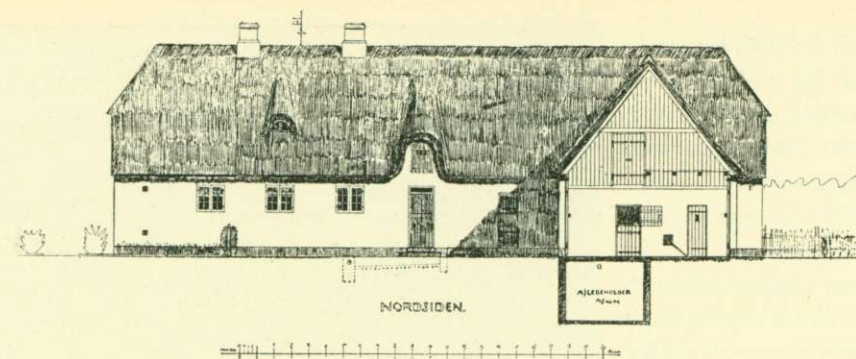
Under en period av omkr. åtta år verkade Akademisk arkitektföreningens kommitté och "Tegnehjælpen" för ett bättre byggnadsskick på landet, och under denna tid byggdes över hela landet en rad mönstergilla småhus, som genom exemplets makt fingo icke så få efterbildningar.

Nu inträdde emellertid ett nytt moment, som mera än något annat hotade att fördräva vårt lands skönhet, nämligen då småbrukarrörelsen började taga fart.

Herregårdarnas och prästboställenas sönderstyckande i småbruk skulle komma att fullständigt omdana det danska landskapets karaktär: där det förr funnos vidsträckt åkrar, skulle nu komma att resa sig en massa småhus. Så vida icke detta massbygge fördes in under mera kultiverade former än som hittills presterats, skulle det bliva av nästan katastrofartad betydelse för vårt lands skönhet.

Gata i stationsbyn på Århusutställningen.

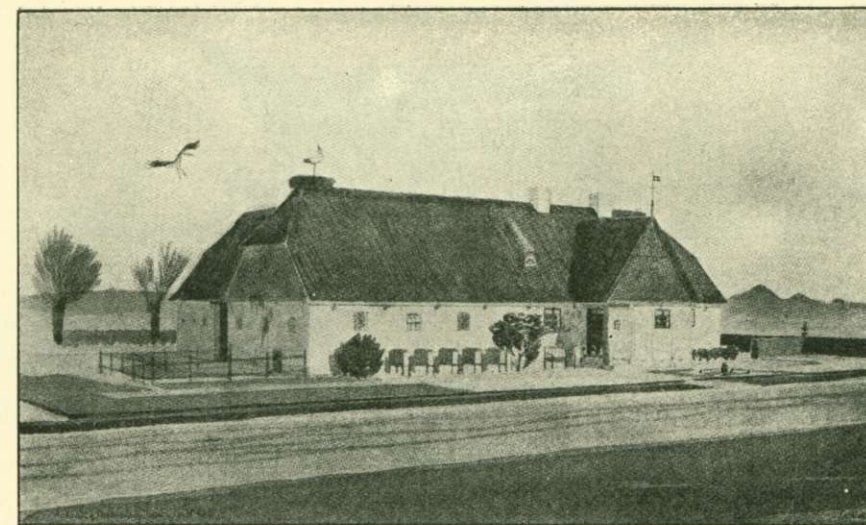

Förslag till mindre lantgård på Jylland. Fasad och plan.
Arkitekt: H. Kampmann.

Medan arbetet hittills varit mera tillfälligt, gällde det nu att organisera och centralisera samt samla alla goda krafter för att upptaga kampen mot den gemensamme fienden: det fula.

Arkitektföreningens kommitté ansåg det då vara bäst att söka få kontakt med de ledande männen inom småbrukarörelsen och hade då lyckan finna en för detta spörsmål så varmt intresserad man som direktör VILHELM NIELSEN; hans intresse för saken hade redan visat sig genom utgivandet av ett arbete med prov på vackra, moderna byggnader till mindre lantbruk.

Direktör Vilhelm Nielsen upptog samarbetstanken med hänförelse och ställde sin

Förslag till mindre lantgård på Jylland. Perspektivteckning.
Arkitekt: H. Kampmann.

stora organisationsförmåga till disposition för denna sak, som låg honom så varmt om hjärtat.

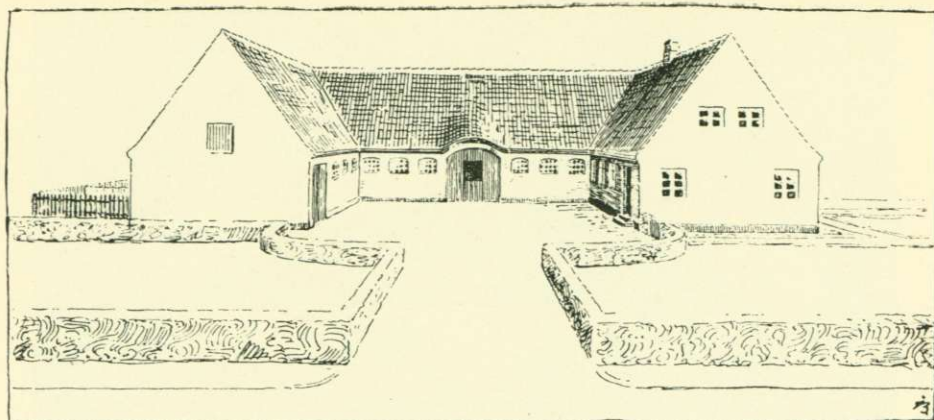
Med stor energi arbetade man nu på att utföra planen för det blivande arbetet; det gällde att finna de sätt, på vilka man med största effekt kunde nå de bästa resultaten.

Det gällde först och främst att vinna dem, i vilkas händer bygget på landet vilade, nämligen hantverkarna; på dem litade lantborna och utan dem kunde intet uträttas.

Efter några månaders förberedande arbete sammankallades alla intresserade parter till ett möte i Odense: hantverkare på landet, lantmätare och arkitekter. Saken framlades här, och den talrika församling, som mött upp, gav den sitt odelade bifall.

Den 27 juni 1915 bildades så landsföreningen "Bedre Byggeskik" med en samfärd anslutning av över 400 hantverkare, lantmätare och arkitekter.

På detta möte valdes en styrelse, i vilken de intresserade parterna voro lika representerade och med direktör Vilhelm Nielsen som ordförande. Vidare valdes en representantförsamling, bestående av 5 representanter för varje amt, av vilka minst 3 skulle vara hantverkare. För Köpenhamn och Frederiksberg finnas 10 representanter. Representanterna skola inom sina respektive amtsråd arbeta för att föreningens syfte kan främjas och utvecklas, de skola hava uppmärksamheten fäst på både om- och nybyggnader, som kunna vara ägnade att bli föremål för föreningens verksamhet och skola härom genast inlämna uppgifter till styrelsen. De skola vidare vara behjälpliga vid hållandet av föredrag och utställningar, de skola undersöka och förbereda möjligheten för upprättandet av hantverkarekurser på landet samt söka hålla intresset för föreningen och dess mål vid liv i den lokala pressen.

Förslag till mindre gård på Själland.
Ur "Tegninger til Husmandshuse".

I följande punkter preciserades närmare föreningens syften: 1) upprättande av konsulentverksamhet med personliga råd till husbyggare och hantverkare; 2) upprättandet av kurser för hantverkare på landet; 3) utarbetande av typritningar till hus och gårdar, varvid hänsyn togs till såväl byggnadernas inredning, konstruktion, ekonomi som yttre utseende; 4) reproducerande och utgivande av sådana ritningar; 5) utställningar av ritningar och modeller; 6) hållande av föredrag; 7) utdelande av premier till ägare av mönsterbyggningar samt diplom till hantverkare.

Under de snart sju år, som denna förening existerat, har ett stort och energiskt arbete utförts. På alla områden, som kunna gagna målet, har man ingripit.

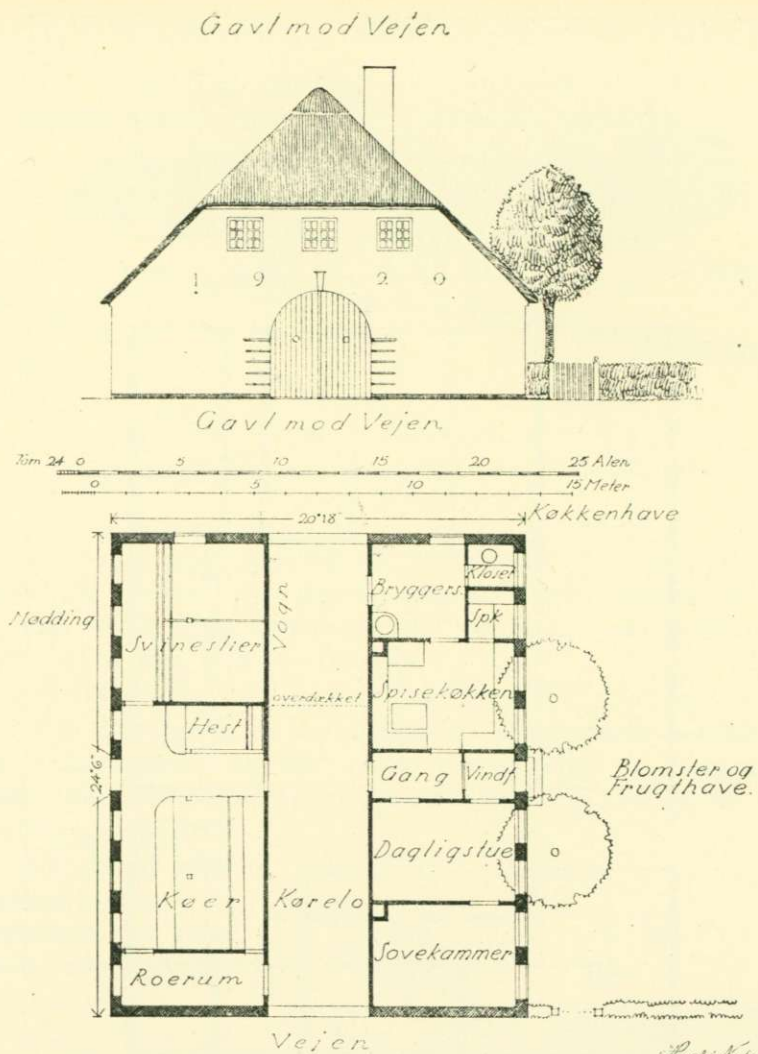
Rithjälpen har under denna period medverkat vid en mängd olikartade uppgifter, såsom bondgårdar och bostadshus, skolor, församlingshus o. s. v., kort sagt alla de uppgifter, som förekomma i stations- och andra mindre samhällen.

Man har inrättat kurser för hantverkare, ty landsföreningen "Bedre Byggeskik" anser en av sina viktigaste uppgifter vara att söka bibringa hantverkaren på landet respekt för det nedärvda.

Dessa kurser omfatta dels sommar-, dels vinterkurser.

Sommarkursen, som vanligen hålles under loppet av augusti eller september, är särskilt anlagd på att väcka intresset för gamla goda byggnader, som finnas i alla trakter av vårt land, så att kursdeltagarna — byggmästare och lärare vid hantverksskolor — lära sig inse, att vår egen gamla byggnadskonst i all sin enkelhet har skönhetsvärden, som äro lärorika och ännu kunna tjäna som förebilder.

Vinterkursen, som vanligen hålles under årets tre första månader, är nära förknippad med byggmästarnas praktik, i det att arbetet består däri, att delägarna under vägledning uppgöra förslag och detaljer till de byggnader, som de under sin verksamhet skola

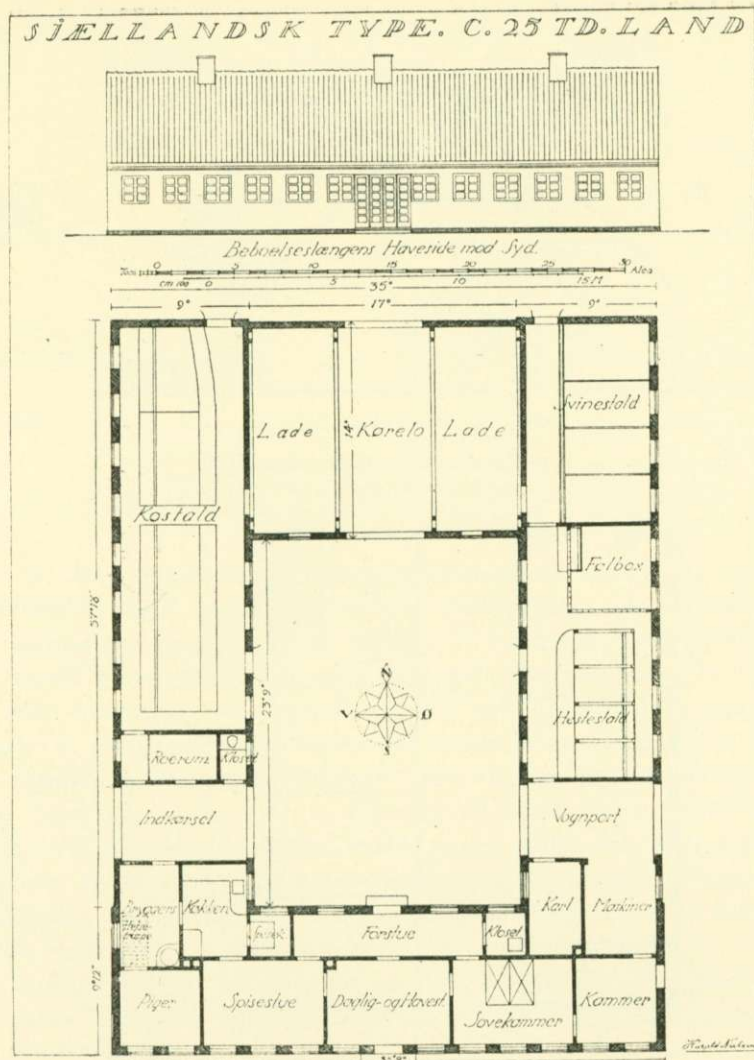

Förslag till jylländsk gård om c:a 8 tunnland.
Ur "Danske Landbrugsbygninger" *).

uppföra. Samtidigt söker man tillmötesgå alla ekonomiska, praktiska och tekniska fordringar samt att ge byggnaden den skönhet, som erhålles genom goda former och proportioner.

Under såväl sommar- som vinterkursen hålles föredrag och diskussioner, varvid fackliga ting behandlas och dryftas. Till stöd för undervisningen begagnas ljusbilder och ett rikligt urval av uppmättningsritningar samt arbeten från föreningens verksamhet.

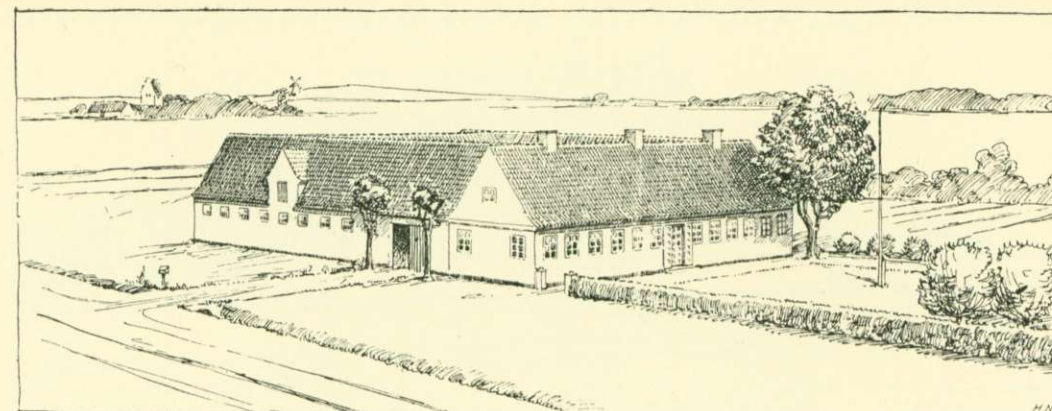
*) Perspektivskissen till denna ritning är reproducerad i tidskriftens 2 årg. sid. 58, där en utförlig anmälan av arbetet "Danske Landbrugsbygninger" finnes återgiven.

Förslag till själländsk gård om c:a 25 tunnland. Fasad och plan.
Ur "Danske Landbrugbygninger".

En mängd föredrag, åtföljda av ljusbilder, ha hållits i alla trakter av landet. Överallt, där allmogen samlas till marknader och kreatursutställningar, deras stora, årliga möten, ha anordnats utställningar eller hållits föredrag.

År 1916 tillsattes tvenne kommittéer, vilkas uppgift var att dels utarbета typer för lantbruksbyggnader och dels uppgöra byggnadsplaner för landskommuner.

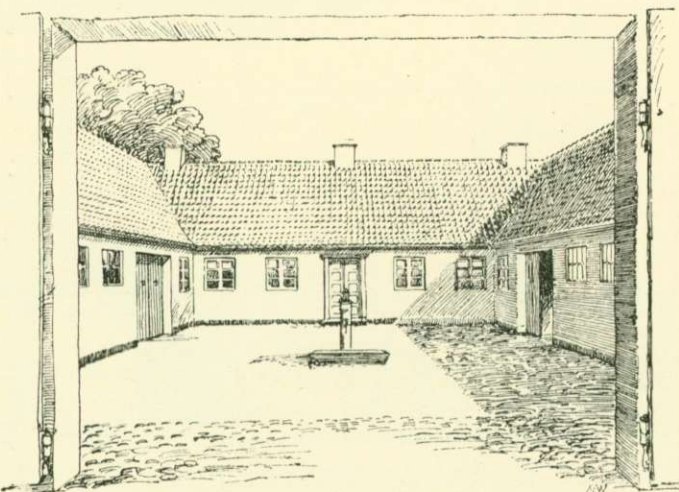

Förslag till själländsk gård om c:a 25 tunnland. Perspektivteckning.
Ur "Danske Landbrugbygninger".

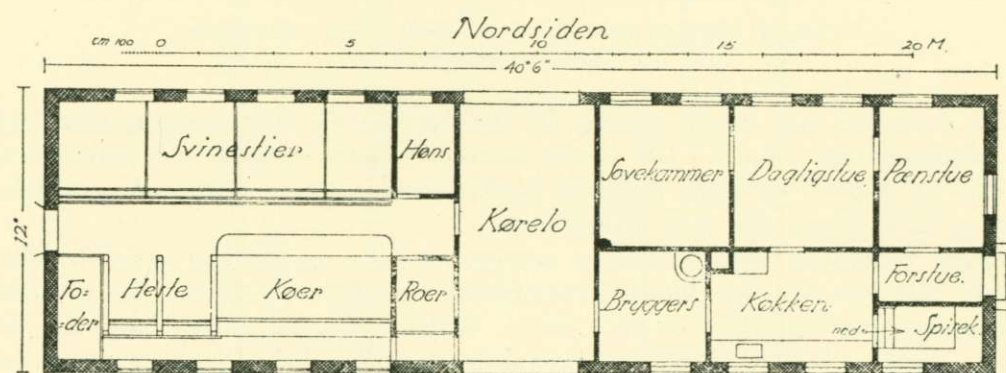
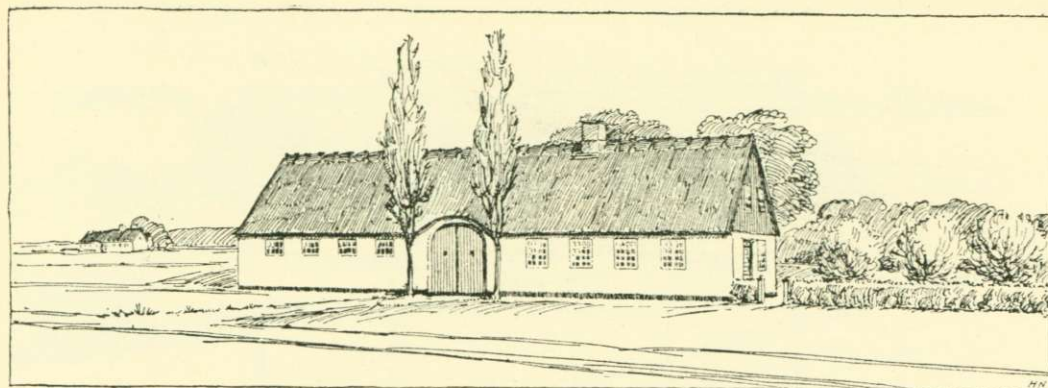
Den kommitté, som fick i uppdrag att utarbета typer för lantbruksbyggnader, hade en ingalunda lätt uppgift. Det danska lantbruket hade energiskt och målmedvetet arbetat sig upp till en första rangplats bland nationerna, men lantbruksbyggnaderna hade ej hållit jämna steg med utvecklingen.

Tidens lantbrukstekniska fordringar och det intensiva utnyttjandet av arbetskraften ställde helt nya krav på lantbruksbyggnaderna och fordrade, särskilt för de större lantbrukens vidkommande, en helt annan centralisering av anläggningen än förr. Vidare hade också de många nya byggnadsmaterialerna bidragit till att man brutit mot det gamla byggnadssättets traditioner och därvid ställt vårt lantbygnadsväsen i ett osäkerhetstillstånd, som krävde, att detta högst viktiga, både nationalekonomiska och nationalestetiska spörsmål upptogs till rationell och grundlig behandling. Lösningen av denna fråga är därför en av föreningen "Bedre Byggeskiks" viktigaste och svåraste uppgifter.

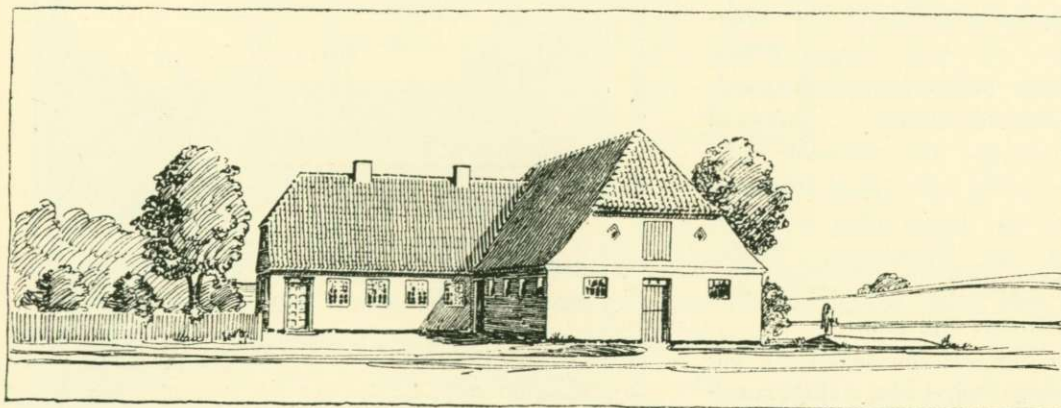
För att få saken så allsidigt belyst som möjligt supplerades kommittén med en rad framstående representan-

Förslag till själländsk gård om c:a 25 tunnland. Gårdsinteriör.
Ur "Danske Landbrugbygninger".

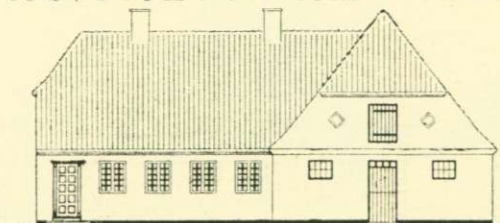

Förslag till själländsk gård om c:a 8 tunnland.
Ur "Danske Landbrugsbygninger".

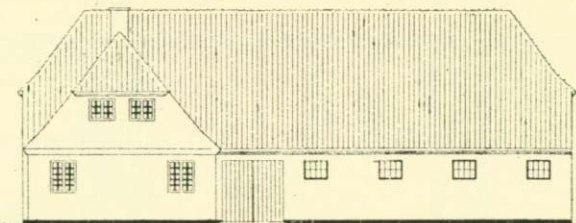

Förslag till jylländsk gård om c:a 12 tunnland. Perspektivteckning.
Förslag utarbetat av "Bedre Byggeskikks Tegnehjælp".

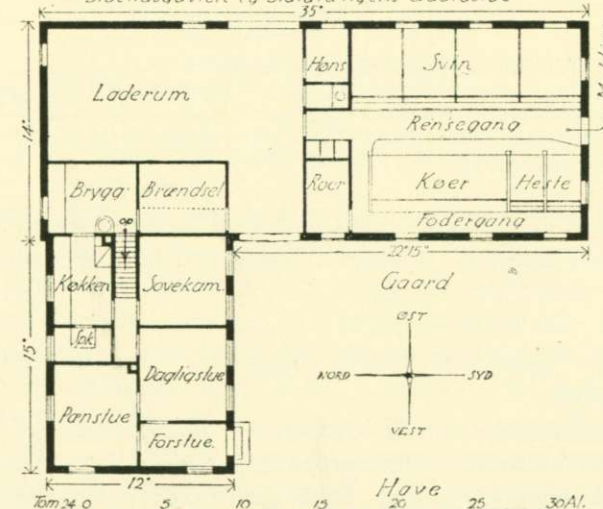
JYSK HUSTYPE FOR CA 12 TØNDER LAND

Stuehusets Gaardside og Staldgavlen

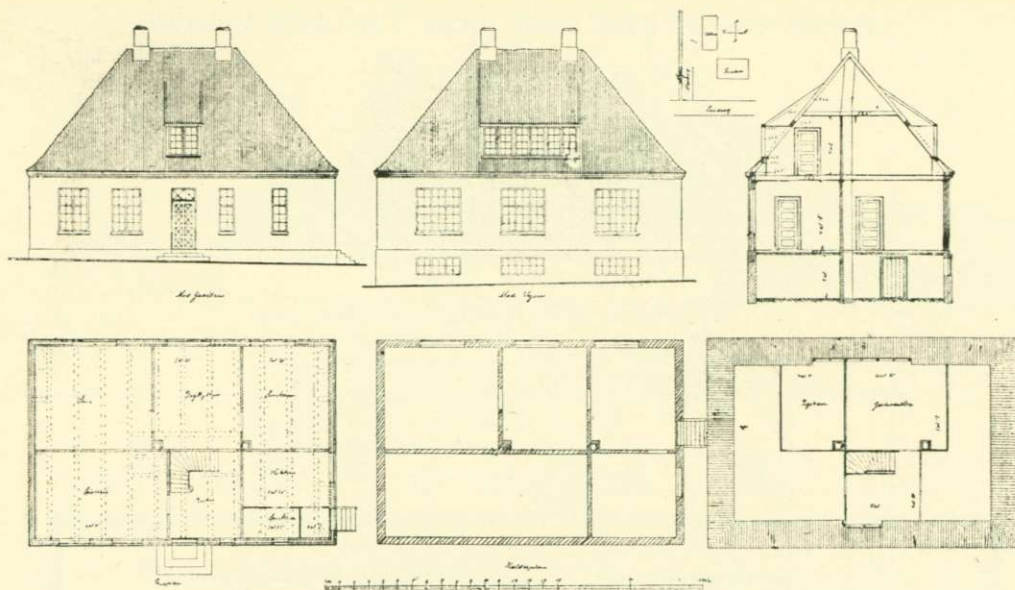
Stuehusgavlen og Staldlængens Gaardside

Förslag till jylländsk gård om c:a 12 tunnland. Fasader och plan.
Förslag utarbetat av "Bedre Byggeskikks Tegnehjælp".

ter för stora och små lantbruk, liksom man vände sig till det kungl. danska lanthus-hållningssällskapet, "De samvirkende Landboforeninger" samt "De samvirkende Husmandsforeninger" med anmodan att utse män, som kunde bistå kommittén.

Vidare företog kommittén resor till landets olika trakter för att själv se och få kännedom om de erkänt mest moderna lantbruksbyggnaderna för att på denna grund utarbeta typer för större och mindre lantbruk efter nutida krav och de särskilda

Till "Bedre Byggeskikks Tegnehjælp" insänd ritning.

Typiskt exempel på teckning, insänd till "Tegnehjælpen" för att korrigeras. Observera huru som de stora fönstren göra väggarna och därigenom hela huset mindre. Fasaden med huvuddörren saknar jämvikt och husets hela yttre verkar slapp och hållningslöst. Observera också på planen, huru illa fönstren äro anbragta i rummen och hur dåligt trappan är placerad i tamburen i förhållande till huvuddörren och dörren till "Dagligstuen".

fordringar, som landets olika trakter uppställde. Den första typserien för lantbruksbyggnader utkom 1920 och omfattade mönster till lantgårdar intill en storlek av 30 tunnland.

* * *

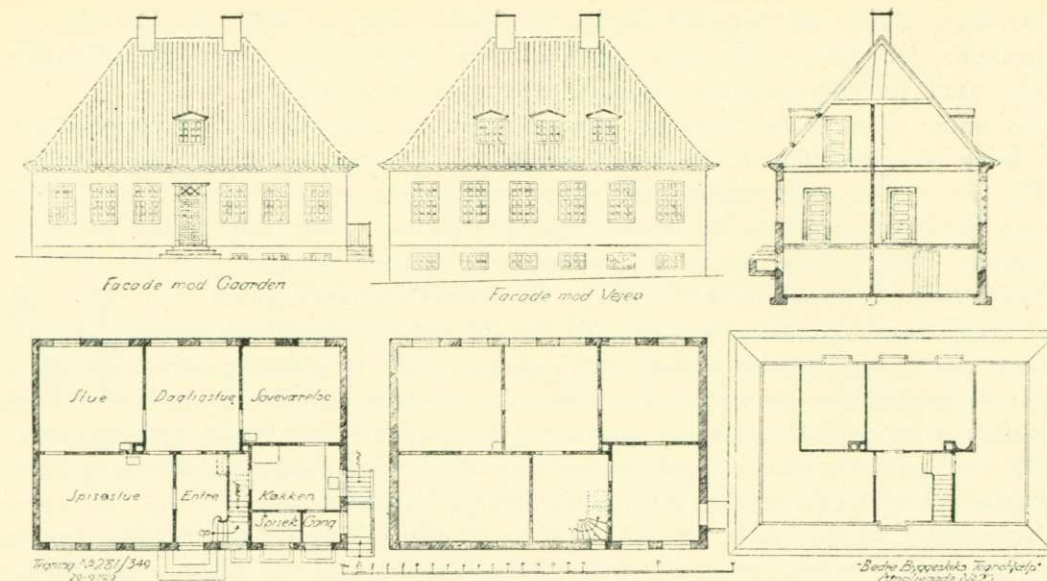
Den sista uppgift föreningen "Bedre Byggeskik" har upptagit är upprättandet av ett stadsplaneinstitut.

Genom de nya städer, som i vår tid uppvuxit, och genom den kraftiga tillväxten av de äldre städerna ha alltför stora värden gått förlorade, ty arbetet med stadsanläggningarna saknade plan och metod. Detta gäller t. ex. anläggandet av våra stations-samhällen och utvidgandet av många städer, vilket genomförts utan tillräcklig tanke på framtiden.

Det är därför av den allra största betydelse, att detta arbete hädanefter utföres av män, som både genom kännedomen om gångna tiders erfarenheter och nutidens krav äro i stånd att samla de många tekniska, ekonomiska och arkitektoniska hänsynen till ett helt.

Att för framtiden skapa studiemöjligheter för sådana män och väl övervägda planer till städers anläggningar och utvidgningar är institutets mål.

Och för att nå detta har på initiativ av "Bedre Byggeskik" en krets in-

Samma ritning korrigerad.

Byggnadens bredd, längd, höjd och takprofil äro oförändrade men en kraftigare gesims har förlänat taklinjerna mera karaktär. De likformiga fönstrens regelbundna uppdelning av fasaden har medfört lugn och ordning, liksom hela byggnaden verkar större och ansenligare samt betydligt vackrare. Trappan i tamburen har fått ett bättre läge och fönstren äro vackrare placerade i rummen.

tresserade, representerande de olika sidor, vilka stadsplanebrevet erbjuder, samlats och upprättat "Dansk Byplanelaboratorium".

Detta institut med dess bibliotek och arkiv för stadsplaner, äldre och nyare, ordnade efter vetenskapliga principer och med hänsyntagande till alla de sidor av teknisk, estetisk, ekonomisk och social art, som stadsplanespörsmålet erbjuder, skall bli en studielokal, dit arkitekter, hygieniker, ingenjörer, kommunalpolitici, lantmätare och socialt intresserade kunna vända sig och där de kunna samarbeta för lösandet av alla de spörsmål, som falla in under begreppet byggnadsväsende, såsom trafik-anläggningar, handels- och industrianläggningar, anläggningar för stats- och kommunalförvaltning, för kulturella och pedagogiska uppgifter m. m. på så sätt att man uppnår det intima samarbete mellan de olika sakkunniga, som är den nödvändiga förutsättningen för ett gott resultat.

Institutet ledes av en styrelse på 25 medlemmar, bland vilka märkas representanter för inrikesdepartementet, justitiedepartementet, Köpenhamns kommun, konstakademien, landbruksinstitutet, tekniska högskolan, danska ingenjörföreningen, danska läkareföreningen för hygien, akademiska arkitektföreningen, föreningen för väginnspektörer, lantmätareföreningen samt stads- och hamningeniörernas förening.

* * *

Då man tänker på byggnadsskicket på landet, bör man skilja på olika slag av byggande: det ena är det mera spridda, som förekommer i byar, vid utflyttade gårdar samt vid herregårdarnas och prästgårdarnas utstyckning.

Det andra slaget är det tätare och mera stadsmässiga bebyggande, som koncentrerar sig kring järnvägsstationen och som i många fall utvecklar sig till den rena staden.

Det är särskilt med hänsyn till denna sistnämnda art av byggande som kommittén för byggnadsplaner för landskommuner tillsattes. Man insåg tydligt att detta byggande förut utförts högst oförsvärigt och alldeles planlöst, och att det var hög tid att hela detta spörsmål upptogs till rationell behandling.

För att uppnå ett bättre byggnadssätt för det mera stadsmässiga bebyggandet på landet var den första betingelsen den, att man hade en förnuftig och väl genomtänkt byggnadsplan att utgå ifrån. Det blev nödvändigt, i likhet med vad som inträffade i andra länder, att det genom lag påbjöds, att intet framtida bebyggande skulle få äga rum utan att vägplanen samt kloak- och avloppsförhållandena i tid ordnades på betryggande sätt och under offentlig kontroll.

Kommitténs arbete gick ut på att söka få alla hithörande spörsmål så grundligt belysta som möjligt samt att utarbeta förslag till en lag om åstadkommande av byggnadsplaner för landskommuner. År 1918 var kommittén färdig med sitt betänkande, som utkom i bokform. Detta arbete kom att i väsentlig grad bilda grundvalen till det lagförslag, som den av regeringen tillsatta bostadskommissionen sedermera utarbetade.

“Bedre Byggeskik“ har som erkänsla för dess verksamhet ett årligt statsanslag om 20,000 kronor. Föreningen tages i anspråk av såväl regeringskontor som av kommuner och offentliga institutioner som rådgivare i olika byggnadsfrågor.

Av ovanstående redogörelse för “Bedre Byggeskiks“ arbete och organisation torde det framgå, att denna förening så småningom ingripit på alla de områden, som hava något samband med byggnadsväsendet på landet; men vägen till målet, d. v. s. att åter bringa byggnadsskicket därstädes in under kultiverade förhållanden, blir lång och besvärlig.

Den urgamla byggnadskulturen på landet, som gått i samma spår under sekler, släkte efter släkte, ända in till mitten av förra århundradet, har av det sista släktledet, på grund av den hastiga utvecklingen, lösslitits från sin förbindelse med forna tider och detta så grundligt att ej ett spår finnes kvar av förbindelsen med denna — och däri ligger hela olyckan.

“Bedre Byggeskiks“ uppgift består i att återknyta de brustna banden mellan forntid och nutid, men att knyta dem på ett sådant sätt, att vederbörlig hänsyn tages till de krav som nutiden uppställer.

CARL BRUMMER.

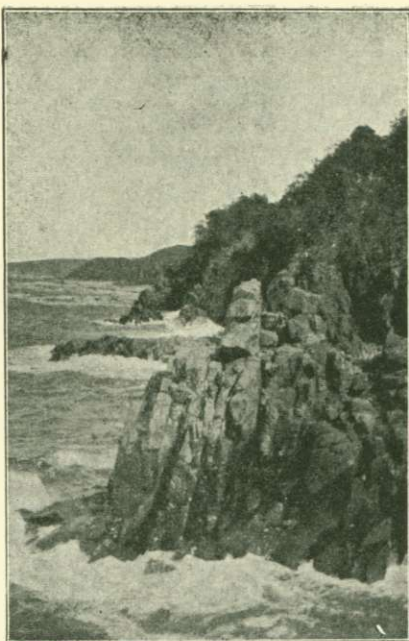
N A T U R S K Y D D I D A N M A R K

MED UPPFINNINGEN AV DE FÖRSTA REDSKAPEN BÖRjade människan sin strid för att vinna herravälde över naturen, och från dessa fjärran tider fram till våra dagar har hon med outtröttlig flit och möda kämpat vidare. Under långa tider stod naturen som den segrande, mot vars makt människans försök att ingripa och tvinga knappast kunde märkas, men så småningom, allt efter som det vi kalla kultur steg högre och högre, blev dess motstånd allt mera brutet, och nu, vid det 20:de århundradets början, kunna människorna med en ofta tvivelaktig stolthet betrakta sitt verk i alla de trakter av jorden, där vinsten har syntts värd insatsen. Runt omkring böja sig naturens förut otämda krafter lydigt under kulturens styre, och det passiva motstånd, som den råa, icke odlade jorden gjort mot att bliva ett villigt redskap i människans hand, är till största delen bruten inom de civiliserade staternas områden.

Långvarigheten av en sådan ständigt pågående kamp är naturligtvis i högsta grad beroende av de särskilda ländernas ursprungliga naturförhållanden. Är klimatet ogynnsamt för människan, har naturen häri ett betydande hjälpmedel för bevarandet av sitt urtillstånd, och är landet bergigt och av naturen ofruktbart, bidrager även detta till att det så länge som möjligt får vara i fred och att ingreppen, när de slutligen göras, endast långsamt och med svårighet förmå sätta varaktiga spår efter sig.

Danmark har ej i sin natur haft ett dylikt naturens försvarsmedel. Endast på Bornholm finna vi fasta berget som en del av marken, och även här är det på stora områden täckt av de fruktbara, lösa jordlager, som den väldiga skandinaviska inlandsisen i sådana oerhörda massor förde ned från Skandinavien högfjäll till vårt land. Bortse vi från Bornholm är Danmark ett utpräglat slättland, där den svagt vågformiga moränleran bildar största delen av ytan, i så hög grad täckande de äldre, geologiskt sett dock nya bildningarna, att vi endast på få ställen vid våra kuster se själva tertiär- och krittidens avlagringar framträda i branter och backar.

Landet är dock ej enformigt. De fruktbara lagren av moränlera sträcka sig ej utan avbrott över hela landet, utan omväxla med mera sandiga, fast ganska fruktbara partier, och ned genom Jyllands mitt sträcker sig en gräns, som i det stora hela delar halvön i en frukbar, östlig del och en med hänsyn till det ekonomiska utbytet långt fattigare västlig. Gränsen själv, “den jyske Højderyg“, som betecknar en uppehållsort under längre tid för den glaciärrand, vilken österut avsatte de fruktbara jordlagren, är

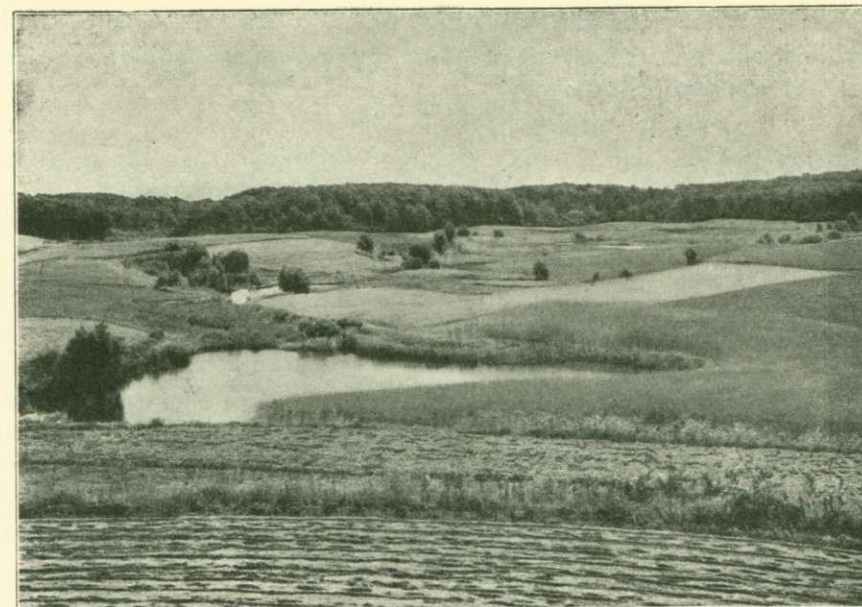

Klippkust på Bornholm.

en blandning på gott och ont, magra och feta partier i innerlig förening, ett praktfullt, efter danska förhållanden starkt kuperat landskap, som omfattar några av vårt lands skönaste delar, ljung och skogklädda åsar mellan blänkande sjöar. Dessa trakter resa sig högt över det angränsande västlandet, där flacka sandområden med på sina ställen knivskarpa gränser utbreda sig vid foten av åsarna. Detta är hedarna. De milsvitt utbredda, oändliga sandytorna bildades vid den väldiga inlandsisens nedsmältande, då strida glaciärälvar skummande sköto fram från dess brädd, sköljande väldiga grus- och sandmassor med sig ut över ett förut fruktbart landskap, i vilket nu blott enstaka backtoppar, "backöar", höja sig som oaser i det väldiga sandhavet.

Dessa oändliga, ofructbara sandmarker ha till större delen sträckt sig omedelbart intill den gamla, ursprungliga strandlinjen mot Västerhavet. Äldre, under smältningsperioden redan höjda delar av gammal havsbotten, som i sig bära vittne om de tidigare, högnordiska förhållandena, äro till stor del dolda av dem. Yngre avlagringar, som då ännu voro havsbotten, ha senare höjt sig över havets yta och sträcka sig som fordom vikar och sund mellan hedar och backöar, vilka med sina skarpt skurna kustlinjer visa oss de gamla gränserna mellan land och hav. Ty kustlinjen ligger numera ingestans på Jyllands västkust där den fordom var. På vissa ställen har den, som sagt, flyttat utåt, på andra — och detta är det vanliga — har landet måst vika för havets våldsamma angrepp. Den ena fotsbredden jord efter den andra har landet lämnat, och dess lösa, föga motståndskraftiga lager ha blivit ett byte för havet, som begärligt sugit den fina leran ut på djupet, medan sand och grus tumlat om i bränningen. Vid Jyllands sydligaste västkust, där landet skyddas av öar och grund och där havets lugna andedräkt under ebb och flod har försiggått ostörd av böljeslag, har den fina leran ånyo avsatts som fruktbart marskland över vidsträckta, fullständigt jämna ytor, som här bilda gränsen mot Västerhavet. På den övriga delen av västkusten, där havet vräker in med obruten kraft, ha bränningen och skummet kastat sanden över strandbrädden, varifrån den, torkad av sol och vind, blåst in över de närmaste delarna av landet. Den har här skapat en natur av vilda, sönderrivna klitter, där endast den fina flygsanden kunde finna ständig vila, när den var bunden av den för sandbältet egendomliga, fattiga och förnöjsamma vegetationen.

Sådan är i korta drag Danmarks natur. Bilden kan dock ej gälla någon bestämd

Nordsjälländskt landskap, lätt böljande.

tid, då den skildrar förhållandena dels sådana de voro, då landet befriades från isens tryckande täcke, dels från en långt senare tid, då det ändrat form och delvis karaktär genom en allmän höjning, och då landet redan länge legat dolt av vidsträckta skogar, till vilka vi i det föregående ej kunnat taga hänsyn.

Ty naket och bart låg landet, då isen lämnade det. Snart följde dock skogen i dess spår, fastän blott en blygsam småskog, särskilt av vide och björk; renen invandrade även under denna period. Barrskogen blev småskogens naturliga avlösare, och med den följde människan, först som nomad, senare som fast bosatt. Härmed började hennes kamp mot naturen, som väl till en början hjälpte denna i dess strävan att undantränga barrskogens allt omfattande täcke för att giva plats åt den naturligt framträngande lövskogen, nämligen ekskogen med dess stora inblandning av många olikartade lövträd. Ty från det ögonblick, då människan sökte fast boplat, blev det henne nödvändigt icke blott att jaga skogens villebråd, utan även att odla jorden. Av vilt fanns det tillräckligt. Väl hade renen och den senare invandrade älgen redan trängts längre norrut genom själva naturens lag, men utom de med barrskogen inkomna stora djuren: uroxer, björn, varg och bäver, hade nu med lövskogen även kronhjort, rådjur och vildsvin blivit allmänt utbredda. På öppen, till odling lämpad jord var däremot stor brist. Skogen sträckte sig över större delen av landet, naturligtvis kraftigast över de fruktbara trakterna, men även de magra,

sandiga jordarterna hade sin skogbetäckning, ja, till och med de senare så nakna och ofruktbara hedtrakterna voro till stor del skogbevuxna, något som de i mossarna bevarade trädstammarna vittna om.

Så länge ett folk står på ett mera primitivt kulturstadium, är elden det bästa och snabbaste röjningssättet, och säkerligen har man också här under bebyggandets äldsta tider farit hårt fram med skogen på detta sätt. Att utrota skog på fruktbar mark, så att den ej ånyo bemäktigar sig den röjda platsen, är en vanskelig sak, och här måste man söka orsaken till, att vårt land trots skogens tidiga förstörande i äldre tider likväl ånyo kunnat utbreda sig så kraftigt att landet ännu i det 18:de århundradet var klätt med vidsträckta skogar, fastän man ännu alltjämt röjde ganska skoningslöst. Att rikedomerna på vilt skulle avtaga på samma gång som skogen är givet. Vad hjortarna angår hölls dock stammen länge uppe genom de stränga förordningar, som endast läto kungen ha jakträtten. Att de på så sätt skulle bli en landsplåga inses, då man läser, att när Frederik II 1587 ämnade jaga vid Skanderborg beställdes 24 läster salt (40,000 liter) för att nedsalta det villebråd, som väntades bli nedlagt, och då viltet ej jagats under 5 å 6 år efter Frederik II:s död skötes 1593 under en jakt på Jylland 600 stora hjortar utom en mängd yngre samt annat vilt.

Oberoende av kulturen hade säkert uroxen och de andra vilda oxarna försvunnit ganska tidigt; björnen följde dem snart, medan vargen ännu fanns här i landet under 1700-talet. Vildsvinet, vars existens är så beroende av skogarna, förmådde hålla stand till början av det 19:de århundradet, medan bävern, som ej kan leva utan skog och vatten, försvunnit långt tidigare, tack vare vattendragens reglerande.

Det var dock ej endast kravet på en odlingsbar jord, som var en så svår fiende till våra tidigaste skogar. Tjärbränning och utvinning av salt ur havsvattnet blev för Læsø orsaken till att barrskogen försvann, och samtidigt därmed tog flygsanden vid. På samma sätt gick det med Anholt. Här uppfördes 1560 en fyr, som bestod av en järnkorg, vilken var upphängd i en galge, och i korgen underhölls ett mäktigt bål för att vägleda de sjöfarande. Veden härtill togs från Anholts egen furuskog, men redan 1564 var den så uthuggen, att kungen måste förbjuda, att man längre tog bränslet till fyren därifrån. I den omnämnda skrivelsen från Frederik II ger han befallning, att den behöfliga veden hugges någon annanstans, "så att omförmälda skog må fredas".

Detta är säkerligen det första försöket till naturskydd i Danmark, visserligen icke framkallat av kärlek till naturen, utan av den erfarenhet man hämtat från Læsø, nämligen att skogens försvinnande kunde giva anledning till uppkomsten av flygsand. Men t. o. m. på den tiden kunde ett kungsord ignoreras. Christian IV måste 1591 och 1592 ånyo inskräpa förbudet, och nu blev det t. o. m. förbud för bönderna att hugga ved till eget bruk. Skogens dagar voro emellertid räknade; förbuden synas ej ha beaktats, ty 1643 skadades ön av flygsand, och 1680 var den nästan

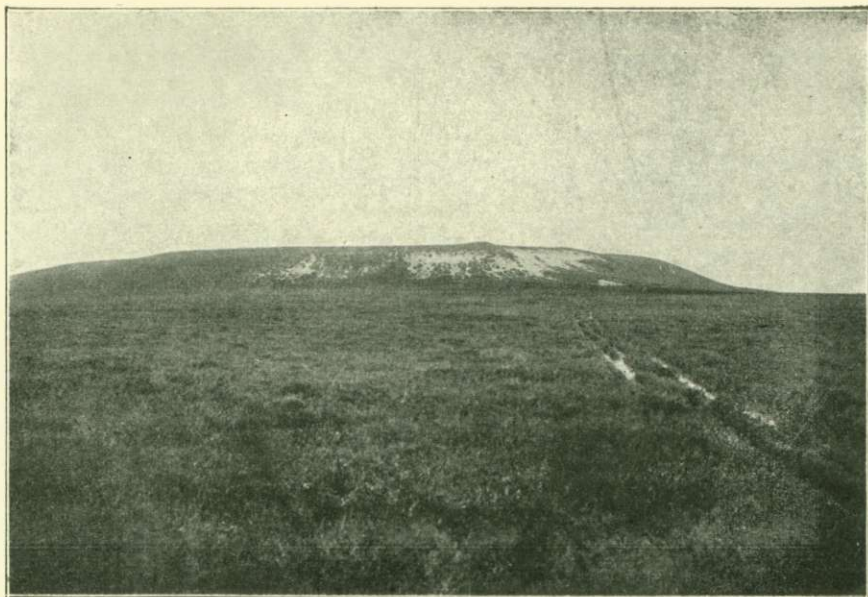
Landskap från mellersta Jylland, rätt starkt kuperat.

förstörd därav, varför skogen, som aldrig sedermera kommit åter, redan då måste ha varit försvunnen.

Av långt större verkan än skogens utrotande på dessa två små öar var dess försvinnande på Västjylland från den magra hedmarken, vilken som förut nämnts, under landets äldsta tid till största delen var skogklädd. I bitvis förekommande stråk funnos här avlagrade i jorden ganska vidsträckta lager myrmalm, en oren järnförening, den enda Danmark har. Tidigt började man utvinna järnet härur genom smältning, och bränslet därtill fingo de omgivande skogarna släppa till, men något ekonomiskt utnyttjande var det naturligtvis icke tal om. Resultatet blev därför, att hedtrakernas skog skövlades på stora sträckor och att den bistra västanvinden fick fritt tillträde till de vida slätterna, så att även de hittills bevarade skogarna till större delen snart ödelades. I stället utbredde ljungen sitt bruna täcke, och under dennas inverkan på jordmånen blev denna i ännu högre grad än förr olämplig till odling.

Genom hedarna, vilkas stora utbredning således i hög grad berodde på människan, skapades emellertid en landskapsbild av så stort skönhetsvärde och med en så egendomlig stämning att man ej, sett från rent estetisk synpunkt, tors beklaga, att skogen här försvann och endast kvarstod som små spridda dungar på hedens fruktbara backöar.

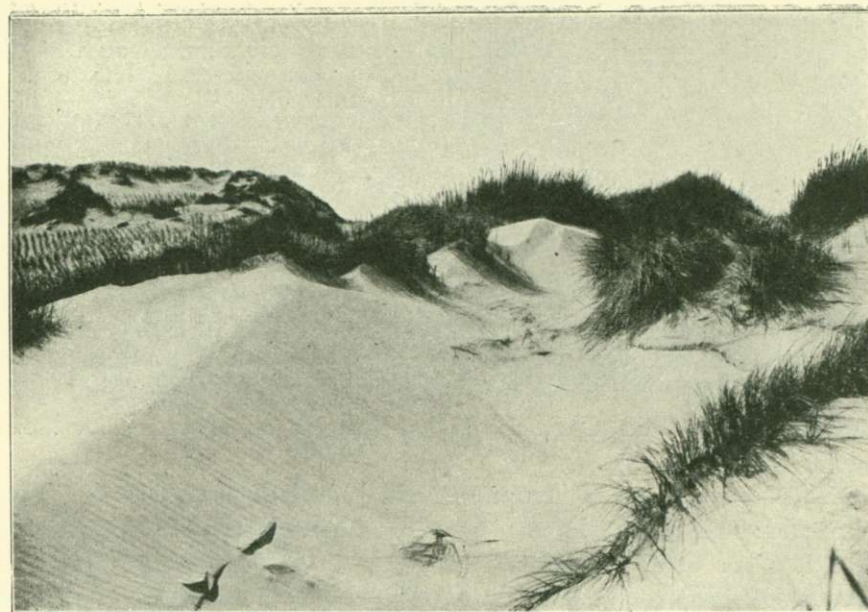
Har skogen sin Pan, som varje sann naturdyrkare gärna söker, så har även heden sin, ja en vida mäktigare, även om han ej bär namn. Våra skalder ha sökt fånga honom i sina dikter, våra målare ha sökt fästa honom på duken i stämningsfyllda bilder

Västjylländsk hedslätt med "backö".

från den vida heden, men även om de förmått fånga en flik av hans ogarvade kjortel, ha de dock ej kunnat gripa honom själv. Men han har däremot våldfört sig på deras sinne och tanke och för alltid dragit dem till sig, så som det går envar, vilken om också blott för en kort stund känt hans makt, och om och om igen söka de sig åter till honom, blott han en enda gång fått viska i deras öra.

Men som det gått med våra skogar, där kulturen för länge sedan kringkurit den store Pans herravälde, så att man endast sällan kan få stå ansikte mot ansikte med honom, så har det även gått med hedens Pan. Förlusten av Sønderjylland 1864 födde Dalgas' kungstanke, att vinna inåt vad man utåt förlorat, och målet härtill såg han i att kläda de ofructbara hedarna med skog i en sådan utsträckning, att det i lä för planteringarna kunde skapas ett lönande åkerbruk. Genom "Det danske Hedeselskab" har ett stort och nyttigt arbete i denna riktning utförts, varigenom man i Jyllands skogfattiga trakter skaffat dess invånare en lätt tillgång till virke, och samtidigt ha planteringarna på många ställen dämpat börjande flygsandsbildning. Men redan för länge sedan ha planteringarna nått en sådan utsträckning, att det mål, mot vilket man siktade, redan har nåtts. Härför bör man vara tacksam mot Hedeselskabet, även om det skett på bekostnad av den orörda naturen, men tacken vänder sig till kritik, när man nu fortsätter med planteringar i trakter, där behovet härför ej förefinnes, utan där de små, spridda planteringarna bryta av mot den ljungklädda ytan eller dölja de vackra, mjukt formade

Delvis beväxta klitter. Jyllands västkust.

höjdernas konturer under sitt intetsägende täcke. De ha jagat hedens Pan fjärran på flykt, och skogens Pan kommer aldrig att där finna en fristad.

Det är således en naturlig sak, att det för naturskyddet är och har varit en av de ting, som legat den varmast om hjärtat, nämligen att söka freda hedarna i så stor utsträckning som möjligt, sedan kultursträvandena gjort så stort intrång på dem. Skaldens och målarens, den naiva naturälskarens såväl som naturforskarens intressen sammanfalla här. För dem alla gäller det att bevara heden med den milsvida utsikten, där den vidsträckta slättens dunkla toner skifta med den växlande belysningens jagande spel, där det är högt till taket och långt till väggarna, där man endast fjärran vid hedens gränser anar människors boningar och skymtar hedbyns oansenliga kyrka, och där man i naturens eget mäktiga tempel känner dess fred och oändliga styrka och själv blir så oändligt liten.

Ty hedarna bilda ett samhälle för sig i den danska naturen; deras särdrag är det egendomliga växt- och djurlivet, och det ligger sålunda i sakens natur, att naturforskarna här såväl som i andra naturskyddsfrågor tagit ledningen. För dem återkom allt oftare spörsmålet, varifrån de skulle hämta sitt vetande och kommande generationer sin kärlek till fosterlandets natur, om dess egenart allt mer och mer finge utrotas genom kulturens framträngande. Det är också från deras krets som rörelsen först utgått, ty endast med ängslan kunde de se, huru den ursprungliga danska naturen allt mer och mer löpte fara att helt gå under.

År 1886 utgav således zoologen ÖLUF WINGE en liten polemisk skrift, "Jägerens skadelige Dyr". Härefter tog han kraftigt till orda för skyddandet av vårt djur- och växtliv och fordrade att man, såvida andra hänsyn kunde försvaras, skulle undantaga vissa områden från odling, lämna vissa skogar, mossar, holmar o. s. v. outnyttjade, så att ett rikt växt- och djurliv kunde utvecklas på dylika ställen. De av Winge framställda kraven uppfylla en stor del av det moderna naturskyddets önskemål, men täcka dem icke helt, då man här saknar kravet på fredandet av karaktäristiska landskap endast för dessas egen skull eller av egendomliga skogspartier eller enstaka träd.

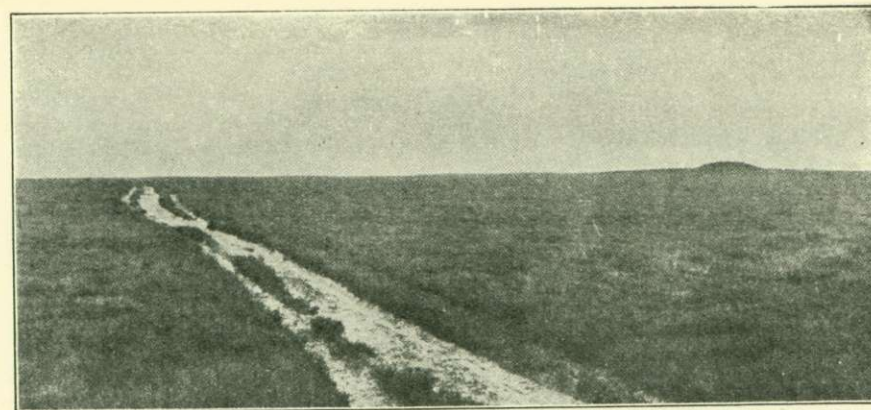
För Danmarks vidkommande var det första gången, som ett så formulerat krav framställdes. Tanken hade dock icke fötts här; Winge hade kännedom om de i Nordamerika och England realiserade planerna på upprättandet av "nationalparker", däremot kände han ej den från svensk sida av A. E. NORDENSKIÖLD år 1880 framställda tanken på en "rikspark", en tanke, som då var en nyhet för Norden och först kom till utförande 1909.

Helt utan förbindelse med tanken på naturskydd hade Danmark dock ej varit, innan Winge uppställde spørgsmålet. Inom vissa, mera begränsade områden hade man redan tidigt vidtagit vissa åtgärder. Så utkom redan 1805 förordningar med hänsyn till driften av de privata skogarna, den s. k. "Fredskovsforordningen", varigenom man avsåg deras bevarande genom en rad för ägaren inskränkande driftbestämmelser, och de olika tidsskedenas jaktlagar ta även sikte på ett visst fredande av djurlivet, dessvärre dock endast så, att man i första hand tagit hänsyn till nyttan och vidare att de för jägaren och jordbrukaren "skadliga djuren" till stor del blivit ställda rättslösa, varigenom de i hög grad bidragit till utrotandet av våra stora rovfåglar, över vilkas praktfulla flykt man nu blott allt för sällan kan glädja sig.

Efter framkomsten av Wings utmärkta inlägg till förmån för naturskyddet kom saken allt oftare på tal bland den tidens ledande män; bl. a. talade geologen V. PINGEL bevekande för dess sak i folktinget 1892, och både forstmannen, professor OPPERMAN, zoologen HERLUF WINGE och botanikern E. ROSTRUP hörde till dess ivrigaste förkämpar. Tack vare deras arbete tog saken allt fastare former, och vid sekelskiftet förelåg naturskyddslagen i den enkla, klara form, som bildat grundval för de sista årens strävanden.

Ty som redan antytts utgår det moderna naturskyddet först och främst från naturhistoriska synpunkter, i det att det söker bevara landet säregenheter i geologiskt, botanisk och zoologiskt hänseende, men härtill kommer därjämte kravet på att bevara särskilt vackra trakter med alla dessas egenskaper och att tillika skydda dem för misspdydande reklamskyltar, dålig, oharmonisk arkitektur samt den alltför levande påminnelse om bristande kultur, som matpapper och äggskal frammana, d. v. s. alla de oting, som med förkärlek uppsöka just de naturskönaste platserna.

Till de rent naturhistoriska kraven på naturskydd har under de senare åren kommit en fordran att fritt och obehindrat få färdas i marken — egentligen ganska oberättigat

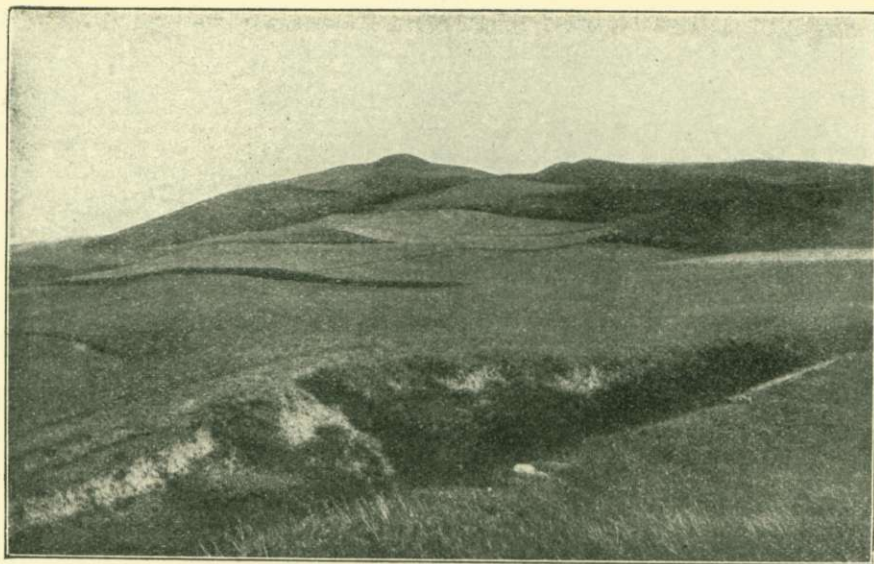

Hedslättens oändliga vidd.

ur naturskyddssynpunkt. Ty även om det, sett från ren turistsynpunkt, är av stor betydelse att folket kan få tillfälle att lära känna landets natursköna trakter, något som i och för sig av envar måste anses önskvärt, så strider det i själva verket mot grundtanken i naturskyddssträvandena, när man uppställer detta krav alltför starkt i förgrunden, och till på köpet i flera fall söker draga folk i stora skaror till möten och fäster samt släpper dem lösa i just den natur, som man söker skydda, varvid denna lätt förstöres genom det obehindrade tillträdet.

Inom danskt "naturskydd" har man bl. a. i Ræbils Banker ett talande exempel på det här sagda, och i varje land kan man säkerligen framdraga liknande exempel. Ræbils Banker, ett högt beläget, starkt kuperat och ljungbevuxet höjdparti med utomordentligt vackra former, ligger i norra Jylland, straxt söder om Ålborg. I en god och vacker mening inköptes det i början av århundradet av några dansk-amerikanare, som här ville söka bevara ett av fosterlandets vackraste partier. "Den dansk-amerikanska nationalparken", som dess namn blev, invigdes med stora högtidligheter 1912 på den amerikanska nationaldagen, och denna firas nu alltjämt med ett årligt möte. Detta och den ständiga ström av söndagspublik, som "upptäckten" av det natursköna stället skapat, har emellertid fullständigt förstört detta. Genom den obehindrade trafiken ha gångstigar blivit uppslitna genom ljungen kors och tvärs på alla backar, så att den bara marken framträder genom det bruna täcket. Det storslagna lugnet har härigenom brutits; ögat fastnar ovillkorligen vid stigarnas korsande virrvarr, och då alltjämt fler och fler komma till, skall ljungen under loppet av ett fåtal år vara fullständigt utrotad och landskapets karaktär totalt förändrad, såvida icke någon ingriper.

Det rena naturskyddet vann 1901 sin första, större seger här hemma. Förut voro väl enstaka mindre, begränsade partier fredade, så t. ex. genom ägarens, kammar-

Hedbackar på Mols, delvis planterade.

herre SCAVENIUS' initiativ, de rara växterna i skogen vid Møns klint, samt likaså en och annan större sten lite varstans i landet. Men under nyssnämnda år blev på förslag av överkliffogden C. F. DAHLERUP den stora, orörda dynen, Råbjerg Mile eller Studeli Mile inköpt av staten och lagd under klittstyrelsen. Klitterna, vilka som förut nämnts följa stora sträckor av den jylländska västkusten, ha till stor del bundits genom plantering av strandråg (*Elymus*) och sandrör (*Psamma*) för att undgå den skadliga flygsanden. Ett av de få orörda ställena var ännu Råbjerg Mile, och meningen med köpet var just att icke plantera den utan låta den ligga i sitt fria naturtillstånd. Visserligen kommer den härigenom att ständigt vandra österut, men då det är över värdelös mark, kommer det ej att vålla någon skada, och slutligen kommer den att hamna i Kattegatt. Ty endast i fuktigt tillstånd är sanden här i vila, eljest sättes den fina, vita sanden i rörelse vid den minsta vindpust, medan den under kraftigare blåst reser sig som en sandstorm, som omöjliggör varje uppehåll i detta främmande, ökenlika landskap, där sanden ligger upptornad i höjder på över 20 m. och som sett i solsken och lugnt väder har en egen, storslagen och betagande skönhet. Några reglerande anordningar, vilka klittstyrelsen företagit, ha nu (på grund av naturskyddslagen, som vi längre fram skola omnämna) blivit avlägsnade, och dynen således helt och hållet överlåten åt naturen själv.

Samma år som Råbjerg Mile fridlystes togs av "Kvindeforeningen til Dyrenes Beskyttelse" ett litet steg i riktning mot det av Oluf Winge föreslagna, då den inköpte och planterade en mindre areal vid Ålborg för att där skapa en fristad åt

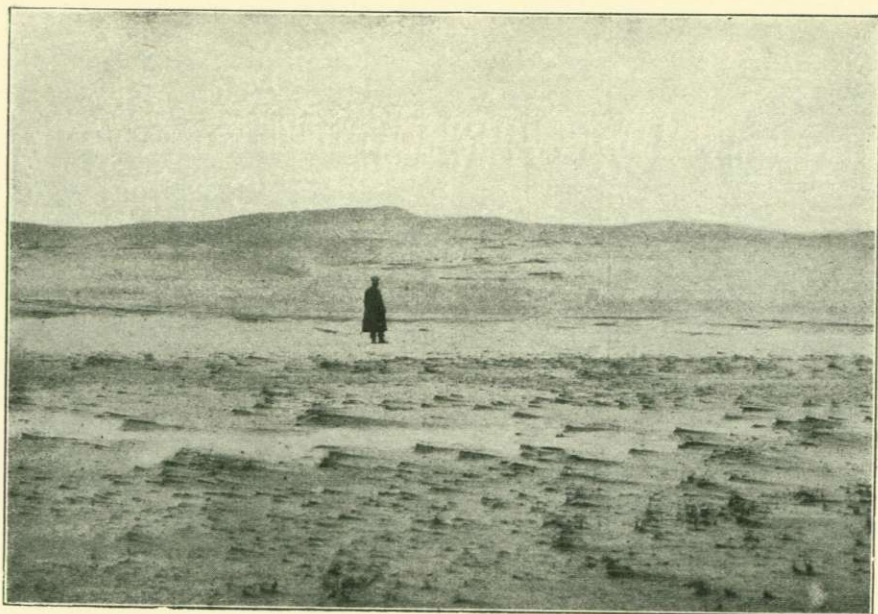

Från Ræbild ljungbackar.

djuret, och på liknande sätt har man senare genom att arrendera jakträtten på vissa ställen vid våra kuster sökt skydda fåglarna under kläckningstiden.

På botanikern, professor EUG. WARMINGS initiativ företogs 1902 en betydelsefull naturskyddsåtgärd. Redan förut har påpekats i huru hög grad kulturen erövrat Jyllands förr så vidsträckta hedar, så att man nu kan genomfara stora sträckor av landet utan att någonstans påträffa en av åkerbruk och planteringar orörd hed med dennas säregna djur- och växtvärld och dess egen, betagande stämning. Genom att sammanknyta de militära önskningarna om förvärvandet av en endast sällan använd artilleriskjutbana med naturskyddssynpunkter lyckades man inköpa ett 1875 har stort parti av Borris Hede i Jylland, en areal som skapat en god fristad för hedens flora och fauna, man som dock på grund av dess relativt ringa storlek icke ensam förmår trygga hedens mångahanda egendomligheter.

Ett betydelsefullt steg inom naturskyddsområdet togs 1906, då de danska naturhistoriska föreningarna: "Dansk naturhistorisk Forening" (som särskilt har zoologisk betydelse), "Dansk botanisk Forening" samt "Dansk geologisk Forening" tillsatte en gemensam kommitté med titeln "Udvalget for Naturfredning", som arbetar enligt följande program: "Kommitténs uppgift är att inom Danmark söka få såväl enskilda växt- och djurformer, vilka spela någon roll i landets natur eller historia eller av annan orsak erbjuda intresse, liksom även hela växt- och djurbestånd, skyddade för förstörande eller utrotande. Likaså vill den söka få skyddade särskilt natursköna trakter, landskapstyper eller naturföremål, som äro egendomliga för vårt land eller

Råbjerg Miles flygsandfält i regnväder.

tjäna att belysa dess historia, så att eftervärlden genom dylika exempel må kunna bilda sig ett begrepp om landets tidigare, naturliga utseende och dess ursprungliga djur- och växtvärld, detta dock endast under hänsynstagande till berättigade kulturella och materiella krav“.

Detta är det rena naturskyddets program, men genom det sista tillägget har man sökt stå på fast mark och undvika den eljest nära till hands liggande beskyllningen för boklärt fantasteri och utopiska krav. Utan några direkta tillgångar har kommittén dock haft lyckan att kunna programenligt freda flera ställen här i landet — vilka bleve för många att här uppräknas — mindre skyddsområden, som t. ex. en del av de gamla västjylländska småskogarna. Här må endast nämnas att man på jordbruksdepartementets initiativ år 1906 fick fredad den egendomliga, väderbitna delen av Tidsvilde furuplantering, "Trolde-skoven", eller "Den forvitrede Skov" med dess märkvärdiga, vridna stammar och bizarra former, så att den så länge som möjligt blir bevarad i sitt nuvarande tillstånd. "Klægbanken" i Ringkøbings fjord blev likaledes 1907 till största delen fridlyst med hänsyn till det stora och rika fågellivet på detta ställe, ett fredat område på vilket havet tyvärr senare gjort svåra angrepp.

Det största resultat, som kommittén dock uppnått är skyddandet av den bästa och mest karaktäristiska delen av Halds ekskog vid Viborg, som på grund av kommitténs arbete genomfördes efter statens förvärvande av densamma 1914. Härigenom fick man säkerhet för att detta präktiga, egendomliga skogsparti på mera än 250 har

får lov att utan människans ingripande ligga i sitt fullständiga naturtillstånd, som ett exempel på våra skogars ursprungliga karaktär och utgörande en fristad både för djur och växter. Naturskyddet står särskilt i tacksamhetsskuld till kammarherre P. E. MÜLLER och Dr. phil. A. MENTZ för den lyckliga utgången av denna sak.

Det är på det hela taget på skogens område, som man hittills lyckats uppnå särskilt goda resultat, då saken mötts med

välvilja både av statens skogsväsen och de privata skogsägarna. De gamla berömda ekarna vid Jægerspris på Sjælland ha således blivit för framtiden fredade genom ett förstående tillmötesgående från styrelsen för Jægerspris' stiftelse, och runt omkring i våra skogar ha talrika, enstaka träd skyddats genom att upptagas i skogarnas driftsplaner. På Bornholm, där skogen ursprungligen haft en annan karaktär än i det övriga Danmark, hade ett mindre parti av öns stora skog, Almindingen, redan blivit forstligt skyddad 1889 på initiativ av botanikern JOHAN LANGE. Detta i sitt ursprungliga tillstånd nästan orörda parti ligger dock så, att det lider av den stora turistströmmen, och på kommitténs förslag ha därför vissa andra partier (Åremyre-, Kalvekær- och Ekkodalpartierna) nu blivit skyddade.

Bornholm är f. ö. en av de provinser, där naturskydd ordnats i någon större stil i förhållande till områdets storlek, och initiativet härtill har utgått från öns egna invånare, vilka 1906 stiftade en lokal, patriotisk förening, "Bornholm", då man hade blivit uppskrämd genom försäljning till främlingar av en del av Hammerens praktfulla klippartier för att användas till stenbrott. Föreningens uppgift blev icke så mycket ett skydd från naturhistorisk som fast mera från landskaps- och patriotiska synpunkter, och den utträttade här ett utomordentligt vackert och gott arbete, varigenom ej endast delar av ön, som kommit i främmande händer, ånyo förvärvades, utan därjämte blev dess existens för framtiden tryggad i varje hänseende, varvid även naturhistoriska krav tillika uppfylldes. "Bornholm" har väl ej fullständigt med egna medel kunnat säkerställa saken, utan har föreningen särskilt beträffande öns nordspets fått anlita dels privat hjälp utom öns eget lilla begränsade samfund, dels statens t. ex. vid skyddandet av en större del av det karaktäristiska inre höglandet, Slotslyngen, dels vid återköpet av stenbrottsområdet på Hammeren och dettas gradvisa nedläggande, varigenom man inom några år åter skall kunna skapa ett landskap utan gapande sår. För

Tidsvilde "trollskog".

det således utomordentligt väl genomförda skyddet står landet i tacksamhets-skuld till öns förre amtman, kammarherre KNUD VALLØE. Utanför Bornholm finnas även analoga exempel, värda att följa. År 1913 skänkte sålunda sakförare A. OLESEN i Nørresundby ett 100 har stort område av de storslagna, till stor del ljung-bevuxna Hammer Bakker norr om Limfjorden till Botaniska föreningen. Avsikten var dels att bevara detta praktfulla parti med den vidsträckta utsikten därifrån, dels att här skapa ett botaniskt studieområde under bästa möjliga villkor. Samma tanke-gång har varit den bestämmande för fröken J. K. ROSENØRN-TEILMANN, som har önskat få fridlyst en del av den till hennes egendom hörande Nørholm Hede i när-heten av Varde, och med detta i sikte har hon fått den lagd under Botanisk Haves uppsikt. Dessvärre har senare tiden visat att avsikten att bevara heden orörd till kommande släktled endast med svårighet kan förverkligas, trots ägarens offervillighet, då några föråldrade lagparagrafer, enligt vilka de angränsande kommunerna på sådana ställen ha rätt till sandtäkt för de kommunala vägarna tills vidare gjort det avsedda skyddet ganska illusoriskt. Huruvida någon ändring kan vidtagas i dessa bestäm-melser är ännu ej avgjort, då detta skrives. Det i bästa mening gjorda fridlysandet av Ræbild Banker, där resultatet ej heller motsvarar avsikten, har redan förut omtalats.

Intill år 1911 hade det privata initiativet och de förut nämnda institutionerna varit ensamma om att genom fridlysning tillvarataga vår natur. Detta år lades emellertid saken på en bredare bas, i det att då stiftades en för allmänheten tillgänglig natur-skyddsförening för Själland och kringliggande öar, nämligen "Foreningen for Natur-fredning", som ej stod i något förhållande till det redan nämnda, alltjämt existerande "Udvalget for Naturfredning". En del av föreningens program sammanfaller med "Ud-valgets", men har därjämte en rent turistmässig karaktär, och det är till stor del på detta område, som föreningen kommit till goda resultat genom att skaffa rätt till be-trädande av förut stängda områden, bl. a. till en del av våra kuststräckor. Då det genom samtidigt arbete från olika håll rörande samma sak lätt skulle kunna göras en del onödigt arbete, har en sammanslutning ägt rum av de för naturskydd och liknande saker verkande institutionerna och föreningarna under ett gemensamt "Udvalg for Landsfredning". Under detta har dock varje särskild institution eller förening bibehållit sin fullständiga rörelsefrihet i varje hänseende och uppträder fullt självständigt.

Naturskyddet var intill år 1917 endast beroende av det privata initiativet, och penningbrist samt bristen på tillräcklig myndighet förorsakade naturligtvis ständigt återkommande svårigheter i arbetet. Detta år antogs emellertid en lag om natur-skydd, varigenom detta blev en statens angelägenhet och medel kunde skaffas på grund av lagen. Denna lag bestämmer bl. a. följande:

För Köpenhamn samt vartdera av landets 19 amt har upprättats en naturskydds-nämnd, bestående av en av amtets civila domare som ordförande och en av amts-rådet vald medlem. I nämnden inträder dessutom för varje särskilt fall en person,

Från den fridlysta ekskogen vid Hald.

vald för den kommun, där fridlysning har begärts, och inför denna nämnd kan varje krav på skydd andragas. Rör det sig om ett spörsmål av naturvetenskaplig räckvidd, skall nämnden, innan yttrande avgives, tillfråga naturskyddsrådet, en institution, som är gemensam för hela landet och vald av undervisnings- och justitiedepartementen, under vilken sistnämnda allt naturskydd sorterar. Rådet består av 5 medlemmar, vilka — utan att vara närmare angivna i lagen — för tillfället bestå av en botaniker, en forstman, en geolog, en zoolog och en jurist. Om icke rådet anbefaller en fridlysning kan sådan ej företagas.

Nämndens yttrande kan överklagas hos en "Overfredningsnævn", gemensam för hela landet. Den är sammansatt av en av justitieministern utsedd ordförande, två av folketinget och två av landstinget valda medlemmar samt två ledamöter av högsta domstolen, utsedda av denna. Ersättning för förlust, som orsakats genom fridlysning, fastställs av nämnden eller av "Overfredningsnævnet" och betalas dels av staten, dels av amtet.

Om ersättningssumman överstiger 2000 kr. bestämmer justitieministern, om han vill söka beviljning därtill av riksdagen. Lämnas icke denna beviljning, har frågan därmed fallit.

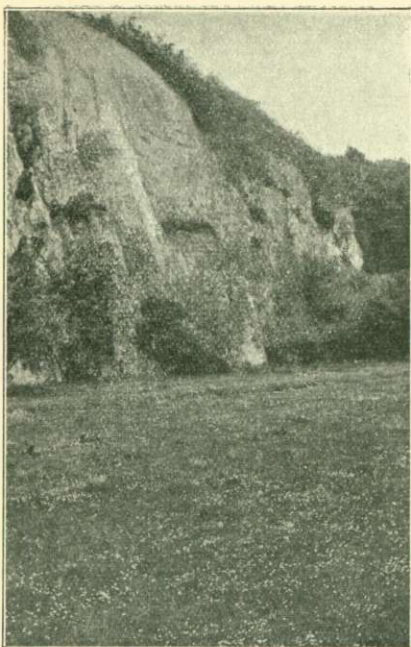
Som längre fram skall visas, kan fridlysningen på denna väg bli en lång och besvärlig historia, vars resultat till sist göres beroende av en riksdagsbeviljning. Lagen öppnar dock möjlighet för ett vida snabbare och bekvämare tillvägagångssätt, i det naturskyddsrådet kan vända sig direkt till justitieministern "så att djur- och växtarter eller -samhällen samt geologiska bildningar, vilkas bevarande från naturvetenskaplig eller historisk synpunkt ha särskilt intresse, fridlysas, antingen i hela landet eller i delar därav".

Denna paragraf har vid många tillfällen visat sig vara en mycket framkomlig väg, men kan naturligtvis ej användas i de fall, då en fridlysning medför ersättning. Bland tillfällen, då den kommit till användning, må nämnas att man genom densamma lyckats fridlysa det rika fågellivet på Basnæs Nor i Sydsjälland, sedan man först förvägs sökt genomföra saken genom att vända sig till "Fredningsnævnet" och "Overfredningsnævnet". En liknande fridlysning har man på önskan av Gaunøs ägare, baron REEDTZ TOTT, genomfört för ett stort parti av Karrebæks Fjord, där Gaunø igger, och på så sätt har här skapats ett par utmärkta fristäder för vattenfåglar, vilka hittills saknat sådana vid Själlands kuster, om man bortser från det partiella skydd de åtnjuta på en del av Saltholmen och ett par närliggande holmar, där den stora stadens närhet likväl gör en fridlysning föga effektiv.

Genom att upptagas i skogarnas driftsplaner har det visserligen hittills varit möjligt att få enstaka, karaktäristiska skogspartier skyddade för nedhuggning vid den tid, då skogen under vanliga förhållanden skulle vara mogen härför. Men någon säkerhet fanns ej för att icke en gång, då driftsplanerna skulle läggas om, det kunde komma en tidpunkt, då man ej längre ansåg sig kunna försvara, att man ej utnyttjade

Kungseken vid Jægerspris.

Ekkodalen på Bornholm.

liknande fridlyst bokområde på mager mark och vuxet under ogynnsamma omständigheter. På grund av rättigheten att vända sig direkt till departementet har man nu lyckats skydda ett större parti statsskog, Silkeborgs Vesterskov, där ett 200-årigt bokbestånd, trots dess betydande ekonomiska värde, nu ställts utanför forstmässig drift. Utom det intresse som det alltid har från forstsynpunkt att kunna lämna en sådan areal med gamla präktiga bokar åt sig själv och sålunda kunna följa dess utveckling ut över den tid, då skogens dagar i vanliga fall äro räknade, så har det dessutom sitt särskilda intresse därigenom, att detta är ett av de västligast liggande bokpartier, som gränsar intill den vidsträckta, nakna heden och sålunda i hög grad är utsatt för västanvindens bistra inflytande.

Även om det här gäller en ursprungligen planterad skog, kommer dess karaktär som sådan att så småningom försvinna, då skogen lämnas åt sig själv, och skyddandet blir sålunda av utomordentlig stor betydelse för kommande generationer. För vår tids människor är det däremot av särskilt intresse, att man på lagens grund kunnat skapa säkerhet för bevarandet av Brejninggård Skov nära Ringkøbing på västra Jylland, då denna är en av de få, ännu existerande gamla västjylländska ek-dungarna. Från naturhistorisk synpunkt sett är det av utomordentlig betydelse, att denna fridlysning kunnat äga rum, och för befolkningen i denna skogfattiga trakt är det tillika av stort värde, då skogen är en av dem flitigt besökt tillflyktsort.

på så sätt bundna värden, när man ej, som t. ex. beträffande den präktiga Dyrehaven vid Köpenhamn, hade träffat bestämmelser om att denna endast skulle brukas som park och utan några ekonomiska eller forstsynpunkter.

Huruvida man genom den hittills följda planen lyckats bevara Dyrehaven under längsta möjliga tid, så att dess livstid endast göres beroende av naturens egen lag, härom har under senare åren stått en bitter strid, varvid saken blivit förd inför naturskyddets forum utan att dock ännu vara avgjord. Man behöver dock knappast hysa någon berättigad fruktan för att icke det praktfulla bokbeståndet, de här och där insprängda gamla ekarna samt den krokiga och av villebrådets bett präglade, egendomliga beståndet av vit hagtorn på en av skogens större slätter skola bli bevarade så länge som möjligt.

Medan man i Dyrehaven har prov på ett gammalt bokbestånd på gynnsam mark och uppvuxet under goda villkor, har man hittills saknat ett

Under de få år som gått, sedan lagen antogs, och tills nu har man med den som grund ej kunnat genomföra några större naturskyddsåtgärder, som medfört omfattande undersökningar eller större ersättningskrav, till vilka man behövt särskild bevillning. I själva verket är det endast en stor sak, som gått genom lagens alla olika instanser och fram till den avgörande punkten, då riksdagens medverkan för bevillning till ersättning har krävts. Härvid syftas på frågan om fridlysningen av Møns klint.

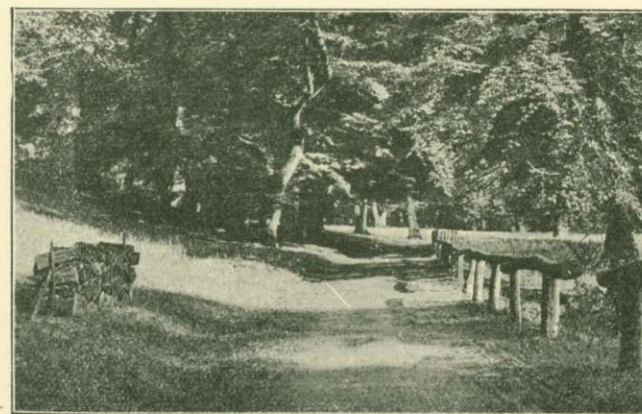
Frågan är ej ny, då författaren till denna artikel redan 1904 bragte den på tal, den gången först och främst för att få till stånd ett skydd av själva kritklinten, så att den fredades för havets då påbörjade starka sönderbrytningsarbete, som sedan fortsatts och hotat denna Danmarks egendomligaste och sällsynt vackra ords fortbestånd. Arbetet avsåg ej endast att få själva klinten skyddad och fridlyst utan också att förvärva den präktiga bokskogen, som kläder dess topp och sträcker sig över en betydande areal, så att både klinten och klintskogen ej förblevo i privat ägo utan utlades som nationalpark. Varje försök i denna riktning strandade dock, och först genom naturskyddslagens antagande skapades några möjligheter, som utnyttjades genom att uppställa krav på fridlysning av såväl klinten som en del av skogen samt

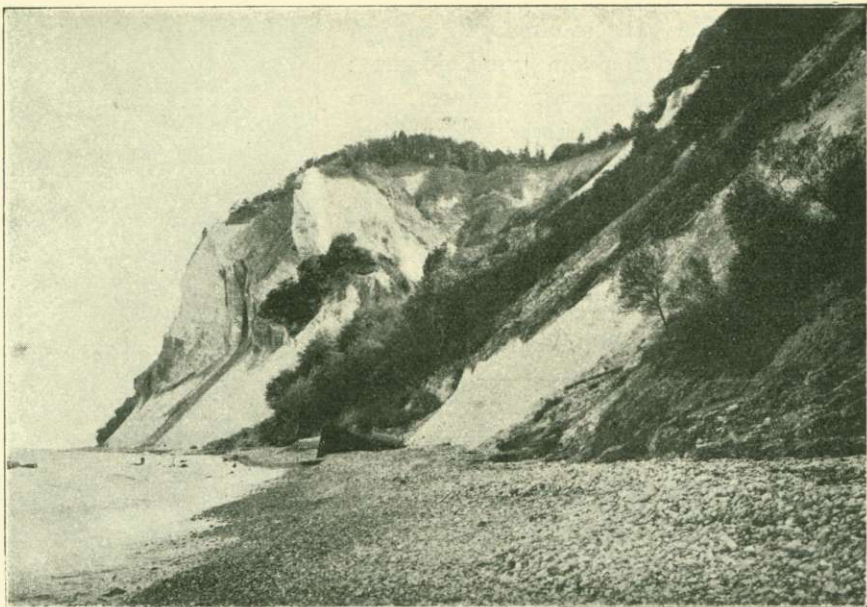
Blommande vit hagtorn i Dyrehaven.

några särskilt egendomliga, icke odlade sträckor.

Under sakens behandling av nämnden och övernämnden ha de ursprungliga kraven starkt reducerats, och mycket av det som var av största betydelse har ej kunnat uppnås. Efter mera än fyra års dryftande har saken äntligen bragts så vitt, att man anhållit, att riksdagen skulle bevilja den erforderliga ersättningssumman. Sedd från naturskyddssynpunkt kan summan anses hög i förhållande

Från Dyrehaven vid Köpenhamn.

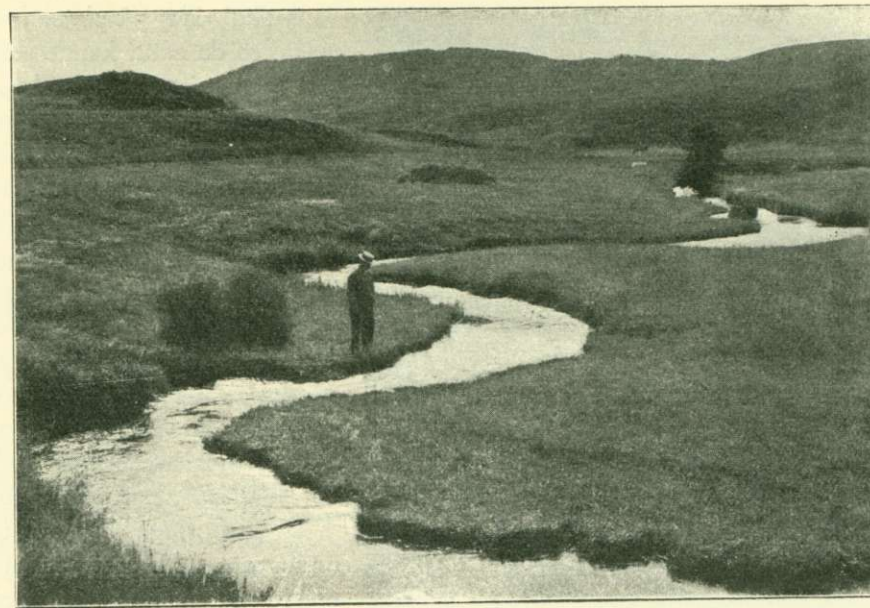
Parti från Møns Klint.

till det lilla som nås, och då den dessutom starkt kritiserats av bevilningsmyndigheterna, så finnas möjligheter för att den nekas, varvid fridlysningen i dess godkända form ej kan genomföras. Skulle så inträffa, kan man dock söka ta upp saken igen, ty fridlysningen av Møns klint är en av de största uppgifter och inför vilken man ej får vara likgiltig.*)

Även om en fridlysning enligt lagen komme till stånd i utsträckt grad, är dock spørgsmålet därmed icke löst. Naturskyddslagen öppnar nämligen inga möjligheter att på dess grundval skapa det nödvändiga skyddet åt kusten, och om denna fråga ej upptages samtidigt med den andra, så är fridlysningen rent illusoriskt. På denna punkt lider lagen av ett mycket stort fel, och den har även på andra punkter ådagalagt sin bristfällighet, särskilt då det gäller att skydda natursköna trakter mot förstörande genom järnvägsanläggningar, t. o. m. under sådana förhållanden, då den direkta trafiken skulle uppnått minst lika goda betingelser genom ett annat, förut påtänkt framdragande av linjen, men varvid småaktiga, kortsynta sockenintressen då ej skulle blivit tillräckligt beaktade.

Dessa äro faktiskt naturskyddets värsta fiender. Ett talande exempel av detta slag föreligger från senare tider, då Fyns största och vackraste insjö, Arreskovsø, löpte fara att mista hela sin egendomliga karaktär och vackra prägel genom en av Hede-

* Under tryckningen har riksdagen nekat den erforderliga bevillningen, varför fridlysningen alltså tills vidare förfallit.

Slingrande å i ängdrag.

selskabet föreslagen sänkning av sjöns nivå. Några sumpiga, torvfyllda sänkor kunde härigenom danas till dålig äng, vars värde dock knappast skulle ha uppvägrats av de därvid förstörda torvtäckterna, och så stora estetiska värden skulle därvid ha gått förlorade, att hela saken måste kallas vandalism, vilket dock, tack vare lagen, lyckligen förhindrades.

Det är sorgligt att behöva säga, att Det danske Hedeselskab, som från början skapades för att främja nationella uppgifter, icke förstått, när dess ursprungliga uppgift, hedarnas plantering, var avslutad. Det har sedermera utvidgat sitt arbetsfält att omfatta även andra trakter av landet, dels som t. ex. på Mols genom betydelselösa, men skönhetsförstörande planteringar, dels genom omfattande ängsodlings- och sjösänkingsarbeten, varvid syftet i många fall innebar en berättigad avsikt att göra mindre arealer brukbara, men hänsynen för ett lämpligt bevarande av den ursprungliga naturen desto värre fullständigt trängdes i bakgrunden. Om man ej i tid ingriper, komma de fordom i det danska landskapet så karaktäristiska, genom blomsterfyllda ängar buktande och slingrande åarna att snart bli ett minne från fordom, efterträdade av skönhetsblottade, snörräta kanaler, saknande något som helst behag.

Vad naturskyddet kunnat utföra under de få år, som gått sedan lagen antogs, är ännu mycket litet. Och detta beror ej på bristande uppgifter, ty av dem finnes tillräckligt, och fler och fler komma ständigt till. Runt omkring i landet ligga trakter, vilka särskilt på grund av krigsårens penningöverflöd hotats med förstörelse genom okultiverat bebyggande, varvid

200 årig bokskog vid Silkeborg.

“stilfulla“ villor på platser med den mest orörda natur kunde störa den harmoni, och vilka hos naturdyrkaren framkallade en ond lusta att t. ex. placera en dynamitpatron på ett lämpligt ställe. Dylka sådana större områden kunna svårligen skyddas gemensamt efter gällande lag, och har skadan en gång inträffat, är den vanligen obotlig. Mycket skulle vara vunnit om man genom en revision av lagen kunde åstadkomma en kollektiv försäkring av ett landskap mot ett bebyggande, som skämmer ut detsamma.

En icke ringa fara har uppstått under det sista året genom en lag, enligt vilken fideikomissen under frivillighetens mask tvingas att övergå till fri egendom i samband med en partiell utstyckning av jorden. Genom tillvaron av de stora godsens, där vida områden varit samlade på en hand och bevarats släktled efter släktled, hade landets natursköna trakter ett av sina bästa värn. Detta

har nu brutits genom lagen, och det blir en av naturskyddets uppgifter att hindra att större skador än nödvändigt inträffa, en uppgift som kan bli av betydande räckvidd.

Men på ännu ett område har ett betydligt arbetsmaterial kommit till, som ännu icke hunnit bearbetas. Genom Sönderjyllands förening med moderlandet ha naturskyddsåtgärder, som förut vidtagits på grund av tysk lag, upphävts, och något nytt har ännu ej kommit i stället. Medan å ena sidan en del av det, som från tysk ståndpunkt var värt att fridlysa (t. ex. växter, som äro sällsynta i Tyskland men allmänna i Danmark), naturligtvis måste bortfalla, sett från dansk synpunkt, så finnes det å andra sidan områden, som nu fått ett hittills icke beaktat värde för naturskyddet och absolut böra ställas under lagens skydd. En genomgripande undersökning härav har ännu ej kunnat äga rum, men man hoppas att den kommer att genomföras inom den närmaste tiden, så att möjlighet skapas att på bästa sätt värna och skydda det land, som åter lämnats i dansk vård. Måtte den goda viljan och det efterträdade målet här som annorstädes komma att svara mot varandra!

V. HINTZE.

M E D D E L A N D E N

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD.

BERÄTTELSE ÖVER VERKSAMHETEN ÅR 1921.

H. K. H. Kronprinsen har behagat visa sitt intresse för hembygdsvården genom att bliva Samfundets hedersordförande.

Samfundet har under det gångna året erhållit två nya korporativa medlemmar: Västerås stad och Bara hembygdsförening samt en stödjande medlem, vilken som gåva överlämnar under tre år tillsammans 25,000 kronor.

Förutom inkomsten av medlemsavgifter har Samfundet för den konsulterande verksamheten erhållit ett statsanslag av 5,000 kronor. För Tidsskrift för Hembygdsvård har likaledes ett statsunderstöd om 4,000 kronor erhållits.

Sex styrelsesammanträden hava hållits. Styrelsen har liksom föregående år uppdragit åt arbetsutskottet att med vidsträckt fullmakt sköta löpande ärenden.

Samfundets fotografi- och ljusbildsamling har ytterligare utökats och ur densamma har till ett flertal föredrag på skilda håll i landet bilder utlånats. Föredrag ha sålunda hållits av Samfundets ordförande, Lektor Starbäck, bland annat vid Studentafton i Lund samt vid kurs i hembygdsforskning i Djursholms samskola, därjämte av sekreteraren, arkitekt J. Åkerlund, fil. lic. F. Hazelius, fil. lic. M. Fryklund i Sigtuna, konstnären Wentzel Björkhagen i Karlstad och föreståndaren för Ytterlännäs högre folkskola H. Fritjofsson, Bolstabruk.

Byggmästarekurs, förenad med möbelsnickarekurs, har av Samfundet hållits i Stenstorp å därvarande folkhögskola den 10—19 januari, med anslag av, förutom 750 kronor från Samfundet, från Svenska Slöjdföreningen 500 kronor, Exelsiorförbundets avdelning för hembygdsvård 800 kronor,

landshövding Ekman 100 kronor, och ryttmästare friherre G. Klingspor 400 kronor.

Kursen öppnades av folkhögskolans rektor G. Arninge och Svenska Slöjdföreningens sekreterare fil. d:r G. Paulsson. Byggmästarekursen räknade 16 deltagare och möbelsnickarekursen 15. Deltagarna utförde såväl uppmättningsritningar av äldre förebildliga byggnader och möbler som förslag till nya sådana. Dessutom hölls varje dag föreläsningar, behandlande byggnadstekniska spörsmål av olika slag samt hembygdsvård. Några diskussionstimmar anordnades, därvid av deltagarna framställda spörsmål belystes och besvarades. Det allmänna intresset och fliten bland deltagarna voro de bästa och de resultat som uppnåddes goda, vilket särskilt kom fram vid diskuterandet av de goda och dåliga byggnader, som besågos under den utfärd som avslutade kursen. Som ledare av byggmästarekursen tjänstgjorde, utom Samfundets sekreterare, arkitekt J. Gate och av möbelsnickarekursen arkitekt Carl Malmsten. Enstaka föreläsningar hölls dessutom av arkitekt Axel Eriksson, Stockholm, rektor G. Arninge och doktor G. Paulsson. De i kursen deltagande bildade en sammanslutning med nämaste uppgift att i anslutning till Samfundet verka för en sund och god byggnadskonst i Skaraborgs län.

För byggmästarekurs i Falun januari 1922 tillsammans med Dalarnas hembygdsförbund har Samfundet anslagit 500 kronor. Dessutom har beslutats att å lämplig tid i Ådalen ordna en byggmästarekurs samt om så befinnes lämpligt i samband därmed en möbelsnickarekurs, för vilket ändamål högst 3,000 kronor få disponeras.

Den av Stockholms byggnadsingenjörsförening i april ordnade kursen för byggmästare och förenad med byggnadsdag har understötts av Sam-

fundet bland annat genom sekreterarens medverkan vid kursen.

För ordnandet av fyra byggmästarekurser 1922, tre eventuellt kombinerade med möbelsnickarekurser, har styrelsen ansökt om statsbidrag.

Vid kulturmässan i Malmö 7—11 juni ordnades av fil. lic. F. Hazelius med understöd från Malmö stad, Skånska föreningen för byggnadskultur samt från Samfundet för hembygdsvård en synnerligt instruktiv utställning, visande stugan, gården, prästgården, herrgården, dessas trädgårdar, kyrkan och kyrkogården i gammal vacker välbevarad form, väl restaurerade, pietetsfullt omgjorda, ävensom helt nya mönstergilla anläggningar och förslag till sådana. Till denna hembygdsvårdsutställning hade tryckts en särskilt välredigerad vägledning. Utställningen demonstrerades dagligen i detalj och höll herr Hazelius dessutom över densamma och hembygdsvårdens syfte en föreläsning vid mässan.

Samfundets konsulterande verksamhet har fortgått på liknande sätt som förut och har förutom ett antal förfrågningar vid besök och per telefon 47 viktigare ärenden, berörande 33 skilda orter, behandlats skriftligt. Av dessa förfrågningar ha 23 rört nybyggnader, de flesta mindre egna hem, men 2 prästgårdar, 2 affärshus, 3 samlingslokaler; 3 ha gällt ombyggnader, d. v. s. tillbyggnad och nyinredning av äldre hus, som varit av det värde att man velat bevara deras arkitektur. Två förfrågningar ha gällt bygdegårdar. För 14 av ärendena med en sammanlagd beräknad byggnadskostnad av c:a 420,000 kronor ha ritningar utförts av fem skilda arkitekter, vilka i de flesta fall ersatts av Samfundet, men i vissa fall, då så överenskommit och arbetet gällt mer omfattande ritarbete, av den rådsökande enligt särskild överenskommelse.

Fem förfrågningar ha liksom hemställan från några tekniska och folkhögskolor samt en del egna hemsbyggande gällt typritningar till vissa byggnader, särskilt mindre bostadshus. Det är uppenbart, att det blir mer och mer nödvändigt anskaffa en dylik ritningsserie för att rådfråga skola kunna tillhandahållas ritningar till en ringa kostnad, och för att vissa skolor må få en förebildlig ritningsserie, intill dess särskild sådan kan för deras undervisning åstadkommas. Samfundets styrelse har på grund härav avsatt för anskaffning snarast möj-

ligt av sådana typritningar 2,000 kronor av det erhållna statsanslaget.

Slutligen är att bemärka hurusom av förfrågningarna 3 stycken äro från byggnadsnämnden i Vansbro, på vilkens anmodan omritningar sedan gjorts åt nybyggande i samhället. En förfrågan om ordnandet av nybyggnad på vissa områden i Mora har lett till att byggnadsnämnden i Mora från och med nyåret inhämtar Samfundets råd beträffande ansökningar om byggnadslov i Mora. Arbetet med rådgivning åt mindre samhällens byggnadsnämnder, vilka ej kunna anställa egen sakkunnig, är en väg, på vilken man direkt när byggandet i landsortens samhällen, och är det att hoppas att denna del av den konsulterande verksamheten skall kunna utvidgas.

Samfundets arkitekt I. Stål i Östersund har under det gångna året haft ett ökat antal förfrågningar, som givit honom tillfälle ge byggnader såväl ute i Jämtland som i Östersund en god planläggning och form. För den sammanslutning av byggmästare, som bildades vid byggmästarekursen i Östersund 1920, har arkitekten hållit föreläsningar vid det möte denna avhöll på sommaren.

Samfundets tidskrift har visats samma intresse som första året. Prenumerantantalet har varit glädjande stort, men trots detta har särskilt på grund av depressionstidens ringa annonsering tidskriften måst stödjas med 6,000 kronor från Samfundet. Dessutom har som ovan nämnts ett statsunderstöd av 4,000 kronor erhållits, ett värdefullt bevis på den betydelse tidskriftens utgivande tillmätes. Även för 1922 har styrelsen därför vågat anhänga om statshjälp.

Styrelsen vågar hoppas, att de medel, som sålunda offras, skola ge större inkomster för Samfundet och genom dem större möjligheter till ökad verksamhet.

Stockholm i februari 1922.

Å styrelsens vägnar:

KARL STARBÄCK,
ordförande.

/ John Åkerlund.

*

REVISIONSBERÄTTELSE.

Undertecknade, utsedda att granska Samfundets för hembygdsvård räkenskaper för år 1921, få härmed avgiva följande redogörelse.

Beträffande Samfundets inkomster och utgifter under år 1921 samt dess ställning vid nämnda års slut hänvisas till följande vinst- och förlustkonto samt balanskonto.

Vinst och förlustkonto.

Debet.

1921			
dec. 31	An Omkostn. Konto.....	8,183: 87	
" "	" Löners "	6,950: —	
" "	" Tidskriftens "	10,000: —	
" "	" Konsultat. "	765: 09	
	Kronor	25,898: 96	

Kredit.

1921			
dec. 31	Per Medlemsavg. Konto	6,110: —	
" "	" Tillf. Avg. "	18,300: —	
" "	" Intresse "	883: 92	
" "	" Balans "	605: 04	
	Kronor	25,898: 96	

Ingående balanskonto.

Debet.

1921			
jan. 1	An Saldo från 1920	19,273: 75	
	Kronor	19,273: 75	

Kredit.

1921			
jan. 1	Per Giro räkning	251: —	
" "	" Kapital "	18,516: 47	
" "	" Sparkasse "	506: 28	
	Kronor	19,273: 75	

Utgående balanskonto.

Debet.

1921			
dec. 31	An Giroräkning Konto	18,217: 04	
" "	" Fotografiars "	496: —	
" "	" Inventariers "	52: —	
" "	" Vinst & Förlust "	605: 04	
	Kronor	19,370: 08	

Kredit.

1921

dec. 31	Per Waldenström, J.....	96: 04
" "	" " " Saldo till 1922	19,274: 04
	Kronor	19,370: 08

Räkenskaperna äro förda med omsorg och ordning samt försedda med fullständiga verifikationer. Protokollen för året äro genomredda.

Enär vi icke funnit anledning till någon anmärkning mot förvaltning eller räkenskaper, föreslå vi full och tacksam ansvarsfrihet för 1921 års styrelse och räkenskaper.

Stockholm den 31 mars 1922.

THOR HÖGDAHL. HARALD WADSJÖ.

NYA KORPORATIVA MEDLEMMAR. Svenska folkhögskollärarnas förening för hembygdsvård och hembygdsforskning samt elevförbundet vid Hvilans folkhögskola ha ingått som korporativa medlemmar samt till sina resp. representanter utsett rektor Karl Hedlund, Storvik, och rektor Enoch Ingers, Hvilan.

*

KUNGL. BYGGNADSSTYRELSEN OCH DE GAMLA PRÄSTGÅRDARNA. Byggnadsstyrelsen, vars uppmärksamhet är fästad på den fortgående spolieringen av under ecklesiastik- och i någon mån även bergsstaterna hörande, ur kulturhistorisk synpunkt värdefulla, gamla boställen, har nyligen ingripit mot en planerad om- eller tillbyggnad av den gamla vackra prästgården i Nora i Västmanlands län. Byggnadsrådet, professor Sigurd Curman har i ett uttalande till pressen framlagt byggnadsstyrelsens synpunkter i denna fråga. Han framhöll därvid, att det enligt av k. m:t utfärdad föreskrift tillkommer byggnadsstyrelsen och ortsmyndigheterna att se till, att inga kulturhistoriska värden av nu ifrågakommande slag, stående under menighets förvaltning, gå förlorade. Styrelsen äger emellertid ingen maktbefogenhet att besluta i hithörande frågor utan blott skyldighet att utöva ett visst inseeende över, att kulturhistoriska byggnader av detta slag lämpligen underhållas och vårdas.

Styrelsen har funnit sig böra ägna uppmärksamheten särskilt åt de gamla prästgårdarnas öden, då den har sig bekant, att vid nu pågående om-

reglering av prästgårdarna i landet i samband med den nya löneregleringen för prästerskapet nu ifrågasättande synpunkter ingalunda alltid beaktas vid behandlingen av de gamla prästgårdsbyggnaderna. Vid den nya löneregleringen blir ju prästerskapet fråntaget prästgårdarnas jordbruk, vilka utarrenderas för kyrkofondens räkning, från vilken fond prästerskapets löner därefter utgå. Prästen får bruka prästgårdsbyggnaden med trädgård, men arrendatorn får lönebostället. Följden härav blir en omreglering av de gamla prästgårdarna, varvid dessa ofta befinnas vara för stora eller förändras av annat skäl. I många fall har prästgården flera byggnader, vari arrendatorn kan erhålla bostad i enlighet med boställsordningen, men ofta blir en flygel av prästgårdsbyggnaden överflödigt och rives.

Ehuru styrelsen väl inser de svårigheter, som ifråga om bibehållandet av prästgårdarna förefinnas vid de åsyftade prästgårdsregleringarna, håller styrelsen det å andra sidan för troligt, att väsentligt bättre resultat skulle vinnas, om vid prästgårdssynerna även sakkunskapen å den kulturhistoriska byggnadsvårdens område toges till hjälp vid de syneförrättningar, vid vilka prästgårdsdelningar beslutas. Prof. Curman förklarade också, att byggnadsstyrelsen är villig att i mån av tillgängliga arbetskrafter medverka till upprättandet av program till lämpliga åtgärder för byggnadernas behandling, där sådant av vederbörande myndighet önskas. Då i k. m:s ovannämnda föreskrift lämnas en allmän uppmaning att vårda kulturhistoriska värden, måste det ingå i styrelsens verksamhet att påpeka, vilka byggnader som äro att betrakta såsom minnesmärken och därför böra skyddas, samt i övrigt för ortsmyndigheterna vara en rådgivare. Man hoppas härigenom få en bättre praxis ifråga om byggnadernas skyddande stabiliserad.

GÄSTRIKLAND.

OVANSJÖ. För några månader sedan bildades av intresserade sockenbor en hembygdsförening i Ovensjö. För att väcka intresset för den nya föreningen skrev rektor Karl Hedlund vid Västerbergs folkhögskola några tankvärda ord om hembygdsföreningarnas uppgift, som förtjänar att lära kännas

även av andra än Ovensjö sockenbor och vi tillåta oss därför att delvis återgiva rektor Hedlunds artikel.

— "Det behövs givetvis starka skäl för att i en tid, så översvämmad av föreningar och föreningsliv som vår, taga till orda för bildandet av nya sammanslutningar. Men frågan är om icke dessa skäl äro tillfinnandes, när det gäller uppslutning kring hembygdens värden, arbete för dem. Allt klarare se vi i våra dagar hur allt som hörde ihop med den urgamla allmogekulturen hotas med fullständig undergång. Maskinerna skapa om världen. Ingen förnuftig människa vill återgång till det gamla. Men ett strävande att ute i vår bygd samla och bevara minnet av förgångna tider, att rädda från förstörelse vad som räddas kan, är någonting helt annat än återgång till det gamla — man kan bevara sambandet med svunna tider utan att önska dem tillbaka, och det är det sambandet hembygdsrörelsen vill stärka och vidmakthålla. När den i varje bygd vill skapa ett minnenas hem, kan den som lösenord taga dessa ord av Artur Hazelius: "Den tid kan komma, när allt vårt guld ej räcker att dana bilden av den flydda tid".

Det målet bör kunna ena och samla. Många av vår tids föreningar skilja åt, splittra, dela upp i partier och olika åsiktsriktningar. En sammanslutning, som inom sig kan rymma alla i bygden med intresse och sinne för bygden, bör därför ha sitt givna berättigande. Det är också så, att när det gäller att taga reda på en bygds minnen räcker ej den enskilda arbetskraften, det enskilda initiativet till. Här är en samling av bygdens folk nödvändig.

En gammalgård bör vara den naturliga samlingspunkten för en bygds alla hembygdsintresserade. Man sammanför till en lämplig plats så småningom alla de byggnader, som hörde ihop med en gammal gård. Man förlägger dem så att de ge en trogen avbild av den gamla gården. Man samlar i dem en så fullständig uppsättning av inventarier och bohag som möjligt. Det är givetvis inte meningen att samla allt gammalt, som finns i bygden. Ofta kan en gammal sak finnas den kärleksfullaste omvårdnad i något av bygdens hem; den har givetvis då där sin rätta plats och kan inom det hemmet ha en stor uppgift att fylla. Men på vindar och skräpvrår förvaras ofta en mängd gamla saker, dömda till undergång, om

ingen tar reda på dem — dessa kunde få en varaktigare fristad i gammalgården. Man bör kunna räkna med att i den få som gåvor en mängd gamla föremål från bygden. I Dalarna har man vid gammalgårdar haft "gåvodagar", då det ibland rent av varit så att bygdens folk mött upp i procession med vad de haft att ge.

Men man får givetvis även räkna med att många, som gärna skulle vilja deponera gamla föremål, som de äga, i gammalgården, ej vilja avhända sig äganderätten till dessa, och gammalgården skulle då kunna ta emot dessa till betryggad förvaring. Emellertid bör ej gammalgården vara något museum med insamlingen lagd för vetenskapligt ändamål. Den bör nöja sig med så mycket av gamla föremål som man kan räkna med var tillfinnandes i en gammal gård — ej samla på dubletter, ej lagra gamla föremål.

En gammalgård bör vara bygdens egendom. En hembygdsrörelse bör vara bygdens egen sak. Ofta har det varit så, att främlingar och inflyttande fått spela en alltför stor roll i hembygdsrörelsen. Därför bör det i en hembygdsförenings stadgar inryckas, att endast i bygden födda eller från bygden härstammande eller sådana, som vistas så länge i bygden att de verkligen höra tillsammans med den, skola bli de ledande i föreningen, ha rätt att sitta i dess styrelse. Föreningen kan i alla fall tillgodogöra sig andra intresserade arbetskraft, ge dem möjlighet att som rådgivande kallas till styrelsens sammanträden.

Gammalgården är givetvis endast en del av en hembygdsförenings uppgifter. Att väcka till liv och vidmakthålla en tillräckligt vid och stark hembygds-känsla överhuvud taget bör föreningen sträva efter, att lära ungdomen förstå och uppskatta det värdefulla i bygden, att ge ungdomen den rätta trivselen i bygden. Mycket finnes, som en hembygdsförening kan hjälpa till med och understödja. När man vet något om sin bygd under gångna tider, vinner den i värde. Våra bygders historia ligger till det mesta utforskad. Varje socken, varje by har sin historia. Att understödja de krafter, som vilja göra denna historia tillgänglig för bygden, bör vara en uppgift för en hembygdsförening".

HÄLSINGLAND.

BOLLNÄS HEMBYGDSFÖRENING har fått sina samlingar av fornsaker betydligt utvidgade genom införlivande med desamma av en mycket representativ samling, förut tillhörig fru Anna Eriksson i Hamre och hopbragt av henne och hennes avlidne man, hemmansägare Anders Eriksson i Mo. Det är ett avsevärt antal i flera hänseenden unika redskap, husgeråd och prydnadssaker m. m., som av den hälsingska allmogen i forna tider ägdes och brukades, som återfinnas i samlingen och som här bära minnen med sig både från krig och fred, från utesysslor och arbetet inomhus.

JÄMTLAND.

ÖSTERSUND. Av pietet mot fädernestaden, dess unga historia, dess minnen och framtid ha några infödda östersundare samlats till förarbeten i och för startande av något, som möjligen kunde kallas ett östersundsgille eller något liknande.

Det är några forna östersundspojkar, som redan kommit upp i femtioåringarnas led, vilka, drivna av en gemensam känsla, nämligen kärleken till hemstaden, här tagit de första trevande stegen i avsikt att fördjupa samhörighetskänslan med staden och dess gångna släkten, dess forna dagar och dess utveckling framåt. Efter ett par förberedande sammanträden har man nu tillsatt en interimstyrelse, vilken skall hjälpa till att föra ut tanken i verklighetens form och till kommande sammanträden framlägga förslag till en permanent, även formellt fullt organiserad sammanslutning, vilken skall på allvar kunna verka, dels såsom en kamratförening, dels såsom en brännpunkt, där stadens historia, dess traditioner och öden samlas och bevaras undan glömskan och där planer för Östersunds fortsatta väl och bevarande av dess estetiska intressen kunna finna stöd av frivillig och pietetsfull omtanke. Däremot är det självklart, att det här icke i något avseende är fråga om vare sig kommunal eller annan politik.

I interimstyrelsen invaldes bankdirektör C. Lignell, förste stadsläkaren, d:r C. Moberg, d:r Algot Holmqvist, häradssekreterare E. E. Livén och landsfiskal Lars G. Uhlin.

SKÅNE.

SKÅNSKA FÖRENINGENS FÖR BYGGNADSKULTUR årsmöte ägde rum i Malmö onsdagen o. 26 april, varvid till ordf. omvaldes prof. E. Wrangel och till vice ordf. statsrådet S. Linders, till sekreterare fil. lic. F. Hazelius och till skattmästare lektor Karl Berlin. I styrelsen nyinvaldes länsarkitekt N. Blanch. Vid mötet förelåg färdig årspublikationen Skånska Gårdar och Hus, sjunde häftet, vilket ägnats stathus och ekonomibyggnader vid skånska herrgårdar. Av den förelagda styrelseberättelsen framgick, vilket framgångsrikt arbete föreningen utfört under det gångna året. Synnerligen värdefullt är det samarbete, som igångsatts mellan föreningen och Tomelilla köping, tack vare vilket samtliga till dennas byggnadsnämnd inkomna ärenden skola remitteras till föreningens konsultationsbyrå. Ett intimt samarbete har även etablerats mellan föreningen och Föreningen för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne för att åstadkomma en sundare utveckling av byggnadskonsten i hembygdsvårdens anda i dessa delar av landskapet. Vidare har föreningen låtit utarbета ett antal typritningar för större och mindre bondgårdar för olikat rakter av Skåne, vilka särskilt kommit till

användning vid undervisningen i provinsens folkhög- och lantmannaskolor. Den årliga byggmästarekursen, som dessvärre föreg. år måste inställas på grund av bristande medel, har detta året säkerställt genom donation av enskild person. — Efter förhandlingarnas slut höll museiintendenten Hugo Matthiessen från Köpenhamn ett synnerligen intressant föredrag om sönderjylländska städer.

SMÅLAND.

DIÖ. En hembygdsförening har bildats i Diö med uppgift att tillvarata gamla sagor, folkföreställningar, seder och bruk och i övrigt söka framhäva och åt eftervärlden bevara minnen av bygdens gångna kultur, såväl den andliga som den materiella.

SÄVSJÖ. På initiativ av en av de inom Sävsjö arbetande studiecirkelarna har man satt i gång arbeten för bildandet av en hembygds- och fornminnesförening för Sävsjöorten.

TRANÅS. I Tranås ha intresserade personer tagit initiativ till bildandet av en hembygdsförening med särskild uppgift att få till stånd ett hembygds-museum.

I N N E H Å L L

Ett förord	37
HANS OLRİK: Nyare hembygdsforskning i Danmark	39
JÖRGEN OLRİK: Det danske folkemuseet och liknande samlingar i Danmark	51
VILH. LORENZEN: Bevarandet av gammal byggnadskonst i Danmark	62
CARL BRUMMER: Bättre byggnadsskick på landet i Danmark	70
V. HINTZE: Naturskydd i Danmark	85

MEDDELANDEN:

Samfundet för hembygdsvård. Gästrikland. Hälsingland. Jämtland. Skåne. Småland 107

Samtliga danska uppsatser äro översatta efter författarnas manuskript
Författarne äro själva ansvariga för innehållet i sina uppsatser.

TIDSKRIFT FÖR HEMBYGDSVÅRD utgives i 6 rikt illustrerade häften årligen, utgörande sammanlagt 25 till 30 ark i kvartformat (med 8 sidor i arket). Priset per årgång är 8 kronor. Prenumeration kan ske på posten, i bokhandeln eller hos expeditionen av *Tidskrift för hembygdsvård, Grönegatan 12, Lund.*

A.-B. SKÅNSKA CENTRALTRYCKERIET LUND

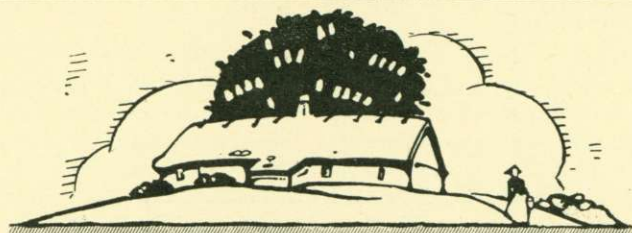
UTFÖR ALLA SLAGS

BOKTRYCKERIARBETEN

FORT, VÄL OCH TILL BILLIGASTE PRISER.

BEGÄR KOSTNADSFÖRSLAG!

TEL. 275.

HEMBYGD SVÄNNER

Ett gott medel att sprida kännedom om hembygden är VYKORT med avbildningar av fornminnen, naturminnesmärken och vackra utsikter. För Hembygdsföreningar särskilt att beakta, då utgivandet av sådana vykortsserier även lämnar ett gott ekonomiskt utbyte. Alla upplysningar, prov och pris lämnas beredvilligt på begäran.

AB MALMÖ LJUSTRYCKSANSTALT
HIPPODROMPASSAGEN MALMÖ TEL. 4421, 8280

MARDELL

SVENSK HEMSLÖJDS FÖRSÄLJNINGSFÖRENING U.P.A.

12 BIBLIOTEKSGATAN 12

STOCKHOLM

Möbler, snidade
och osnidade Träsaker, Korg-
arbeten, Järn- & metallarbeten, Lergods,
Läderarbeten, Vävnader, Mattor, Kostymtyger,
Klädningsstyger, Duktyger, National-
dräkter, Spetsar, Hålsöm,
Knytningar etc.

MALMÖHUS LÄNS HEMSLÖJDSFÖRENING UTSTÄLLNING & FÖRSÄLJNING

MALMÖ
Gust. Ad. Torg 45.
Tel. 2616. 5388.

HÄLSINGBORG
Stortorget.
Tel. 72.

KONSTVÄVNADER, MÖBELTYGER, GARDINER, MATTOR, KOSTYM-
& KLÄDNINGSTYGER, HÅLSÖM & SPETSAR, MÖBLER,
SMIDE I JÄRN, MÄSSING & KOPPAR, LER-
GODS, KORGAR, TRÄSAKER M. M.

SVENSKA TURISTFÖRENINGEN

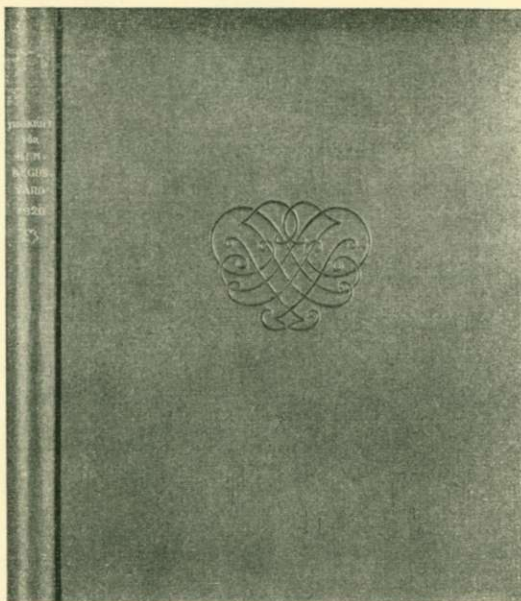
— C:a 100,000 MEDLEMMAR —

NORRLANDSGATAN 16, STOCKHOLM.

Varje ledamot erhåller Föreningens vackra och innehållsrika årsskrift. Medlemsavgiften pr. år Kr. 6: — en gång för alla Kr. 100: —. Insänd avgift direkt till Föreningen eller närmaste ombud.

FÖRENINGENS UPPLYSNINGS- OCH BILJETTAVDDELNING

lämnar kostnadsfria råd och upplysningar, sammanställer turer och utställer biljetter för alla resor inom Sverige.

PÄRMAR till TIDSKRIFT FÖR HEMBYGDSVÅRD

i enkel, smakfull utstyrsel och utförda av prima engelsk linneklot (s. k. "cambric") samt med äkta förgyllning.

Pris per styck Kr. 2:50.

Pärmarna kunna erhållas i **blå** eller **grön** färg.

Insänd nedanstående beställningssedel till tidskriftens expedition,
Grönegatan 12, Lund, eller till Eder bokhandel!

Var god sänd mot postförskott, beloppet vidfogas, insänt pr postanvisning

..... ex. pärmar till Tidskrift för hembygdsvård 1920, 1921, 1922

i **blå, grön** färg.

(Det som ej önskas överstrykes!)

Namn

Titel

Adress

PRÄSTEN OCH HEMBYGDSVÅRDEN

DEN EVANGELISKE PRÄSTEN HAR EN ENDA CENTRAL UPPGIFT, den som ligger i hans kall som präst. Men dennas rätta förvaltande utsluter icke, att prästen kan göra gagn genom att sätta in intresse och kraft även på andra områden. Djupare sett skall det kanske tvärt om visa sig, att i den mån han förmår göra sig gällande i det andliga arbetet även utanför det direkt kristliga, så kan just detta centrala i hans gärning därifrån hämta vinster, både direkt och indirekt. Det lutherska prästidealet visar oss bilden av en prästgård, där pastorn och hans hem står som församlingens mittpunkt i både det kristliga och det allmänskulturella livet, och därifrån den lutherska kallelsetankens sunda, befriande och stärkande vind blåser. En av de uppgifter, vilka här särskilt för prästen ligger nära till hands att taga hand om, är hembygdsvården.

I våra smärre landsbygdsförsamlingar är där ofta nog kanske ingen mera kompetent att göra något för denna sak än pastor, om han vill intressera sig för den. Universitetsbildningen ger en bakgrund av historisk vidsynhet och pietetskänsla, varom visserligen de som vunnit denna kanske ofta själva äro omedvetna, till dess något ställer dem på prov. Och vem har i regel större yttre förutsättningar än pastor genom hans ställning i församlingen? Han äger dock oftast den bästa både person- och lokalkännedom och de största möjligheterna att få reda på och bedöma, vad som ur hembygdsvårdens synpunkter har särskilt värde. Vi kunna därvid i första hand tänka på vården om kyrkan med dess inventarier och kyrkogården. Här ligger naturligen en huvudpunkt i den hembygdsvård, som bör vara självskriven för varje präst. Häråt ägnas ju särskilda artiklar i denna tidskrift. Blott må i detta sammanhang påpekas, att genom initiativ från Svenska kyrkans Diakonstyrelses konstutskott och lärare vid den praktisk-teologiska övningskursen för blivande präster Lunds teologiska fakultet från och med denna termin ordnar en veckas sammanhängande kurser för teologerna i kyrkokonst och kyrkovård, under medverkan av fackmän både från vårt universitet och från Stockholm. Man har rätt att hoppas, att dessa kurser skola i väsentlig mån öka de unga prästernas både intresse för och kompetens att taga vård om det ofta nästan oskattbara andliga arv från gångna släkten, som ligger samlat i församlingens gudstjänsthus och kyrkogård. Även universitetsundervisningen i kyrkohistoria har vid tillfälle sökt genom kurser i Lunds domkyrka

eller annorledes (se t. ex. min skrift om "Motreformationen och barockens konst" 1921) sökt taga hänsyn till den blivande prästens uppgift att kunna bedöma och vårda kyrklig konst.

Men viktigare är kanske i denna appell att stryka under, vilken betydelsefull insats den svenske prästen med sin säregna ställning i församlingen kan göra för hembygdsvården även utanför kyrkogårdsmurarna. Redan hans eget hem, den gamla prästgården, kanske ofta nog blir för sina värdens bevarande — eller skövlande — främst beroende av graden av hans intresse och insikt. Och var än pastorn kommer i församlingen under sina resor för olika kyrkliga och kristliga ändamål, stöter han nog som oftast på något som hör till hembygdens fornminnen, gångna historia eller särskilda kynne men som håller på att förstöras — och kommer att snart vara försvunnet, om ej prästen också bär hembygdsvårdens pietetsideal inom sig och förverkligar det i handling. Att lära människorna förstå och skydda skönhetsmomenten och egendomligheterna i hembygdens natur och växtvärld, det är också ett verk i pietas' anda.

Men vården om hembygden omfattar ju ej blott bevarandet av det värdefulla i natur, byggnader, inventarier, seder och bruk, som ännu finnes kvar. Den som hyser kärlek till vår hembygd, vill också göra den än kärare för kommande släkten genom att bidra att skapa nya hembygdsvården. Ett rikt fält för initiativ eller goda råd och vinkar öppnar sig här för den präst, som har sina sockenbors förtroende, från hemtrevnadens höjande i rumsinteriörer och vardagsseder eller folklivets och folkglädjens förädlande ända till allmännyttiga företag av kanske rätt så vidsträckt omfattning. Blott en detalj bland de många må här bringas i åtanke, därför att den särskilt intresserar förf. själv. Ej mycket bidrager kanske i grunden så kraftigt till andlig folkhälsa, som om barnen få växa upp i ett hem, där även det yttre bär prägel av skönhet och trevnad. Några prydnadsträd och buskar, några väl planlagda och vårdade blomsteranläggningar och en förståndigt sammansatt fruktträdgård, huru kan ej detta liksom förvandla stugan och skänka dess invånare en ständigt förnyad glädje av sundaste art! Folkskolorna söka ju här väcka och lära; men det personliga inflytandet från en intresserad präst, och prästfru, kan dock kanske bli den mest avgörande faktorn. Jag kände en kyrkoherde, som i sin visserligen stora församling spritt mer än 10,000 fruktträd vid smågårdarna. Det var ett verk av hembygdsvård, som nu, långt sedan han gått bort, skänker den församlingens både naturskönhet och framförallt folkliv goda värden.

Och detta att lära människorna pietetsfullt vårda hembygdens historiska och skönhetsskatter av olika slag och söka skapa nya — är det icke innerst i släkt med prästens stora själavårdande uppgift? Blir icke även det religiösa livet sundast och starkast, när det känner samhörigheten med och tacksamhetsskulden till gångna släktens arbete och andliga arv, liksom när det känner uppgiften att vidga, rena och fördjupa arvet för kommande släktled? Och den sida i själen, som vänder sig mot

det innersta i tillvaron, som medvetet eller omedvetet söker Gud, hämtar icke den som allt själens liv must och kraft — eller ohälsa och tvinsot — även ur den hembygdens anda i vars luft den vuxit fram? Hembygdsvården är icke ett fält som behöver ligga utanför den för sitt kall nitälskande prästens synvidd; när han där sätter ned plogen och arbetar, hjälper han till att göra marken beredd för ideella och folkförädlande krafter sådd och växt, till gagn även för det högsta livsidealet.

HJALMAR HOLMQUIST.

DEN TEXTILA KYRKOSKRUDEN UTGÖRES AV ALTARETS BEKLÄDNAD, av prästens liturgiska dräkt, av dukar för nattvard och dop, av brudpäll, bårkläden, gravtäckan, mattor, dynor och tapeter och av andra föremål, som i ett eller annat avseende stå i samband med gudstjänsten eller kyrkorummets prydnad eller ock äro tillkomna för att hedra minnet av framstående personer och historiska händelser.

Vävnader, broderier och spetsar, vilka använts för kyrkligt ändamål hava sedan äldsta tider varit av dyrbart och värdefullt slag. Ja, en textilie kunde stundom genom sin kostbarhet och skönhet betraktas såsom en kyrkas förnämsta egendom.

I Sverige har funnits en rik kyrkoskrud. Gåvobrev, inventarieförteckningar och andra urkunder vittna härom. Om än en stor del av de gamla textilierna genom olika anledningar gått förlorad, så finnas dock ännu betydande skatter i behåll.

Många av våra äldre kyrkotextilier äro införda från främmande länder. Ofta utgöras dessa av dyrbara stoffer, än i mjukt böljande silkesvävnad med fina inslag av silver och guld, än av styva siden- och sammetsvävnader med kraftiga guld- och silverbroscheringar. Broderierna, likaledes av silke, guld och silver, stundom framställande bilder ur den heliga skrift och martyrhistorien, äro ävenledes av hög konstnärlig kvalitet.

Å andra sidan utgöres vår textila kyrkoskrud av inhemska alster, utförda i hemmen, i kloster och verkstäder. Det svenska materialet, ull och lin, var dock icke tillräckligt, utan siden, silke, guld och silver måste införskrivas. Konstskickligheten synes hava varit ganska allmänt utbredd i de förnämsta hemmen. I många urkunder, såväl från medeltid som nyare tid, talas om svenska kvinnor, som förfärdigat altarkläder och mässkläder. Undervisning i sömnad hörde till den kvinliga ungdomens uppfostran. Om den heliga Birgitta berättas, att hon som barn jämte andra jungfrur hos sin moster fru Katharina på Aspenäs sömmade en konstnärlig "gerning" och även, att Birgitta som husfru på Ulvåsa med sina tjänarinnor sömmade mässkläder.

Olaus Magni skildrar den nordiska kvinnans handarbete och framhåller därvid, att de förnämsta damerna framförallt voro skickliga i "*spraangning*", vilket ord motsvarar vad vi kalla genombrutet vitbroderi och fransflätning, ett arbete, som ännu idag mönstergilt utföres i många trakter av Sverige, speciellt i Skåne, varpå vi kunna se så vackra prov i det senast utkomna häftet av *Gammal Allmogeslöjd från Malmö-*

huslän, H. 6. För altardukar, kalkkläden och kommuniionsdukar av linne kan väl knappast någon prydnadssöm vara lämpligare än "detta vitglänsande nätverk som kallas *spraangning*", (candidissimo illo opere retiariorum quod *spraangning* vocant; *Olaus Magni, Historia de gentibus septentrionalibus, Lib. XIII c. 48*). Dylikt arbete ingick även i den verksamhet, som utövades i Vadstena kloster, och föremål av detta slag äro i ett stort antal upptagna i våra kyrkors inventarieförteckningar. Tyvärr hava dock linnedukarne i de flesta fall gått till förintelse, av skäl, som här nedan framhållas.

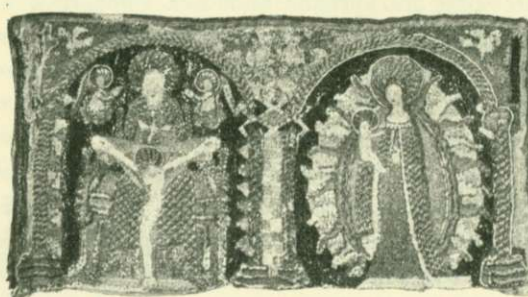
Vad handarbetet i klostren beträffar, så synes det mig ha varit byggt på den konstfärdighet, som klostersystrarne medförde från sina hem. Särskilt tyckes detta ha varit fallet i Vadstena, vareft dylikt arbete icke skulle kunnat iscensättas så hastigt som det bevisligen skedde, om det icke varit i sömnad och vävnad väl förfarna systrar, som tagit saken om hand.

Den yrkesmässiga broderikonsten utövades i Sverige liksom i andra länder huvudsakligen av män, kallade pärlstickare, vilkas verksamhet sannolikt omfattade både kyrklig och världslig textilkonst.

Våra gamla kyrkotextilier stå oss i många avseenden nära och ha mycket att berätta, om vi blott ge oss ro att lyssna till dem. De kunna tälja oss om svunna tidens kult och konst, om klostersystrarnes flit, om arbetsglädjen i hemmen, om skickliga yrkesmän och om förnämsta och fromma donatorer. De förmå att frammana minnet av historiska personer och märkliga händelser. Men de kunna även vittna om en liknöjdhet och vårdslöshet, som visats dem på en tid, då de gamla textilierna voro föraktade. Ja, mycket kunna de förtälja. Vi må betrakta dem som dyrbara dokument och nu gäller det, att vi även bevara dem.

Huru har man i forna tider förvarat kyrkotextilierna? Kyrkoskruden, vilken utslutande användes för religiösa ändamål, var under medeltiden genom invigning därtill helgad. Härigenom hyste man en viss vördnad för kläderna; därjämte förstod man de konstnärliga och ekonomiska värdena på annat sätt än nu och ägnade kläderna en verklig omvårdnad, vilken utövades av kyrkans män och tjänare, s. k. sakristianer. Klädernas förvaringsrum kallades sakerstia. Inredningen i sakerstian bestod vanligen av stora skåp, väggfasta eller flyttbara, samt kistor. I stora kyrkor funnos flera sakerstior, ofta byggda över varandra. I den övre bevarades de dyrbaraste kläderna, vilka, då de skulle användas, nedbuas i den undre, där påklädningen skulle ske. Här utbreddes och upphängdes kläderna på ett varsamt sätt och bevarades till dess att prästen efter en viss ritus påkläddes. Utan tvivel blevo kläderna även under medeltiden utsatta för vanvård, men i stort sett, åtminstone i de större kyrkorna, ha de behandlats så som här ovan anförts.

Av verklig betydelse för bevarandet av kyrkoskruden hava visitationer och inventeringar varit. Dessa avsågo icke endast att kontrollera antalet, utan också att besiktiga föremålen. Sorgligt nog ha de flesta förteckningar över medeltidsinventarier

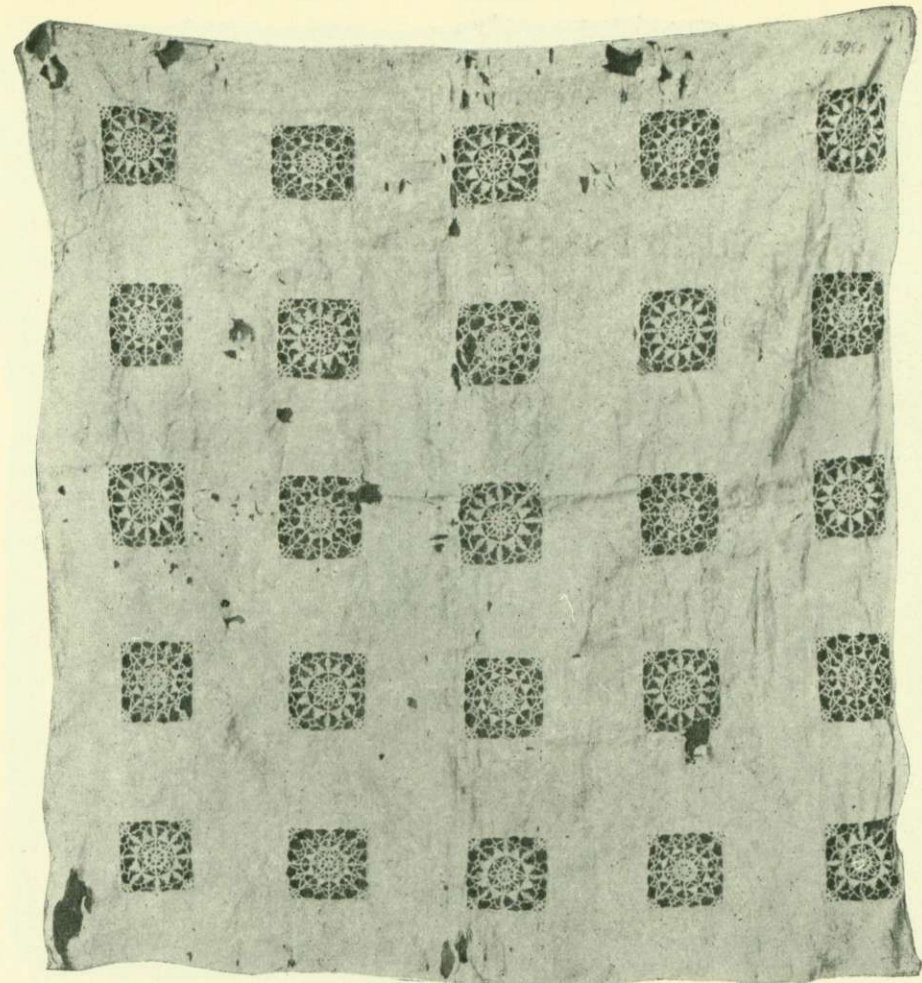

Broderi, utfört i Vadstena kloster, 1400-talets
förra hälft.

Stat. hist. museum. Ur "Textil skrud" av Agnes Branting.

i Sverige gått förlorade. Även 1500-talsförteckningar äro sällsynta. Ärkebiskop Laurentius Petri framhåller i sin "Kyrkoordning" av 1571 vikten av att förvara kyrkans egendom samt påbjuder årliga inventeringar; han säger: "om något förkommit, så skall den som slikt haver i vård svara". Den utförligaste inventering vi från äldre tid ha att tillgå är den som tillkom på konung Karl XI:s befallning. Vi finna i dessa uppteckningar de sista resterna av den värdefulla medeltidsskruden jämte ett stort antal nya textiler, ofta praktföremål av guld, silver och silke, som tillkommit under 1600-talet. En del av dessa sistnämnda hava såsom krigsbyte hemförts av svenska fältherrar. Andra åter, ävenledes av dyrbar beskaffenhet, äro broderade i Sverige och försedda med givarens vapen, initialer, årtal, allt i prunkande stil och synbarligen i avsikt att hugfästa minnet av särskilda personer. Ännu under 1700-talet har man nitiskt verkat för inventering och vård. Men in på 1800-talet bryter en verklig ödeläggelse fram. Då förvisas större delen av kyrkoskruden till vindar och tornkamrar, då utsättes densamme för sol, regn, damm, fukt samt för åverkan av skadedjur såsom mal, råttor, fåglar, för att icke säga människor. Och dock är kyrkans skrud församlingarnes och landets egendom, som icke med penningar eller något nytt kan ersättas!

I våra dagar har en ny rörelse framträtt, som vill bevara, vårda och värna. Detta är dock en vanskelig sak. Då undertecknad under en följd av år haft tillfälle att behandla åtskil-

Kalkkläde, språngat, 1600-talet.

Gåva av biskop Enander († 1670) till Linköpings domkyrka. Ur "Textil skrud" av Agnes Branting.

liga textilier kan måhända en del iakttagelser och upplysningar här bliva till någon nytta.

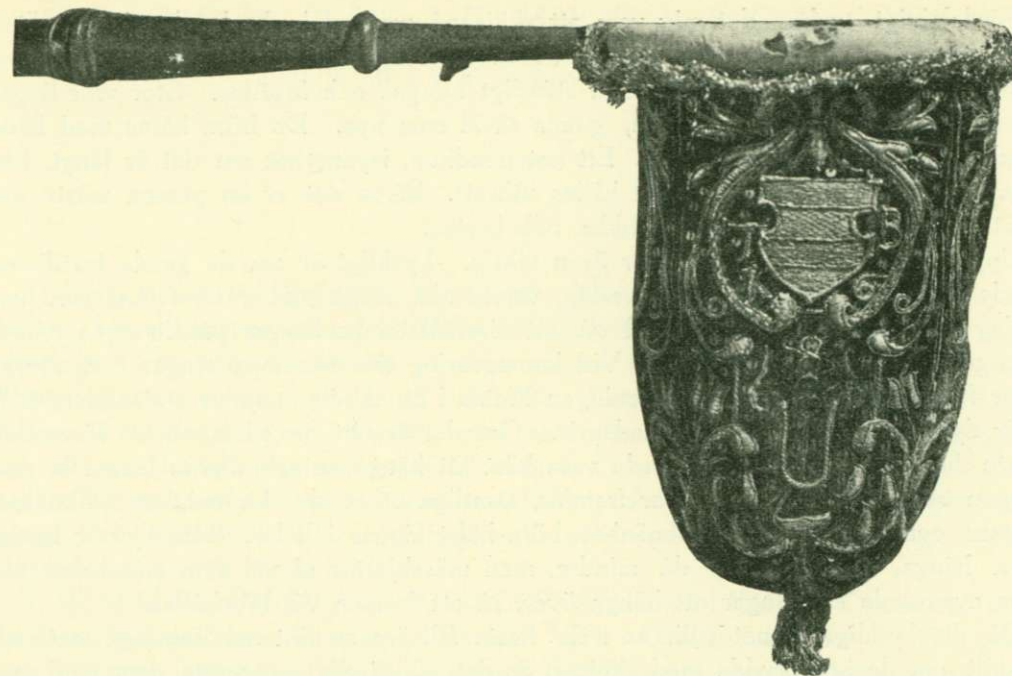
Av alla kyrkoinventarier äro textilierna de ömtåligaste. De äro i mer eller mindre grad synnerligen känsliga för fukt, och den största ödeläggelsen synes mig ha förorsakats härav. Fukten var under de tider då kyrkorna icke uppvärmdes mycket stor. Framförallt har linnematerialet därav angripits. Jag har sett guldbroderier å sidenvävnader (fr. 1200-talet), där guldets varit nedsytt — medeltidsordet är "sänkt" — med linnetråd, vilken totalt förmultnat, under det att sidenet och guldtråden bibehållits, den sistnämnda fästad i sidenet medelst neddragning (sänkning) i tyget,

Kalkkläde, broderat, svenskt arbete från 1700-talet.
Kimstad kyrka. Ur "Textil skrud" av Agnes Branting.

vars avigsida utvisade de öglor av guldtråden, genom vilka den nu förmultnade linnetråden vid arbetets utförande blivit dragen. Bristen på linnevävnader och broderier från medeltiden och renässansen i våra kyrkor är påtaglig och torde ha sin förklaring i föremålets förmultning.

Fordom behövde man icke frukta för värmens inflytande. Nu då vi fått värmeledningar kan däremot värmen bliva för stark och medföra en viss fara för tygerna, som därav kunna skörna.

Håv, broderad, svenskt arbete.
Bielke- och Banérvapnen samt årtal 1644. Danderyds kyrka. Ur "Textil skrud" av Agnes Branting.

Broderier och vävnader äro även ömtåliga för solen, som lätt bleker eller förvandlar färgerna.

Näst fukt är nog damm och spindelväv stora förgörare. Damm biter sig hårt in i kläderna och lockar därigenom malen till sig.

Huru skall man nu i vår tid bäst förvara textilierna. Förutsatt att blott en enda sakerstia finnes, bör denna vara stor och rymlig samt inredd med förvaringsskåp, bord och ställning att lägga och hänga kläderna på vid på och- avklädning. Om expeditionsarbete måste utföras i sakerstian är det önskvärt, att en del av rummet därtill särskiljes från den del, där kläderna behöva utbredas. Allt för ofta finner man, att dyrbara kläder blivit fläckade av bläck, vilket icke gärna kan ha skett på annat sätt än genom att de placerats på ett bord, där bläckhorn och bläckpennor funnits. I några fall har jag visserligen sett, att kalkdukar och andra föremål brukats som penntorkare, men det är lyckligtvis undantagsfall. Sakerstian bör vara försedd med värmeledning, men därjämte med goda ventilationsmöjligheter, ty luftväxling är särdeles fördelaktig. De skåp, som användas för kläderna, böra vara väl slutna, så att damm icke kan tränga sig in. Om skåpen äro försedda med glastrutor i dörrarna för att kläderna må kunna ses, bör det finnas fördragsgardiner för att skydda textilierna mot dagern, vilken i längden gör stor skada. Bäst äro dubbla dörrar, glas innerst, trä ytterst.

Fördelaktigt tyckes det mig vara att skilja på gammal kyrkoskrud och ny. Den förra, som skall skyddas och bevaras, behöver ro. Den bör alltså hänga för sig själv. Den nya skruden däremot skall ju ständigt uttagas och insättas. Stor vikt ligger uppå handhavandet av kläderna, gamla såväl som nya. De böra bäras med båda händerna och behandlas varsamt. Ett antependium, isynnerhet om det är långt, bör bäras av två personer, så att det hålles utbrett. Bäres det av en person måste det skjutas ihop, varigenom det skrynklas och brytes.

Upphängningen av kläderna är även viktig. Lyckligt är om de gamla textilierna kunde få undergå nödig konservering, varvid alla svaga partier förstärkas med underlag av något tyg eller band så att föremålet icke hänger på sin egen tyngd, utan på nämnda tyg eller band. Vid konservering tillsätts även ringar och nödiga lister för upphängning m. m. Föreningen Pietas i Stockholm, numera statsunderstödd, utför dylikt arbete för självkostnadspris. Om det är ont om plats, så att föremålen måste hänga i dubbla rader, torde vara bäst att hänga antependierna längst in mot väggen och mässhakar, korkåpor framför, samtliga utbredda. Linnedukar, kalkdukar, spetsar och linneföremål i allmänhet böra helst läggas i lådor. Mässkjortor kunna dock hänga, de skrynklas då mindre, men mässkjortor så väl som mässhakar behöva avpassade ställningar att hänga över, så att formen väl bibehålles.

Då de kyrkliga linnetextilierna i de flesta fall äro av fint och ömtåligt material, särskilt om de äro prydda med spetsar, är det nödvändigt att tvätta dem med stor försiktighet. De böra under inga förhållanden vridas, blott sköljas till dess de blivit rena.

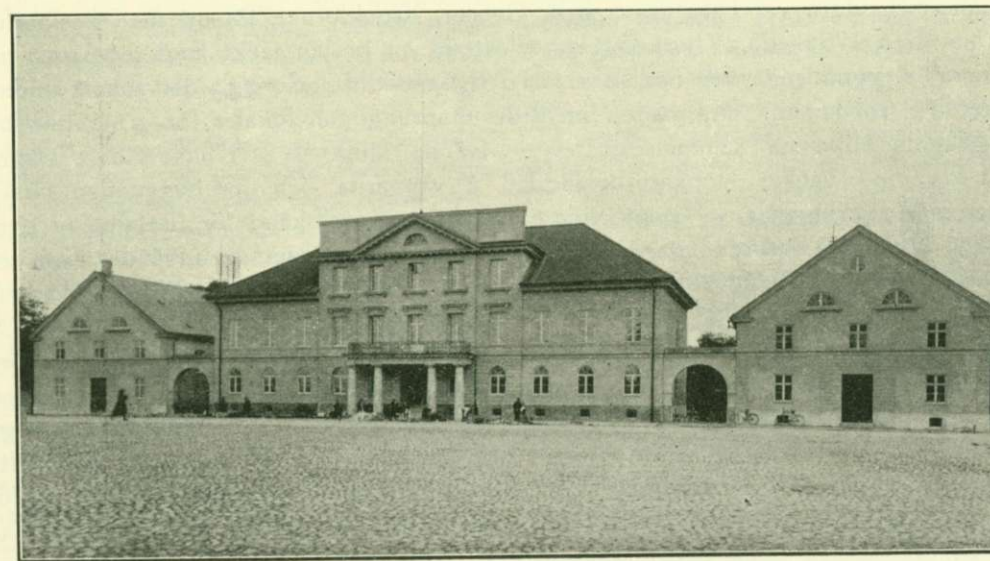
Jag har framhållit betydelsen av konservering. Föremålen bliva därigenom förstärkta så att de kunna hålla en avsevärd tid framåt. Men de äro allt fortfarande svaga och bräckliga. De behöva behandlas med en viss ömsinhet. Oförsiktigt fortfarande kan vålla bristningar av såväl gamla trådar som av nya konserveringstrådar, vilka senare även äro spröda. De gamla kläderna ha tjänat ut, de böra ej längre tagas i bruk, åtminstone ej medeltidstextilierna. Vi äga ej så gott om dylika föremål, vi må därför göra allt vad vi kunna för att bevara dem till kommande generationer, vilka hava lika rätt till dem som vår egen.

AGNES BRANTING.

GOD OCH DÅLIG HEMBYGDSVÅRD. EN BILD SERIE, 4—5.

4. DET NYA RÅDHUSET I YSTAD. Det gamla Ystad, mest känt för sina vackra korsvirkesbyggnader från 1600- och 1700-talen, äger dock en hel del byggnader av konstnärligt värde från en något senare tidsepok. Till dessa hör det gamla läroverkshuset, uppfört i början av 1800-talet. Det byggdes ursprungligen till bostad åt en av stadens rikaste borgare, men apterades sedermera till läroverksbyggnad för att nu slutligen ha ombyggt till rådhus. Genom denna åtgärd har den gamla vackra, i empirestil utförda byggnaden räddats undan en eljest tämligen säker undergång. Det pietetsfullt utförda ombyggnads- och restaureringsarbetet är ett verk av arkitekterna Ewe & Melin i Malmö.

5. RESTAURERINGEN AV STORA GRUVSTUGAN I FALUN. Denna uppfördes av Stora Kopparbergs Bergslag under åren 1771—1776 å den plats vid Falu gruva, som tidigare intagits av den s. k. konung Carl XI:s tingsstuga. Denna senare, som var av trä, härjades av våldeld 1760. Ritningarna till den nya byggnaden utfördes

Rådhuset i Ystad.

Stora Gruvstugan i Falun.

av Markscheidern vid Falu gruva Erik Geisler. Klocktornet, försett med koppartak, tillkom åren 1784—85. Yttertaket var eljest till en början täckt med tegel och takspån. Å byggnadens yttre nedlades för övrigt särskild omsorg på de vackert snidade dörrarna i rococostil. Byggnaden inrymde ursprungligen lokaler för gruvrätten och Bergslagens allmänna sammankomster — tvänne stora salar i husets övre våning, försedda med vacker stuckaturbeklädnad å väggarna och för byggnaden särskilt dekorerade kakelugnar — samt vidare administrationslokaler för flertalet av Bergslagens dåvarande verksamhetsgrenar. Stora sammankomstrummet användes även som bönsal, varför hela byggnaden stundom benämnes Gruvkyrkan. Byggnaden skadades genom gruvras åren 1833 och 1876 och utrymdes på grund därav efter hand. År 1917 påbörjades emellertid en restaurering av huset i och för dess återställande i ursprungligt skick. Det omfattande stabiliseringsarbetet har utförts under ledning av professor H. Krüeger. Arkitekter hava varit Torben Grut under det tidigare byggnadsskedet samt därefter Gustaf och Peder Clason. — Huset skall hädanefter inrymma Bergslagens industrihistoriska museum. Denna restaurering utgör den förnämsta beståndsdel i det arbete för återställande av trakten närmast kring Falu gruva i ett värdigt skick vilket igångsatts av Bergslagens nuvarande ledning.

L I T T E R A T U R

ENBOK OM TEXTIL SKRUD I VÅRA KYRKOR*).

Ytligt sett skulle man tro, att det vore föga av intresse och litet att skriva om i de kyrkliga textilierna och den liturgiska dräkten. Men var och en som något sysslat med hithörande frågor vet, att det ingalunda så är fallet — snarare tvärtom. Och man behöver blott vid betraktandet av t. ex. någon helgonbild fråga sig, vad man vet om de kläder helgonet i fråga bär på sig för att man skall komma till insikt om att man är helt okunnig. Det förargliga är dessutom, att, därest man ej har kännedom om utländska specialarbeten, man har ett drygt arbete med att få underrättelser om t. o. m. de enklaste frågor. Det arbete, som Agnes Branting nu framlagt, är således ett arbete som verkligen fyller en lucka i vår kyrkligt arkäologiska litteratur och är därför så mycket mera välkommet. Med det intresse för hithörande ämnen, som Agnes Branting har, är det också tydligt, att arbetet är välgjort.

Bokens huvudavdelningar upptaga altarkläder, mässkläder och övriga prästerliga klädnader, varpå följa en mängd smärre avdelningar rörande dopkläder, svepningar, mattor m. m. Arbetet avslutas med några bilagor: om liturgiska färger; om förvaring av textil kyrkoskrud; urkunder och ordförklaringar samt register.

Den fylligaste avdelningen är den som avhandlar den liturgiska dräkten. — Denna avdelning är uppställd med BRAUNS "Die liturgische Gewandung" som förebild. Det är också den del som arkäologiskt sett är mest av behovet påkallad och av största värdet. Givetvis kan den ej göras alltför vidlyftig och alltför detaljrik, då det viktigaste är

att få en god översikt och grundlig orientering, varifrån det sedan är lättare att komma in på detaljfrågorna. En art av liturgisk dräkt, som väl skulle gjort arbetet större och som så att säga ligger vid sidan av ämnet, men som säkerligen dock skulle varit till stort gagn för dem, som studera den medeltida ikonografien, är munk- och nunnedräkten. Även denna dräkt saknas i vår medeltidsarkäologiska litteratur.

Den liturgiska dräkten spelar i vår tid ej så stor roll som i medeltiden. Vår prästerliga skrud är ju mycket enklare, ett par plagg endast, och befriad från den invecklade symbolik, som kringvärvde den medeltida. Men det att prästerlig skrud blivit enklare behöver ej nödvändigt medföra, att den skall vara ful. Och det är mot 1800-talets fula liturgiska dräkter, som Agnes Branting framhäver de vackra, gamla dräkterna för att sålunda fästa uppmärksamheten på, att man även härutinnan bör söka åt kyrkan och mässan återvinna ett stort skönhets- och stämningsvärde.

Enahanda är behandlingen av kapitlet om altarkläder. Även detta kapitel äger mycket av värde för den kyrkliga arkäologien. Men det är också av betydelse på ett annat sätt. Det finnes så gott om syföreningar o. dyl. i de svenska kyrkoför-samlingarna, föreningar som ofta inrikta sin verksamhet på att åt sin kyrka förvärva altardukar, antependier o. dyl. Det skulle utan tvivel för dem vara synnerligen givande att taga del av detta kapitel om altarkläder, dels för att där hämta uppslag till nya plagg — vårt kyrkliga textilbestånd kan utan några som helst hinder göras rikare — dels för att få stil på dem.

Den känslolöshet för kyrkliga textilier, som härskade så gott som hela förra århundradet, bröts bortemot 1900-talet och från denna tid har från många håll kravet på en värdigare kyrklig textil-

*) AGNES BRANTING: Textil skrud i svenska kyrkor. Svenska kyrkans diakonistyrelses förlag. Stor 8:o. Pris 45 kr.

konst framförts. I avdelning XI redogör också förf. för den moderna kyrkoskruden. Det är även glädjande att se, att dessa krav vuxit sig starkare och starkare och att en renässans kommit för den vackra, stilfulla kyrkoskruden.

För utarbetandet av sin framställning har förf. förutom de oundgängliga utländska källorna använt uteslutande svenska. Och vad illustrationsmaterialet beträffar är det så gott som uteslutande hämtat inomlands. Arbetet är sålunda en monografi över den kyrkliga skruden inom Sverige, historiskt framställt. Det är ett gott arbete, som Agnes Branting gjort och ett nyttigt och värdefullt arbete. Det är lätt att sätta sig till doms och påpeka brister i andras verk, men det är ej fullt så lätt att åstadkomma något helt och felfritt. "Textil skrud i svenska kyrkor" är ett arbete, som nog kunde gjorts fylligare i en och annan punkt, men som äger förtjänsten av att vara det första i sitt slag på svenska samt gjort med intresse och noggrannhet och som därför är vederhäftigt.

Arbetet bör ägas ej blott av muséer och bibliotek utan av var och en, som är intresserad för vår kyrkliga kultur — särskilt prästmän.

OSSIAN LINDSKOUG.

SVERIGES NATUR.

Svenska naturskyddsföreningens årsskrift 1922 bjuder liksom tidigare årgångar på ett gediget, intressant och omväxlande innehåll samt ett rikligt illustrationsmaterial. Årsskriften inleds av en uppsats om det märkliga naturminnesmärket Skuru gata, författad av läroverksadjunkten VIKTOR PETERSSON, Eksjö. D:r HJ. ÖSTERGREN, Fiskebäckskil, lämnar en redogörelse för expropriationen av Testholmen utanför Lysekil, den första expropriation för naturskyddsändamål som ägt rum i vårt land, och d:r MÅRTEN SJÖBECK, Hälsingborg, skildrar en av undergång hotad löväng, Allerums skog i trakten av Hälsingborg. Länsantikvarien ERIC FESTIN, Östersund, redogör för de undersökningar, han tillsammans med d:r S. ARBMAN, Sunne, förra sommaren utförde i Bjurälvdalen i nordvästra Jämtland och som i främsta rummet avsågo att utröna möjligheten för en återinplantering av Bavern därstädes. D:r RUDOLF SÖDERBERG, Stenstorp, bidrager med en skildring av ett besök hos lunnefåglarna på

Bohusläns Väderöar. Vidare märkas uppsatser av professorerna R. SERNANDER, och H. MUNTHE, fil. kand. S. HÖRSTADIUS, fröken GRETA SERNANDER och amanuensen HUGO GRANVIK m. fl. Dessutom innehåller årsskriften litteraturanmälningar och talrika meddelanden om naturminnesmärken och naturskyddsfrågor ute i bygderna.

HEMBYGDSLITTERATUR.

Förlidet år startade Ovanåkers hembygdsförening tidskriften *Helsingrunor*, *hembygdsorgan för helsingarne*, med "uppgift att vara en sammanhållande länk emellan hembygdsföreningar samt studie-cirklar, vilka syssla med hembygdsvård i någon form". Skulle i framtiden ett provinsförbund bildas är det initiativtagarnas avsikt att erbjuda detta att övertaga tidskriften, vars redaktör är P. ALB. NORIN, Edsbyn. De hittills föreliggande häftena, — de utkomma 4 gånger om året — erbjuda ett omväxlande innehåll med skildringar från gångna tidens Helsingland, beskrivningar av gamla Helsingegårdar, sagor och sägner m. m. samt redogörelser för hembygdsvårdsarbetet inom landskapet.

Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening 6 (Jönköping 1922) innehåller bl. a. en fortsättning på C. F. NORDENSKJÖLDS "Jönköpings läns minnesmärken", "Håkan jarl på Komstadsstenen vid Säsvjö" av prof. OTTO VON FRIESEN, "En småländsk ortnamnsgrupp" av prof. HJALMAR LINDROTH. I Dalslands hembygdsförbunds årsskrift *Hembygden* för 1922 skildrar RAGNAR BLID gamla och nya byggnader i Dalsland och C. VILH. JACOBOWSKY en dalsländsk bondeskald, den s. k. Brånasmeden, Jöns Olsson från Jära (1818—1886). Vidare innehåller årsskriften talrika folkloristiska bidrag m. m. Holavedens hembygds- och fornminnesförening, som har till uppgift att i Tranås och trakten där omkring verka för hembygdsvården, stiftades innevarande år och har redan hunnit med att utsända sin första publikation *Holaveden, Kulturhistoriska anteckningar utgivna av Holavedens hembygds- och fornminnesförening*, innehållande bl. a. en samling visor, upptecknade på 1870-talet av JOSEPH HERMELIN samt uppsatser om kyrkorna i Säby (av landsfiskal SIGURD PIRA) och Lommaryd (av kantor C. F. JOHANSSON).

M E D D E L A N D E N

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD.

ÅRSMÖTE avhölls den 24 maj å Rosenbad i Stockholm. Sedan styrelse- och revisionsberättelse föredragits beviljades styrelsen full och tacksam ansvarsfrihet för 1921 års förvaltning. Till Samfundets ordförande omvaldes lektor K. Starbäck samt nyvaldes till v. ordf. efter professor L. I. Wahlman, som av sagt sig, stadsarkitekt L. Westholm. Till bisittare omvaldes herrar C. Lignell, G. Upmark och E. Wettergren samt nyvaldes efter hrr H. Kjellman och A. Eriksson, vilka av sagt sig, fil. d:r C. J. Anrick och direktör K. Belfrage. Till revisorer omvaldes hrr Wadsjö och Högdahl med Elliot som suppleant. Samfundet valde å årsmötet som ett tack för allt det värdefulla arbete, som den avgående v. ordföranden professor L. I. Wahlman ägnat hembygdsvården och särskilt Samfundet under de år han där verkat, denne till ledamot i Samfundet.

SAMFUNDETS STYRELSE sammanträdde den 7 juli och beslöt därvid bl. a. att ingå till regeringen med anhängan om del i lotterimedlen. Vid sammanträdet utsågos till medlemmar i arbetsutskottet herrar Starbäck, Westholm och Åkerlund. Till fortsatt utgivande av *Tidskrift för hembygdsvård* har Samfundet av statsmedel erhållit ett anslag av 2,500 kronor samt för avhållandet av byggmästarkurser 6,800 kr. En sådan kurs avhölls i Falun i januari och kombinerade mästarkurser för byggmästare och möbelsnickare äro planerade att hållas i Hernösand den 28 augusti, i Järvsö den 11 september och i Stenstorp den 1 november. Den till konungen inlämnade ansökan om del i lotterimedlen hade följande lydelse:

Till KONUNGEN.

Samfundet för hembygdsvård, som vill verka "dels för att nyanläggningar och omdaningar utföras med hänsyn till såväl landskapet och bygden som närmast omgivande natur och förutvarande

anläggningar, dels för att natur- och kulturminnen av värde bevaras och i allmänhet för ökande av kunskapen om och kärleken till hembygden", och vars organisation närmare framgår av närslutna tryck, måste för att bättre kunna fylla de ökade krav, som alltmer ställas på Samfundet, söka er-hålla betydande ekonomiskt stöd.

Samfundets verksamhet hittills har redan av statsmakterna tillmätts sådant värde, att densamma understötts med statsmedel. Sålunda har Samfundets konsulterande verksamhet 1921 enl. Kungl. Maj:ts brev av den 7 okt. 1921 understötts med 5,000: — kronor, den av Samfundet utgivna "Tidskrift för hembygdsvård" för 1921 enligt Kungl. Maj:ts brev den 20 maj 1921 med 4,000: — kronor och 1922 enligt nådigt brev den 19 maj 1922 med 2,500: — kronor, av Samfundet för 1922 planerade kurser för byggmästare och möbelsnickare enl. Kungl. Maj:ts brev den 31 maj 1922 med 6,800: — kronor.

Under de år Samfundet verkat ha hembygds-vårdens idéer alltmer trängt igenom i vida kretsar i landet och såväl antalet enskilda som ortsföreningar och samhällen, som önska råd och hjälp vid hembygdsvårdsproblemens lösning, ökats, så att Samfundet med sina nuvarande ekonomiska resurser omöjligen är i stånd att i önsklig omfattning giva dem det bistånd, som de rätteligen borde få från denna centrala organisation. Än mindre är det möjligt att driva hembygdsvårdsarbetet i den omfattning och med den intensitet och påpasslighet, som det hastiga ny- och omdaningsarbete, vilket alltfört pågår såväl på landsbygden som i de mera tätbyggda samhällena, kräver för att detta överallt verkligen skall få den kultur över sig, som är hembygdsvårdens innersta syfte att arbeta fram.

Under senaste tid ha allt flera enskilda byggande begärt råd, anvisningar och ritningar. Antalet sådana direkt hos Samfundet rådsökande hotar att bli va större än vad Samfundet med nuvarande resurser förmår taga emot. Därtill har på senaste

tiden kommit hemställan från till Samfundet anslutna ortsföreningar, huruvida icke de förfrågningar, särskilt rörande byggnader och dylikt, som inkomma till dem, och vilka de icke själva kunna besvara, kunna av Samfundet utredas. Då Samfundets ekonomiska resurser svårigen räcka till en så omfattande rådgivning, ser sig Samfundets styrelse först med betydligt förbättrade sådana i stånd tillfredsställa dessa önskemål.

Några byggnadsnämnder i mindre samhällen rådföra sig sedan något år tillbaka med Samfundet i sådana frågor, som de icke anse sig ha nog estetiskt och byggnadstekniskt skolade krafter att själva bedöma. Byggnadsnämnderna i en del andra liknande samhällen önska samma hjälp, men är det Samfundet omöjligt att med nuvarande begränsade resurser tillmötesgå dessa önsksningar om en för landets byggnadsväsen värdefull rådgivande verksamhet, som i väsentlig grad skulle bidra till att få bort det slags byggande, som resulterar i samhällen av det beryktade Hagalunds typ.

Samfundet har sålunda redan nu med stor kostnad och i samverkan med Östersunds stad en byggnadssakkunnig anställd för Jämtland för att om möjligt de utmed inlandsbanan och annorstädes i dessa trakter uppväxande stationssamhällena skola ha tillgång till god fackkunnig hjälp, och erfarenheterna därifrån visa att på detta sätt ett estetiskt och ekonomiskt mycket bättre byggande drives fram inom hans verksamhetssfär.

Under gångna år har Samfundet sökt ordna byggmästarekurser och även kurser för möbelsnickare. Desss hava tyvärr varit allt för få och icke kunnat emottaga mer än hälften av dem som sökt komma till kurserna, varför det är en ivrig efterfrågan på nya kurser i skilda delar av landet. Dessa sålunda begärliga kurser ha visat sig vara den enda form av en efterlängtd utbildning, som en väsentlig del av respektive bygders hantverkare kunna få tid och medel till. Ur hembygdsvårdens synpunkt äro de av stor betydelse, då man vid dem just åt de män, som i hög grad ha bygdernas kulturvård, i den mån den rör byggenskap, i sin hand, kan meddela hembygdsvårdens begrepp. Med rikare ekonomiska resurser skulle dessa kurser kunna anordnas mera planmässigt och regelbundet i alla trakter av landet, vilket torde vara ett av de kraftigaste medlen för en effektiv och snar vård av själva landsbygden.

Hembygdsföreningarna ute i landet komma ofta med förfrågningar om huru deras arbete bör läggas. Med bättre tillgång till arbetskraft och möjlighet för denna att ingripa på ort och ställe skulle Samfundet i mycket större utsträckning än vad nu är fallet kunna giva dem anvisning beträffande sättet att inventera natur- och kulturminnen, att vårda dem, och icke minst att få dem beaktade vid samhällenas utväxt. Över huvud taget skulle organiserandet av hembygdsvårdsarbetet över hela landet till att bli mera effektivt därmed vara möjliggjort.

I samband med ortsföreningarnas verksamhet ha framkommit önskemål om införande av i skilda orters tidningar av uppsatser om hembygdsvårdens mål och medel samt arbetssätt m. m. Denna önskan, som alltid stått på Samfundets program, har dess ekonomi hittills icke förmått föra ut i verkligheten, men den torde, om den möjliggöres, vara ett av de effektivaste sätten att sprida upplysning om hembygdsvårdens idéer och värde.

Ur samma synpunkt är det av vikt, att Samfundets publikation "Tidskrift för hembygdsvård", som hittills, trots det allmänna intresse och den värdering den rönt, utgivits med stor uppoffring, ej endast fortfarande utges i sin nuvarande form utan får möjlighet att utökas.

I stora drag har här angivits några av de väsentliga huvudlinjer, efter vilka Samfundets styrelse anser det nödvändigt att lägga arbetet, om de krav, som i allt mer och mer ökat mått ställas på vår organisation, skola kunna fyllas.

Att denna verksamhet är av estetisk art, där framgången betyder ökad trevnad för en var i Sverige, torde vara rätt så allmänt erkänt. Mindre känt är sannolikt dock, att det estetiska grepp på tingen, som hembygdsvården strävar till, ej är en motsats till utan går hand i hand med tidens ekonomiska strävanden till sparsamhet. Sålunda har genom antecknande av en del typiska fall blott inom byggnadsområdet kunnat konstateras, att kostnaden för omprojektering av en oestetiskt och då även i regel oekonomiskt och ohygieniskt planerad byggnad betalats minst 10 ja oftast mer än 20 gånger av den minskade byggnadskostnad, som därmed ernåtts, och som varit ända till 30 % lägre än den först beräknade. Så är det även med samhällenas planläggning och mera.

Det kan invändas, att en för den enskilde eko-

nomiskt så värdefull verksamhet bör betalas av enskilda. Som ovan sagts har dock denna uppfattning icke alls ännu trängt ut till menige man, men då verksamheten är av detta värde och har till resultat icke blott vinsten av ökad trevnad för den enskilde utan även denna rent påtagliga ekonomisering av byggandet, som är av allmänt nationellt värde, torde det med skäl få anses vara ett allmänt intresse att stödja en sådan verksamhet intill dess, dess stora värde och vikt ingår i det stora flertalets medvetande.

Samfundets styrelse har förgäves sökt från enskilda bringa samman det kapital, som behövs, för att efter här skisserade linjer driva dess verksamhet och vilket beräknats till, om som man torde våga hoppas medlemsavgifter m. m. pr år kan betala c:a kr. 15,000:—, dessutom 400,000:— kronor.

I de tider, som nu äro, inser styrelsen fullväl att även i Samfundets arbete all möjlig sparsamhet måste iakttagas, och har därför detsamma tänkts lagt i något mindre omfattning än som av omständigheterna vore önskvärd, och torde därigenom under närmaste tiden arbetet med att fylla de viktigaste av de krav, som ställas på Samfundet, kunna drivas med en summa av 200,000:— kronor.

Kan ej detta kapital erhållas står Samfundet och hembygdsvårdsarbetet inför den beklämmande situationen att just, när begreppen börjat tränga igenom, när denna organisation bäst behövs för att hjälpa och stödja alla arbetande krafter ute i landet, så att ett omfattande och effektivt resultat kan nås, då måste arbetet av brist på medel hejdas, ja, kanske helt nedläggas.

I anledning av vad sålunda anförts och under betonande särskilt av Samfundets för hembygdsvård och dess arbetes rent sociala och nationalekonomiska betydelse våga vi härmed underdånigst anhålla, att Eders Kungl. Maj:t måtte bevilja Samfundet för hembygdsvård kronor 200,000:— (kronor tvåhundra tusen) av medel, som inflyta från de alltjämt pågående penninglotterierna.

Stockholm den 7 juli 1922.

Underdånigst

För Samfundet för hembygdsvård styrelse:

KARL STARBÄCK

/ John Åkerlund.

DALARNA.

LUDVIKABYGDENS hembygdsförening har inköpt den s. k. Sjöbergska gården i Marnäs för att där inrätta ett hembygds museum. Byggnaderna anses härstamma från 1700-talet och i köpet ingår alla å gården befintliga lösa föremål och redskap av kulturhistoriskt värde.

GOTLAND.

HOBURGS hembygdsförening har i sommar öppnat ett museum i Bottarvegården i Vamlingbo.

GÄSTRIKLAND.

Vid Gästriklands hembygdsförenings årsmöte tillsattes efter utredning och förslag av rektor Hedlund vid Västerbergs folkhögskola en kommitté med uppdrag att undersöka möjligheterna för föreningen att utgiva en hembygdsbeskrivning över Gästrikland lämplig att användas vid skolornas hembygdsundervisning efter följande riktlinjer:

Gästriklands kulturhistoriska förening skulle, i den mån penningmedel komma att stå till föreningens förfogande, igångsätta och fullfölja en vetenskaplig undersökning och publicera dess resultat i föreningens meddelanden, varvid föreningen överläter åt styrelsen att verkställa organisationen och bestämma om undersökningarnas utförande.

Arbete skulle därjämte igångsättas för utgivande av en för undervisningen och en större allmänhet lämpad hembygdsbok om Gästrikland.

I sin utredning ang. denna bok anför rektor Hedlund bl. a. följande:

De båda landskapsbeskrivningar som finnas, Hülphers av år 1793 och Åhlmans, äro båda i väsentliga delar antikverade och ha sitt värde endast som källskrifter och vittnesbörd om en gången tids uppfattningssätt.

Enligt gällande undervisningsplan för rikets folk-skolor av 1919 skall vid undervisningen i skolorna i olika ämnen hänsyn tagas till hembygdens förhållanden, som i flera fall skola bilda utgångspunkten vid undervisningen. Både för lärare och lärjungar inom landskapets skolor torde därför en ny Gästriklandsbeskrivning vara nödvändig. Givetvis skulle en sådan även ha sin uppgift att fylla

även i övrigt. Det starka hembygdsintresse, som tagit sig uttryck bl. a. i bildandet av hembygdsföreningar i 5 av landskapets socknar, behöver stödjas och fördjupas genom en alltmer utbredd kännedom om hembygden.

Lika ovedersägligt, som behovet av en modern hembygdsbeskrivning över Gästrikland är, är det förhållandet, att en sådan beskrivning för att vara tillfredsställande ej kan åstadkommas på grundval blott av redan förefintlig litteratur om landskapet. Den förefintliga litteraturen, jag tänker särskilt på de värdefulla undersökningar, som finnas publicerade i Meddelanden av Gästriklands fornminnesförening och dess fortsättning: Meddelanden av Gästriklands kulturhistoriska förening, böra givetvis komma till användning. Men den räcker ej här. Jag anser, att för den historiska delen av en Gästriklands beskrivning följande undersökningar böra göras:

1) En arkäologisk inventering av Gästriklands olika socknar med undersökning av fasta fornlämningar, som inom varje socken finnas, och med uppmärksamhet på, vad fornminnena och fornfynen kunna ha att säga om landskapets bebyggelse och äldsta historia. I samband med denna arkäologiska inventering torde också en, om också summarisk, undersökning av landskapets ortsnamn böra ske.

2) En allmän kulturhistorisk inventering. En sådan har Gästriklands kulturhistoriska förening i samarbete med Nordiska museet igångsatt sommaren 1920. Densamma bör utvidgas att omfatta även de delar av landskapet, som då ej undersöktes, och om möjligt landskapets materiella allmogekultur i dess helhet, ej blott dess byggnadskultur.

3) En brukshistorisk undersökning. Denna torde böra omfatta dels järnhanteringens historia i Gästrikland i dess helhet, dels de särskilda brukens historia.

4) En undersökning av Gästriklands kyrkor och kyrkliga minnesmärken inom samtliga socknar.

5) Vid sidan av dessa undersökningar torde, i den mån det är möjligt, landskapets allmänna politiska och ekonomiska historia göras till föremål för undersökningar. En förberedande åtgärd härvidlag, som skyndsammast bör vidtagas, är ett, åtminstone provisoriskt förtecknande av de olika arkiv, som inom eller utom landskapet beröra Gästrikland, och av deras för kännedomen av Gästrikland viktigaste handlingar.

VALBO. Vid möte i Nybo Kristi himmelfärdsdag bildades en hembygdsförening för Valbo.

NORRBOTTEN.

NORRBOTTENS LÄNS HEMBYGDSFÖRENING. Vid sammanträde i Luleå under maj månad bildades Norrbottens läns hembygdsförening, varvid till den nya föreningens ordförande utsågs landshövding Malm. Samtidigt beslöt Norrbottens museiförening, att den skulle upplösas och dess egendom överlämnas till hembygdsföreningen, likaså museiföreningens andel i 1923 års penninglotteri.

SMÅLAND.

HOLAVEDENS hembygds- och fornminnesförening har konstituerats vid möte i Tranås under juni månad.

MARKARYDS hembygdsförening har konstituerats med kamrer J. Müntzing som ordförande.

SKÅNE.

BARA. Vid den hembygdsfest, som Bara härads hembygdsförening anordnade i Burlövs prästgård under juli månad, överlämnades genom statsrådet Linders å konungens vägnar till föreningens ordförande friherrinnan Henriette Coyet medaljen "Illis quorum" i åttonde storleken såsom en erkänsla för hennes mångåriga och framgångsrika arbete i hembygdsvårdens tjänst.

VÄRMLAND.

KARLSKOGA BERGSLAG har under sommarens lopp fått sin hembygdsförening och kommer dess verksamhetsområde att omfatta Karlskoga och Bjurtjärn.

VÄSTERGÖTLAND.

PARTILLE. Kommunalfullmäktige i Partille, som i gåva av herr O. B. Magnusson erhållit en från Ugglum Mellängård avsevärd lägenhet med en gammal stuga, har beviljat 500 kr. till stugans iordningställande och tillsatte en hembygdsnämnd

för att tillvarata kommunens fornminnen och anordna ett hembygdsmuseum i stugan.

SKÖVDE hantverksförening, som anslagit en del av behållningen från senaste hantverksmässan till inköp av fornsaker och äldre kulturföremål för att därigenom få ett grundstomme till ett blivande hembygdsmuseum för orten, har överlämnat till staden de sålunda anskaffade föremålen, utgörande omkring 200 nummer. Det blivande museet skall inredas i den s. k. Helenska stugan, det enda hus som räddades undan branden 1759.

ÖRGRYTE. Hembygdssällskapet Örgryte Odalmän har tagit initiativet till fridlysandet av fyra jättegrytor, belägna inom Jakobsdalområdet.

VÄSTMANLAND.

NORBERGS BERGSLAGS hembygdsförening, som stiftades förra året, har under sitt första verksamhetsår bl. a. hunnit lägga en god grund till ett blivande hembygdsmuseum i det att föreningen genom gåvor och köp förvärvat ej mindre än 360 nummer bestående av gamla möbler, husgeråd, m. m.

UTLANDET.

ETT ÖSTERRIKISKT CENTRALARKIV FÖR FOTOGRAFISKA BILDER. När man reser i utlandet kommer man mer än en gång i tillfälle att förarga sig över, dels hur ringa kännedomen är om Sverige, dels hur väl Norge och Danmark, f. a. nu hålla sig till Norden, sköta sin turistreklam och huru påpassliga i affärshänseenden dessa länder äro, jämförda med oss*). Bläck och trycksvärta ha väl också i ett par decennier flutit i rikliga strömmar och många kraftiga ord hava fällt i avsikt att stimulera vår tröghet och oföretagsamhet. Allt dock blott för att — som om *just detta skulle behövas* — klargöra, att allt *prat* tjänar till rakt ingenting. Det är blott förvånansvärt att ännu ingen nationalekonom i siffror räknat ut förlusten på alla de handlingar, som skulle

*) En stor del t. ex. av den billigaste barn- och ungdomslitteraturen levereras till Sverige av danska agenter och över-satta till s. k. svenska av *danskar*. "Det är en utmärkt god affär". sade försäljarna på Leipzigermässan i fjol höstas. Reflexionerna göra sig själva.

blivit resultatet av "pratkonseljernas" kostnader. Ja, man känner sig nästan övertygad om, att man efter hopsummering av med dessa sammanhängande utgifter bara för skrivmaterialier, författararvoden, tryckerikostnader, timpris m. m. skulle kunnat erhålla ett rörelsekapital, stort nog att ge fart åt mer än en praktiskt-positiv insats.

När man så får bevittna vad som åstadkommes i länder, där nödläget är sådant, att man, för att icke behöva kroppsligen svälta ihjäl, får taga emot den hjälp, som erbjudes av lyckligare lottade, då skäms man ändå mera.

Ty vi som hava maten, kulturen, icke mindre gammal än andra länders, och ett åtminstone här hemma "kolossalt omskriket skol- och folkbildningsväsen", vi försumma att i den utsträckning, vi utan ett *enda dugg mera besvär och kostnader* skulle kunna, ge vårt folk den *själsliga spis*, vilken dock förlämnar den egentliga kraften, och som, vem vet, kanske *en gång* kan komma att behövas, för att icke även vi skola få bli tvungna att tömma samma lidandets och förödmjukelsens bägare, som våra stamfränder i centraleuropa.

Res vart du vill i Sverige och gläds åt dess fagra natur, minnesmärken eller konst, då du själv ej har någon kamera med vilken du kan föreviga vad skönt du skådat, styr du kosan till närmaste ställe, där du förmodar kunna förvärva åtminstone ett "vy". Bara den allmänt gängse beteckningen "ett vy" kastar ett blixtljus över pretentionerna och arten av de tryckalster i stationssamhälles stil, som man håller till godo med och av vederbörande anses lämpliga att låta "folket" förvärva som minnen och — o bittra hån — "fördjupande av känslan för sitt land", ett å affärshåll ofta som slagord använd fraser. Man behöver ej spilla flere ord på det "svenska" (mest importerade) vykorts-elände. Det värsta är dock att man t. o. m. i de större städerna här får göra sig oproportionerligt mycket besvär för att finna något så när drägliga avbildningar. Och vad de konstnärliga beträffar, så skyltas som regel i första hand med sådant, som på något sätt är erotiskt betonat. Jag har rest mer än de flesta kanske i mitt land, haft både osökta och sökta tillfällen att pejla djupet av "folkets" kännedom om sin närmaste omgivning och gjort övervägande mycket nedslående erfarenheter. Så mycket mera nedstämmande, då jag vet

hur mycket oegennyttigt och ouppmuntrat arbete nedlagts för att råda bot på oförståelsen. Om sin huvudstads t. ex. andliga värde ha endast ett fåtal verkliga *kunskaper*. Men fråga vem som helst om prisskillnaden på en biff mellan de olika restaurangerna eller möjligheterna att lista sig till en extra spritranzon, och det blir annan lät i skällan. Det är hela horder av dylikt "svenskt folk", som utnyttja valutafördelarna och sålunda resa ut och sprida "kännedomen om svenskarna och Sverige", om sitt lands "*värden*". —

Pressen i alla länder har ju också, mycket till våra konkurrenters glädje, haft åtskilligt att förtälja, som belyst resultaten på ett sätt, som gjort, att man helst hållit tyst med vilken nation man tillhört.

Detta det Sverige, som har så oändligt mycket att vara stolt över och dela med sig av åt andra! Vi som under världskriget bävat och sörjt över konstskatternas och naturens öden i de krigförande länderna! Vem skulle väl lida och bäva för Sverige, om vi råkade i samma fördömdelse? Vad dock dylik medkänsla är värd, det lärde oss krigsårens otroligt uppdrivna och på all ansvarskänsla blottad hetspropaganda. Men den övertygade oss även om att medlet att sprida den kännedom om land och folk, som kommer hela världen att älska och ömma för detsamma, är och förblir just rationell propaganda, men i sund och ädel riktning. Jag tänker dock icke i första hand på hur vi skola draga hit turistströmmen från främmande länder — jag är just ingen vän av att låta en sådan *på egen hand*, kritiklöst få översvämma och förgifta *hela* landet — utan på lösningen av problemet, hur man hos vårt folk kan göra känslan för hembygden och fosterlandet till något lika centralt (utan att vara chauvinistisk) som t. ex. hos amerikanaren. Att grundvalen, som vi då böra bygga på är fotografin, glasbilden, filmen, med ett ord illustrationen, är för länge sedan erkänt. Men icke så utnyttjandet, framförallt icke enhetligheten i arbetsprinciperna och den allmänna samverkan.

Om jag reser i Tyskland, Schweiz eller Italien, överallt har jag tillfälle att även i den minsta by och till ett billigt pris förse mig med någon god avbildning av traktens alla sevärdheter och mera till. På hemresan visar jag kanske bilderna för reskamrater eller tillfälliga bekanta. Vid hemkom-

sten för alla, som med mig vilja dela den förnöjelse jag haft av min färd. På så sätt gör varje resande medvetet eller omedvetet propaganda för det land han färdats uti och framkallar hos andra önskan att lära känna de ställen, som skådats i bild. Genom de allra enklaste, men väl tagna bilder göras sålunda varje lands skatter till en hela världens gemensamma andliga egendom, för vilken även en främling kan bringas att känna vördnad och önska skydda och bevara. Men ej nog härmed! Man torde väl kunna betrakta den praktiska lätt-tillgängligheten av ovan nämnda lands bildmaterial såsom en av orsakerna till att vederbörande länders konst- och naturminnesmärken i första hand gjorts till föremål för den vetenskapliga forskningen, medan vårt eget lands genom bristerna i berörda avseenden fått stå tillbaka. Bristen på populärt hållen, billig, orienterande litteratur, resehandböcker, beskrivningar o. d., vilken gör full rättvisa åt våra hemmavarande sevärdheter, är ännu, trots bl. a. det samfund, som står bakom denna tidskrift, "Konsten i skolans" och vår turistförenings över allt beröm höjda verksamhet mycket kännbar. Sålunda har ett så viktigt medel som sciopikonbilden genom årtionden i hög grad vansköts*) trots det, att det torde vara ytterst få skolor i vårt land, som saknar projektor. Som en ytterligare följd av dessa försummelser torde kunna påpekas den ringa lön för sin möda de förlag och föreningar haft, som givit ut verkligt förstklassiga väggreproduktioner. Man hade därvidlag just av skolorna kunnat vänta sig betydligt kraftigare stöd. Priserna ha nu icke som man hoppats på grund av en alltjämt stegrad efterfrågan kunnat nedsättas och från auktorativt håll berättas, att vederbörande lära överlägga om att upphöra med den så föga uppskattade reproduktionen av god svensk konst till den allmänna folkbildningens tjänst. Med undantag för turistföreningens publikationer, Bengt Bergs fågelböcker och några få till, kan jag för ögonblicket icke påminna mig hava hört vare sig någon tidskrift eller annan skrift som burit sig, f. a. ej tala om den s. k. statens reproduktionsanstalts ömkliga tillvaro.

Men fränsett den stora nationalekonomiska för-

*) I landsbygdens skolor står sciopikonapparaten alltför ofta dammöverhöljd i något gammalt skåp, intresset saknas fullständigt att begagna sig av den.

lust, som sålunda dagligen tillfogas vårt land genom att turistströmmen drager landet förbi, — vårt eget folk i första hand söker sig utomlands, istället för att intressera sig för sitt eget, fränsett den skada, som den felande rationella bildpropagandan tillfogar hela den "internationale Geisteswelt", så har Sveriges döttrar och söner redan förlorat värden, som icke i en handvändning, om ens någonsin kunna ersättas. Dessa förluster kunna vi avläsa i den allmänna låga smaken, vandalismen i våra offentliga parker och den råa tonen på gatorna och en stor del s. k. förlusteställen.

Landsortsbon, som kom till Stockholm och vid anblicken av stadshustornet uttryckte sin förvåning "över de stora skorstenar man behöver i städerna", är nog ingen enstaka företeelse. Men nog tycker man att det går för långt, när en svensk handelsresande på vägen mellan Stockholm och Eskilstuna för helt kort sedan svarade en norrlänning på hans hövliga fråga "vad Gripsholm var för slag", jämte ett gemytligt leende fick till svar: "Det kan inte tusan hålla reda på alla gamla stenrucker, som man ser på sina resor". Varpå denne landets ädle son, efter en hastig blick på "rucket" ifråga åter fördjupade sig i lektyren av "Fäderneslandet". —

Exemplen kunna mångfaldigas. Mera verklig, äkta kärlek till hem och fosterbygd, det är vad vi svenskar framför allt behöva. Det är i de flesta fall för sent när vi lämnat landet. Ty den med nästan osviklig säkerhet då sig infinnande insikten om vad man försummat och förlorat kan bli bittrare, än man förmår uthärda. Men även de lärare och folkbildare, vilka ha den sanna förståelsen för vad det här gäller och som verkligen vill använda de sciopikon, som i de allra flesta fall stå dem till buds, kunna helt enkelt icke följa sina intentioner, emedan det fattas oss en organisation, som sitter inne med de resurser, som det här kommer an på, ett system, som gör det möjligt att planmässigt och i allra vidaste utsträckning förse landets *alla* bildningsinstitutioner *lika* med det erforderliga bildmaterialet, resp. kan förbereda lämpligt material och sörja för att det kommer till användning.

Det är egentligen en notis i dagspressen för i föl om statens reproduktionsanstalt och dess vanskötsel, som gav nytt liv åt dessa tankar, vilka

jag dessutom, så gott som ord för ord tillämpat på österrikiska förhållanden hörde upprepas av Dr. Rudolf Guby, vilken på andra bildveckan i München i höstas avgav en synnerligen intresseväckande rapport om den blott ett par år gamla Öestreichische Bundeslichtbildstelles värde som hjälpinstitut för skola och folkbildning *).

Det skulle vara frestande att här återge rapporten i dess helhet, vilken gav ett lysande bevis på vad som kan uträttas, dels när den rätte mannen får hand om saken, dels när staten, såsom här, tager hänsyn till praktiskt ekonomiskt förstånd *lika mycket* som till de ideella synpunkterna och för en enda gångs skull *fattar sitt beslut så gott som på ett par dagar och låter handlingen omedelbart följa på orden*. Vi få emellertid här inskränka oss till en helt kort sammanfattning av uppgifterna i förhoppning att de kunna ge anledning även åt våra statsmakter att ta sig en icke alltför lång funderrare på saken och vad som därav kan vara lämpligt att omplantera i svensk jordmån **).

Statens bildcentral med säte i Wien lyder omedelbart under statens kansli. Dess uppgifter äro enligt organisationsstatuternas § 1 följande:

- a) att grundlägga ett negativ-, resp. klichéarkiv till forsknings-, bildnings- och propagandaändamål;
- b) att ombesörja fotograferingen och anskaffa allt erforderligt bildmaterial, som kan främja kännedomen om tyskösterrike, företrädesvis dess konstskatter och naturminnesmärken;
- c) att av de under a och b nämnda fotografiska negativen och klichéerna själv eller genom andra låta framställa ljusbilder och tryck, samt för dettas fullt affärsmässiga utnyttjande och distribution upprätta ett försäljningskontor;
- d) att förberedande iordningställa och tillhandahålla ljusbildmaterial till forsknings- och undervisningsändamål, folkkupplysning och folkbildning, till främjande av folkhälsan och allmän välfärd, men framför allt till propagandaarbetet i in- och utlandet, turistväsendets, naturskyddets och hembygds-känslans, hantverkets, industrins och exportens tjänst

*) se nr 5 för i år av Nordisk Tidskr. för fotografi.

**) Jag tar mig på samma gång friheten hänvisa till ett par artiklar i tidskr. Verdandi. Den ena s. 221 o. f. 1921, om hur man gör barn- och ungdomslätt. lätt tillgänglig i Jena samt i nästa häfte, om bildcentralens i Thüringen grundande, vilka bägge institutioners verksamhet ha mycket, varmed ovanstående kunde kompletteras.

samt i övrigt till allt och alla, som vilja gagna Tyskötterrikes intressen och därvid behöva hjälp av ljusbilder;

e) att anordna utställningar och konstnärliga pristävlingar.

Enligt organisationsstatuternas bestämmelser har statens bildcentral tvenne stora komplex av uppgifter att tillgodose, dels 1) såsom hjälpinstitut för all statlig propaganda i detta ords vidaste bemärkelse dels 2) såsom hjälpinstitut för vetenskaplig forskning, skolundervisning och folkbildning.

Såsom hjälpinstitut för den statliga propagandan åligger det bildcentralen att genom illustrationer bana väg för en allsidig kännedom och orientering beträffande tyskötterrikiska förhållanden. Det mål, som skall eftersträvas är att slutligen på ett enda ställe förena alla ljusbilder, som behövas eller åstundas av dem, som intressera sig för Tyskötterrike, detta må nu vara en statsinstitution, ett länsförbund eller enskild person, som arbetar för att göra Tyskötterrike känt i någon form, en person t. ex., som sysslar med forskning i Tyskötterrikes hävder, eller en helt vanlig turist, som vill skaffa sig några minnen från sin färd etc.

För att kunna uppnå detta idealtillstånd upprättas:

1) ett negativ-, resp. klichéarkiv, där allt bildmaterial, som från staten eller enskilda kan erhållas, samlas och systematiskt inordnas i ovannämnda syftens tjänst. Redan nu (1919) förfogar bildcentralen över $\frac{1}{4}$ million negativ, huvudsakligen av konstverk och naturminnesmärken.

2) ett fotografiskt laboratorium vilket är i stånd att effektuera alla beställningar på reproduktioner av de i arkivet förvarade bilderna.

3) en avdelning för nyupptagningar, där specialfotografer syssla med systematisk komplettering av det befintliga bildbeståndet. Denna avdelning skall även arbeta för att tillgodose ovannämnda kategorier.

Vad beträffar den rent affärsmässiga avsättningen av de i centralarkivets ägo befintliga ljusbilderna, särskilt dessas spridning i största möjliga utsträckning, så har inom landet bildats ett förlagsbolag

med mycket stort driftkapital, vilken under statens kontroll och delaktighet i vinsten upprättar dels i Wien ett huvudkontor för försäljningen, dels filialer i landsortens mera betydande städer, dels sådana i utlandets huvudstäder. Även de för bildcentralens syften lämpliga ljusbilderna i de tyskötterrikiska privatfotografernas ägo komma att upptagas uti centralarkivets försäljningskatalog och hållas tillgängliga av bildarkivet, för att på så sätt bokstavligen allt som finnes inom landet av hithörande material må från detta enda ställe kunna systematiskt ordnas och bearbetas för sitt ändamål.

Ett stort specialförlag, huvudsakligen avsett att tillgodose resehandböckernas behov av illustrationsmaterial och leveransen av goda, billiga vykort, anslutes till huvudförlaget, för att på detta sätt i möjligaste mån kunna utnyttja bildarkivets alla resurser.

Vad till sist centralarkivets uppgift som hjälpinstitut enligt punkt 2 beträffar, så kommer här hela bildmaterialet att såvitt möjligt gratis ställas till vederbörandes disposition, i varje fall icke annat än till betydligt reducerade priser. Nyupptagningarna skola utföras på samma villkor. Genom en särskild rådfrågningsnämnd, som står vid föreståndarens sida, tillförsäkras centralarkivets intresser sakkunnigaste behandling av förekommande ärenden och rekvisitioner.

Inredningen, inventeringen och katalogiseringen fullbordades enligt D:r Guby's, den unge direktören och organisatören såväl som idéens upphovsman, rapport vid andra bildveckan i München i höstas, redan under loppet av år 1920. Av katalogerna ha följande hunnit fullbordas: "Italien", "Wien", "Oberösterreich", "Kärnten", "Verzeichnis von Sciopikonbildern", m. fl. Förfrågningar kunna ställas till *Wien I. Wallnerstrasse N:o 4/11, Palais Esterhazy*.

Vore icke något liknande möjligt här hemma med de stora resurser vi förfoga över, men icke minst med tanke på ett verkligt rationellt utnyttjande av den reproduktionsanstalt staten redan förfogar över?

DAGMAR WALDNER.

I N N E H Å L L

HJALMAR HOLMQUIST, Prästen och hembygdsvården	113
AGNES BRANTING, Om vården av textil kyrkoskrud	116
God och dålig hembygdsvård. En bildserie. 4—5	123

LITTERATUR:

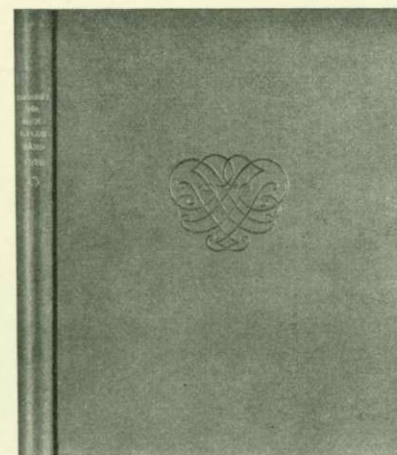
OSSIAN LINDSKOUG, En bok om textil skrud i våra kyrkor	125
Sveriges natur.....	126
Hembygds litteratur	126

MEDDELANDEN:

Samfundet för hembygdsvård. Dalarna. Gotland. Gästrikland. Norrbotten. Småland. Skåne. Värmland. Västergötland. Västmanland. Utlandet.....	127
--	-----

Författarne äro själva ansvariga för innehållet i sina uppsatser.

TIDSKRIFT FÖR HEMBYGDSVÅRD utgives i 6 rikt illustrerade häften årligen, utgörande sammanlagt 25 till 30 ark i kvartformat (med 8 sidor i arket). Priset per årgång är 8 kronor. Prenumeration kan ske på posten, i bokhandeln eller hos expeditionen av *Tidskrift för hembygdsvård, Grönegatan 12, Lund*

PÄRMAR till TIDSKRIFT FÖR HEMBYGDSVÅRD

*i enkel, smakfull utstyrsel och utförda av
prima engelsk linneklot (s. k. "cambric")
samt med äkta förgyllning.*

Pris per styck Kr. 2:50.

Pärmarna kunna erhållas i **blå** eller **grön** färg från
tidskriftens expedition, *Grönegatan 12, Lund*,
eller vid hänvändelse till Eder bokhandel.

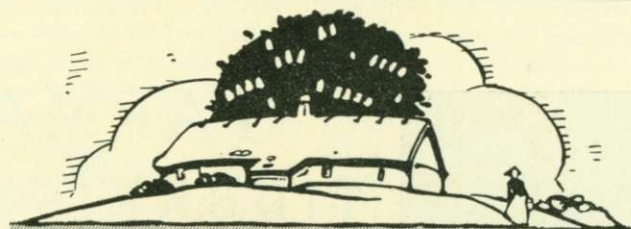
A.-B. SKÅNSKA CENTRALTRYCKERIET
LUND

UTFÖR ALLA SLAGS
BOKTRYCKERIARBETEN

FORT, VÄL OCH TILL BILLIGASTE PRISER.

BEGÄR KOSTNADSFÖRSLAG!

TEL. 275.

HEMBYGDSVÄNNER

Ett gott medel att sprida kännedom om hembygden är VYKORT med avbildningar av fornminnen, naturminnesmärken och vackra utsikter. För Hembygdsföreningar särskilt att beakta, då utgivandet av sådana vykortsserier även lämnar ett gott ekonomiskt utbyte. Alla upplysningar, prov och pris lämnas beredvilligt på begäran.

AB MALMÖ LJUSTRYCKSANSALT
HIPPODROMPASSAGEN MALMÖ TEL. 4421, 8280

MARDELL

V Å R A K Y R K O G Å R D A R

NÄR MAN TALAR OM HEMBYGDSVÅRD, HUR MÅNGA ÄR DET då, som ägna en tanke åt våra gamla kyrkogårdar! Mycket annat kommer man ihåg, men sällan dem! Och dock rymma just dessa så mycket av värdefull kultur och vittna om svunna dagars stora omsorg om de dödas vilorum.

Dessa kulturminnesmärken utsätts ofta i avsikten att "förbättra" för en synnerligen hård behandling. När en gammal kyrkogård behöver utvidgas glömmar man ofta att ta vara på det goda i den gamla anläggningen och bygga vidare på den traditionella grunden.

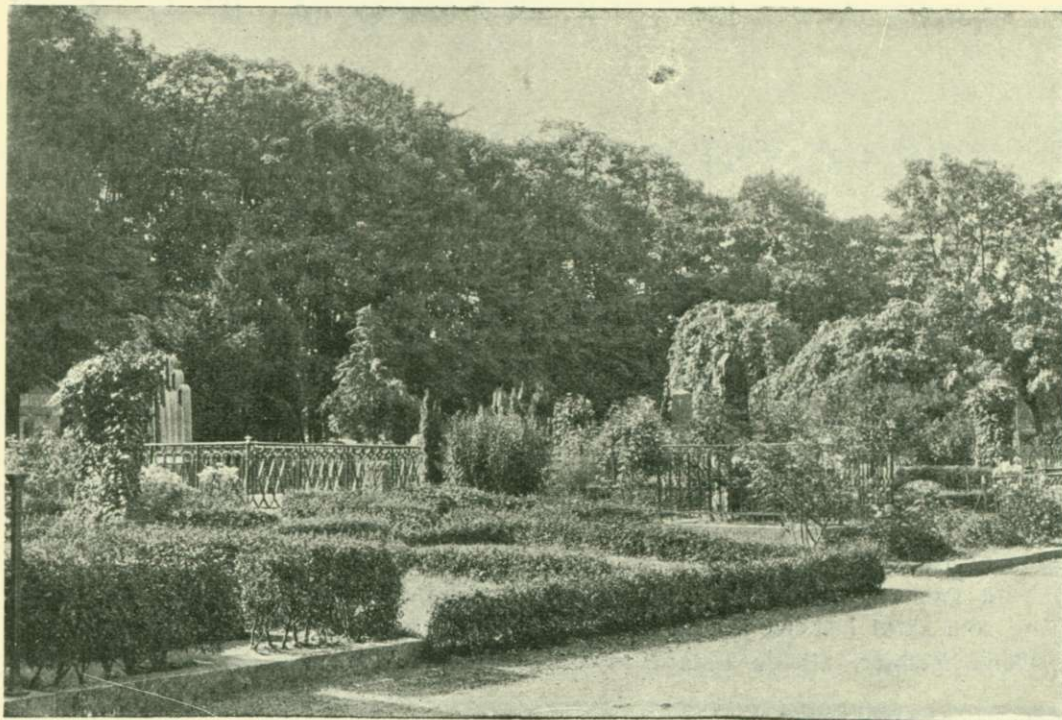
Våra gamla gravvårdar — värdefulla kulturbärare även de — behandlas mången gång som skrot i stället för att tillvaratagas så pietetsfullt som möjligt.

Dock medges, att de sista åren visat glädjande tecken till ändring härutinnan,

Sorunda kyrka, Södermanland.

Träden och muren göra kyrkogården till ett slutet rum.

Från Ystads gamla begravningsplats.
Kyrkogårdens omgivande trädrader bilda väggar och fond.

orsakad dels av den allmänna strävan att på alla områden höja kulturnivån, dels av bestämmelsen att församlingarna numera skola insända kyrkogårdsritningar till Kgl. Byggnadsstyrelsen för godkännande. Därmed har man sökt erhålla en garanti för att den gamla kyrkogårdskulturen bevaras. Kyrkogårdarne kunna på så sätt kanske åter bli den lugna plats man gärna flyr till från dagens jäkt, den plats där både själ och öga känna vila. Kyrkogårdarne äro samlingsplatsen före gudstjänsterna och den stilla ro, som sprider sig från mjukt omhägnade gravar och vårdar, är säkert ej utan sin betydelse för både etisk och estetisk fostran.

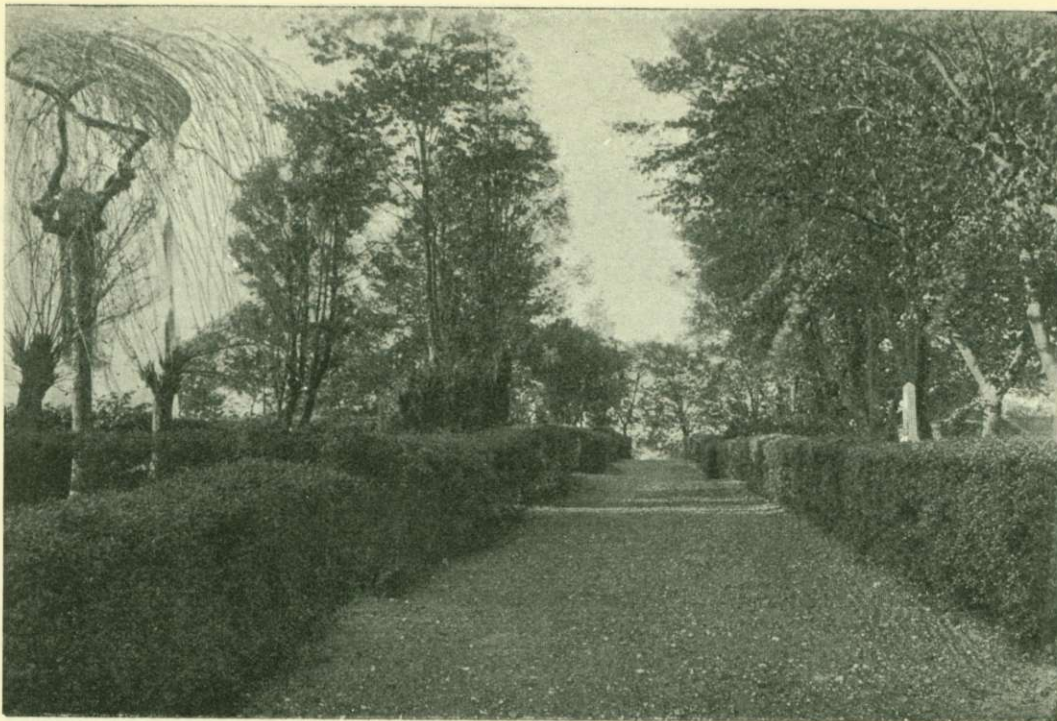
Inom kyrkogårdsmuren var frid och ro. Kyrkogårdsmuren, ja — i det ordet finner man så gott som hela förklaringen till skillnaden i stämning på gammal och ny anläggning. När kyrkogården anlades omkring kyrkan, inhägnades den i regel på ett i alla avseenden fullt tillfredsställande sätt. Man använde muren med trädrad innanför eller häckar av bl. a. gran, hagtorn, liguster, allt görande samma tjänst: att utestänga trafikbuller och skydda gravarnes blomsterplanteringar för vind och stark sol. Inhägnaden är dessutom till stor fördel ur skönhetssynpunkt, därigenom att den lämnar en utmärkt fond åt gravstenarne. Vid gamla anläggningar är detta

Ett gravkvarter på Norra Begravningsplatsen i Stockholm.
Ett för stort synfält, som därigenom verkar ödsligt. Gravplaceringen gjord utan tanke på fond.
De höga gravkullarne bidra till det dystra intrycket.

beaktat, vilket framgår av att man med förkärlek placerat mera betydande familjegravar just innanför inhägnaden, denna må nu ha varit av sten eller växtmaterial.

Vill man utvidga en äldre kyrkogård, skall man inte begå det felet att radera den befintliga inhägnaden för att få nytt och gammalt område mera "sammansmält". Ofta inhägnas det nya området med ett järnstaket och hur föga det fyller den gamla omgärdningens uppgifter, ligger ju i öppen dag. Ett järnstaket verkar hårt och kallt, lämnar himlens alla vindar fritt spelrum bland gravarnes blommor, släpper in arbetsdagens buller utan minsta dämpning, lämnar ingen fristad åt stämning och ro, ingen fond åt vårdarne. De som önska besöka sina gravar känna sig utsatta för nyfikna blickar från på vägarne förbipasserande, intet skydd finns till deras utestängande — med ett ord, gravarnes helgd är borta. Ställer sig en fortsättning av den gamla muren för dyrbar må man nöja sig med en enkel genomgång och häck för det nya om-

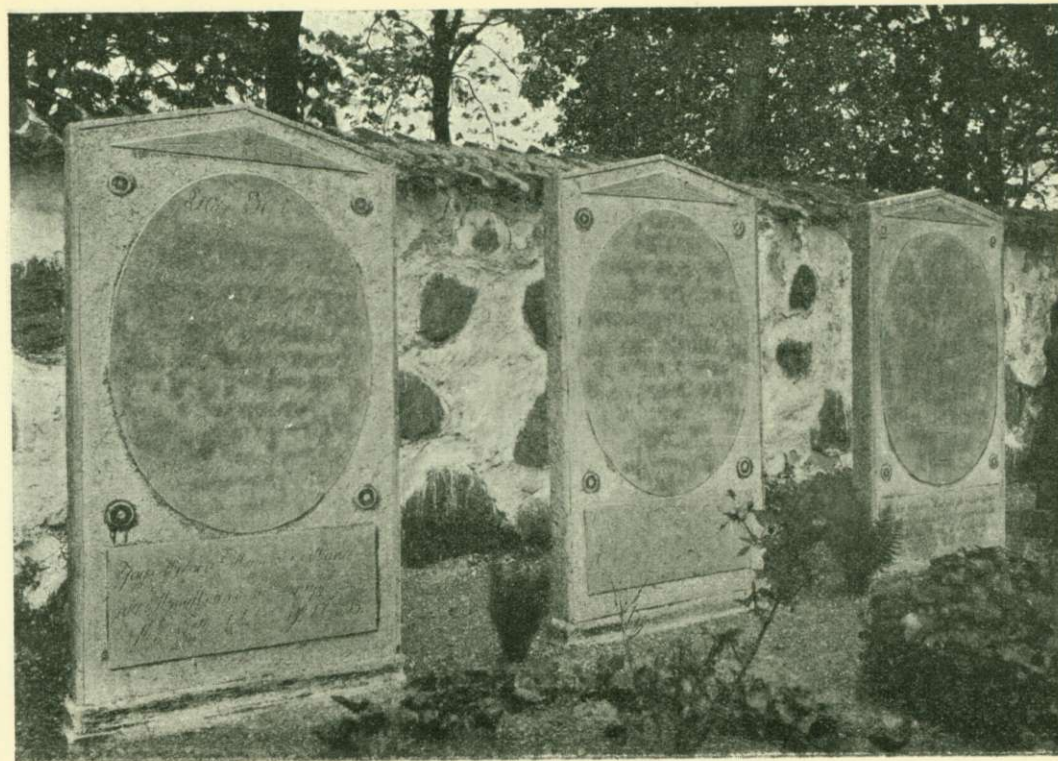
Från Västra Skrävlinge kyrkogård, Skåne.
Synfältet begränsat av träd och häckar, som mjukt inrama gravvårdarna.

rådet. Inhägnaden skall göras så att man får en trygg känsla av avskilt rum, där trädkronorna bilda taket, som ytterligare bidrar till rofylld stämning.

Må man dessutom vid utvidgningar i allra största mån skona den gamla vegetationen och i stället koncentrera sig på att driva fram växtlighet på det nya området och önskan om "sammansmältning" blir på ett oändligt vackrare sätt härigenom uppfylld. Också vid trädgallringar bör man gå ytterst försiktigt tillväga. Gravar, övergjutna av dämpat solsken, som silas genom lummiga trädkronor ge en alldeles särskilt högtidlig stämning, som lätt kan förstöras genom okänslig trädfällning.

Under 1800-talets mitt började man här hemma utföra kyrkogårdsanläggningar i missförstådd "engelsk parkstil". Allt som anlades under denna tid skulle efterlikna "engelsk parkstil". Man förbisåg att denna stil överhuvudtaget icke lämpade sig för mindre anläggningar. Lika litet togs hänsyn till, huruvida de bidrogo till att understryka kyrkans eller anläggningens monumentalitet. Man förbisåg även den välgörande kontrastverkan en monumental trädfyrkant utövade i det svenska landskapet med dess i regel så splittrade natur.

Att för helt nya anläggningar söka fixera bestämda regler och uppställa normal-

Från Tygelsjö kyrkogård, Skåne.
Stenmur som lämplig fond för gravvårdarna.

system är ur alla synpunkter förkastligt. Som ett allmängiltigt råd bör dock framhållas önskvärdheten av att undvika stora synfält. Det är dessa som åstadkomma ett så nedslående intryck av ödlig övergivenhet. Med sina anhopningar av stora stenvårdar utan fonder ge de endast intryck av köld och fåfäng ävlan.

Omsorg bör ägnas åt områdets indelning i lagom stora rum eller gårdar, vilket på ett vackert och naturligt sätt åstadkommes genom buskage eller häckar — givetvis under förutsättning att häckarne klippas och skötas med största noggrannhet, ty en häck såväl som all plantering blir vacker eller ful allteftersom den skötes med större eller mindre omsorg. Dessa "häckar" bilda då fonder för gravvårdarna och bidra till ögats vila, liksom den omramande grönskan barmhärtigt skyler baksidor och förtar stenens hårdhet, på samma gång som den minner om det sig alltjämt förnyande livets makt över döden.

Är det nyförvärvade området skogbevuxet, bör största försiktighet iakttas vid behövlig gallring och uthuggning, ty där bilda redan från början trädbestånden rumsverkan och varje grav kan få sin skyddande grönska, en ovärderlig fördel vid besök hos

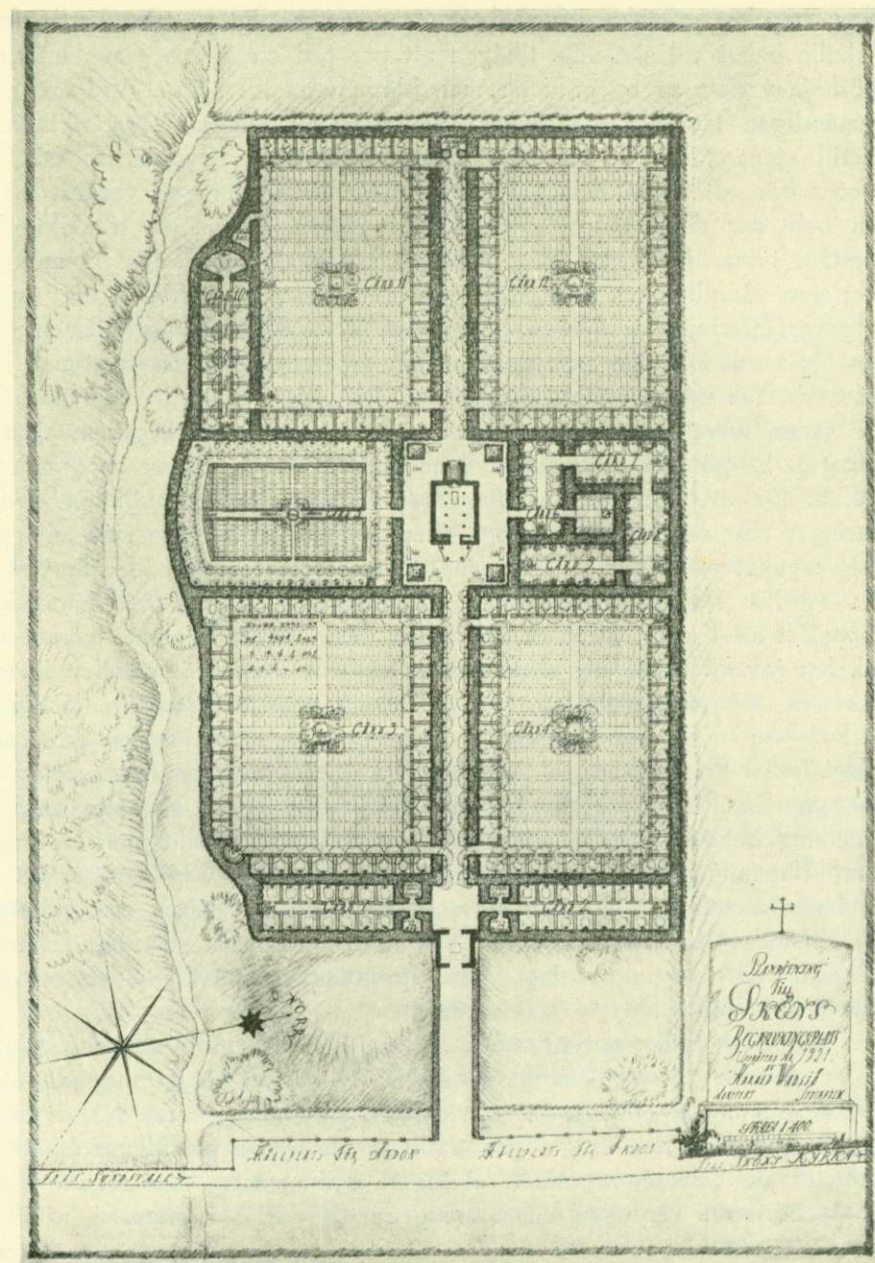
Från Leksands kyrkogård, Dalarne.
Naturlig och god fond för ett allmänt gravfält utan kullar och gångar.

de döda. Där susa trädskronorna redan från början vaggsång över gravarne, ljuset dämpas, solen strålar milt mellan grenarne och de döda sova lugnt i skogens famn.

Ett annat allmängiltigt råd är att söka i möjligaste måtto ordna det så, att de gravar, som på en gång äro synliga, alltså gravar inom samma "rum", prydas med gravvårdar, som ej verka störande på varandra. Må varje rum eller gård få sin karaktär, sin enhetliga prägel, befriad från intryck av tävlan att genom pompösa vårdar hedra de döda. Mera monumentala gravar böra placeras så, att de genom sitt läge förhöja platsen i arkitektoniskt avseende. De enklare gravanordningarna samlas till ett harmoniskt helt, och skänkas med enkla medel stämning av ro och fridfull harmoni.

Jag kan icke underlåta att i detta sammanhang även framhålla det störande intryck en anhopning av bautastenar kan göra. Att resa en s. k. "bautasten" har i vår tid mången gång ansetts vara det enda värdiga sättet att hedra bortgångnas minne. Dessa stenar med polerad framsida och förgylld text är en parodi på hednatidens enkla bautastenar. Ättehögarne minnessten passar ej för nuvarande små gravkullar — de endast åstadkomma disharmoni och förrycka proportionerna — liten kulle och stor sten, istället för tvärt om.

Här har nu talats om inhägnad, om trädskronornas välgörande tak, om önskvärd-

Sköns Begravningsplats, Medelpad.
Begravningsplatsen är inhägnad i lagom stora gärder genom häckar, som samtidigt bilda fond åt familje-gravarnas vårdar. Observera: anläggningen något avlägsnad från landsvägen.

heten av så mycket grönska och så litet sten som möjligt på våra kyrkogårdar — och jag skulle också till sist vilja tillägga ett par ord om själva gravplanteringarne. För att förhöja verkan av en grav tar man blommorna till hjälp. Vid en rest vård är det synnerligen lämpligt att placera en grupp av tämligen låga, rikblommande plantor invid stenens fot, t. ex. låga rosor, gyllenlack, begonia, fuchsia, astrar, penséer, etc. För att täcka hela graven har man ett synnerligen vackert material i murgrönan och där denna ej vill trivas — i vincan. Denna går utmärkt, där alla andra blommor tvina. Med sina blåa blomkalkar och sin långvariga blomningstid är den synnerligen lämplig och har som gravväxt gammal tradition i vårt land. Att arrangera gravplanteringar med t. ex. stamrosor är icke fördelaktigt, likaväl som det bör varnas för sandade kullar och sand mellan gravarne. Sand är torrt och hårt, låt gräsets eller vincans mjuka matta härska!

För att exemplifiera vad som här ovan sagts, har man vid några av våra större städer anlagt s. k. mönsterkyrkogårdar. Man har använt sig av en ledig och iögonfallande plats för att där anordna fingerade gravar med förebildliga vårdar och gravplanteringar mot omgivande buskage eller mot häckar. Dessa små anläggningar ha visat sig mycket värdefulla ur den synpunkten, att de långt bättre än ord bevisa riktigheten av här framförda allmänna råd. Som en naturlig följd härav har den önskan uppstått att i allt vidare kretsar kunna demonstrera liknande mönsteranläggningar och har jag då tänkt mig ambulerande sådana. Planen är att den församling, som önskar en mönsteranläggning, upplåter ledig plats och bekostar nödiga planteringar. Som en dylik ambulerande "mönsterkyrkogård" ej kan bli av större omfattning, kan den i brist på annan lämplig plats mycket väl arrangeras invid kyrkan med dennas mur som fond åt gravvårdarne. Kostnaden för de sistnämndas transport och uppställning bekostas av för saken intresserade större stenhuggerifirmorna inom landet. Varje församling tänkes underhålla mönsteranläggningen blott ett år och kyrkokassan kommer sålunda ej att betungas med några större utgifter, men arbetet med kyrkogårdskonstens renässans skulle på detta sätt få en utomordentligt kraftig hjälp framåt. Önskas närmare upplysningar står författaren gärna till tjänst med de råd, som i varje enskilt fall kunna vara önskvärda.

Det har här ovan redan antytts, hurusom strävan efter kulturellt framåtskridande på de flesta områden gör sig kraftigt gällande. Det är därför att hoppas, att även kyrkogårdskonsten mera allmänt blir innesluten i denna strävan, och detta går så mycket lättare som den har en gedigen tradition att bygga på. Man behöver endast gå tillbaka till de bevarade goda förebilderna och omsätta dem så, att de bli ett värdigt vittnesbörd om vår egen tids omsorg om de dödas vilorum.

HARALD WADSJÖ.

OM MODERNA PRINCIPER VID KYRKORESTAURERINGAR.

KYRKORESTAURERINGSPROBLEMET ÄR I EMINENT MENING EN hembygdsvårdsfråga. Oftast är kyrkan den äldsta byggnaden i hemtrakten, och med den är förenat minnet från många generationer av förfädrar. Mycket sällan har dock en gammal kyrka samma prägel, som när den var ny. Stommen är möjligen mer eller mindre bibehållen, men allt, vad därutöver är, i synnerhet sådant, som varit av förgängligt material, har vanligen under tidernas lopp blivit förnyat och fått en annan tids prägel. Den, som förstår och vill se, kan ej sällan avläsa huvuddragen av hembygdens kulturhistoria ur kyrkans byggnad, inventarier och böcker. Den moderna restaureringskonsten lägger stor vikt vid denna historiska sida av saken och söker så vitt möjligt att bibehålla och framhäva skilda tiders tillsatser och förena dem till en konstnärlig enhet. Problemet blir härigenom mången gång långt mera komplicerat, än under de tider, då man ansåg den "stilrena" restaureringen vara den allena saliggörande, och sökte att i enlighet därmed återställa en kyrka i det skick man trodde att den haft från begynnelsen. Resultatet härvid blev i de flesta fall missvisande och falskt, ty man visste föga om den ursprungliga inredningen och det hantverksmässiga förfarandet m. m. Den moderna riten framtingar även vissa anordningar som ursprungligen aldrig funnits. I synnerhet dessa fingo en oäkta prägel. Slutligen undanskaffades allt eller det mesta, som mellanliggande århundraden åstadkommit, och kyrkan berövades därigenom det historiska intresse, som den erhållit genom församlingars uppoffringar för utförda förändringar eller genom enskildas kärleksfullt och fromt skänkta gåvor. Som resultat återstod blott en mer eller mindre ointressant bild av arkitektens individuella uppfattning om kyrkans äldsta utseende. Man må ingalunda föreställa sig, att kyrkan i sitt ursprungliga skick alltid varit vackrare och värdigare än den blivit efter många generationers arbete och strävan att pryda den — i varje fall var den säkert ofta mindre rik i sin utstyrel. Sedan hava visserligen andra tider genom vanvård och missförstånd mången gång illa förvaltat detta arv. Man söker därför också i vår tid med all makt att taga reda på, skydda och tillgodogöra sig, vad som återstår, och på bästa sätt neutralisera begångna misstag. När man numera talar om en byggnads "återställande" menar man således ej det "stilrena" förfaringssättet utan det nyssnämnda tillvaratagandet av *alla* tiders karaktäristiska tillsatser. Om något behöver göras helt nytt försöker man sätta sin

egen tids prägel därpå. Man aktar sig dock för alltför extrema yttringar av den moderna konsten — traditionen måste alltid vid handhavandet av historiska minnesmärken göra sig gällande mer än eljest. Varje förändring eller nyskapande, som ej har praktiskt fog för sig, bör dock alldeles undvikas.

De moderna restaureringsprinciper, vilka läggas som rättesnöre vid vanligast förekommande fall, kunna sammanfattas i följande satser, med vilka professor S. Curman inleder beskrivningen till en av sina mest betydelsefulla restaureringsarbeten. Han skriver: "Vid uppgörande av ett restaureringsförslag gäller det först och främst att besvara frågan: vad vill man åstadkomma genom restaureringsarbetet? Därpå svaras: Man vill 1) avlägsna alla de brister och olägenheter, som utgöra faror för kyrkans materiella bestånd 2) sätta kyrkan i stånd att på lämpligaste sätt fylla sitt nuvarande ändamål, därvid iakttagande att 3) låta kyrkan på ett så ärligt och tydligt men även så estetiskt tilltalande sätt som möjligt berätta sin historia och visa sina särdrag, varvid även senare tiders verk böra respekteras lika väl som de äldres, om de utgöra något karaktäristiskt för sin tid".

Givet är, att i frågor som dessa, några absolut gällande regler ej kunna fastställas, utan arbetet måste i varje särskilt fall få sin av omständigheterna dikterade speciella utformning. Men i stort sett kan man alltid gå tillbaka till ovanstående teser och söka tillämpa dem på riktigt sätt. Med utgångspunkt från denna uppdelning, vill jag försöka att med några konkreta exempel närmare behandla dessa principer.

KYRKANS UNDERHÅLL.

Den första frågan, d. v. s. underhållet av kyrkan, är ständigt aktuell, och det fordras ett vaket iakttagande för att det ej skall bli försummat. I de flesta fall äro de behövliga åtgärderna enkla nog, men det gäller dock alltid att iakttaga vissa försiktighetsmått, som man ej skulle bry sig om vid vanliga byggnader. En gammal byggnad har alltid en "patina", man skulle kunna kalla den för en av tidens tand angripen överhud, som ger den en alldeles särskild tjusning. Det gäller att skydda denna överhud vid lagningar och ommålningar. Man berövar eljest lätt kyrkan ett skönhetsvärde, som en grell och "fin" nymålning ej kan ge, och som det tar lång tid att återfå. Det talas ofta en smula föraktfullt om, att man försöker att få en sak att se "gammal" ut från början. Denna strävan kan vara affekterad vid nybyggnader, men är vid behandlingen av äldre saker en fullt befogad, ja, nödvändig åtgärd av pietet — ett försök att ej förråa utseendet utan bibehålla den gamla stämningen. Om t. ex. valv och väggar tarva ny kalkning, tar man ej en alldeles vit ton, utan bryter den en smula i grått eller gult, och till den sista strykningen användes en mörkare färg, som ströpplas eller penslas omkring, så att botten lyser igenom; man kallar f. ö. förfaringssättet patinering, och resultatet blir en mjukare och livligare yta, som ej verkar alldeles nymålade, men ändå fyller alla rimliga krav på snygghet.

Vreta Klosters kyrka. Rest. S. Curman 1915—1917.

Murarna av kalksten, rengjorda från 1700-tals puts. Tak av ekspån.

Foto. E. Fant.

Vid putsning ut- eller invändigt av en gammal stenkyrka, söker man ej att till varje pris få ytan jämn och slätstruken, — det kan f. ö. ofta behövas flera tums tjocka brukspåslag, innan man kommer därhän. I stället låter man putsen smyga sig efter oregelbundenheterna och får därigenom fram just den ålderdomliga karaktär, som byggnaden besitter. Det har även flerfaldiga gånger förekommit under senare års restaureringar, att man avlägsnat ett sådant tjockt putslager, påslaget vanligen under 1800-talet, för att få fram det robusta och karaktäristiska byggnadssättet och få kännning av materialet. Vanligt är även att partier av huggen sten putsats eller målats över i sen tid, för att de ej varit nog "släta" och fina. Vid borttagandet av en sådan påsmetning aktar man sig noga att skada stenens yta genom en renhuggning. Man endast borstar den grundligt ren och låter den visa sin ärliga och ärriga men desto mera värnadsvärda yta.

För att emellertid återgå till de rena underhållsåtgärderna är frågan om taktäckningen kanske den viktigaste. Sedan gammalt har kyrkorna haft sitt alldeles sär-egna taktäckningsmedel, vilket praktiskt taget ej användes för profan-byggnader,

Östra Eneby kyrka mot koret. Rest. E. Fant 1918.

Målningar framkallade. Fattades på vissa ställen, såsom i triumfbågen (intill predikstolen) och i valvstrålarna, varest modern målning är gjord av Filip Månsson. Ringar i valven, ifyllda men figurframställningar, orörda. Helhetsintrycket är gott. Glasmålningen i koret dålig, sedermera ersatt med en mera konstnärlig av O. Hjortzberg. Foto. E. Fant.

gat, när det gäller gamla kyrkor — dock med en del undantag för några provinssiella egenheter, t. ex. på Gottland de karaktäristiska brädtaken och på skånska slätten tegeltaken samt på platser, där tillgången på skiffer gjort detta material till det traditionella. I nödfall blir man dock tvungen att ibland taga till något annat, varvid man emellertid blott kan tänka på antingen tegel, av gammal enkupig form, eller skiffer, som då bör ha det lilla spånliknande formatet, eller någon gång plåt, som alltid målas svart. Om tegel eller skiffer användes måste emellertid taklaget vara kraftigare än för det lätta spåntaket. Absolut förkastligt är däremot korrugerad plåt och papp samt de moderna imitationerna, cementtaktegel och eternit-skiffer, vilka

nämligen den tjocka, kluvna takspånen, som också därför kallas kyrkspån. Ett lämpligare material kan man ej heller utleta. Rätt utfört och väl underhållet har det större varaktighet än någonting jämförbart, möjligen med undantag av tjock koppar- eller blyplåt, som oftast dock ej kan komma i fråga. Ett spåntak behöver blott skötas med tjärning, ett nytt oftare, ett äldre ungefär vart femte år. Ett plåttak behöver oljemålas lika ofta. Tyvärr är spånen numera ganska dyr i anskaffning och församlingarna draga sig för den stora engångskostnaden, som dock i längden betalar sig och kan amorteras på mycket lång tid. Man bör därför göra allt för att bibehålla användandet av detta utmärkte material, som i så ovanligt hög grad har kyrktradition. De flesta andra taktäckningsmaterial får man lov att betrakta som surro-

alla ge en dödande torr och profan effekt. Sådana material tillåtas numera heller aldrig av Byggnadsstyrelsen.

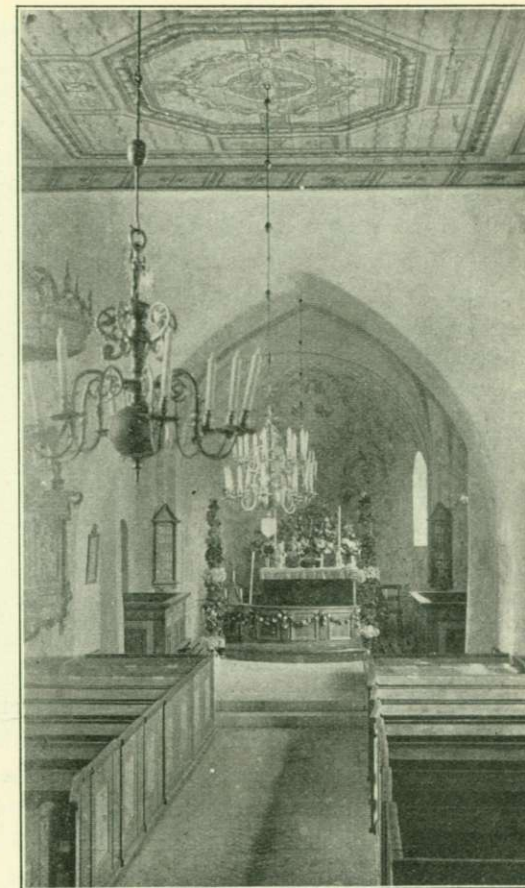
En annan underhållsfråga är avlägsnandet av markens fuktighet, som genom mögelbildning och röta verkar förstörande på golv eller träinredning. Ofta beror golvfukt på, att marken utanför kyrkan under tidernas lopp höjts över golvplanet. I sådana fall får man försöka sänka marken i behövlig grad. En annan gång får man taga till en ordentlig dränering, och om marken är av sådan beskaffenhet, att fukten ändå stannar under trägolvet, måste detta läggas på ett fuktisolerande underlag, vanligen bestående av en betongplatta belagd med asfalt. Dessutom måste allt trävirke tjäras eller impregneras med carbolineum l. dyl. på undersidan.

En annan och större fara för kyrkans bestånd innebär den bristfälliga grund, som ofta bestods äldre byggnadsverk. Om sättningar iakttagits, måste man söka förhindra deras fortgång med grundförstärkning. Man har då att noggrannt undersöka undergrundens beskaffenhet och beräkna, vad den tål. Med ledning härav får man därefter undan för undan i små sektioner gjuta ny och stadig grund av betong till erforderligt djup, aldrig mindre än frostfritt d. v. s. c:a 1,20 m., sedan man försiktigt delvis avlägsnat den äldre grunden under iakttagande av betryggande åtgärder för undvikande av ras.

Avhjälpandet av alla brister, som höra till detta kapitel, är ju givetvis det första man vid en kyrkorestaurering har att iakttaga, innan man kan tänka på de åtgärder, som kunna hänföras till de bägge andra.

KYRKANS ÄNDAMÅLSENLIGHET.

“Att sätta kyrkan i stånd att fylla sitt nuvarande ändamål”, lyder den nästa punkten. Härunder kan hänföras en massa praktiska spørsmål, som stå i samband med de

Balingsta kyrka mot koret. Rest. S. Curman 1918.

Tegelgolv och all inredning samt all målning ny. Kyrkan förut ruin. Foto. S. Curman.

”krav på bekvämlighet“, som nutidsmänniskan i så mycket högre grad än äldre generationer ställer även på en kyrka.

Det svåraste att lösa av dessa problem är uppvärmningen. Ända intill mitten av 1800-talet nöjde man sig utan värme i kyrkorna. Så småningom började emellertid införandet av kaminer, vilket till att börja med var det för mindre kyrkor enda använda uppvärmningssättet. Kaminerna visade sig emellertid ha sina stora olägenheter. Man kunde aldrig få dem eller deras rörledningar tillräckligt täta, varför väggar och valv nedsvärtades av sot. Bränslet skräpade ned golvet, och själva kaminen är ju aldrig någon prydnad för kyrkointeriören. I de moderna restaureringsarbetena har därför frågan om lämpliga värmeledningsanordningar omfattats med största intresse, och man har numera till sitt förfogande flera olika sätt att tillämpa. De lida emellertid alla av ett gemensamt fel, nämligen proportionsvis stora kostnader i anläggning.

Den hittills mest använda metoden är anläggningar med varmluftsvärme. I princip är detta system ej annat än den vanliga kamineldningens, blott med den skillnaden att värmeapparaten flyttas till ett särskilt rum, som står i förbindelse med kyrkan. Luften uppvärms i denna s. k. varmkammare, stiger till följd av sin minskade vikt genom en öppning i kammarens övre del genom en kanal till kyrkan, och den kalla luften insuges genom en annan kanal från kyrkans golv in i varmkammaren. För att den värmda luften skall kunna hållas ren, sker eldningen i ett från varmkammaren skilt rum. Absolut fri från kamineldningens olägenheter är man dock ej. Med den varma luften följer damm som gärna avsätter sig på ytor nära varmluftsintaget. Den största svårigheten är emellertid att bereda rum för varmkammare och eldningsrum. Någon gång finnes ett lämpligt utrymme till förfogande, men oftast får man gräva eller spränga en källare under kyrka eller sakristia för ändamålet. Här ligger den huvudsakliga kostnaden i den f. ö. mycket enkla och lättskötta anordningen.

Mera sällan användas de för andra byggnader vanliga metoderna med ånga eller varmvatten. I anläggning äro de som regel dyrare, och det finns alltid risk, att i en kyrka, som blott uppvärms om söndagarna, vattnet i ledningarna under veckan fryser och därigenom åstadkommer skada och förorsakar lagningskostnader. Fördelen är en jämnare fördelad värme.

Det system, som emellertid under de senaste åren vunnit alltmer insteg, är den elektriska uppvärmningen. Härtill fordras ju den absoluta förutsättningen att elektrisk kraft står till buds och det för ett mycket billigt pris. Omkring 2 å 3 öre pr. kilowatt-timme anses som maximipris. Men hur är detta möjligt, när den elektriska energiens produktionskostnad är mycket högre? Jo, det föreligger ofta särskilt gynnsamma förutsättningar härför. De flesta elektricitetsverk producera nämligen just under den tid kyrkan behöver värmas d. v. s. natten till söndagen överloppsenergi, vilken de kunna sälja till underpris. Ibland finnes denna kraft även att tillgå söndag förmiddag, men ofta står verket då stilla. En mindre kyrka hinner dock bli

Tensta kyrka mot öster. Rest. E. Fant 1919.

Medeltida altarskåp uppsatt, ersättande en för kyrkan olämplig 1700-tals uppställning, som placerats i sakristian. Korfönster starkt dämpade med färgat antikglas. Foto. E. Fant.

tillräckligt uppvärmd under natten före gudstjänstens början. Genom detta förhållande uppkommer en annan fördel; man kan placera de elektriska elementen på ett fåtal platser, där energien bäst tillgodogöres, t. ex. mitt i gångarna, och innan gudstjänsten börjar flyttar man bort dem. Man blir då befriad från varje synlig värmekälla och kan reda sig med ett minimum av ledningar. Detta system kan i vissa fall bli väl så ekonomiskt som varmluftsuppvärmning. Dock finnes ett osäkerhetsmoment i elementkontakterna, vilket dock bör kunna övervinnas med lämpliga säkerhetsanordningar. Elementen böra även vara så lätta, att de utan svårighet kunna flyttas, och få ej ha för stor ytemperatur, så att ej fara finnes, att skada därigenom kan ske. Något mera komplicerad men säkrare i drift blir anläggningen, om man vill ha elementen fasta. För större kyrkor fordras, att ström kan erhållas även under gudstjänsttid, och vill man utnyttja värmen till högsta grad, spridas elementen till varje bänk, där de i form av rör, placerade under fotbrädan, direkt värma luften närmast åhörarna.

Som härav framgår finnas för detta system flerfaldiga resurser, och tekniken har

troligen ej ännu sagt sitt sista ord i denna fråga. Om förutsättningarna finnas, erbjuder den elektriska värmeledningen en massa påtagliga företräden framför övriga system, och man bör kunna hoppas på, att den kommer att få en mycket allmän spridning i kyrkorna. En fara medför den emellertid — den inleder lätt till frestelse att införa elektriskt ljus — därom mera i ett följande kapitel.

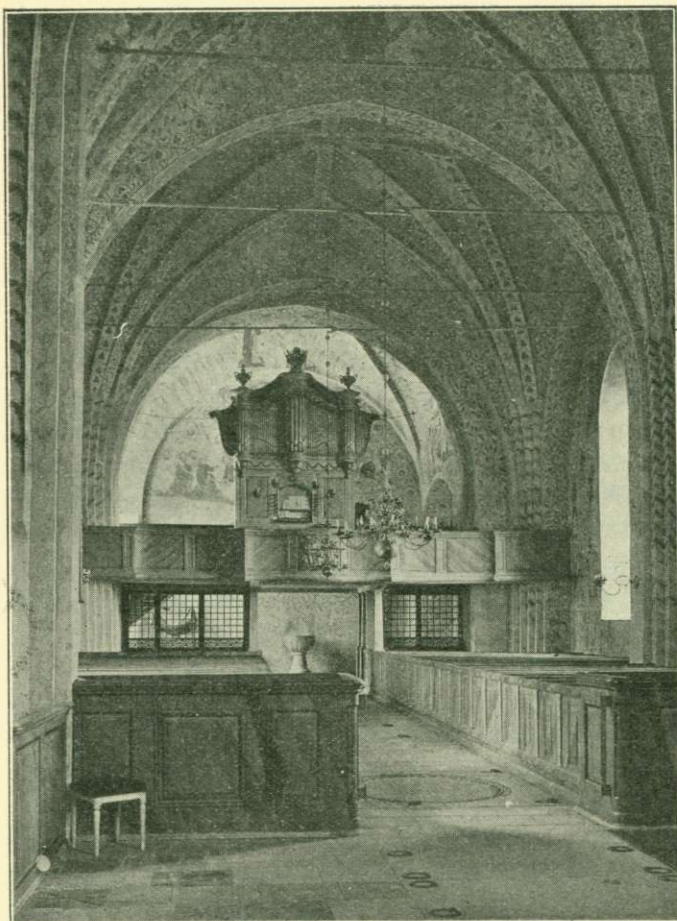
För att varje uppvärmningsanordning skall bli effektiv, fordras emellertid att kyrkorummet befrias från alltför starkt avkylande partier. Fönstrens täthet inverka t. ex. betydligt, och man kan vanligen förbättra deras värmeisolering genom insättande av innanfönster. Sådana verka sällan störande, om de göras med stora, odelade rutor. Däremot bör man undvika att indela dem på samma sätt som ett smårutigt ytterfönster. Spröjsarna täcka nämligen ej varann för ögat, och effekten blir orolig. Man får vidare se till, att alla dörrar äro täta och om möjligt isolera golv och tak med fyllning.

En annan fråga, som varit mycket omdebatterad är bänkarnas utseende och konstruktion. Ett alldeles särskilt karaktäristikum för den svenska lantkyrkan äro de slutna bänkarna. Dessa giva åt kyrkorna ett lugn och en värdighet, som i allmänhet ej har kunnat nås med de senare använda öppna bänktyperna. De äga även förtjänsten av att ega gammal tradition, och man är numera ense om, att de alltjämt böra användas. Skälet, varför de slutna bänkarna en tid allmänt togos bort, var nog huvudsakligen deras obekvämlighet. Det är emellertid en mycket enkel sak att förändra dem, så att de fylla alla krav på bekvämlighet. Man behöver blott bredda sitsarna och giva dem och ryggarna en svag lutning. Tillåter ej bänkavståndet en sådan förändring ökas bredden på gavlarna genom att limma på ett par bitar, eller gör man en liknande förändring med dörrarna. Ett annat argument mot systemet är, att det blir slammer, när dörrarne öppnas och stängas. Detta förhållande kan också avhjälpas genom att i stället för regler av metall anbringa vred av trä eller helt enkelt på gaveln fästa en gummiplatta, som dämpar ljudet, om dörren hanteras ovarsamt. När äldre slutna bänkar förändras eller när nya göras, bör man hänga dörrarna så, att de öppna sig mot utgången. Förr öppnades de vanligen mot koret, men vid kyrkans utrymning kunde då lätt en dörr i en främre bänk slås upp, så att den blockerade den bakomliggande. På sista tiden har frågan om pallar för knäfall ånyo blivit aktuell. Sådana anordnas lätt genom att höja fotbräderna och giva dem en lämplig lutning. Fotbrädan är troligen f. ö. ej annat än en reminiscens av äldre knäpallar. Lämpligt är emellertid, om så ske kan, att göra bänkavståndet något större än det vedertagna (85 à 90 cm. i stället för 80 cm.) för att få denna anordning bekväm.

I detta sammanhang kan vara lämpligt att beröra frågorna om kyrkans golv. För en stenkyrka är givet ett stengolv, vanligen av stora kalkstensplaner, det värdigaste och lämpligaste. Något mindre monumentalt men fullt acceptabelt i mindre och enklare kyrkor är även golv av hårdbränt tegel, vilket då helst bör avslipas, oljas

och bonas för att förhindra dammbildning. Att sitta med fötterna mot ett stengolv är emellertid för kallt. Därför lägger man under bänkkvarteren ett trägolv, upphöjt till bänksyllens överkant, så att intet uppskjutande parti hindrar utsopning och rengöring. Man kan då även ytterligare förhindra golvkyla genom isolering under detta golv med papp och fyllning. I träkyrkor finnas oftast trägolv av präktiga, breda plankor. Om ett sådant golv behöver ersättas, bör man försöka få liknande material, väl lagrat och torkat. De moderna smala golvtiljorna verka alltför billiga och profana i ett tempel, vilket även gäller korkmattor o. d. I golvet ligga ofta gamla, vackert arbetade gravstenar från den tid, då själva kyrkan användes till begravningsplats. Det är ett synnerligen ömtåligt spörsmål, hur dessa skola behandlas. Det naturligaste är ju, att de få ligga kvar på de platser, dit de höra. Men på vissa ställen utsättas de ofta för en ständig slitning, så att de en dag äro fullständigt utplånade. I sådana fall, har man även ansett det motiverat att rädda de konstnärligt utformade stenarna genom en flyttning, helst dock till ett annat ställe i golvet, där de ej äro utsatta för nötning. Att resa stenarna mot väggen är mindre lämpligt. De äro avsedda att ses i liggande ställning, och de böra ha kvar sin karaktär av täckplattor. I nödfall kan man taga till övertäckning med mattor, men sådana, som lämpa sig i en kyrka, äro mycket svåra att skaffa utan stora kostnader. De minst störande och dock ej dyrbara äro kanske tågmattor i en neutral färg.

Belysningsfrågan är ju ett estetiskt såväl som ett praktiskt spörsmål av yttersta vikt. Tyvärr råka här dessa bägge synpunkter lätt i kollision. Det är nog intet tvivel om, att den gamla kyrkan i enlighet med den katolska kulten, svagt belyst, nästan försänkt i halvmörker och med några ständigt brinnande ljuslågor i koret hade en stämning av andakt och högtid, som vi nu ytterst sällan kunna åstadkomma. Att varje människa skall kunna läsa i sin psalmbok är den protestantiska kultens oftergivliga krav. Alla våra äldre medeltidskyrkor ha därför som regel fått sina fönster förstörade, och man tog därvid vanligen ej till måttligt. Ännu större fönster gjordes i rationalismens "ljusa och glada" kyrkor under 1700- och början av 1800-talet. Och i iveren att släppa in mesta möjliga *ljus* gjordes ej sällan anordningar, som motverkade den goda *belysningen*. Jag menar då särskilt de stora fönster, som anbragtes på östra gaveln, och som inverka bländande, så att kyrkan verkar mörkare, än den är, och så att det till förfogande stående sidoljuset ej tillgodogöres. Det är därför ofta en lämplig åtgärd att stänga av detta fondljus. Detta kan ske på flera sätt, antingen genom igenmurning eller genom kraftigt dämpande med färgat glas. Synnerligen omtyckt har det varit att här anbringa målade fönster. Men då är man inne på ett synnerligen vanskligt kapitel. Det finns nämligen intet, som är så utomordentligt känsligt i estetiskt avseende. Ett målat fönster kommer alltid att på ett framträdande sätt göra sig påmint och dra ögonen åt sig mera än något annat. Den "glasmålningskonst", som satt sin prägel på de sista årtiondenas produktion, har emellertid oftast varit så fullständigt okonstnärlig, att alstren härav verka som en våldsam örfil, genast man kommer in i en

Tensta kyrka mot väster.

Västra travéen bildande dopkapell, avskild med ett nytt skrank. Dopfunt på ett stenpodium. Bänkarnas och läktarens gamla färg framskrapad. Valvmålning framkallad. Foto. E. Fant.

jämföras med verklig glasmålning men dock kan ge en fin och diskret effekt på ett relativt billigt sätt (ca 50 à 100 kr. pr kvm).

Man strävar gärna efter att få en ljuskontrast mellan koret och långhuset. Det förre blir oftast det dunklare partiet och altartjänsten kan få tillräcklig belysning från de ljus, som under gudstjänsten ständigt böra brinna på altaret. Men även långhuset är ofta onödigt starkt belyst, varför det kan vara förmånligt att även i dess fönster dämpa ljuset med antikglas. Belysningen blir därigenom även varmare och behagligare för ögonen, utan att möjligheten att läsa i en bok behöver äventyras.

kyrka med en dylik "prydnad". Nej, om man vill ha ett målat fönster, då måste man anlita den allra yppersta konstnärliga kraft, som dessutom kan garantera ett förstklassigt tekniskt utförande, och då först kan en sådan sak bli en verklig prydnad. Men detta är en dyrbar historia, och är man ej beredd att betala ordentligt, då bör man ovillkorligen hellre avstå än skaffa sig ett medelmåttigt arbete. Den moderna glastekniken har f. ö. enklare och billigare medel till sitt förfogande, när det gäller en sådan ljusdämpning. Man kan t. ex. använda s. k. antikglas, som är en imitation av gammalt solbränt glas. Ljusisoleringen kan göras mera effektiv genom inbränning däri av rökfärgade eller andra matta färger. Slutligen har man börjat tillämpa en metod med dekorering av glaset med ytmönster i grisaille d. v. s. målat med grå färg, ett sätt som varken i kostnad eller pretention kan

Härifrån är steget kort till frågan om den artificiella belysningen. Det elektriska ljusets praktiska fördelar och stora lätthet i skötseln gör helt naturligt, att man inom församlingarna gärna vill föra in det i kyrkorna. Men här vill den moderne restaurator ej längre vara med om moderniseringen. Han anser och många med honom, att den belysning, som hör tillsammans med fest och högtidlighet, alltjämt är det levande ljuset med sin fladdrande låga. Det är ju för övrigt blott vid ett fåtal festliga tillfällen under året, som man i en landskyrka har behov av artificiell belysning, och vid dessa tillfällen borde man kunna kosta på sig besväret med att tända ljusen i kronor och stakar och giva akten samma högtidlighet den just genom de glimmande ljuslågorna ägt under alla tider. Nog förefaller det banalt och tråkigt att begå en julotta med elektriskt ljus? Det an-

märkes kanske, att på flera ställen i kyrkan är det så mörkt, att man nästan aldrig ser att läsa. Sådant inträffar ju ofta t. ex. under en läktare, vid orgeln etc. På sådana platser må man gärna på ett diskret sätt leda in elektriskt ljus liksom i trappor, i sakristian eller å predikstolen i en lämpligt utformad katederlampa, varigenom ej stämningen i kyrkan bör bli störd. Om behovet av elektriskt ljus genom t. ex. ofta förekommande aftongudstjänster l. dyl. skulle vara så trängande, att man ovillkorligen anser sig böra införa det överallt, bör man dock anbringa de elektriska lamporna så att möjligheten att anbringa brinnande ljus alltid finnes kvar. I gamla kronor t. ex. sätter man hellre de elektriska lamporna i kransar om stommen än i

Eds kyrka mot koret. Rest. S. Curman 1919.

Triumfkrucifix uppsatt. På korets väggar äro gamla målningar framkallade. Valvet, som är av senare datum, är försett med ny målning av O. Hjortzberg. Foto. S. Curman.

Vika kyrka. Rest. S. Curman 1917.

Dopkapell i en utbyggnad på norra sidan. På sidan om dopfunten äro gamla ljusstavar placerade. Medeltidsskulpturer vackert uppsatta. Foto. S. Curman.

kronor. Även på läktarebröstningar o. d. ställen kan man med fördel placera hela rader ljus. Alla dessa sätt kunna ju lämpligen endast användas för brinnande ljus liksom å altaret, där ett eller flera par stora vaxljus ha sin givna plats. Altarljusen, som ju även ha sin symboliska betydelse, böra aldrig vara elektriska, även om kyrkan i övrigt skulle vara elektrifierad.

Om en gammal kyrka är för liten, uppstår ofta frågan om en nybyggnad. Den åsikten gör sig emellertid allt mer gällande, att man i det längsta bör söka bibehålla den gamla kyrkan levande, och hellre om möjligt söka öka ut den genom en tillbyggnad l. dyl. Ty även om församlingen ålägges att underhålla en kyrka, som

ljuspiporna. Man bör så mycket som möjligt dela upp belysningen i många och svaga lampor. Vidare böra ljusen sättas så lågt det ur praktisk synpunkt är möjligt, så att ej valven bli hårt belysta, vilket berövar dem den mystiska charme halvdunklet ger dem. Följaktligen måste det betraktas som ett stort misstag att placera lampor i själva valvkapporna, vilket man ibland får se. All slags rampbelysning med synliga eller osynliga lågor verkar oftast teatralisk och överensstämmer föga med den kyrkliga karaktären. Sådan bör därför som regel undvikas.

Vill man åstadkomma en rik belysningseffekt utöver de vanliga kronornas och lampetternas, har man ju dels de gamla bänkstakarna och fönsterpyramiderna för julottan, dels kan man sätta upp ljusstavar, som t. ex. skett framför korbänkarna i Vreta klosterkyrka, varest även varje valv försetts med fem ljus-

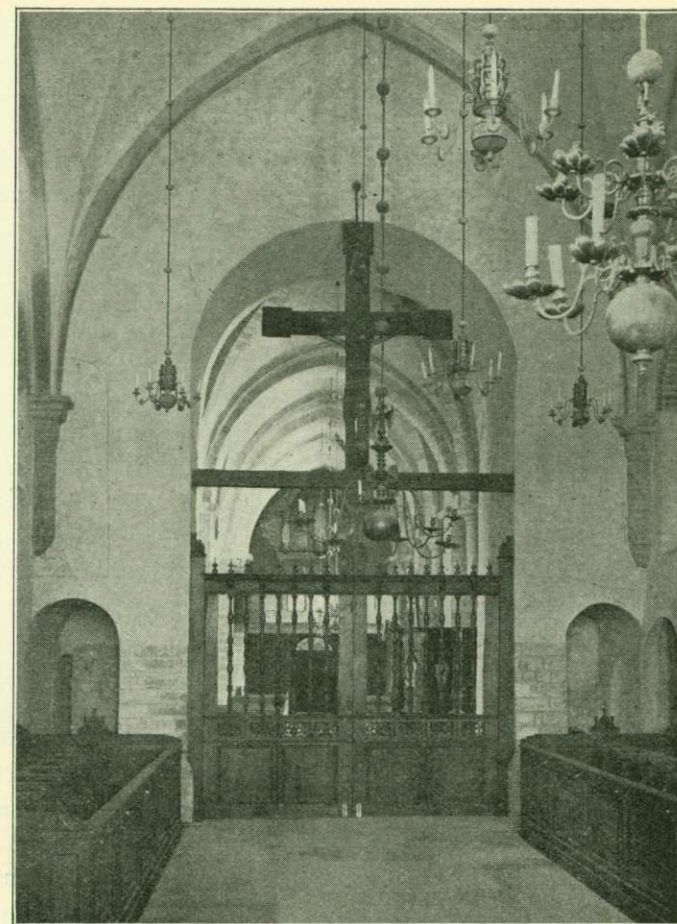
blivit öde, torde den förr komma att skatta åt förgängelsen, än om den förblir i bruk. Att utföra en tillbyggnad till en gammal kyrka är naturligtvis en ömtålig fråga, men resultatet behöver dock ej bli en försämring. Många av våra äldre kyrkor ha ofta genom pittoreskt och konstnärligt utförda tillbyggnader vunnit i intresse och skönet.

ESTETISKA OCH HISTORISKA SPÖRSMÅL.

Beträffande den rent estetiskt-historiska sidan av saken, blir det än svårare att framlägga generella exempel på, hur man skall förfara. Enklare är att tala om, vad man ej bör göra, och hela frågan är ju på sätt och vis negativ till sin karaktär. En idealisk restaurering är nämligen sådan, att, när man betraktar resultatet, bör man ej märka, att någonting är gjort vid kyrkan på långa tider, men

ändå skall man ha känslan av att allt är välvårdat och ändamålsenligt.

Vid den undersökning, som kyrkan alltid bör underkastas före en restaurering, finner man ofta under puts, golv eller annorstädes äldre dolda lämningar, som äro av intresse att visa. En sådan sak kan vålla mycket huvudbry — den bör ej påvisas på ett konstnärligt och brutalt sätt utan lugnt infoga sig i omgivningen och dock vara avläsbar för den, som närmare granskar. Gamla igenmurade fönster äro ej alltid lämpliga att utan vidare taga upp. De kunna på ett tråkigt sätt bli störande i ett senare anordnat belysningssystem. Men man visar gärna såväl yttre som inre smygen och gör blott igenmurningen i mitten. 17- och 1800-talen bortplånade som regel

Vreta Klosters kyrka. Koret mot väster.

Triumfkrucifix uppsatt. Koret skiljt från västkyrkan med ett öppningsbart skrank. Foto. E. Fant.

alldeles dylika spår. En grund av en äldre kyrka ligger ofta innanför murarna på större kyrkor. Detta söker man visa med en markering i golvläggningen, dock med samma material som golvet i övrigt. En skarv vid en tillbyggnad låter man framträda som en svag skuggning i putsen — man aktar sig däremot för en ful skarp rand. Gäller det att ersätta en felande del i en portal l. dyl. sätter man på minst störande sätt in en ny bit av samma material, men man försöker ej att komplettera en skulptur genom att komponera fortsättningen, som man ej vet, hur den sett ut. I vissa fall kan man möjligen kopiera ett stycke, som håller på att förvittra, och förflytta originalet till en skyddad plats. Då anges emellertid med en signatur och datering åtgärden, så att en forskare ej behöver stå tveksam inför äktheten. Likaså kan en list kompletteras med en likadant huggen, som dock märkes t. ex. med ett par bokstäver RN (renoverad). I allmänhet bör man alltid på något ej för påträngande men för historikern tydligt sätt på så vis tala om varje förändring som göres.

Tämligen analogt förhåller det sig med gamla målningars restaurering. Som vi veta, äger landet en stor rikedom av valvmålningar från medeltiden, som mycket ofta blivit överkalkade eller vitlimmade, vanligen under 1700-talet. Målningarna äro visserligen ej av den kvalitet, att de kunna tävla med de främsta utländska alstren av denna art, men för oss äro de en verklig skatt och belysa vår medeltidskultur och konst på ett utmärkt sätt. De äro alltså dokument av historiskt värde och böra behandlas som sådana. När man numera finner dylika målningar, bruka ej blott forskare och konstnärer vara ivriga att få dem blottade, även församlingsborna själva visa ofta ett stort intresse för att låta kyrkan tillgodogöra sig deras skönhetsvärde. Men så visar det sig kanske, att målningarna ej äro intakta, utan vissa delar äro borta, andra svårt skadade. Då står restauratorn inför ett av sina allra svåraste problem. Å ena sidan tycker ej församlingen, att en sådan ofullständig sak är tillräckligt prydlig utan vill låta komplettera den, å andra sidan säger konsthistorikern: "Man får ej förfalska det dokument, som målningen utgör, så att framtiden ej kan avgöra, vad som är nytt eller gammalt eller så att dess ursprungliga karaktär går förlorad". Man har emellertid genom flera års försök och erfarenheter lyckats experimentera ut metoder, genom vilka vanligen både den ena och andra parten kan tillfredsställas. Det finns dock endast några få skickliga specialister, som behärska dessa metoder.

Så länge den målade putsen sitter kvar, kan den vid arbetet vane konstnären leta reda på för andra fullständigt omärkliga spår av linjer eller färger. Principen är då den, att ornamentala delar, vilka ofta utgöra stommen av målningen, kompletteras. Han kan följa en linje och försiktigt med färg eller blott med kol fylla i den utan att vara det minsta oviss om dess riktiga form. Han får då vissa begränsade ytor, på vilka färgspår finnas, och kan fylla i dessa, så länge han är säker på deras utsträckning. Figurala delar däremot lämnas orörda och fläcken lämnas fri från teck-

Vreta Klosters kyrka. Koret mot öster.

Altaret fritt, upphöjt fem steg. Altarringen ersatt med två kommunionbänkar på sidorna. Rik belysningsarmatur med fem kronor i varje valv och sex ljusstakar med fem ljus framför varje korbänk. Foto. E. Fant.

ning, men ytan ges en färgton, som harmonierar med det övriga och dessutom får en schattering eller skuggning, som på avstånd ger illusion av något, som liknar vad man tror det skall vara. På nära håll märker man dock lätt, att någon falsk komplettering ej är gjord. Varje parti av den gamla målningen begränsas noga med en prickad blyertslinje l. dyl., som även blott på nära håll synes liksom den skrafering, med vilken man brukar markera de nymålade delarna. Genom dessa metoder blir helhetsintrycket oftast mycket gott och alldeles tillfyllest för att tillgodose rimliga konstnärliga anspråk.

Är putsen helt borta, kan det ju ej finnas några spår, som kan hjälpa en på väg. Någon direkt komplettering kan det därför ej bli tal om. Endast i det fall, att en bård eller ett mönster med upprepat motiv kan konstateras ha löpt över de skadade fälten, brukar man tillåta sig en komplettering därav, vilken då kan betraktas som en kopia. Denna markeras naturligtvis på nyss nämnt sätt i gräns och yta. För övrigt ger man den nya putsytan en avfärgning, som till sin grundton överensstämmer med målningen, i likhet med vad nyss är anförts.

Vreta Klosters kyrka. Dopfunten.

Placerad på ett podium i norra tvärskeppet. Foto. E. Fant.

fall gör man gärna för att komplettera effekten på de tomma ytorna helt ny målning. Att därvid giva denna en karaktär, som dels ansluter sig till de äldre målningarna, dels tydligt visar sin egenskap av ett modernt konstverk, är det mål, som uppställles för konstnären.

Härtill vill jag blott tillägga, att all framkallning av äldre målningar liksom värdefullare nydekorerings ej bör förekomma annat än när kyrkan har eller förses med ett modernt uppvärmningssätt. Kamineldningen är av förut anförda skäl alltför riskabel för målningarnas bestånd. Självklart är ju även att för utförande av dylika arbeten endast specialister eller verkligt goda konstnärer användas. Valet av person skall i varje särskilt fall godkännas av riksantikvarien eller byggnadsstyrelsen.

Ifrån dessa arbeten berörande kyrkans stomme övergå vi nu till de lösa delarna.

Angående först altaret kunna ju en mångfald synpunkter anföras, varav blott något exempel här må belysas. Altaret bör om möjligt genom en förhöjning på några steg ges den monumentalitet det kräver. Man har ibland även frångått den slutna

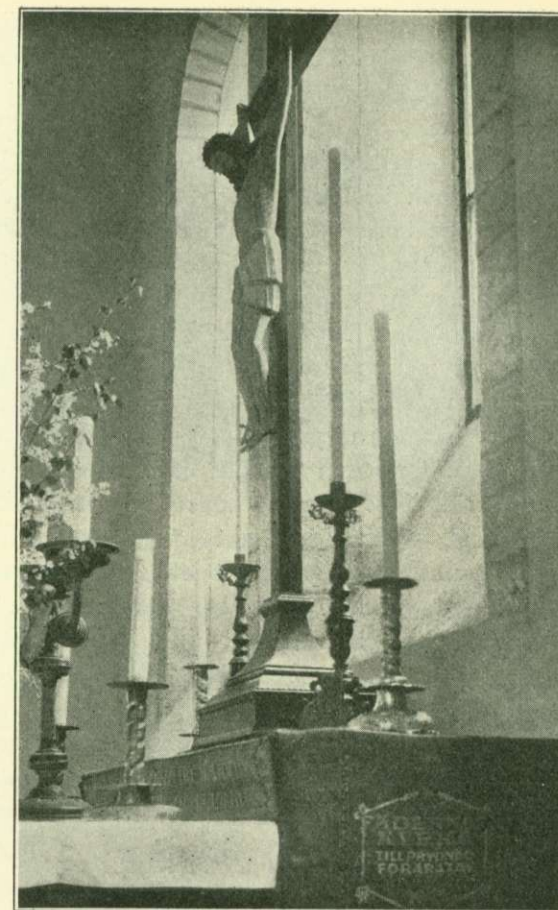
Om slutligen målningen är alltför fragmentarisk, så att ett resultat, som församlingen gillar, ej går att åstadkomma, återstår ej annat än att ånyo kalka över målningen och låta en annan tid, som är mindre rädd att se ett fragment, eventuellt ånyo plocka fram det. Dessförinnan bör man dock naturligtvis noga fotografera och kalkera målningen. I Tyskland lär man på en del håll använt en metod, som mig veterligen dock ej försökts i vårt land. Man spänner över den framkallade ytan en på ramar uppsatt väv, vilken målas eller dekoreras, och kan tagas bort, när man så önskar. Förfarandet torde dock i praktiken blott kunna användas för plana eller enkelt svängda ytor men knappast för de komplicerade formerna i kryssvalven.

Det kan förekomma, att medeltida målningar finnas på väggarna, men att motsvarande valv under senare tid blivit ombyggt och ej har några äldre målningar eller att valvkapporna haft målningar, men dess valvstrålar blivit berövade sin puts och bemålning. I sådana eller liknande

altarringen och ordnat kommuniebänkar på sidorna för att på så sätt ej skymma altarbordet. Prästen behöver ej då heller så att säga smita en bakväg genom en grind utan kan på ett värdigare sätt gå till och från altartjänsten.

Nästan varje medeltidskyrka ägde ett altarskåp av den typ, som under medeltidens senare del här tillverkades eller hit importerades från Tyskland eller Flandern. Mera sällan har detta skåp fått behålla sin plats. Det har förfallit under årens lopp, den rika målningen har fallit av, figurerna ha kommit bort, och man har ansett det ovärdigt altarplassen och antingen ställt undan det eller förstört det. Ibland har man i ovist nit låtit en landsortskonstnär måla om det till oigenkänlighet. Frågan om man bör sätta upp dessa gamla förnäma konstverk på sin ursprungliga plats blir vid en restaurering ofta aktuell. Mången gång har skåpet ersatts med en god altarprydnad från en annan tid. Enligt principen "var tid skall få visa sina karaktäristiska drag" låter man naturligtvis det senare konstverket vara kvar. Men lika ofta har altaret blott försetts med ett tarvligt träkors eller annan dekoration utan konstnärligt värde, och i sådant fall kan ett utbyte vara befogad. Principerna för restaurering av dessa skåp äro likartade de för målningar. I varje fall bör alltid ett sådant gammalt altarskåp placeras på ett skyddat och värdigt sätt i kyrkan eller sakristian. Ett vackert krucifix och ett eller flera par ståtliga ljusstakar äro ofta tillräckligt för altarets smyckande.

Andra medeltidsföremål böra likaledes behandlas med den största försiktighet och endast konserveras av sakkunnig person. Man söker gärna att i kyrkan placera dem så, att de bidra till rummets prydnad — alltför ofta ha verkliga konstverk blivit undankastade på vinden eller i någon skräpvrå. Särskilt har man åter insett,

Vreta Klosters kyrka. Altarets krucifix och ljusstakar.

Ljusen äro skarvade med vitmålade trästavar för att få ordentlig längd, då långa vaxljus vid detta tillfälle ej stodo att uppbringa. Foto. E. Fant.

hur utomordentligt välgörande de gamla triumfkrucifixen verka på sin tvärbjälke i triumfbågen. Placerat på denna plats har det sällan någon betydelse, om krucifixet är en smula illa medfaret. Belysningen brukar ej falla på det, utan det står som en mörk silhuett, och detaljerna kunna ej urskiljas.

Medeltidskyrkans organism uppbyggdes, kan man säga, av dessa två element, altarskåp och triumfkrucifix i öster samt av dopfunten som motvikt i väster. Denna konstnärliga tanke kan emellertid numera sällan genomföras. Dopfunten var placerad nära ingången, ty det odöpta barnet fick ej föras fram i kyrkans heligare delar. I vår tid har ju dopfunten i stället blivit placerad framme i koret, men sällan har man iakttagit, att den bör ha en värdigt markerad plats, utan den har ställts i någon vrå mera på en slump. Vid en modern restaurering söker man alltid att återgiva dopfunten något av den monumentala pondus, den ursprungligen ägt, och, om man ej har ett utrymme, som kan utbildas till ett särskilt dopkapell, placerar man den på ett podium av ett eller flera stentrappsteg och kan dessutom förse den med ett rikt lock eller ett konstfullt utstyrt skrank däromkring.

Föremål, vars rika effekt minna om stormaktstidens dagar, äro de, som höra samman med 16- och 1700-talets begravningssceremonier. De s. k. huvudbaneren med sina serier av anvapen, som buros i förnämliga adliga begravningståg, äro ofta bevarade och böra hängas upp i heraldiskt korrekt ordning. Någon gång finnas även praktfulla fanor från sådana tillfällen. De kunna ordnas vackert och högtidligt, om de hängas upp med sina stänger instuckna i väggen. Man behöver dock nästan alltid dessförinnan låta konservera dem, vilket bäst bör ske genom den statsunderstödda anstalten "Pietas" i Stockholm, som gör alla sådana arbeten till självkostnadspris *).

För sådana äldre föremål, som ej lämpligen kunna placeras synliga i kyrkan, bör man söka ett utrymme, där de på ett prydligt sätt kunna ordnas och exponeras utan att taga skada. Ett litet kyrkomuseum alltså. En plats härför kan man kanske finna t. ex. bakom orgeln, i sakristian eller i ett tornrum. Men man bör alltid akta sig för att göra själva kyrkan till ett museum. Varje där placerat föremål bör ha en rent dekorativ eller symbolisk uppgift att fylla.

Målningen av den fasta inredningen är även ett viktigt kapitel. De gamla predikstolarna, altarpuppseterna från 1600- och 1700-talen, orgel, läktare och bänkar ha i äldre tider ofta varit marmorerade på ett omväxlande men diskret sätt, ibland med förgyllda partier. På 1800-talet ha föremålen oftast blivit strukna i en ton, vit, chokladfärgad eller ådrade i ekimitation. Numera anses dessa schablonmanér ovärdiga en kyrkomålning. Man har därför återupptagit de äldre metoderna i moderniserad form. Härtill behöves emellertid verkligt kvalificerade målare. Man kan även skrapa fram ett stycke av den äldre målningen, om sådan finnes kvar, för att låta denna tjäna som prov för nymålningen. Eller, om den nyare färgen sitter löst på, kan man ta fram

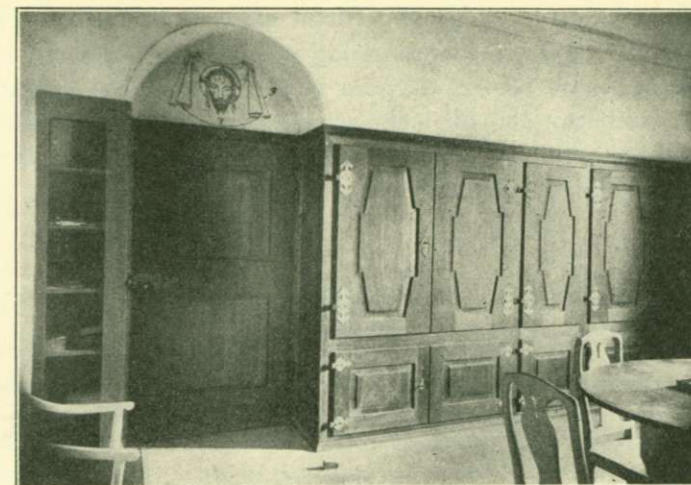
*) Därom och om vården av kyrkans övriga gamla textilier hänvisas till en uppsats av fröken A. Branting i fjärde häftet 1922 av denna tidskrift, sid. 116.

allt det gamla och blott komplettera målningen, där det behöves. Bänkarnas ryggar och sitsar målas dock vanligen blott i en enfärgad lugn ton, eller låter man gammalt mörknat trä stå utan målning, vilket kan vara synnerligen vackert.

Vidare bör ägnas några ord åt de biutrymmen, som höra till kyrkan, vapenhus och sakristia. Det förra är vanligen belamrat med en spruta, en katafalk, redskap för jordfästningen m. m. Sådana saker bör man för-

vara i ett särskilt rum. Finns intet sådant i klockstapeln, i en bod l. dyl., bör man på ett eller annat sätt skaffa sig det. Ett förvaringsrum hör till en välordnad kyrka. Med sakristian är det ofta ej bättre beställt. I de flesta fall råder där en betydlig oreda. Det beror oftast på en mindre ändamålsenlig inredning, och den restaurerande arkitekten söker därför att medelst välordnade skåp och en praktisk och prydlig möblering underlätta möjligheterna att hålla rummet i ordning. Kan man därtill i ett tornrum l. dyl. ordna ett litet arkiv för de mängder böcker, som alltid samlas men sällan användes, är det ofta lämpligt.

Till slut vore det även på sin plats att nämna några ord om organisationen av ett restaureringsföretag. Av den allra största vikt är, att innan någonting göres åt varje sådan fråga, en grundlig teknisk och historisk undersökning av kyrkan vidtages. Därför bör en församling, som ämnar igångsätta en restaurering, vända sig till byggnadsstyrelsen, som vid anfordran rekommenderar sakkunnig person för sådan undersökning, och som kostnadsfritt låter uppgöra program för arbetet. Sedan församlingen erhållit detta program, kan den gå i författning om att på grundvalen därav låta utarbeta ett fullständigt förslag med behövliga ritningar o. d. Härtill har man frihet att välja person, men i allmänhet är det lämpligt att vända sig till den arkitekt, som gjort programmet och från början satt sig in i frågan. Byggnadsstyrelsen rekommenderar i varje fall på begäran lämplig person. Sedan kyrkostämman godkänt förslaget, sändes det in till byggnadsstyrelsen för slutlig fastställelse, som då meddelas ev. tillika med särskilda föreskrifter. Vid en rationell restaurering bör alltid den förslagsgivande arkitekten få i uppdrag att leda och kontrollera arbetet. Resultatet är dessutom mycket beroende av vad för slags hantverkare, som användas.

Vreta Klosters kyrka. Sakristian.
Inbyggda skåp för textilier. Foto. E. Fant.

Man bör naturligtvis alltid härtill välja de bästa, som finnas att tillgå, — det gäller särskilt frågor om konservering och målning. Med ett ord, skall något göras vid vår gamla kyrka, låt oss då göra blott ett kvalitativt fullgott arbete, eljest är det bättre att alldeles låta bli och endast nödtorftigt underhålla byggnaden. Få saker vittna tydligare om en tids kulturståndpunkt än det sätt, på vilken den vårdat eller prytt sina kyrkliga minnesmärken.

ERIK FANT.

L I T T E R A T U R

GAMMAL DANSK STADSKULTUR*).

Det är icke så lätt att skriva "kulturhistoria". Vetenskapsmannen faller för frestelsen att låta urkunderna tala, han känner hur livet pulserar bakom torra protokoll och akter och är rädd för att, när han skall omskriva dem i en för den stora allmänheten tillgänglig form, den fina doften skall förflyktigas och den konkreta verklighet, han skymtar, bli till en tom skuggbild. Dilettanten ger sig där emot oförskräckt i lag med uppgiften och kanske åstadkommer läsbarare ting, men alltför ofta ser man tyvärr, hur fantasien löpt i väg med förståndet och skapat en verklighet, som aldrig funnits.

Den danske museimannen H. Matthiessen har visat i en rad förträffliga arbeten om gammal dansk stadskultur, att han kunnat finna den gyllene medelvägen. Sanningskravet kan han fylla därför att han flitigare än mången genomplöjt stadsarkivens digra volymer, men han kan också den sällsynta konsten att popularisera utan att bli fadd. Därtill kommer, att varje rad i hans böcker vittnar om den kärlek, varmed han omfattar de många minnen, som gömmas i de gamla städernas krokiga gator och nu tyvärr snart försvunna grönskande trädgårdar, en kärlek, som kan förläna hans fantasibilder eller verklighetsbilder, vilket man nu vill, en lyrisk fläkt, som ofta verkar helt betagande.

I sin nyutkomna "Torv og Hærstræde" har förf. tagit upp till undersökning själva hjärtat och pulsådern i de gamla städernas organism. Han skildrar torgets liv i vardag och fest, hur borgerskapet sökte värna om dess okränkbarhet, hur man kämpade mot alla ekonomiska särintressen, som här sökte breda sig, mot mellanhandeln och mot lands-

byggdens försäljare. Han berättar också om hur torgen och adelgatorna med deras mjuka, buktiga linjers karaktärsfulla skönhet ger oss den bästa tänkbara inblicken i de gamla stadsplanernas egenomlighet, hur bebyggelsen uppstått och fortskridit längs de gamla vägarna och hur vid deras änd- och korsningspunkter samhällena vuxit upp. Genom en rad exempel visas, hur torget just utgör själva knutpunkten, vare sig att här tvenne gamla förbindelseleder skurit varandra eller en vägström där delat sig i tvenne fåror. Det visas också, hur torg och kyrka sökt varandras närhet, hur kyrkan varit ett stöd för torgets fred, kyrkogårdens terräng en kärkommen reservplats för det myllrande liv, som rörde sig på torget under marknadsdagarna. Tätt under kyrkornas murar timrades småbodar upp, förvandlades efter hand som tiden gick till små korsvirkeshus eller större stenbyggnader, den lilla smala stenbarriär, som ännu i så många städer kan iakttagas mellan torget och kyrkan. Med pietetsfull konservatism drar förf. i härnad mot det välmenta men missriktade nit, varmed man i senare tid sökt lufta ut kring foten av kyrkorna och berövat dem den lilla koloni av snyltande småborgerlighet, som med gammal hävd inramade katedralerna och lät deras storhet och himmelssträvande linjer framträda dubbelt mäktiga.

Förf. belyser sin framställning med exempel från de städer, som nu lyda under dansk krona, men har även ett och annat att säga om skånska motsvarigheter. Det är att hoppas, att de fornminnesföreningar, som startats i flera av de äldre Skånestäderna, snart måtte bli i tillfälle att ge bilden av det äldre stadssamhället ytterligare liv och konkretion genom utnyttjandet av det material, som ännu till större delen obegagnat gömmas i deras arkiv.

G. CARLQUIST.

*) H. Matthiessen, Torv og Hærstræde. Studier i Danmarks Byer. Khvn 1922.

Det är ett ståtligt monument Carl Larsson i By med detta arbete har rest åt sin hemsocken. När man ser boken, kan man väl förstå att författaren både längtat efter att skriva en beskrivning över sin hembygd och varit en smula rädd för det stora arbetet, ty han har satt målet högt. Men han har också lyckats åstadkomma ett i allo ypperligt verk både genom egna krafter och genom de goda medhjälpare han förstått att skaffa sig.

Den hittills utkomna första delen behandlar socknens historia, detta ord taget i sin vidsträcktaste bemärkelse. Den börjar med traktens geologiska och geografiska daning och skildrar dess djur- och växtvärld. Därefter kommer en redogörelse för traktens arkeologi och en på fornfynden grundad utredning om bebyggelsen och dess framväxt. Så fortsätter skildringen fram genom medeltid och nyare tid med hjälp av arkivmaterial av olika slag. Utanför den egentliga framställningen av bygdens historia meddelar författaren en hel del intressanta notiser från traktens liv under olika tider, notiser som

*) Carl Larsson i By, En dalasockens historia. By i Folkare härad. I. Socknens historia. Stockholm 1920.

han ej kunnat direkt använda i den sammanhängande skildringen, men som han dock funnit ha ett visst värde för den kulturhistoriskt intresserade. Dessutom meddelar han en hel del folktraditioner från bygden. Men det mesta av sitt folkliga material har han emellertid gömt till en del 2, som skall skildra bygdens allmogekultur och som att döma av första delens gedigna beskaffenhet kommer att bli av mycket stort intresse.

Boken förtjänar stor spridning ej blott i den trakt den skildrar. Det finns många i vårt land som intressera sig för bygdebeskrivning och som umgås med planer om att göra något i den vägen för sin egen trakt, och det vore för dem av stort värde att studera ett arbete som i så hög grad fyller måttet. Det vore därför högeligen önskvärt att den inköptes av så många sockenbibliotek som möjligt eller åtminstone av de större. Hos var och en som särskilt intresserar sig för topografisk litteratur bör boken vara självskriven såsom en av de bästa och intressantaste böcker av den arten som i vårt land utkommit. Kanske jag också bör tillägga att den typografiska utstyrelsen är utmärkt och det synnerligen rika illustrationsmaterialet vackert, instruktivt och väl reproducerat.

V. S-W.

M E D D E L A N D E N

SVENSKA FOLKHÖGSKOLLÄRARNES FÖRENING FÖR HEMBYGDSVÅRD OCH HEMBYGDSKUNSKAP har under augusti och september månad avhållit en kurs i hembygds-kunskap på Nordiska museet. Som lärare och föreläsare ha tjänstgjort dr. Upmark, professor Lithberg, dr. Sigurd Erixon, docent v. Sydow, dr. Hammarstedt, arkivarien Huss samt dr. Åke Campbell.

BLEKINGE.

BLEKINGE HEMBYGDSFÖRENING har under oktober konstituerats på ett möte i Karlskrona efter initiativ av rektor Birger Lövgren. En kommitté under ordförandeskap av rektor Lövgren tillsattes för att uppgöra förslag till stadgar, organisationsplaner, verksamhetsfält m. m.

DALSAND.

ED. Dalslands fornminnesförening har till domänstyrelsen ingivit framställning om förvärvandet av den s. k. Faktorsbostaden i Ed, en intressant gammal byggnad från 1600-talet, vid vilken äro fästade många av ortens kulturhistoria förbundna minnen, och vore det meningen att den efter genomgången renovering skulle inredas till bygdemuseum.

HALLAND.

HALMSTAD. Vid kyrkostämma i november månad väckte skomakaremästare Otto Brodin motion med hemställan om utredning i avsikt att åtgärder måtte vidtagas för inhägnad och skydd av kyrkogården runt Övraby gamla kyrkoruin, en kyrkogård, som under årens lopp försvunnit och lagts under plog och harv. Motionären ansåg det icke passa för vår tid att med likgiltighet se på, huru de

dödas vilorum, även om det var av mycket gammalt datum, ofredades.

ÅRSTADS OCH FAURÅS' hembygdsförening har konstituerats under sistlidne sommar. Dess verksamhetsområde utgöres av Årstads och Faurås' härader samt Falkenbergs stad. Till ordförande utsågs rektor Ludvig de Vylder på Katrineberg.

VEDDIGE. I september bildades Veddige hembygdsförening, som främst kommer att inrikta sitt arbete på att åstadkomma ett hembygdsarkiv för socknen.

SKÅNE.

LUND. År 1918 väckte dåvarande ledamoten av stadsfullmäktige lektor I. Pauli förslag om tillsättandet av ett skönhetsråd för Lund. Föreningen "Det gamla Lund" anmodades yttra sig om frågan och föreslog, att föreningens styrelse måtte anförtros de uppgifter som skulle tillkomma skönhetsrådet, varvid stadsfullmäktige skulle få rätt att välja tre ledamöter i styrelsen samt en revisor. Drätselkammaren tillstyrkte föreningens hemställan, likaså beredningsutskottet, och stadsfullmäktige ha nu fattat beslut i enlighet härmed och beviljat föreningen ett årligt anslag om 500 kronor.

VÄRMLAND.

ARVIKA. Under september månad öppnades Västra Värmlands fornminnesmuseum invid Arvika, varvid invigningstalet hölls av lektor Starbäck. Sedan ett par tiotal år har en förening verkat för upprättandet av detta museum, men långt innan denna förening bildades började handlanden A. G. Hedenskog i Arvika ägna sig åt en energisk samlarverksamhet, i avsikt att en gång kunna

få till stånd ett museum för bygden. Med varmt intresse och betydande ekonomiska uppoffringar lyckades han så småningom få ihop en aktningssamling föremål, möbler, husgeråd, textilier, sockendräkter, mynt och fornsaker samt även en del kyrkliga föremål. Under senare år har föreningen haft kommunalt anslag. Museet utgöres av en från Ny socken flyttad bondgård och här ha inrymts en rad rumsinteriorer efter förefintliga mönster bland de olika socknarnes större och mindre bondgårdar samt rum för fornsaks-, mynt- och kyrkliga samlingarna.

FILIPSTADS BERGSLAGS hembygdsförening har hos kyrkorådet i Filipstad anhållit om åtgärders vidtagande för bevarandet av de i kyrkans vapenhus befintliga gamla gravhällarne, vidare har den hos fattigvårdsstyrelsen gjort framställning om iakttagande av nödig pietet vid iordningställandet av Kalhytte herrgård till barnhem så att de gamla kakelugnarna, en del målningar o. dyl. bli i möjligaste mån bevarade. Föreningen har även påbörjat insamling av fotografier från olika trakter inom dess verksamhetsområde samt upptecknande av gamla låtar m. m.

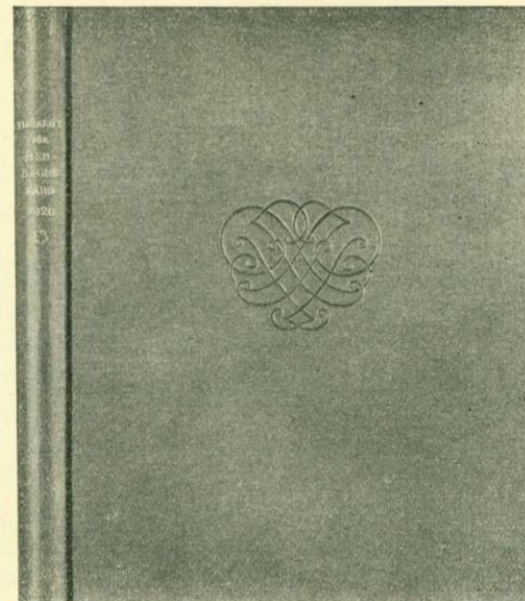
KARLSTAD. Värmlands hembygdsförbunds arbetsutskott har i skrivelse till chefen för Värmlands

regemente framhållit önskvärdheten av, att Dye domarering skyddas. Den ligger nämligen inom regementets övningsområde och skulle kunna tänkas bli berörd, därest skjutgravsgrävning eller andra liknande övningar företagas inom området ifråga. Regementschefen har med tillmötesgående av föreningens framställning meddelat, att för regementets personal kommer att framhållas intresset av att domareringen bevaras samt att genom regementsorder all åverkan vid övningar eller eljest kommer att förbjudas.

Ö. ULLERUD har under sommarens lopp fått sin hembygdsförening med kyrkoherde J. Sillén som ordförande.

VÄSTERGÖTLAND.

ESSUNGA. Ett länge närt önskemål inom Essunga socken har varit att få till stånd ett hembygdsmuseum och har frågan nu avancerat så långt, att kommunalfullmäktige tagit saken om hand och tillsatt en kommitté. Denna har låtit utarbeta stadgar samt tillförsäkrat sig en gammal ryggåsstuga — den s. k. Lotta-Majas stuga — vilken kommer att flyttas till närheten av kyrkan och inredas till hembygdsmuseum.

PÄRMAR till TIDSKRIFT FÖR HEMBYGDSVÅRD

i enkel, smakfull utstyrsel och utförda av prima engelsk linneklot (s. k. "cambric") samt med äkta förgyllning.

Pris per styck Kr. 2:50.

Pärmarna kunna erhållas i **blå** eller **grön** färg.

Insänd nedanstående beställningssedel till tidskriftens expedition,
Grönegatan 12, Lund, eller till Eder bokhandel!

Var god sänd mot postförskott, beloppet vidfogas, insänt pr postanvisning
..... ex. pärmar till Tidskrift för hembygdsvård 1920, 1921, 1922
i **blå, grön** färg.
(Det som ej önskas överstrykes!)

Namn

Titel

Adress

L. I. WAHLMAN: Kan man tala om nya svenska kyrkobyggnadsformer?	167
ALBIN ELISON: Mästarekurs för möbelsnickare i Malmö	188

LITTERATUR:

G. CARLQUIST: Hülphers' lappmarksbeskrivning	194
Insänd litteratur	195

MEDDELANDE:

Stockholm. Dalarna. Halland. Medelpad. Småland. Östergötland	196
--	-----

Författarne äro själva ansvariga för innehållet i sina uppsatser.

TIDSKRIFT FÖR HEMBYGDSVÅRD utges i 6 rikt illustrerade häften årligen, utgörande sammanlagt 25 till 30 ark i kvartformat (med 8 sidor i arket). Priset per årgång är 8 kronor. Prenumeration kan ske på posten, i bokhandeln eller hos expeditionen av *Tidskrift för hembygdsvård*, Grönegatan 12, Lund.

SVENSKA TURISTFÖRENINGEN

— C:a 100,000 MEDLEMMAR —

NORRLANDSGATAN 16, STOCKHOLM.

Varje ledamot erhåller Föreningens vackra och innehållsrika årsskrift samt turistatlas över Sverige. Medlemsavgift pr. år Kr. 5: — en gång för alla Kr. 100: —. Insänd avgift direkt till Föreningen eller närmaste ombud.

FÖRENINGENS UPPLYSNINGS- OCH BILJETTAVDELNING

lämnar kostnadsfria råd och upplysningar, sammanställer turer och utställer biljetter för alla resor inom Sverige.

KAN MAN TALA OM NYA SVENSKA KYRKOBYGGNADSFORMER?

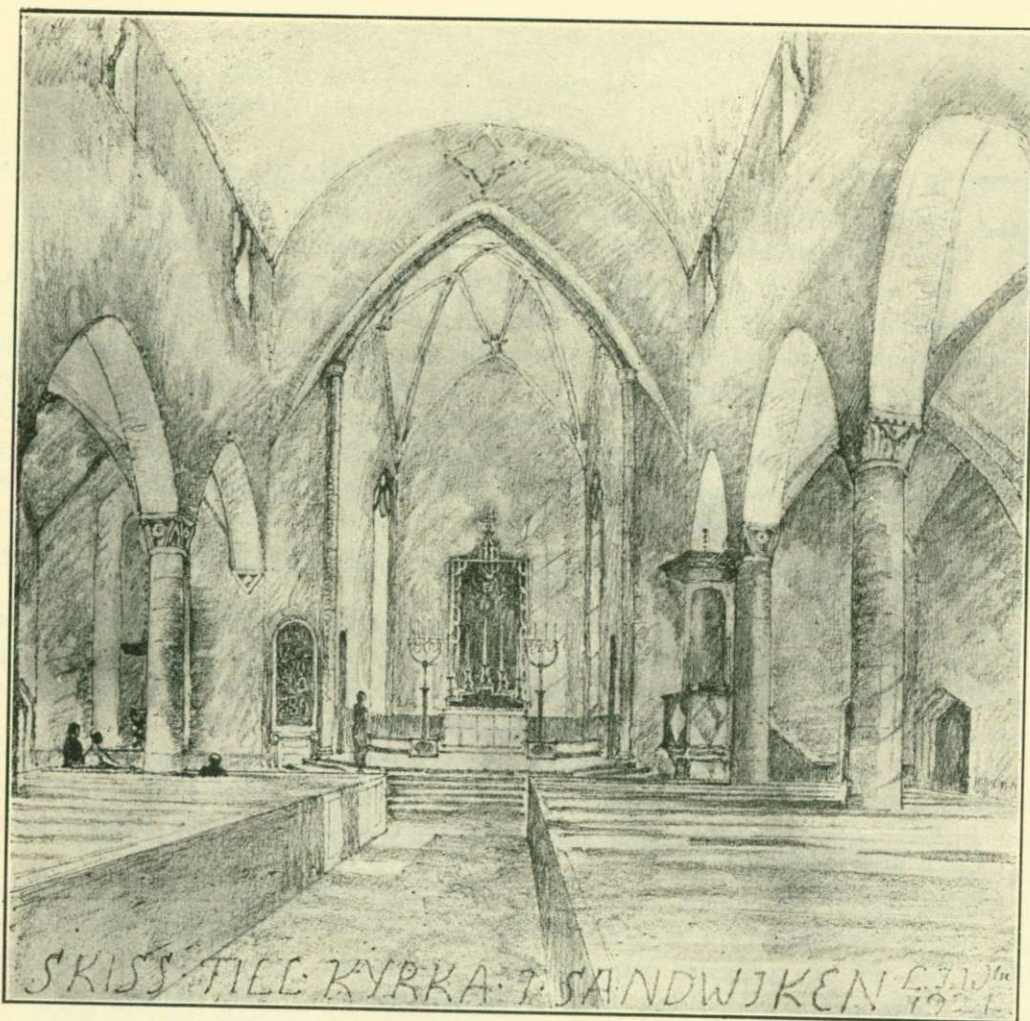
FÖR MIG STÅR EN SVENSK KYRKOBYGGNADS YTTRE SOM EN exponent närmast av *rummet*, den egentliga kyrkan. Och det är väl egentligen ett särmärke hos svensk byggnadskonst att den icke släpper kontakten med det ändamålsenliga. I detta fall: det yttre följer rummet och rummet ritus och församling. Det är nog därför våra äldre landskyrkor, de små som de stora, kännas för oss så rörande enkla och klara; till det yttre karga och väderbeständiga, till det inre fint skimrande med sina naiva målningar och sirliga kronor och ett ljusdunkel över det hela brutet i bogårdens lövverk och valvens spända segel. Ett ljusdunkel från gången tids anda se vi också spegla sig i de svenska församlingsbornas ögon, när de nolens, volens fått sin kyrkorestaurering genomförd av kunniga händer. Knotet över "estetikerns" småfinter och de dryga kostnaderna har tystnat med ens och hjärtrötterna vattnas av gamla, ånyo lösta källsprång; bygdens, sekler-nas barnatro är det som bryter sig i allas ögon.

Jag har förnimmelsen av en ovanligt stark och bärkraftig tradition överallt i den svenska byggnadskonsten. Vad tiderna än lägga in av smakriktningar och långods, vi kunna ta det med ro; det sunda svenska kynnet skall förr eller senare rensa bort *det onyttiga, det påhängda* och inkrustera i sig *det värdefulla*.

Jag tror även på, att den nuvarande svenska arkitektgenerationen känner starkt och tänker sunt. Känner med ändamål som skola ytterligare *helgas* genom enkla men fint använda medel. Ty att i kyrkobyggnadskonsten ändamålet skulle helga medlen, det ha vi lyckligtvis upphört att tro.

Kanske ligger just i denna ändring av förhållandet mellan mål och medel, i grund och botten livsvillkoret för all god och ljuvlig konst, en av orsakerna till att vi våga tilltro vår tid en renässans på kyrkobyggnadsområdet, en ärlighetens renässans.

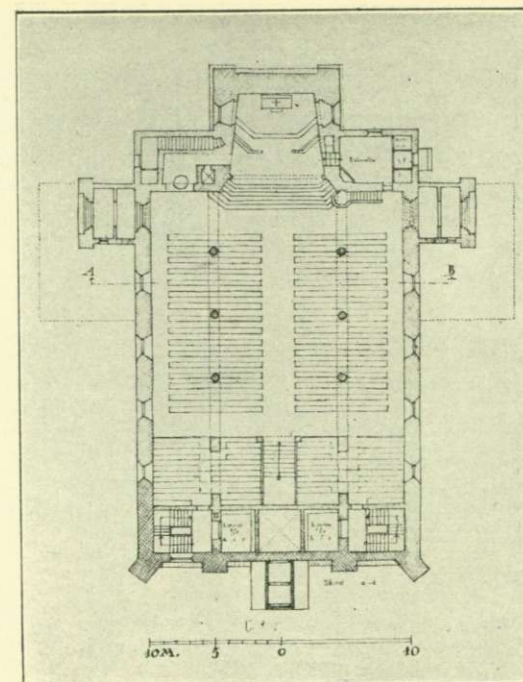
Det finns andra verk samma faktorer för en renässans i ärlig riktning. En sådan är nödvändigheten att hushålla med slantarna, tygeln på tanklöshet och ändamåls-löshet; en annan är det ökade intresset för landskaps- och stadsbilden, omsorgen för placeringen av kyrkan som monumentalverk och symbol för enhet och enande liv-aktighet. En tredje och ofta rätt genomgripande är de nya *ändamålen*, de nya livs-kraftiga formerna för gudstjänsten och församlinglivet, jag tänker särskilt på kyrko-musiken, ungdoms- och diakonrörelsen.

Sandvikens kyrka.

Arkitekt: L. I. Wahlman.

Interiör. Stenbågar och putsade trätak. Koret välvt, belyst från djupa smygar. Torn över koret.

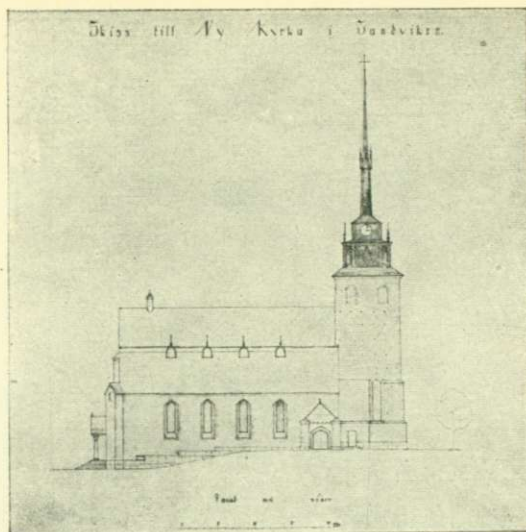
Sandvikens kyrka.

Arkitekt: L. I. Wahlman.

Plan. Treskeppig med smala pelare av traktens sandsten. Murar av slaggsten, beklädd med tegel. Trappan i väster i mittgången skall bortarbetas. Vapenhuset, $\frac{1}{2}$ våning under, inkräktas ej av kapprum. Kyrkan ligger, med koret högst, i stark sluttning. Sidoentréerna i fonden av sidoalléer.

Den *yttre formen* följer den inres förändringar eller bör göra det. Ja, det skadar dock ej att erinra om att den påverkas också i ej så ringa mån av de nyare konstruktionsmöjligheterna med betong och järn i förening. Det blir emellertid ändamålsenligheten som dikterar de stora förändringarna och kvarhåller eller återupptar de gamla formerna.

Det är en del av kyrkobyggnaden, som har en viss tendens att högst betydligt bryta mot traditionen, ja att leva sitt eget liv. En väsentlig byggnadsdel, en gång ämnad till försvar. Ja, just *tornet*. Ej längre en donjon med grova murar smalnar det, får det italiska klocktornets smäkrare former eller breddas och växer ihop med skeppet, ja varför icke med koret, för att betona denna kyrkans *främsta* del ("framme i koret, framme vid altaret"); dess murhöjd förkortas i dessa fall av ekonomiska skäl, spiran däremot växer gärna, ty ännu är klockklängen och spirans lyfta stav församlingens symboler. Det finns nyare kyrkor och kyrkförslag (Elvsbacka,

Sandvikens kyrka.
Arkitekt: L. I. Wahlman.

Belägen med tornet synligt i en bred stigande allé på en sandås och med skeppet i en tallbevuxen park.

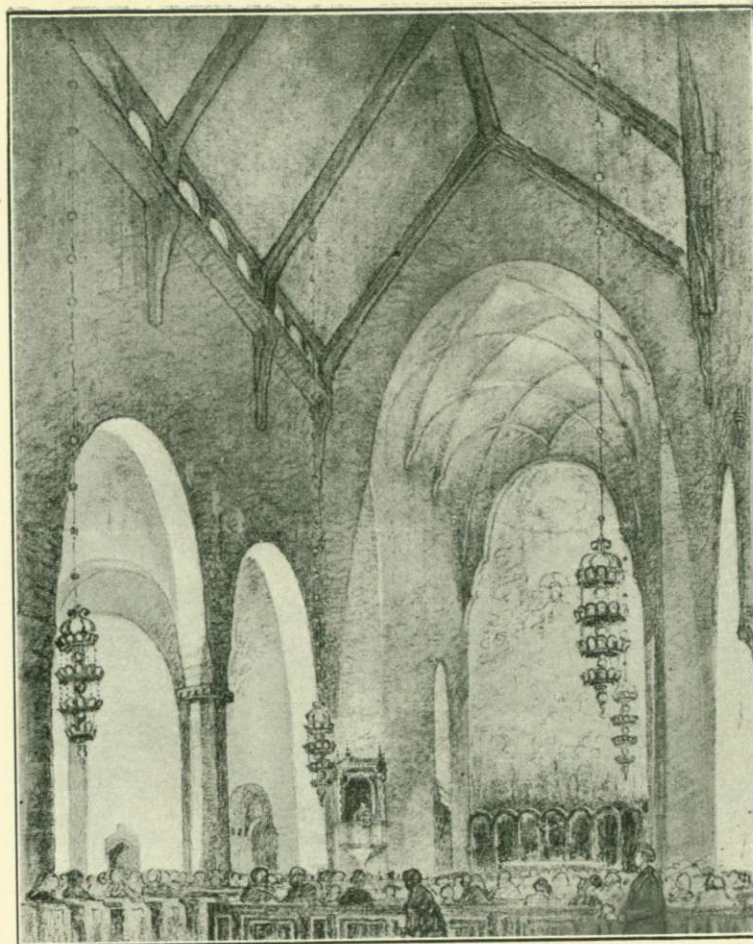
Östersund) där av stadsplaneskäl och andra den gamla klockstapeln kommit till heders, klockstapeln som visar oss hur hänsynslöst konsekventa våra föregångare kunde vara.

Själv har jag en stor förkärlek för att flytta undan tornet från västra gaveln, därest det icke ingår i skeppet. Den flod av ljus, som därifrån kan komma församlingen och dess sångläktare till godo är en avsevärd praktisk faktor och en skönhetsfaktor, enär detta ljus kommer från rätt håll och ej bländar ögonen, d. v. s. ger kyrkorummet ett varmt och vackert reflexljus.

Tornet får icke för mycket ekonomiseras. Dess betydelse i landskap, i stadsbild får aldrig släppas ur sikte.

På utbildningen av det moderna svenska kyrkorummet inverkar nära nog i första hand *fordran på att så många av församlingen som möjligt skola se predikstol och altare.*

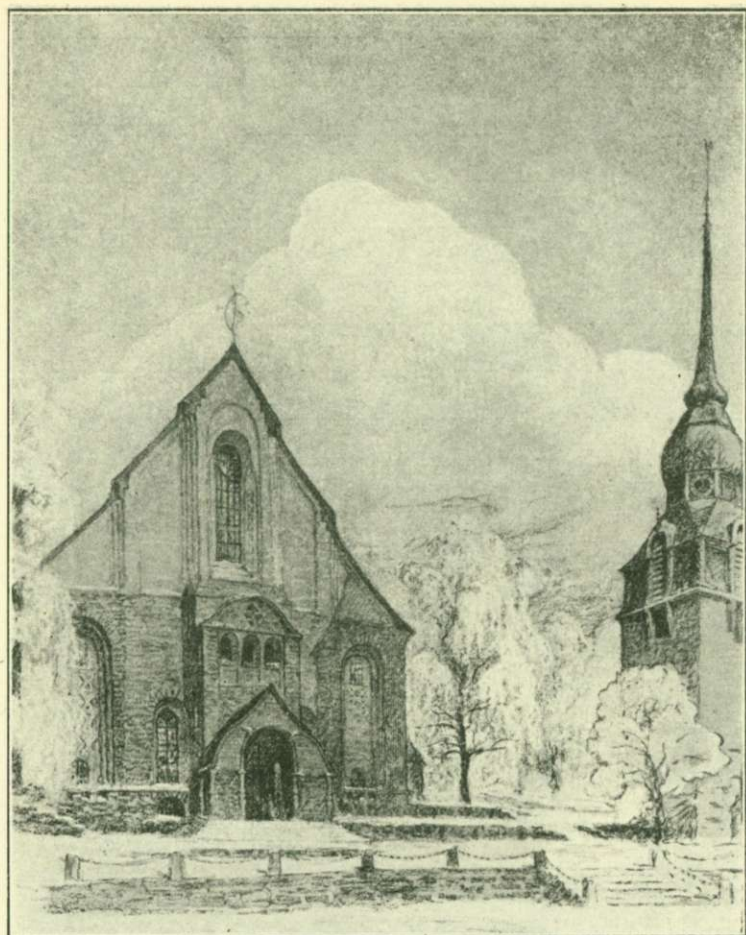
I små kyrkrum för 150 à 300 sittplatser på golvplanet är ju detta problem lätt löst med ett längre eller kortare enskeppigt rum eller bredare, nära kvadratisk treskeppigt, där något enda pelarpar bär upp längsdelande murbågar eller bjälkar. För långt bör man ej driva fordran på fri sikt. En enda pelare, eller två, på vardera sidan skymma så föga och giva i gengäld mindre spännvidd på mittskeppet, förklarad valv- och takkonstruktion och billigare sido-(vederlags)-murar på samma gång som mittskeppet får högre resning, accentuerad längdriktning och en belysning som vackert letar sig in till kyrkans centralaxel, dess så att säga tongivande parti.

Förslag till kyrka i Östersund.
Arkitekt: L. I. Wahlman.

Interiör. Treskeppig, plats för cirka 1000 personer, högrest mitt, vars tak stödes av sidoskeppens valv och murar. Fyra pelare. Kor och apsis. Inga fönster direkt synliga i detta perspektiv.

Den breda treskeppstypen, så bekant och så kär för oss svenskar genom raden av landskapskyrkor, av olika typer, vanligen tillbyggda och ombyggda, är fullt lämplig till kyrkor upp till 1000 sittplatser utan sidoläktare, då den bredvid nyssnämnda goda egenskaper i statiskt och belysningshänseende har den att samla menigheten kring predikstol och kor. På så sätt blir den en av de bästa evangelisk-lutherska kyrkotyperna, då den ger vackra uttryck för sambandet med menigheten både från kor och predikstol.

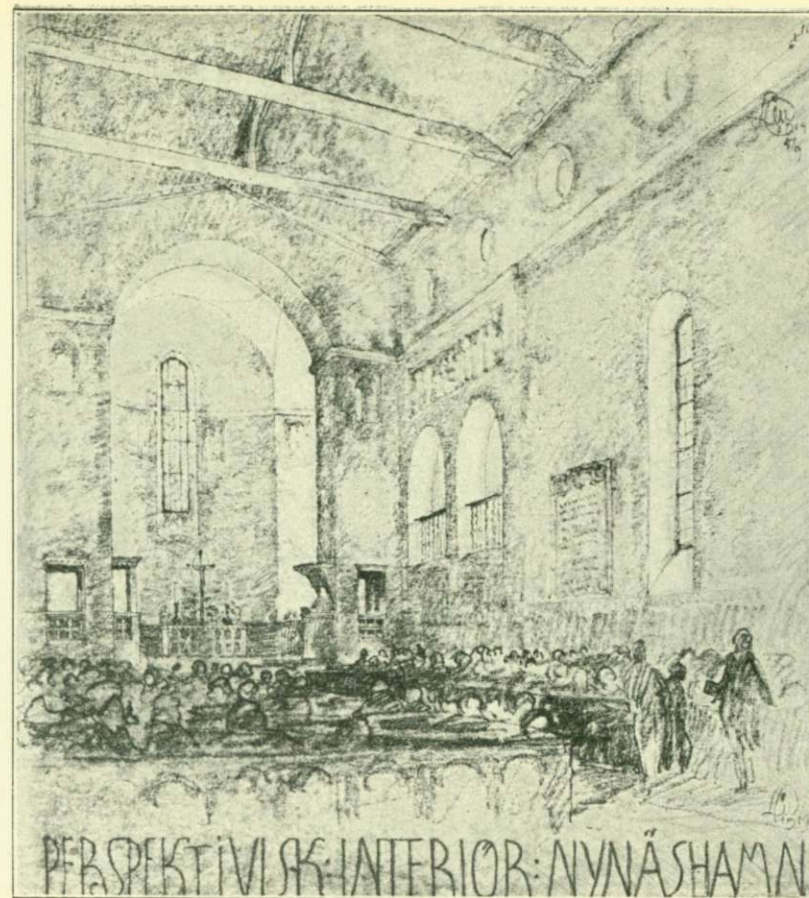
Förslag till kyrka i Östersund.

Arkitekt: L. I. Wahlman.

Västfronten vänd mot Storsjön och Oviksfjällen. Klockstapeln i gatufond.
Kalksten och puts. Visar öppen sångläktare över ingången.

En ny typ blir den lätt genom pelares, bågars och valvs utformning till smäkrare dimensioner eller genom apterandet av synlig träöverbyggnad.

Efter Sigurd Curmans frambärande av cistercienserkyrkans i Alvastra grundform med dess enkla, tunga, tunnvalvda rum med rader av sidonischer som stöd, har man även i såväl kyrkoprojekt som i åtminstone en utförd kyrka sparat detta urgamla inflytande. Men utgår man från nödvändigheten av mittgång, skjutas i små kyrkor bänkarna in i nischerna och få delvis dålig sikt, i större måste nischernas sidomurar genombrytas för sidogångarna och försvagas som vederlag. Typen är emellertid frestande lugn och vacker.

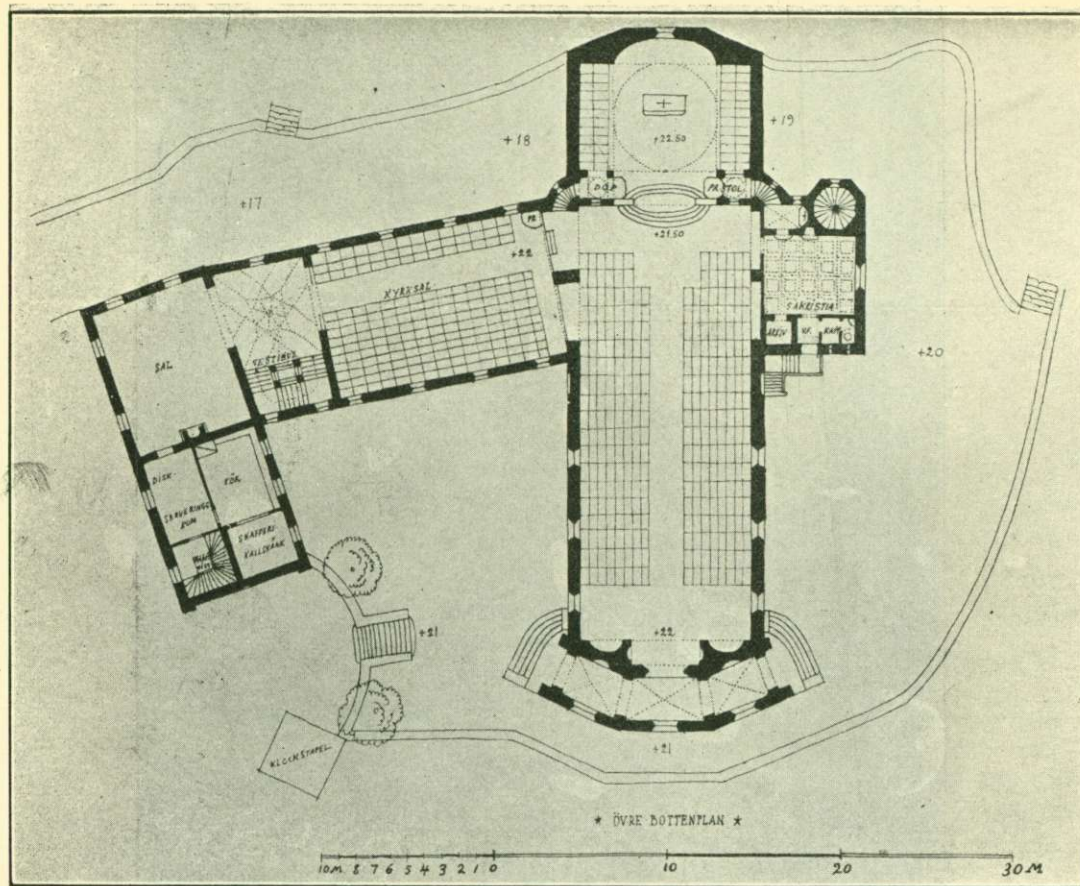
Nynäshamns kyrka.

Arkitekt: L. I. Wahlman.

Interiör visande predikstolens placering mitt emot ett podium med tak för dopfunt.
Orgelläktaren, synlig, ligger mitt emot öppningarna mot stora kyrksalen.

Till det yttre bygga sig de tre nu nämnda rektangulära plantyperna lugnt och vackert upp, de enskeppiga med hjälp av tjocka sprängstensmurar eller styrande armerade betongtaklister, gärna till stor relativ höjd, de treskeppiga med höga tak eller högt mittskepp mellan låga sidoskepp, cisterciensertypen lik den enskeppiga, kanske vertikalbetonad med lisener.

Sträng fordran på fri sikt från ett maximum av bänkplatser leder till rundkyrka eller, då denna av akustiska skäl överges, till korskyrka med nischformat tvärskepp (Engelbrektskyrkan, Bjuråker) för att icke nämna vissa underliga vinkelformade kyrkor (Norge). Rum av denna modifierade typ ansluta sig vad statik och inre rymd

Nynäshamns kyrka.

Arkitekt: L. I. Wahlman.

Plan. En vinkelformad kyrka, sammansatt av kyrka och kyrksal. Körvägen upp går under koret.
Ett litet andaktskapell för prästen, omedelbart nedanför predikstolstrappan.

beträffar till de byzantinska kyrkorna. Mer än vid rundkyrkor, som rätt så kraftigt begränsas utåt mot sidorna, giva de kors- eller längdutbildade byzantinska genom vederlagsnischernas gradvisa sänkning ett starkt perspektiv, i motsatt riktning räknat något av oändligt stigande, om centrum är nog högt och milt belyst.

Det är en typ, ny om man så vill, helt användbar för våra nybyggnader. Svårigheten ligger härvid i att åstadkomma en lugn exteriör.

Läget, landskapet blir oftast det som bestämmer vilken typ som skall väljas, vare sig man tar hänsyn till rummet främst eller främst till den yttre formen. För mig faller det naturligt att forma rummet som exponent av landskapet, av folkkyntet och lämpa det yttre efter båda. Hur rikt blir då icke intrycket av kyrkan som bygdens

Nynäshamns kyrka.

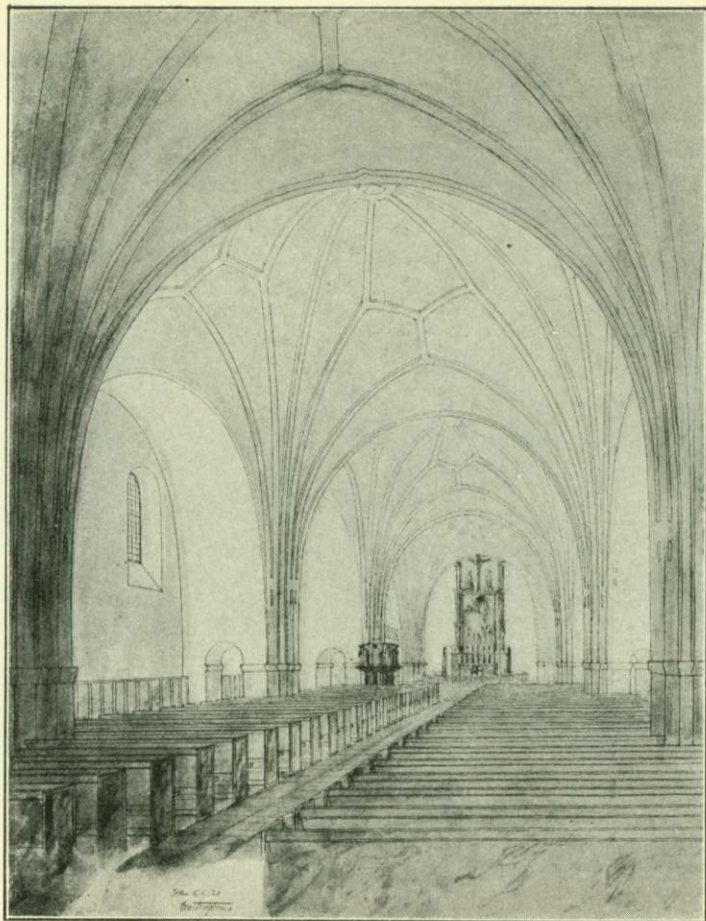
Arkitekt: L. I. Wahlman.

Östra sidan av ett komplex av kyrka och församlingssal jämte läsesal för sjömän.
Klippan oförändrad, endast vägar anlagda.

heliga rum eller vid utgåendet av ljuset över bygden, då sinnet funnit ro i detta rum.

På de sista 15 åren ha fordringarna på *orgeln och kören* växt synnerligen raskt. Och nekas kan ju icke, att möjligheten att utföra de härliga hymner och körer, med vilka musiken under gångna sekel riktat den kristna församlingens andakt, lockar till stora uppoffringar av utrymme. I de flesta kyrkor sökes detta utrymme i väster, längst bort i kyrkan, där en stor läktare bildas, som ju även kan användas att öka platsantalet, när icke stora körverk uppföras.

Under dessa stora fondläktare kan dels kyrkorummet något indragas, dels kunna här kapprum anordnas, avsedda för bröllopföljen. Att ordna stora kapprum för hela menigheten torde åtminstone ännu icke vara att tänka på med de stora kostnader för anläggning och tillsyn som dessa kräva. I relativt breda eller små kyrkor, där avståndet från altaret ej blir för stort, kan man under sångläktaren även förlägga en sal för för-

Kyrka i Höganäs.
Arkitekt: I. Tengbom.

Interiör visande den lugna helheten och vackra ljusfördelningen i en kyrka av enskeppstypen med sidonischer.

samlingsbehov, *kyrksalen*, med dess mångfald av uppgifter. Denna sal kan medelst breda dörrar sättas i förbindelse med kyrkan, när större platsantal kräves. Gärna förses dock större kyrkor med långt bakåt belägna sidoingångar för undvikande av passage genom kyrksalen vid gudstjänsterna. Detta blir ju en betydande variation av kyrkplantyperna, i synnerhet som kapprum och toaletter följa kyrksalen åt. Ett exempel är projektet till Östersunds kyrka.

Ännu större är den variation, som uppkommer, då man av en eller annan anledning vill koncentrera en stor del av församlingslivet på samma tomt. Skall till

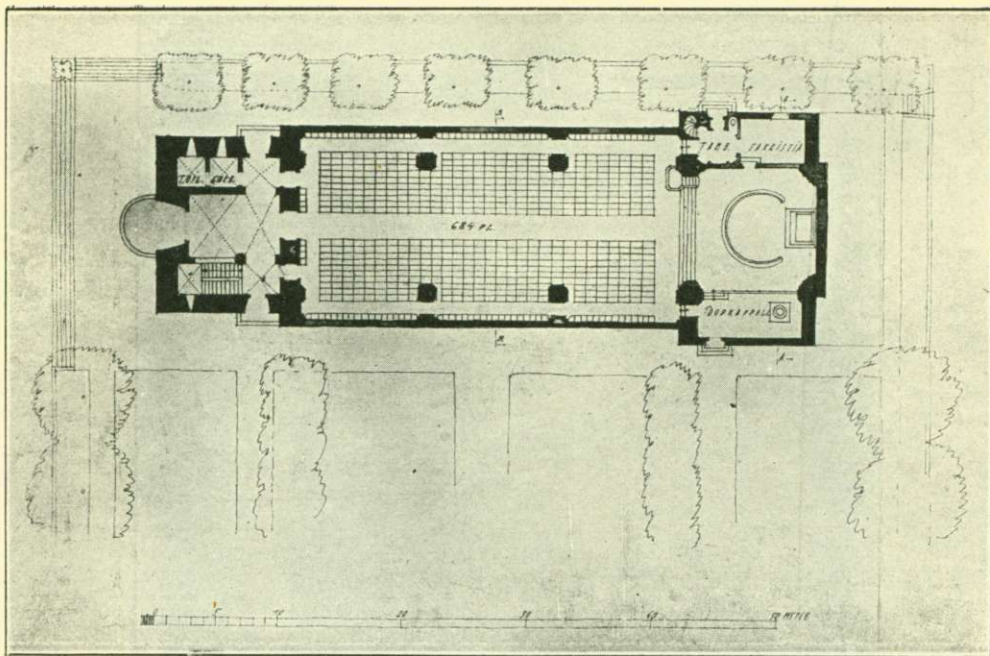

Kyrka i Höganäs.
Arkitekt: I. Tengbom.

Skånsk typ med mäktigt torn och hel, lugn exteriör. Vacker massfördelning.

kyrksalen läggas lärum och mindre salar för ungdomsrörelsen eller i sjöstäder för sjömän, och skall köksavdelning, vaktmästarebostäder, ja, expedition och pastorsbostäder läggas till det övriga, så bildas ett helt komplex, vilket rätt behandlat, så att det ej "slukar" själva kyrkan, kan omfatta en hel gård av klosterlikt och fridfullt utseende.

I detta fall ansluta sig en eller flera salar lämpligast till kyrkans sida t. ex. med en gavel anpassad mitt emot predikstolen, så att salen utgör liksom ett tvärskepp till kyrkan (Nynäshamnsanläggningen). På trånga tomter äro sådana anläggningar synnerligen svårbehandlade då det ju alltid gäller att frigöra själva templet ur denna gyttring av olika uppgifter (Kristiania).

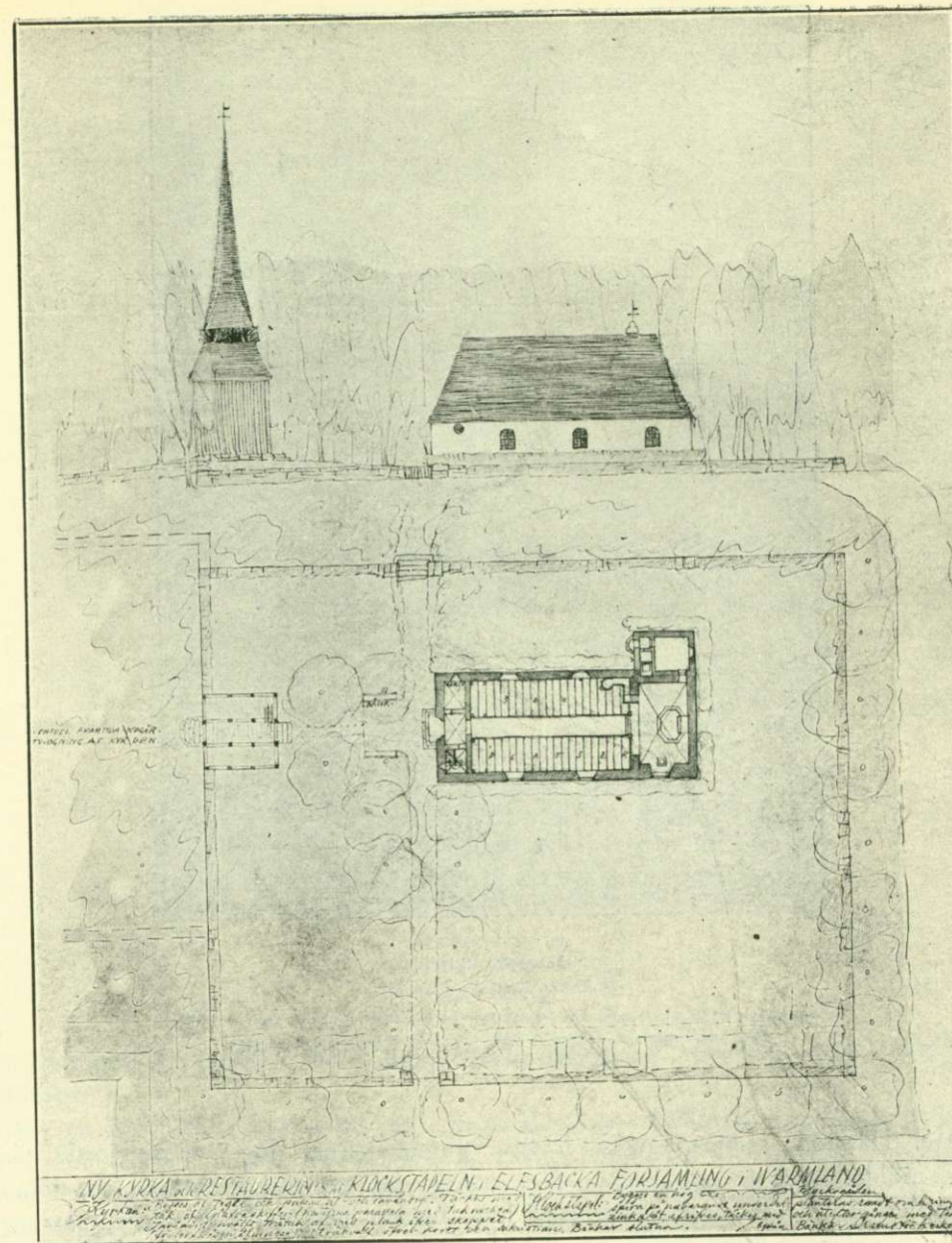
Kyrka i Höganäs.

Arkitekt: I. Tengbom.

En enkel, rumrik och ekonomisk plan, enskeppig med sidonischer. Observera dopkapellets placering. Huvudingången vetter mot ett nyanlagt avlångt torg. Tornet synes från sidan i Stationsgatan.

Om än en kyrkas rent ekonomiska gestaltning — om jag så får uttrycka mig — d. v. s. utförbarhet, måste byggas på plats- och gångfördelning, d. v. s. så att största möjliga platsantal erhålles i förhållande till golvytan, är det vissa delar av kyrkan där man icke får vara snål på *fri golvyta*. Framför allt koret. Det bör vara sådant att det vid vissa mindre gudstjänster, t. ex. barngudstjänster, kan tjäna som en kyrka för sig, en innerligare församling i församlingen. Att uppställa allmänna proportionsregler för ett kor är omöjligt. Ej för nära trappstegen till koret böra bänkarna komma; skall det ekonomiseras starkt med rummet, så utelämna stegen (Danderyd).

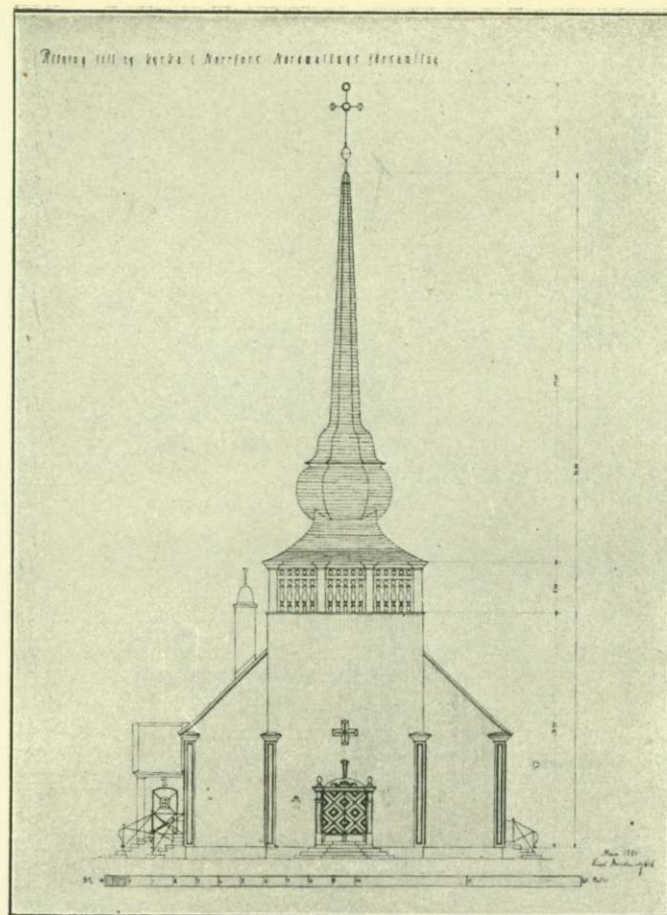
Ett annat fritt golvparti är *mittgången*; ett minimimått är två meter även för små kyrkor. Man vinner oerhört vad såväl kyrkans som korets utseende beträffar med en bred mittgång och den kan ju i undantagsfall utnyttjas till ståplatser. Kyrkans bakre parti är ännu ett som bör vara fritt från bänkar för att nyttjas till ståplatser. Man vinner härmed dels att församlingen, när den är fåtalig, ej sprides, dels blir vid stora tillfällen plats för flera åhörare. Med ett bänkfritt bakre parti i kyrkan och en bred mittgång, båda med stengolv eller mattbelagda, närmar man sig skönhetsidealet: en bänkfri kyrka utan att släppa av något på fordringarna på plats-

Ny kyrka och restaurering av klockstapeln i Elvsbacka församling.

Arkitekt: Osvald Almquist.

Kyrkan: Bygges av tegel och putsas ut- och invändigt. Täckes med tak av Glavaskiffer (kanterna parallella med taknocken). Invändigt välvt trätak av bred plank över skeppet (förses med målningar), trävalv över koret och sakristian. Bänkar slutna. Klockstapeln: En hög spira bygges på nuvarande underdel, zinkplåt avrives, täckes med spån. Kyrkogården planteras runt omkring och utefter gången med träd. Bänkar framför kyrkdörren,

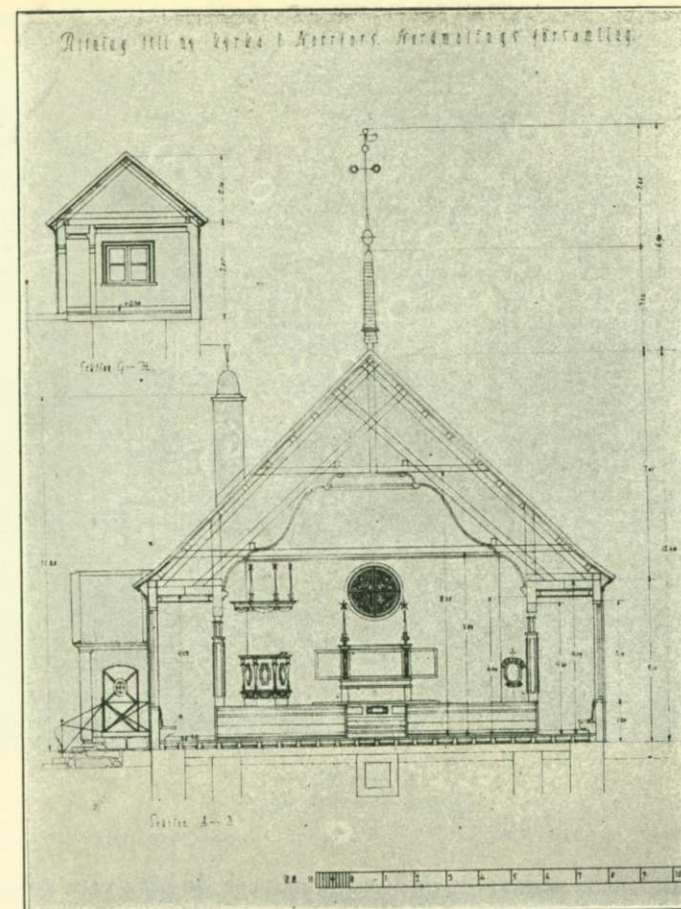

Norrsfors kyrka.

Arkitekt: Knut Nordenskjöld.

Kyrkan belägen på en höjd i skogsbrynet av en ny tallskog med tornspiran synlig över skogstopparna. Kapellet målat i grå-röd färg med tak av tegel och tjärad spånklädd tornspira.

utrymme. Härmed sammanhänger frågan om bänkarna. Jag tror vi gjorde bäst i att, vid möblerandet av *nya* kyrkor eller ersättandet av vidriga kyrkbänkar, nöja oss med hopkopplade lätta stolar eller med lätta bänkar med starkt genombrutna ryggar. Men där bänkluckor ännu finnas böra de bibehållas, endast förses med ljuddämpare. Hur man nu än förfar med att nå ett ändamålsenligt, ekonomiskt utförbart förslag, *harmoni* måste där in i en kyrka. Harmoni mellan socken och tempel, mellan bredd och höjd och längd, mellan ljus och skugga, mellan bärande och buret, harmoni

Norrsfors kyrka.

Arkitekt: Knut Nordenskjöld.

Genomskärning.

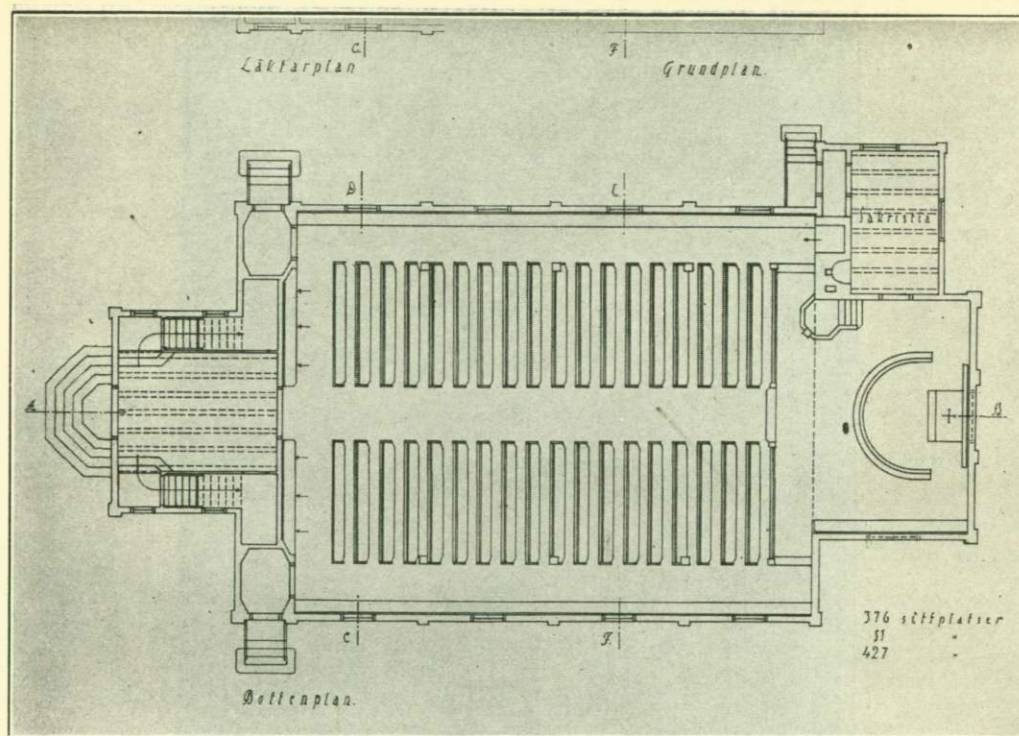
i en genomförd karaktär med dess nyanseringar av spänning, vila, ödmjukhet, hänförelse *).

Utan en harmonisk, linjeskön, rent proportionerad utbildning och vacker belysning kan rummet icke uppnå det intryck av allvar och helgd som måste fordras av en kyrka. Dekoration hjälper icke, när harmonimomentet saknas. Klumpighet och löshet bli då följden och det höga ändamålet dras ned av medlen.

Om belysningen vid såväl dager som kvällsljus vill jag säga några ord.

En nordisk kyrka borde icke anläggas i den höggotiska stil, som tarvar målade

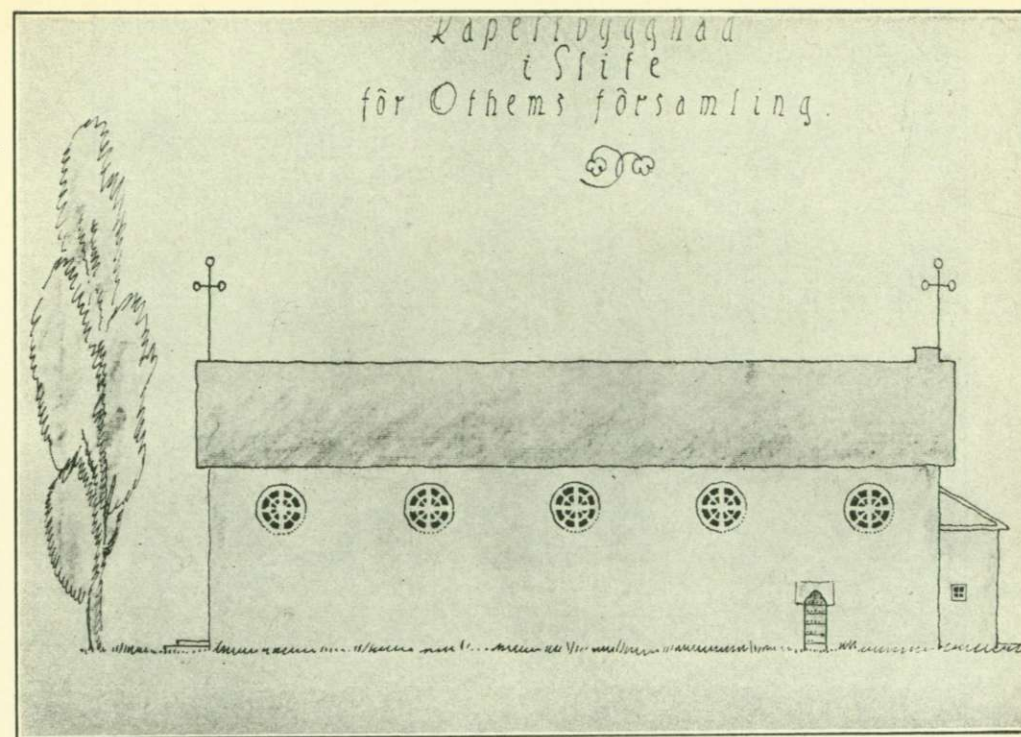
*) Närmare utfört i en min uppsats "Kyrkorummets andakt" från 1920 (Diakonstyrelsens förlag).

Norrfors kyrka.
Arkitekt: Knut Nordenskjöld.
Plan.

fönster över allt. För att få sådana till de stora konstverk de böra vara kräves, att de göras ytterst litet ljusgenomsläppande, annars bli de tunna och banala i sin verkan. Trots väldiga fönsterytor, som måste kyla kyrkan och i utförande kosta kanske lika mycket som murarna och valven, blir kyrkan ofta mörk och för psalmsång kräves då ljuset i kronorna.

Ett och annat målat fönster av denna art kan i hög grad giva koret glans, men härtill kräves, att koret göres relativt mörkt och anlägges djupt samt att från skeppet synliga större fönster avlägsnas långt från koret, annars riskeras en oharmonisk kontrastverkan mellan fönsterna och, vad värre är, påbelysning inifrån av det mörka målade fönstret. Fönster under läktare borde alltid vara dämpade, helst i glasmålning eller dolda i djupa nischer. Egentligen borde dock aldrig finnas fönster under läktare och i vår elektrifierade tidsålder kan gärna en och annan i läktarbjälklaget infälld reflektor lämna erforderligt psalmboksljus. Ännu bättre är att i planläggningen undvika bänkkvarter under läktare. De icke röstförsedda kunde ju för resten söka sig en stilla vrå under en läktare för att lyssna. Människor ha så svårt att lyssna. Man borde kunna låta sitt hjärta sjunga tycks det.

Slite kapell.
Arkitekt: Knut Nordenskjöld.

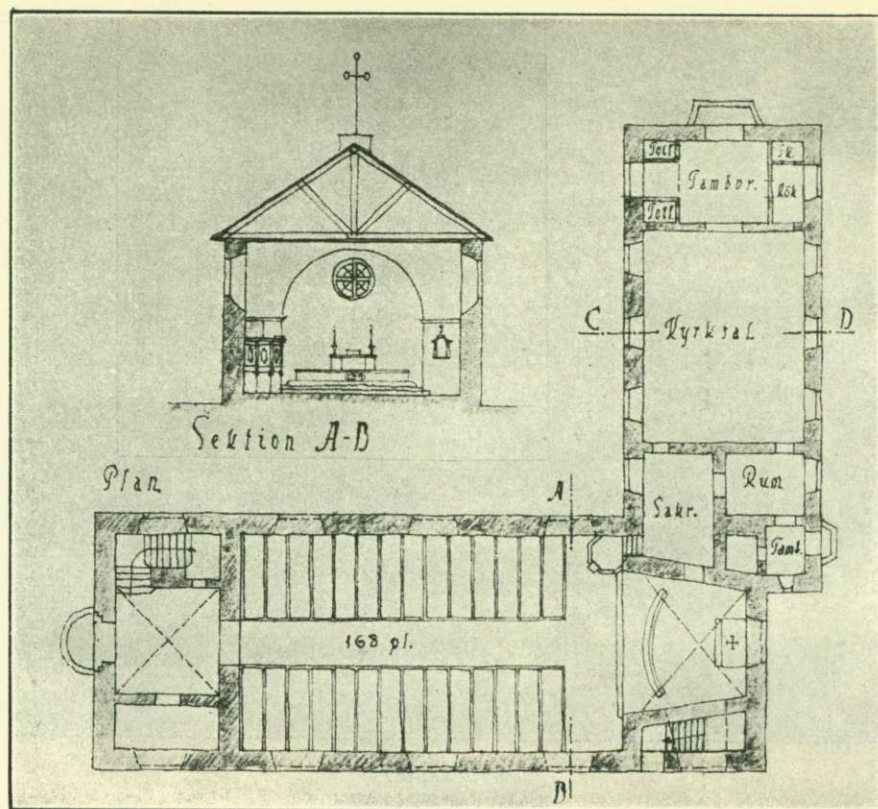
Utvändigt putsad och täckt med kalkstensplattor. Kapellet är avsett att kompletteras med en i en framtid uppförd kastal.

Rättshaveriet i kyrkorna går i allmänhet mycket långt, så långt att allt *rytmiskt ljus* och allt *ljusdunkel* riskeras, det vill helt enkelt säga att en stor del av det lugna och milda en kyrka kunde frambära strålkastas, den tillbakadragna stillheten exponeras. De förståndigaste, konstförståndigaste församlingsherdar, män med rytm och kraft i sin själ, blekna och ängslas inför varje käring som "ingenting sett" i sin lugna vrå. Hur är det med oss lutheraner i fråga om inre andakt i församlingens sköte?

Ändamålet med rytmisk belysning är att betona koret som förnämligare än skeppet, framhäva skeppets huvudpartier framför sidoordnade utrymmen. Detta är oerhört viktigt, när man skall ernå en lugn och stark enhetsverkan med brännpunkt i koret. Och det är av samma vikt vid dager och kvällsbelysning.

All ögonpinande dager bör undvikas. I de gamla kyrkorna voro de ljusschatterande fönsternischerna djupa och starkt lutande.

I de moderna äro murarna tunnare, övergången mellan fönstret och den mörka väggytan brädare. Nu gäller att flytta fönsterna åt sidan eller bakåt i kyrkan för att

Slite kapell.

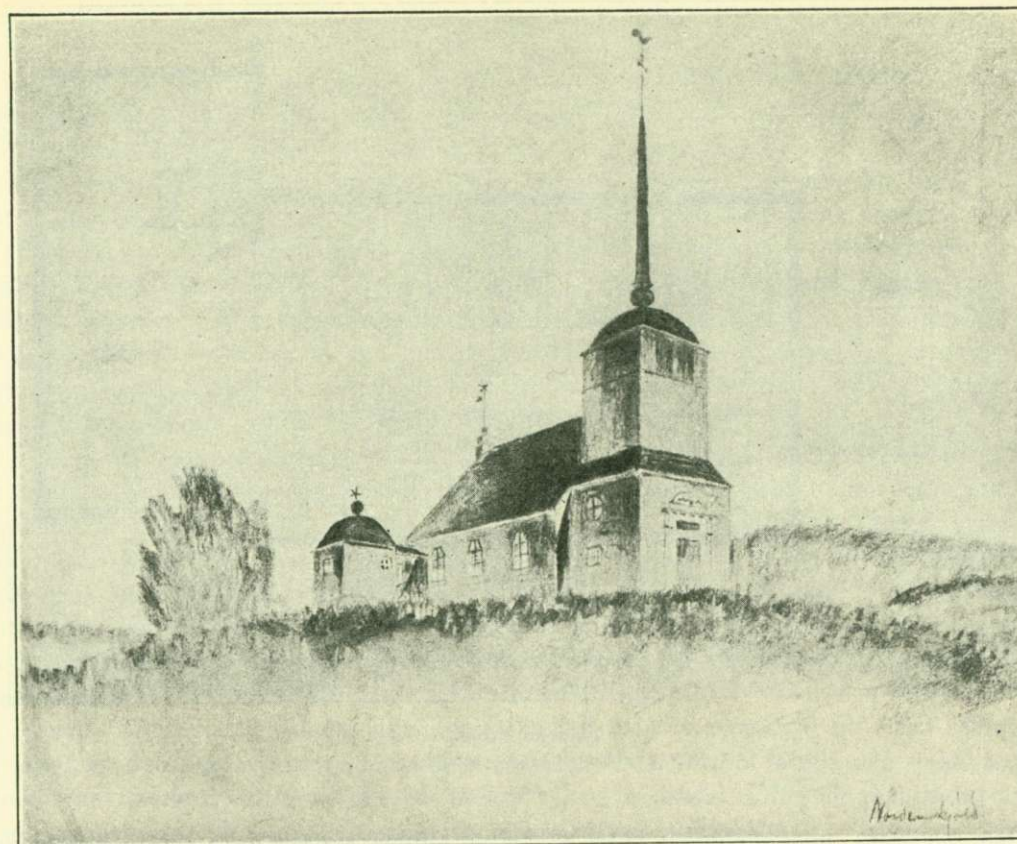
Arkitekt: Knut Nordenskjöld.

Plan och genomskärning.

ej störas av dem. Ur den synpunkten är treskeppstypen god, även cisterciensertypen och korskyrkotypen.

I de gamla kyrkorna hade vi stearinljus i kronorna. Tindrande rörliga ljus och tindrande barnaögon höra ihop. Nu bländas vi av kronornas imiterade ljus med elektrisk ström i, hårda och orörliga.

Även här gäller nu att flytta dessa skarpa ljuskällor dit, där de ej kunna blända, t. ex. till murade nischer vända mot koret och ramper bakom triumfbågen samt låta kronorna behålla sina levande ljus eller vid nya kronors förfärdigande omgiva matta glödlampor med en reflektornisch av ljus metall, mässing, nysilver, så att de bilda klungor eller kransar av mildrat, ej dämpat ljus. I varje fall böra altare och kor upplysas med kandelabrar och ljusstakar för levande lågor. Begreppet kandelaber får ej avskräcka som någonting ekonomiskt oupphinneligt. Våldiga sådana kunna göras av trä med metallpipor, i förgyllning och målning. Ljusstakarna

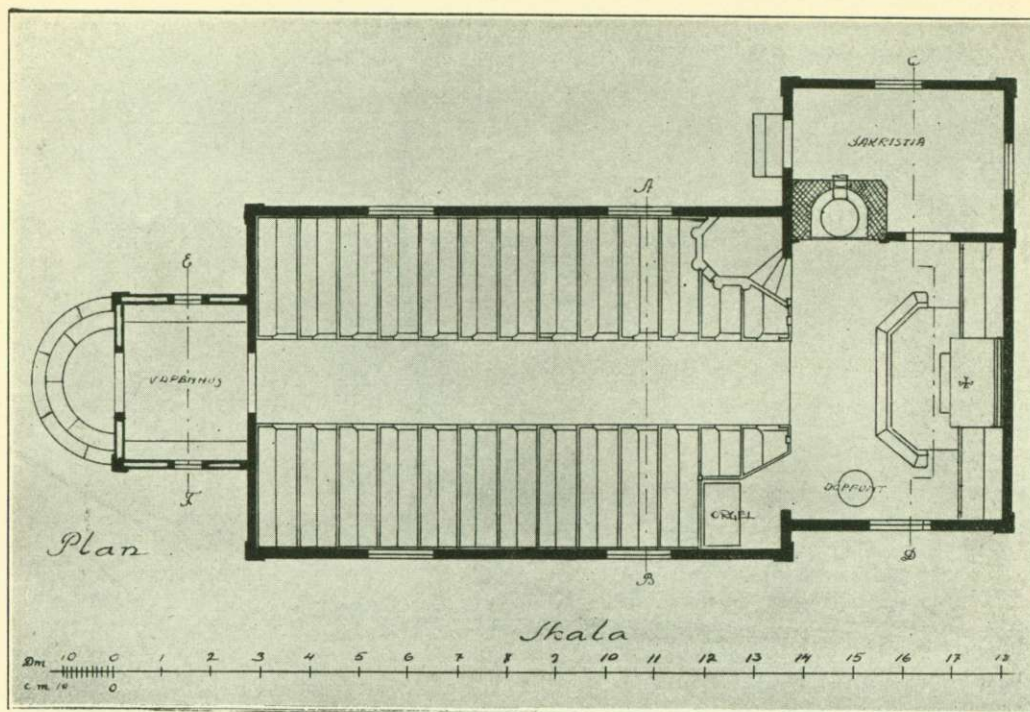
Kapell för Fjällbygden i Hjärtum-Forshälla.

Arkitekt: Knut Nordenskjöld.

på altaret däremot — ja dem donerar man. Sådant borde alltid vara skänker. Korets helgd förhöjes av allt som har levande behag, harmoni med Gud, över sig, en församlingsbos andäktiga gåva, tecknarens andakt vid skissblocket, guldsmedens andakt inför verket och metallen, som skall helgas av hans fina hand, de långa vaxljusens isättande och tändande av kyrkvaktaren. En rad exemel från en enda detalj i kyrkan på hur länkarna måste gripa in i varandra att ernå ett skönt resultat.

Som allmän regel torde gälla, även för sångläktaren, att därest det elektriska ljusets armatur ej är dold, bör den vara fritt hängande, långt från vägg och tak, det har jag funnit vara det bästa för församlingen och det bästa för kyrkans "ljusdunkel".

Elektriskt ljus som extra belysning (julottor) borde icke få förekomma, det verkar icke religiös högtid och blir för resten "pådraget" vid minsta tillfälle, särskilt konserter, då man borde ha som mest stillsamt med ljuset.

Slädene kapell.
Arkitekt: Knut Nordenskjöld.
Plan.

Den vertikala uppbyggnaden reser sig efter samma matematiska proportionslagar som planen breder sig. Det är egendomligt vilken rädsla arkitekter av en viss äldre generation ha för begreppet matematisk proportion. Det är som skulle den för dem utesluta begreppen idé och smak. I själva verket blir ju ingenting — även det känslfulla — verkligt skönt utan rytmen. Den anger takten, karaktären, i arkitektur som i musik och i allt annat andligt konstverk. Det är helt enkelt "bunden stil" som är poesiens språk och den andliga vältalighetens väsen.

Det ges också en praktisk lag för uppbyggandet: akustikens lag. Den uttryckes enklast i regeln: undvik i fondväggarnas utformning den plana ytan, sluta i väster med nischer av stora mått. Bryt även om så ske kan sidoväggarnas hala plan. Gör koret något i roparform och giv predikstolen en effektivt beräknad ljudskärm och en fast buktig fondvägg.

Jag har här ovan huvudsakligen sysslat med vad som inverkar på kyrkans stomformer.

Angående placering av orgelverk och "kyrkomöbler" i övrigt bör knappast delgivas några iakttagelser: ju mindre orgelfasad och predikstol och funt verka möbler, dess bättre.

Att predikstolen ofta gör det beror på att de första ordentliga predikstolarna inplacerades där man bäst kunde, i redan färdiga kyrkor.

Det är ej utan vidare givet att vid triumfbågen vore bästa platsen. Här stör predikstolen altarets helgd och tigger en symmetripendant, som är svår att finna. Dopfunten fordrar i så fall ett ståtligt tak.

Dopfuntens bästa plats, om den flyttas från västra gaveln, är ett litet kapell i närheten av koret i församlingens åsyn, i fonden av ett sidoskepp eller dylikt.

Orgelns plats har varit omtvistad: i nästan alla av de många kyrkoskisser under-tecknad sett eller gjort har det legat naturligast att placera orgeln i väster, gärna i tornet, även om det ligger på sidan om symmetriaxeln. Vad som emellertid synes ligga i luften är att sätta spelbordet åt sidan. Det är nämligen både ur körledarsynpunkt och ur akustisk olämpligt att hålla det kvar omedelbart framför orgeln, det händer då ofta att organisten ej hör sitt verk.

Det finns ingenting tacksammare än att i ett välproportionerat, linierent, klart utbildat och vackert belyst rum inplacera färgdekor och plastisk dekor. Låt vara att rummet är fordrande, det är också tacksamt. Det fordrar taktfullhet i dekoren, men så litet i kvantitet. Det behöver nämligen icke hjälp, men glädes åt sympati. Gör ett rum karaktärsfullt och rytmiskt och det blir skönt, andaktsfullt och — billigt i utstyrsel. Det lilla som sätts till gör sig väl. Det fordras i förhall och skepp endast sanning och reda och färg. I koret ädla material, lika enkelt naturligt, men utsökt behandlade.

Kyrkan är de fattigas helgdagsrum. Det skall vara vackrare än de rikas salonger. Futtigt är det slagord som säger: först understöd och vård åt fattiga och sjuka; sedan (möjligen) kyrkor. Offervilligheten räcker säkert åt båda. Offervillighet födes i ett vackert tempel. Ett vackert tempel är själavård och själastötta.

Tallom pr Stocksund i jan. 1923.

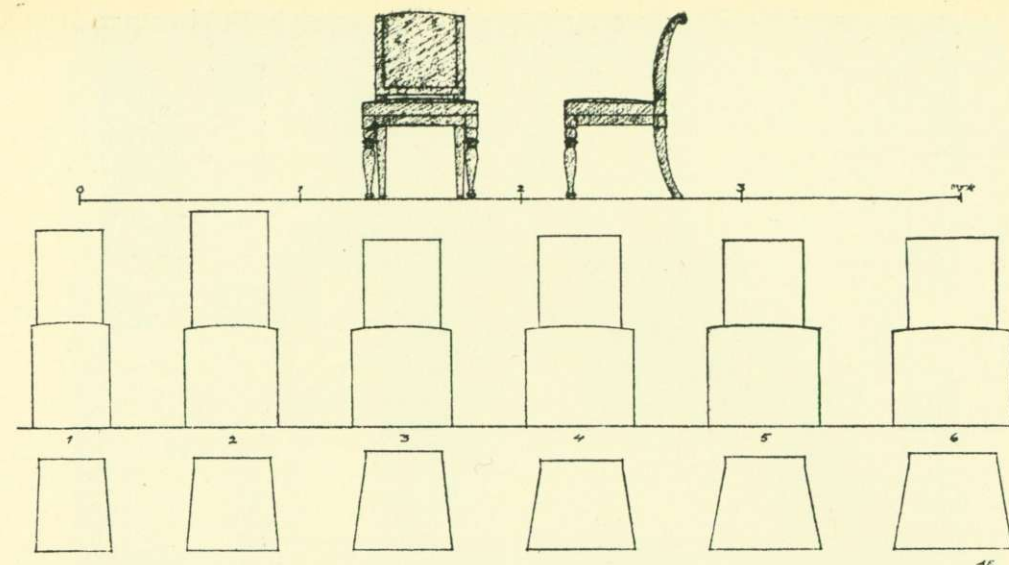
L. I. WAHLMAN.

SKÅNSKA FÖRENINGEN FÖR BYGGNADSKULTUR HAR UNDER TIDEN den 27 november till 8 december i Malmö avhållit sin sjunde byggmästarekurs. Under lektor Karl Berlins insiktsfulla ledning medverkade undertecknad vid en med byggmästarekursen gemensam mästarekurs för möbelsnickare. Följande avser att vara en redogörelse för ändamålet med kursen, varvid föreläsningar, museibesök samt ritning utgjorde det huvudsakliga programmet.

Liksom "villastilen" länge nog varit resultatet av den fantastiska mångkunnighet, som omformat landskaps- och småstadsbilden, ha även möbelformerna varit uttryck för en estetisk tillbakagång. I förhållande till de provinsiella värdena i gårds- och stadsanläggningen, som i uppmätningar bevarats, äro också de gamla svenska möbelformerna av vikt att tillvaratagas. Man får därför hoppas att även på detta område så småningom skall utveckla sig en mer allmän förståelse för värdet av svenskt provinsiellt arbete, vilket alltför länge varit förbisett.

Under århundraden ha i lagbunden ordning möblerna i bondstugan såväl som i prästgården, herrgården och huset i staden utgjort skilda uttryck för det ändamålsenliga och sköna. I varje landskap förefunnos de två skilda stilriktningar, som numera benämnas allmogestil och borgerlig stil. Gemensamt utgöra därför byggnaden, rumsanordningen och möblerna den karaktäristiska miljö, vilken med periodiska förändringar i form- och färgbehandling länge bestått som provinsiell stil.

Karaktäristiskt är sedan ett par tiotal år tillbaka, att nya möbler i gammal anda skola föras med svenska stilnamn av antingen lokal eller personhistorisk härledning. Tydligt nog framträder härmed en önskan att återknyta förbindelsen med traditionen. Möbler, som erhålla dylika namn, utgöras, i den mån formerna kunna föras tillbaka på en kultiverad förebild, av högre ståndstyper. Utan egentlig lokal prägel äro i allmänhet de möbler reproducerade, som en gång tillhört den högre adeln och förnämligare borgarskapet. I motsats till dessa möbler, som tillverkats närmast efter kontinental förebild, bestodo t. ex. prästerskapets och det lägre borgarskapets möbler av friare utförda förenklingar i form och material. Nyanserna av de kontinentala stilarna och svensk provinsiell hantverksfyndighet utgjorde i förening de borgerliga stilformerna. I förhållande till de historiska stilarna intill senempiren bestå därför dessa möbler av en mångfald varianter. Från huvudformerna till de minsta orneringsdetaljer vittnar alltid arbetet om god anpassningsförmåga och kultiverad smak. Genom vissa likheter förenas de många, över hela landet spridda, mästarnas möbler till samman-

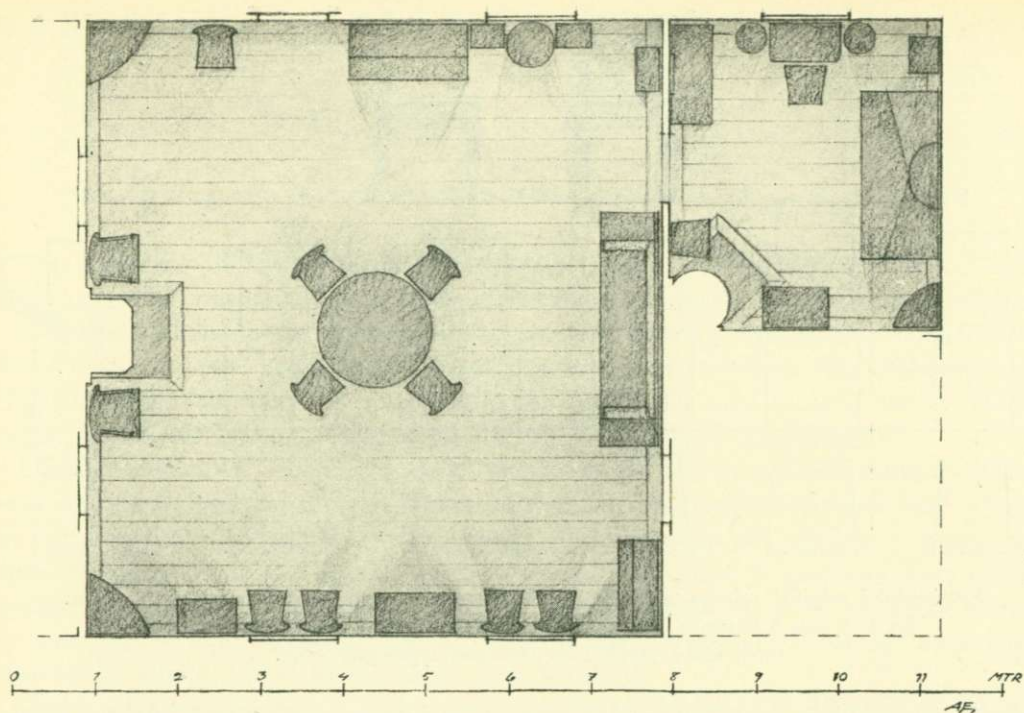
Empirestol i original och sex nyritade proportioner; efter perspektivskiss måttsatta stolar.
N:o 1, 2 och 3 liknande nutida smala stolsformer, 4, 5 och 6 efter jämförelse med andra stolar i en förevisad typologisk serie.

hörande provinsiella formtyper. Möblerna voro liksom byggnadens arkitektur karaktäristiskt överensstämmande.

Studiet av den borgeliga rumsanordningen och möbelformen avser att bibringa nutida tillverkning en nationell prägel. Långt tidigare än 1800-talets förfall präglades bondstugans möblering av vad vi nu kalla borgerlig smakriktning. I småstad såväl som på landsbygd hade redan vid 1800-talets början stilformernas regelrätta förenkling utgjort grunden för möbelsnickeriet. Den förutvarande allmogestilens användning i nutida hem är redan av denna anledning oberättigad, då allmogestugans delvis fastbyggda möblering egentligen upphörde med användandet av barockens och rokokons dekorationsmotiv. Därför kan av gustaviansk- och empirestil knappast räknas med allmogetyper. Allmogestilen såsom utgörande en senare stils fritt anpassade dekoration på en tidigare huvudform var då redan avslutad. De gamla allmogemöblernas i och för sig stora skönhetsvärden bestå ej heller inför nutida fordringar. Större fönster och många skilda rum istället för den gemensamma stugan — nutida hygieniska krav med ett ord — fordra möbelformer av annan typ.

Möbelsnickarekursen avsåg att vara en handledning i såväl de historiska stilarna som svensk formgivning. Undervisningen var för dessa ändamål uppdelad i föreläsningar med teckningar, museistudier och ritning.

Föreläsningarna omfattade anvisningar för uppmättningsritningar och museistudier, historiska stilförebilder samt tidsäkt och förvanskad stilform, vidare om gamla rum

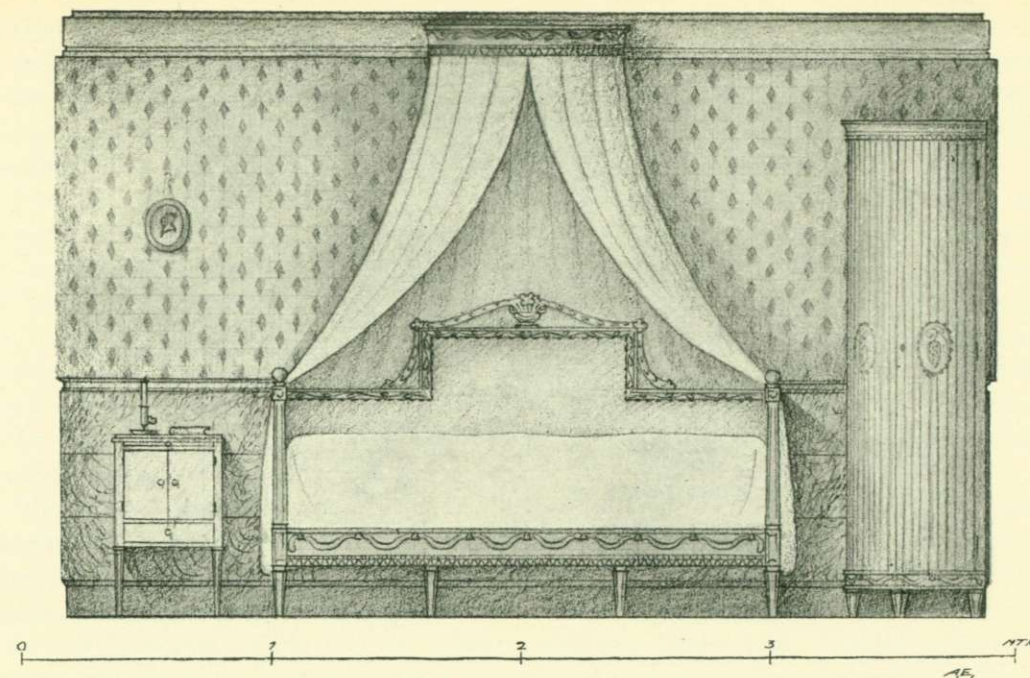

Möbleringsförslag till sal och kammare i storlek lika Kviinge prästgård.

och möbler samt svenska stilar och borgerliga möbelformer. Dessa föreläsningar utgjordes av på uppmätningar stödda beskrivningar jämte kronologiska sammanställningar av vilmöbler, sittmöbler, bord och förvaringsmöbler samt perspektivritning. Att visa utvecklingen av möblerna från primitiva former samt klassiska och kontinentala förebilder till egentligt nationellt arbete voro föreläsningarnas syften.

Besök för stilstudium och ritning gjordes i Kulturhistoriska museet och Tegnérshuset i Lund samt i Malmö museum. Under en dags resa till Köpenhamn besågs där Nationalmuséet, Rosenborg Slot, Kunstindustrimuseet, Dansk Folkemuseum och Thorvaldsens Museum. Härigenom erhöles en allmän översikt för det mera ingående studiet i Lund och Malmö. Dessa sistnämnda museers samlingar ställdes välvilligt till förfogande, men får jag särskilt beklaga, att tiden ej medgav flera studier i "Kulturen" i Lund.

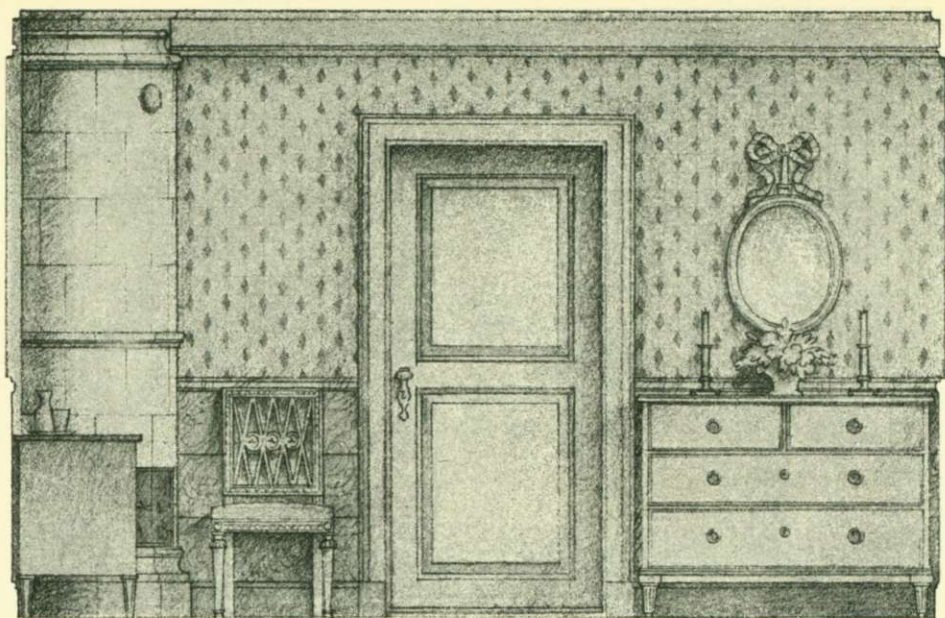
Ritningen bestod i uppgiften att möblera en sal och en kammare i en gammal skånsk gård. Härtill valdes Kviinge prästgård i Östra Göinge härad, som uppmättes vid tredje skånska lantbyggmästarekursen å Önnestads folkhögskola 1917. Kviinge är en av de gårdar, som därmed bevarats för framtida studium och, som redan anförts, äro de gamla förebildernas omsättande ämnade som en anpassning

Kammaren. Sängen efter förebild i "Kulturen" och med resårmatrass. Klädskalet och kommoden ritade med samma dekorationsmotiv.

till nutida krav. I enlighet härmed sammanställdes de i museerna uppmätta möblerna till sammanhörande former. Ehuru hämtad från olika håll erhöles dock härmed en tidstypisk rumsanordning och möblering i gustaviansk och empireprägel. Tegnérshuset i Lund gav förebilden till väggar och tak som omramning till möbler, vars former varit samtida med dessa två bevarade rum. Kviinge prästgård och på Malmö museum varande byggnadsritningar från 1800-talets förra hälft äga gemensamt den karaktäristiska dispositionen av utrymmet med stora salar och små kammare. Samtida möbler voro även utförda i ett liknande storleksförhållande med ett fåtal stora och många små pjäser.

Genom ett närmare studium av på museerna sammanförda möbler ökas helt visst intresset för gammaldags miljö. På grund av ett kritiskt tekniskt jämförande mellan museernas praktpjäser och de mera blygsamma möblerna ökas ovillkorligen respekten för de senare. Dessa möbler äga icke endast lämpliga huvudformer utan även en ornering, utförd med största fyndighet. Oaktat likheten mellan hundratal av möbler har dock alltid varje pjäs en viss särprägel, ofta i relation till de okända ägarna. Om känslan härav försvinner i ett museum, så fordras ej mera än ett boningsrums omgivning för att denna återklang av generationers samhörighet skall göra sig gällande.

Kammaren. Spegeln och stolen kopia från "Kulturen", byrån och tvättskåpet ritade till övriga möbler.

Vid inträdet i salen märkes möbleringens harmoni med den måttligt stora rumshöjden och överensstämmelse med väggdekorationen. En bröstpanel av breda slätspontade bräder till fönsterbänkshöjd, i primitiv marmorering, en pappspänd vägg därovanför med i salen färgstänkt och i kammaren chablonerat mönster. Bjälktaken äro vitlimmade och fönstren med sina innerluckor oljemålade i vitt. Väggarnas skiljaktiga färgbhandling i salen och kammaren stå i all sin enkelhet bra till golvens breda plankor. Två kakelugnar i blygsam färgörnering äro såväl njutbara för ögat som i kulna dagar ett centrum i kretsen av gammaldags möblering med traditionens helgd.

I salen, som väl mera synes för främmande, har empiren gjort sitt inträde. Omkring det runda delbara bordet mitt på golvet stå stolar liksom utmed väggarna omkring småbord, givande god plats för husets gäster. Innanför dörren på ömse sidor om kakelugnen inbjuda de båda fåtöljerna till vila jämte den stora soffan på inre väggen, som äger ett betydande antal hedersplatser. Två hörnskap gömma föremål till tjänst för välfägnaden, ett piano förpliktigar den kunnige och golvuret mäter tiden för arbete och vila. Kanske till mera stilla betraktande står bokskåpets innehållsrika hyllor med vetandets skatter och chiffonieren gömmer husfaderns, måhända prosaiska men vederhäftiga papper. Den stora salen har med sin symmetriska dörr- och

fönsterplacering ett drag av rytmisk ordning, som de empireformade nya möblerna ej heller jäva. Varje enskild möbel äger dock i linjerna ett mått av böjlighet, som behagar, liksom salen efter behov kan tjäna både för gästbud och dans. Med intagandet av bordets lösa skivor blir utrymmet stort för välfägnaden, liksom de två bordshalvorna ej taga stort utrymme utmed väggen under glädjens yra.

I kammarens stillhet står mitt för dörren sängen under sin himmel. Vid sidan en kommod och vid fönstret ett toalettbord, uti vars övre låda finnes en flyttbar spegel. Bordet tjänar även till sömnad eller skrivning, då kammarens lyckliga innehavarinna så behagar. Tvättskåpet, utan uppsats med hylla, medför visserligen litet besvär för nöjet att slippa se en lavoar med allt tillbehör. Ett litet klädskap och en byrå gömma kläder och annat värdefullt. En över byrån hängande dekorerande spegel är mera en reflex för de två ljusen än en yttring av fåfänga. Två stolar och två taburetter inbjuda till vila i kammarens behagliga lugn, i gustaviansk anda görande möblerna även i sin enkla ornering till en njutning för ögat.

Alla i blygsamma proportioner utförda prydnadsföremål, gardiner, belysning samt gångmattor onämnda, utgör detta salens och kammarens anordning, byggd på provinsiell förebild. Med det gradvisa förnyande, som alltid möbleringen undergått, äro salens mahognymöbler beviset för, huru man även i gamla dagar följde med sin tid. I de små kamrarna dröjde nog de tidigare möblerna längre kvar. Oaktat utförandet betingar en skiljaktig kostnad behöva dock icke kammarens i grågrönt målade möbler i formvärde stå tillbaka för salens mahognypjäser. För oss representera såväl det ena som det andra utförandet ett material, som ger lika goda möjligheter. Omväxlingens behag gör sig nu såväl som förr också gällande.

I kursens undervisningsplan ingick framför annat: möbleringens anordning och möblernas proportioner. I motsats till gängse åskådning, att alla rum skola poängteras för ett visst ändamål, utfördes salens möblering till familjens gemensamma bruk. Med lämpliga möbler för skilda ändamål återfick salen därigenom mera gammaldags karaktär, som också med nutida begränsning av utrymmet bör vara det rätta. Beträffande möblens proportioner söktes samtidigt ett återförande till gamla tiders trygga former och lämpliga sammanställning av några få större och många smärre pjäser.

Ett intressant bevis för nutida föreställning om gamla möblers mått utgöra åtföljande prov (sid. 189), där kursdeltagarna enligt egna förslag måttsatt en typisk empirestol och i likhet härmed inriktades föreläsningarna jämte förebildsteckningarna på kännedomen om möbelformerna.

Syftet med denna mästarekurs för möbelsnickare har således varit att hos deltagarna förkovra kännedomen om svensk möbelform i förhållande till klassiska och kontinentala förebilder samt slutligen att i nutida möblering söka erhålla traditionell lokal karaktär, då rumsanordningarnas och möbelformernas tidigare provinsiella värden lika väl som arkitekturen äro ett nödvändigt medel att skapa en nationell prägel på vår tids hem.

ALBIN ELISON.

HÜLPHERS' LAPPMARKSBESKRIVNING *).

Även om det genast faller i ögonen, att Abraham Hülphers med sitt topografiska skriftställarskap haft en något annan avsikt än Linné, då han i sina reseskildringar beskrev de olika landskap han penetrerat, kan man knappast underlåta att sammanställa dem, om icke för annat, så därför att de äro vårt 1700-tals utan jämförelse flitigaste ortsskildrare. Att lärjungen härvid får träda långt tillbaka för läromästaren är ju givet; den tydligen ganska torre och rationalistiske Västeråsköpmannen hade intet av Linnés snillrika överblick och djupa inlevande i allt, som han mötte på sin väg. Han saknade den naiva subjektivitet, som gör Linnés iakttagelser så friska och levande, han saknade också förmågan att uttrycka sina tankar med mästarens lyriskt charmerande stilkonst. Det kunde emellertid tyckas som om hans torra saklighet vore en post på hans debetsida; de faktiska uppgifternas mångfald borde ersätta vad som brister i personlig syn och omedelbar iakttagelseförmåga. Men i själva verket är detta ingen ersättning, ty det våra dagar söker eller bör söka i dessa ortsskildringar är ingalunda de sakliga uppgifternas siffror och data och upplysningar om jordmån, folkmängd, näringsdrivande o. d.; dem ha vi — i stort sett och i vanliga fall — vida exaktare och vederhäftigare tillgängliga i alla de officiella handlingar, längder o. d., som våra arkiv gömma och vars värde först senaste tiders forskning visat sig uppskatta till deras fulla värde. Utan vad man önskar finna, det är dels uppgifter om de saker, till vars belysning arkivens papper blott lämna spridda glimtar, om seder och bruk och tänkesätt o. d., och dels ortens i fråga egenheter sedda av

en omdömesgill och klarsynt samtida. Det är icke minst därför att Linné härutinnan ger så mycket och Hülphers relativt litet, att den förre är oss så mycket värdefullare.

Med denna reservation in mente måste man emellertid givetvis erkänna, att Hülphers' topografiska skildringar ha åtskilligt av intresse att erbjuda, och att det försök, som gjorts av G. Kallstenius, att ur Hülphers' efterlämnade papper rekonstruera den aldrig utkomna sista delen av hans Samlingar till en beskrivning över Norrland, förtjänar varje hembygdsforskarens tacksamhet. Hülphers besökte aldrig själv Lappmarken. Hans skildring är i stället "framgången ur ett ihärdigt studium av tidens topografiska och historiska litteratur, av Vetenskapsakademiens handlingar och andra lärda acta, av tidningar m. m. samt ur korrespondens med personer, som varit på ort och ställe, först och främst med prästerskapet". Dess förtjänster äro härmed också tydligt angivna: alla tänkbara tillgängliga fakta äro kompillerade, och tidens vetande om obygderna i norr satt i system. Det var detta Hülphers önskade sammanställa, och editionen, till det yttre prydligt anslutande sig till Hülphers' egna tryck och även i övrigt mönstergill, så vitt en icke specialist på norrländsk ortshistoria förmår döma, avser att framlägga Hülphers' lappmarksbeskrivning i det skick, vari han själv skulle önskat se den utgiven. Hur vanskligt ett sådant företag i själva verket är, vet endast den, som själv försökt sig på dylikt, men utgivaren har med förträffligt omdöme skilt sig från sin uppgift. Huruvida dock icke en edition i våra dagar till orientering och kommentering bort utnyttja senare tillkommet källmaterial kan måhända diskuteras, men det är nog så, att skall en 1700-talsskildring behandlas ur sådan synpunkt, kan man kommentera i det oändliga och ändå icke göra det uttömmande.

G. CARLQUIST.

INSÄND LITTERATUR.

Från P. A. Norstedt & Söners Förlag:

ABRAH. ABR:SSON HÜLPHERS: Samlingar till en beskrifning öfwer Norrland. Femte samlingen. 3 bandet om Lappland. Utg. av G. Kallstenius.

ANDERS PERS: Rull-Mats. Människor och natur i min hembygd.

GUNNAR OLOF HYLTÉN-CAVALLIUS: Wärend och Wirdarne. Andra uppl. utg. af C. W. von Sydow. Andra delen.

Från A.-B. Gunnar Tisells Tekniska Förlag:

Sveriges kyrkor. Kyrkor i Kållands härad. Sydvästra delen. 1, 2. under medverkan av Anders Roland bearbetat av Ernst Fischer.

Från Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Förlag:

AGNES BRANTING: Textil skrud i svenska kyrkor från äldre till 1900.

Från Nordiska Museet:

GERDA CEDERBLOM: Svenska allmogedräkter. Med illustrationer efter original av Emelie von Walterstorff.

Från J. A. Lindblads Förlag:

E. MELANDER: Vildmarksliv i Norrskenslandet.

Från "Der Zirkel". Architektur-Verlag:

FRIEDERICH PAULSEN: Bauten von Wiederaufbau Ostpreussens von Architekt B. D. A. Hans J. Philipp.

Från författarne:

HUGO MATTHIESSEN: Torv og Hærstræde. Studier i Danmarks Byer.

BERNHARD BOHLIN: Hille socken i nutid och i gången tid.

GUNNAR AHLBERG och ELOF LINDÄLV: Fjärås Bräcka.

OTTO RYDBECK och EWERT WRANGEL: Äldre kyrklig konst i Skåne. Studier utg. med anledning av Kyrkliga Utställningen i Malmö 1914.

Från Svenska Naturskyddsföreningen:
Sveriges Natur. 1922.

Från Svenska Slöjdföreningen:
Svenska Slöjdföreningens Tidskrift. 1922.

Från Föreningen för Dendrologi och Parkvård:
Lustgården. 1921.

Från Jordbrukarungdomens Förbund:
ELOF LINDÄLV: Hembygdsarkiv.
Hembygdsforskaren.Handledning för bygdebekrivare och folkminnessamlingar.

Från Västsvenska Folkminnesföreningen:
Redogörelser för första och andra arbetsåren.

Från Dalarnas Hembygdsförbund:
Dalarnas Hembygdsförbunds Tidskrift. 1922.

Från Dalslands Hembygdsförbund:
Hembygden. 1922.

Från Nordhallands hembygdsförening:
Vår Bygd. 1922.

Från Ovanåkers hembygdsförening:
Helsingrunor. 1922.

Från Birkaförbundet:
Snöfrid. Årsbok 1921.

Från Skånska Föreningen för Byggnadskultur:
Ekonomibyggnader och arbetarbostäder vid några skånska herrgårdar. Skånska gårdar och hus. 7.

Från Holavedens Hembygds- och Fornminnesförening:
Holaveden. Kulturhistoriska anteckningar.

Från Norra Smålands Fornminnesförening:
Meddelanden. 6.

*) Abrah. Abr:sson Hülphers, Samlingar til en beskrifning öfwer Norrland. Femte samlingen. 3 bandet om Lappmarken. Utg. av G. Kallstenius. Norstedt & Söner 1922. Kr. 20: —.

STOCKHOLM.

SAMFUNDET S:T ERIKS undersökningar ha under det gångna året huvudsakligen gällt Kungsholmen och verkställt av amanuensen G. Selling och arkitekten G. Hedström.

Undersökningarna gälla endast borgarhus och äro att anse som en förberedande inventering, där det närmast gäller en registrering av äldre byggnader och deras fasta inventarier. Då emellertid undersökningarna begränsats till endast borgarhusen, ha icke de ofta mycket äldre byggnaderna inom de större allmänna inrättningarna, såsom Garnisonssjukhuset, K. Myntet, Serafimerlasarettet m. fl. medtagits.

Vad beståndet av äldre byggnader på Kungsholmen beträffar, så är detta ganska knappt, beroende på att det gamla Munklägret så sent började bebyggas med vad vi kalla stadshus. Visserligen donerades Kungsholmen till standen redan på 1640-talet och upprättades i samband med detta en stadsplan, men i själva verket kom detta storhetstidens projekt icke till utförande förrän långt in på 1800-talet. Intill dess behöll Kungsholmen allt fortfarande sin lantliga karaktär med sina malmgårdar, sina små hus med deras trädgårdar samt en del äldre fabriksanläggningar, t. ex. de stora garverierna samt det gamla glasbruket på den nuvarande stadshustomten.

Genom denna 1600-talsstadsplan ha de högre partierna Kungsklippan och Jaktvarvsgränd i stort sett bibehållit sin gamla karaktär och det är också där vi ha att söka den äldsta bevarade bebyggelsen. På Kungsklippan märkas alltså ett par små, låga trähus, enligt traditionen från början små fiskarstugor. De torde emellertid förskriva sig från 1600-talets slut eller början på 1700-talet. Husen äro av den vanliga, rödmålade, knuttimrade bondstugutypen. Vidare ha vi där några småbor-

garhus från 1700-talet. Det är 1- eller 2-vånings stenhus, omgivna av en mindre trädgårdstäppa och egentligen utan någon som helst arkitektonisk eller byggnadshistorisk märkvärdighet. Värdefulla äro dock de många målade 1700-tals-kakelugnarna.

Kantande Kungsklippan ligga en rad smärre "stadhus", samtliga från 1700-talets senare del eller början av 1800-talet.

Strax ovanför kyrkplanen ligger emellertid en av Kungsholmens mera förnämliga äldre byggnader, ett trevåningshus från senare hälften av 1700-talet och enligt traditionen kyrkoherdeboställe.

Nedanför kyrkan vid Handtverkaregatan ha vi det praktfullaste borgarhuset, som f. n. finns kvar på Kungsholmen. Det tillhör numera Murbruksaktiebolaget. Ursprungligen torde huset förskriva sig från 1600-talet, men sin nuvarande karaktär fick det vid en större om- och tillbyggnad 1770 eller något tidigare. Traditionen kallar det Drottning Kristinas jaktställe, men det är ju en vanlig benämning på äldre hus på malmarna. Husets inredning har tydligen uppskattats av kännare, ity att en hel rumsinredning befinner sig i ett av Göteborgsmuseerna och dessutom äro en del kakelugnar placerade i privata samlares ägo. I första våningen befinna sig några dörröverstycken av rokokokaraktär, delvis av ganska hög kvalitet och troligen utförda av någon Taraval-lärjunge, och i andra våningen lägges man särskilt märke till några kakelugnar, som kunna räknas som synnerligen vackra prov på sin tids konsthandverk.

På krönet av Handtverkaregatan ligger även kvar en del småhus av samma enkla karaktär som på Kungsklippan.

Av de gamla malmgårdarna finnas även en del rester bevarade, t. ex. Hummersberg mitt emot Karlbergs slott samt en typisk herrgårdsanläggning från omkring 1800 vid Rålambstorget. Den senare består av en större manbyggnad från 1700-talet,

tillbyggd med ett par flyglar, av vilka den ena nu är riven. Neremot sjön hava även legat två mindre flyglar. F. n. är det emellertid illa ställt med den en gång så tidstypiska anläggningen, och en hel del vackra inredningsdetaljer ha totalt fått förfalla. Föga bättre ställt är det med Hummersberg, som på 1860-talet fick undergå en ingående ombyggnad.

DALARNA.

NÅS kommunalfullmäktige har upplåtit ett gammalt stolphärbre vid Hjärpmo för inrymmande av de blivande samlingarna i ett hembygdsmuseum. I och för insamlingsarbetet och museets ordnande ha fullmäktige tillsatt en kommitté.

ST. TUNA. På därom av Dalarnes Hembygdsförbund genom Karl-Erik Forsslund gjord framställning har länsstyrelsen förklarat tretton vid Forsbacka gård i St. Tuna socken växande parkträd, nämligen en alm, sex ekar och sex lindar för fridlysta naturminnesmärken.

HALLAND.

RIKTLINJER FÖR HEMBYGDSVÅRDEN. Hallands Hembygdsförbund har fastställt riktlinjer för sitt arbete på hembygdsvårdens område.

Man har gjort en geografisk uppdelning av länet de olika föreningarna emellan, som huvudsakligen skola inrikta sitt arbete på sina resp. områden. Så har Fjäre härad tilldelats Nordhallands hembygdsförening, Viske och Himle härader Norra Hallands kulturhistoriska förening, Årstads och Faurås härader Årstads och Faurås Hembygdsförening samt länets tre sydligaste härader Hallands museiförening. Ett visst samarbete skall äga rum föreningarna emellan.

Arbetet kommer att omfatta upprättandet av arbetslivsbeskrivningar, ortsnamnsförteckningar, dialekt- och folkmusikuppteckningar samt insamlandet av uppgifter för personhistoria. Dessutom skola uppgifter insamlas om folkminnen och natur samt intressanta gamla handlingar söka tillvaratagas.

Vad arbetslivsbeskrivningarna beträffar skola dessa bl. a. utgöras av allmänt hållna berättelser av äldre personer om arbete och arbetsförhållanden i

gångna tider. Beskrivning bör även göras av olika arbeten, hörande till jordbruket och dess binärningar, såsom t. ex. linberedning och slagtröskning, vilka beskrivningar böra förtydligas genom teckningar eller fotografier.

Ortsnamnsuppteckningen skall omfatta uppteckning av ortnamn, innefattande härads-, socken-, by-, gårds-, åker- och naturnamn (såsom namn på berg, sjöar, bäckar etc.) samt i anslutning härtill även anteckningar om lokaliserade folksägnar, historier o. d. samt den folkliga tydningen av namnen.

Uppgifterna till personhistoria insamlas så att fotografier och data över personer från bygden, särskilt sådana, som gjort en insats i bygdens liv, hopbringas med ledning av bekantas berättelser, gamla handlingar och tidningar. För att de personhistoriska uppteckningarna skola få ökat värde rent historiskt sett och jämväl bli av betydelse som materiel för rasbiologisk forskning bör arbetet emellertid utvidgas från biografiska data om enskilda personer till att omfatta även släktforskning. Härför intresserade personer kunna göra en början genom att med kyrkböckernas hjälp upprätta en släkttavla över sin egen släkt. Kunna sedan allt flera personer intresseras för att följa exemplet, bör man även upprätta familjeregister över hela församlingar.

Till ledning vid upptecknandet av folkminnena har man uppgjort en förteckning över de rubriker, under vilka detta stoff låter inordnas sig.

Gamla handlingar såsom bouppteckningar, köpebrev, gamla kartor och lantmåterihandlingar skola även tillvaratagas, om de ha intresse, i original eller avskrift.

MEDELPAD.

TORP. Inom Torps kommun har en hembygdsförening bildats under ordförandeskap av folkhögskoleföreståndaren A. Nordgren.

SMÅLAND.

KALMAR. Under sin femtioåriga tillvaro har Kalmar museum vuxit ut till ett av landets förnämsta provinsmuseer. Ända sedan sitt stiftande har Kalmar läns fornminnesförening haft förmånen att få dis-

ponera stora delar av Kalmar slott. Sedan den allhärjande trämasken, som hotade att ödelägga byggnadens värdefulla inredning, lyckligt och väl avlägsnats, påbörjades en vetenskapligt ledd restaurering som i möjligaste mån sökt återställa slottets ursprungliga utseende.

Tack vare ett intresserat samarbete mellan slottsmyndigheterna och fornminnesföreningen, vars ledande och initiativrike kraft är landshövding John Falk, har museet kunnat draga nytta av tingens nya ordning på Kalmar slott, därigenom att nyrestaurerade utmärakta lokaler ställts till dess förfogande. I samband med överflyttningen till dessa ha de rikhaltiga samlingarna genomgått en grundlig omordning efter nya linjer och i enlighet med modern museiteknik, verkställd efter planläggning av dr Sigurd Wallin.

En hastig rundvandring genom slottets huvudvåning visar museet i följande skick. Sedan den besökande passerat den norra trappan eller "vindelstenen", kommer han in i ett oregelbundet för- rum, liggande vid begynnelsen av den nyrestaure- rade östra längan, i vilken huvudparten av sam- lingarna äro uppställda. Förrummet har tak av kraftiga bjälkar, målade med rutor i rött och vitt, en från vasatiden stammande dekoration. Här ut- ställas prov på vävnadskonst och dräktskick hos länets allmoge. En 1500-talsdörr leder från detta rum in till den s. k. Brända salen. Tack vare sina stora mått, sina goda proportioner samt fönstrens belägenhet i höga och djupa, tätt liggande nischer gör det ett synnerligen mäktigt intryck. Den rik- liga ljusstillingen gör salen samtidigt till en utom- ordentligt god museilokal. En viktig sak vid upp- ställandet av samlingar här var givetvis önskvärd- heten av att ej förstöra intrycket av rummet i och för sig. Med tanke härpå lämnades väggarna i stort sett orörda, och utställningsutrymme bereddes genom ett system av låga, vävklädda skärmväggar, som indela salen i tvenne partier på var sin sida om en bred mittgång i längdriktningen. Den ena av dessa avdelningar rymmer museets förhistoriska samlingar, ordnade i för ändamålet byggda skåp. I den andra avdelningen utställas allmogesamling-

arna, ordnade i vissa sammanhängande ändamåls- grupper, såsom möbler, husgeråd, eld och lyse, kvinnlig husflit m. m. Längs salens mittgång har uppställts en serie föremål, belysande heminred- ningen hos de bildade klasserna från och med 1600-talets början.

Av de tvenne tornrum, som stå i förbindelse med Brända salen, har ett ägnats minnen från Kalmar slott, arkitekturdetaljer o. dyl., det andra utgör lokal för de av Ölands kulturminnesförening deponerade samlingarna, huvudsakligen bestående av möbler och vävnader.

Söder om Brända salen ligger ett rum, vars väggar prydas av en smakfullt målad dekoration, nyligen befriad från de döljande putslager, varmed den under tidernas lopp försetts. Här utställes ett antal fanor.

Genom ett trekantigt mindre för- rum kommer den besökande sedan in i kammaren i slottets södra hörntorn. I rummet hänga ett antal kungliga porträtt. Härifrån går vandrigen genom slotts- kyrkan in till Gröna salen med det angränsande Kuretor- net. I dessa båda rum hava museets sam- lingar av kyrklig konst uppställts, tills vidare endast provisoriskt i avvaktan på dessa lokalers restau- rering. Slottets gamla välbekanta praktrum, Gyllene salen, Grå salen, Kung Eriks gemak, Rutsalen och Drottningssalen, som förr till stor del stodo belamrade med skåp och mon- trer, äro nu tomma, varigenom de på ett utmärkt sätt komma till sin rätt och verkligen giva den interiörverkan, som de böra. Här ha också påbörjats restaureringsarbeten.

Sedan den besökande vandrat genom alla dessa rum, kommer han till de s. k. Frökenrummen, en svit smårum, gränsande till Rutsalen och Drott- ningsalen. I dessa rum ha sammanförts museets bestånd av samlingar, som belysa Kalmar stad, dess topografi och byggnadssätt, styrelse, närings- liv, bostadskick och heminredning m. m.

ÖSTERGÖTLAND.

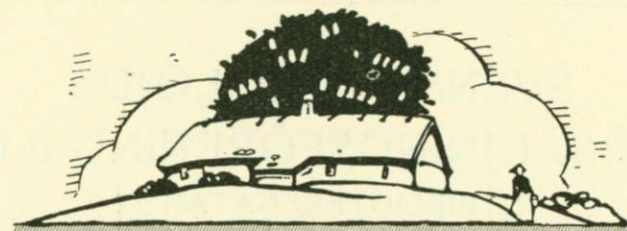
ÅTVID. På initiativ av läraren A. Rytters har Åtvids hembygdsförening bildats.

MALMÖHUS LÄNS HEMSLÖJDSFÖRENING UTSTÄLLNING & FÖRSÄLJNING

MALMÖ
Gust. Ad. Torg 45.
Tel. 2616. 5388.

HÄLSINGBORG
Stortorget.
Tel. 72.

KONSTVÄVNADER, MÖBELTYGER, GARDINER, MATTOR, KOSTYM-
& KLÄDNINGSTYGER, HÅLSÖM & SPETSAR, MÖBLER,
SMIDE I JÄRN, MÄSSING & KOPPAR, LER-
GODS, KORGAR, TRÄSAKER M. M.

HEMBYGD SVÄNNER

Ett gott medel att sprida kännedom om hembygden är VYKORT med avbildningar av fornminnen, naturminnesmärken och vackra utsikter. För Hem- bygdsföreningar särskilt att beakta, då utgivandet av sådana vykortsserier även lämnar ett gott ekonomiskt utbyte. Alla upplysningar, prov och pris lämnas beredvilligt på begäran.

AB MALMÖ LJUSTRYCKSANSTALT
HIPPODROMPASSAGEN MALMÖ TEL. 4421, 8280

MARDELL